

ΚΩΝΣΤ. Ι. ΑΜΑΝΤΟΥ

ΟΙ ΒΟΡΕΙΟΙ ΓΕΙΤΟΝΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΒΙΒΛΙΟ ΕΝ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ ΠΑΡΑΚΛΕΙΟΥ
Νομ. α. 40
Κατ' α' 1671/1914

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ,, Α.Ε.
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΑΤΑΛΟΓΟΛΟΓΙΟ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
Τομ. 299
Επίτομο 1E
Σφ. 28

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΙΔΑΓ. ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
Αριθ. 11978

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Π.Ε.Κ. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
Αριθ. 9/1760

ΟΙ ΒΟΡΕΙΟΙ ΓΕΙΤΟΝΕΣ
ΤΗΣ
ΕΛΛΑΔΟΣ

ΚΩΝΣΤ. Ι. ΑΜΑΝΤΟΥ

ΟΙ ΒΟΡΕΙΟΙ ΓΕΙΤΟΝΕΣ

ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

(ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ - ΑΛΒΑΝΟΙ - ΝΟΤΙΟΣΛΑΒΟΙ)

341

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ",
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1923

Πα

Chaque livre qui n'est pas faux
il poste d'autant

Amand

ΣΟΛΛΑΝΣ

Printed in Greece 1923.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟΥ ΠΑΡΑΚΛΕΙΟΥ

Αριθ. αἰθ. 40
Κατηγ. 264/67 ηροχιυα.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ Ἑλλάς ἀπὸ τοῦ 1913 συνώρρευσε ἀμέσως μὲ τὴν Ἀλβανίαν, τὴν Σερβίαν καὶ τὴν Βουλγαρίαν καὶ εἶναι ἐπομένως ὑποχρεωμένη νὰ γνωρίσῃ τοὺς γείτονάς της καλῶς καὶ νὰ παρακολουθῇ τὴν πρόοδόν των. Ἡ παροῦσα μελέτη σκοπεύει νὰ εἰσαγάγῃ τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστην εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῶν Βουλγάρων, Ἀλβανῶν καὶ Σέρβων εἰς γενικωτάτας γραμμὰς. Λεπτομερεστέρα, ἐξ αὐτοψίας μάλιστα, γνῶσις τῆς σημερινῆς καταστάσεως τῶν βορείων γειτόνων μας, εἶναι ἀναγκαία, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἔργον κυρίως τῶν πολιτικῶν μας. Ἐπὶ τοῦ παρόντος καὶ πρὶν ἀκόμη γεννηθῆ παρ' ἡμῖν γενικώτερον ἐνδιαφέρον πρὸς παρακολούθησιν τῆς προόδου τῶν γειτόνων μας, ἐπεβάλλετο συντομωτέρα εἰσαγωγή τοσοῦτον μᾶλλον, καθ' ὅσον τὸ πλῆθος τῶν προπαγανδικῶν βιβλίων καθιστᾷ δύσκολον τὴν ἐξακριβωσιν λεπτομερειῶν τῆς νεωτέρας ἱστορίας, οἰκονομικῶν κλπ.

Εἰς τὴν μελέτην ἐπροσπάθησα ὄχι μόνον τὰ ἐλαττώματα ἀλλὰ, πρὸ πάντων, τὰ προτερήματα καὶ τὰς ἱκανότητας τῶν γειτόνων μας νὰ γνωρίσω. Οἱ Βούλγαροι ἔδειξαν πολλὴν ἱκανότητα ὡς Κράτος, ἂν ὄχι ὡς ἔθνος, οἱ δὲ Σέρβοι καὶ οἱ ἄλλοι Νοτιοσλάβοι ἀνέπτυξαν κοινωνικὰς ἀρετὰς ἀλληλεγγύης θαυμαστῆς καὶ ἐδημιούργησαν πνευματικὴν κίνησιν, ἀξίαν μεγίστης προσοχῆς· πρὸς τούτοις ἡ Νοτιοσλαβία ἔχει ἀνυπολόγιστον οἰκονομικὴν σημασίαν διὰ τὴν Ἑλλάδα.

Οἱ Σλάβοι καὶ οἱ Βούλγαροι κατέχουν τὰς χῆρας τῶν

Ἰλλυριῶν καὶ Θρακῶν, τοὺς ὁποίους ἐξετόπισαν ἢ ἐξεσλάβισαν οἱ Ἀλβανοὶ πάλιν περιεσώθησαν εἰς τὴν ἀπόκεντρον χώραν των ὡς λείψανα παμπαλαίου πληθυσμοῦ συγχρόνου τῶν Ἑλλήνων. Νοτιοσλαβία καὶ Βουλγαρία θὰ ἔχουν μετ' ὀλίγον ὁμοῦ 20,000,000 πληθυσμὸν καὶ τὸ θαῦμα τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν σλαβικὴν γλῶσσαν, ἢ ὅποια μεταδίδεται τόσον εὐκόλως καὶ ἐκπλαβίζει ταχέως τοὺς ἐρχομένους εἰς ἐπαφὴν με' αὐτήν. Ἡ ἐκτόπισις λαοῦ ἱστορικοῦ, ὅποιος οἱ Ἰλλυριοὶ καὶ οἱ Θραῖκες καὶ ὁ ἐκσλαβισμὸς τῶν πρὸς βορρᾶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ χωρῶν παρέχει ἐνδιαφέρον διὰ πάντα διαροούμενον ἄνθρωπον, διὰ δὲ τὸν Ἑλληνα προσλαμβάνει ἰδιαιτέραν σημασίαν, διότι ἔχει σχέσιν με' τὴν ἱστορίαν του καὶ τὰ σημερινὰ του ζωτικὰ ζητήματα.

Μέχρι τοῦδε δὲν παρηκολουθήσαμεν τὴν ἐξέλιξιν καὶ πρόοδον τῶν Σέρβων καὶ Βουλγάρων, ὅσον τοῦλάχιστον οὗτοι τὴν ἰδιζήν μας. Ἡ ψήφισις τοῦ (μὴ εφαρμοσοθέντος δυστυχῶς) νόμου 2670 περὶ ἰδρύσεως ἐν Ἀθήναις Ἑλληνικοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰνστιτούτου πρὸς μελέτην τῆς χώρας καὶ τῆς ἱστορίας τῶν γειτονικῶν μας λαῶν δεικνύει ὅτι ἀνεγνωρίσθη ἀρμοδίως ἡ ἀνάγκη νὰ παρακολουθῶμεν καλύτερα, ἢ ὅπως ἐγίνετο μέχρι τοῦδε, τοὺς γείτονάς μας. Ἐλπίζω ὅτι εἰς τοῦτο θὰ συντελέσῃ καὶ ἡ παροῦσα μικρὰ μελέτη.

Ἐν Ἀθήναις κατ' Αὐγούστιον τοῦ 1923

Κωνσταντῖνος Ἰ. Ἀμαντος

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Η ΧΩΡΑ

Ἐκτασις καὶ γεωγραφία τῆς χώρας.—Ἡ Βουλγαρία πρὸ τῶν Βαλκανικῶν πολέμων εἶχεν ἔκτασιν 96,345 τετραγ. χιλιομέτρων καὶ πληθυσμὸν 4,337,513 κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1910. Κατὰ τὴν συνθήκην τοῦ Βουκουρεστίου τοῦ 1913 ἔχασε μὲν 8340 τετρ. χιλιομ. εἰς τὴν Δοβρουτσάν, ἀλλὰ προσέλαβεν εἰς τὰ νότια νέας κτήσεις καὶ εἶχεν ἐν συνόλῳ 114,000 τετρ. χιλμ. Κατὰ τὴν συνθήκην τοῦ Neuilly (14 Νοεμβρ. 1919) παρεχώρησεν ἐδάφη εἰς τὴν Σερβίαν (2500 τετρ. χιλμ.) παρὰ τὴν Στρώμνιτσαν κυρίως καὶ τὴν νότιον Θράκην εἰς τὴν Ἑλλάδα (6400 τετρ. χιλμ.) οὕτως ὥστε σήμερα ἔχει ἔκτασιν περίπου 104,000 τετρ. χιλμ. καὶ 5,000,000 κατοίκους (κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ Δεκεμβρίου 1921 εἶχε 4,909,000 κατοίκους).

Ἡ σημερινὴ Βουλγαρία δύναται νὰ διαιρεθῇ εἰς τρία

φυσικῶς χωρισμένα ἀπ' ἀλλήλων τμήματα : τὴν βόρειον Βουλγαρίαν μεταξὺ τοῦ Αἴμου καὶ τοῦ Δουνάβεως, τὴν μέσην Βουλγαρίαν μεταξὺ τοῦ Αἴμου ἀφ' ἑνός, τοῦ Ὀρβήλου (Perim) καὶ τῆς Ροδόπης ἀφ' ἑτέρου, καὶ τὴν νότιον Βουλγαρίαν, τὸ μικρὸν τμήμα νοτιάς τοῦ Ὀρβήλου καὶ τῆς Ροδόπης, τὸ ὁποῖον φυσικῶς ἀνήκει εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ Αἰγαίου. Ἡ κατατομὴ αὕτη καθιστᾷ εὐκόλον τὴν συγκοινωνίαν ἀπὸ δυσμᾶς πρὸς ἀνατολάς, ὄχι ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον. Ἡ βόρειος Βουλγαρία συγκοινωνεῖ διὰ τοῦ Δουνάβεως μὲ τὴν Ρουμανίαν καὶ μέσην Εὐρώπην εὐκολώτατα, ἰδίᾳ μὲ τὰς ἄλλοτε αὐστριακὰς χώρας, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν λιμένων τοῦ Εὐξείνου Πόντου (Βάρνας κυρίως) καὶ τινων τοῦ Δουνάβεως (Σιλιστρία, Ρουχτσουκίου) καὶ μετὰ τοῦ λοιποῦ κόσμου. Ἡ μέση Βουλγαρία ἐπικοινωνεῖ ταχέως διὰ διεθνοῦς σιδηροδρόμου μὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν δυτικὴν Εὐρώπην. Ὁ λιμὴν τοῦ Πύργου ἐξάγει διὰ θαλάσσης τὰ κυριώτερα προϊόντα τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας καὶ τῆς μέσης Βουλγαρίας. Μὲ τὸ Αἰγαῖον ἡ συγκοινωνία εἶναι δύσκολος. Εὐκολώτερος σχετικῶς εἶναι ὁ λιμὴν τοῦ Δεδεαγάτς (Ἀλεξανδρουπόλεως), ἀλλὰ δὲν προσφέρει περισσώτερα πλεονεκτήματα τοῦ λιμένος τοῦ Πύργου. Δὲν εἶναι γνωστὸν ἂν ὁ Στρυμῶν δύναται νὰ γίνῃ πλωτός ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ κόλπος τοῦ Ὀρφانوῦ θὰ ἐξήγεν εὐκόλως προϊόντα τῆς μέσης Βουλγαρίας. Ὁ Ἐβρος εἶναι μέχρι τινὸς πλωτός, ἀλλ' οὗτος δύναται νὰ ἐξυπηρετήσῃ μᾶλλον τὸ ἐμπόριον τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, τὸ ὁποῖον ὅμως εὐρίσκει εὐκολωτέραν διέξοδον καὶ διὰ τοῦ λιμένος τοῦ Πύργου, ὡς εἵπομεν, διότι τὰ ἀτμόπλοια τῶν μεγάλων γραμμῶν δὲν προσεγγίζουν εἰς Δεδεαγάτς, ὅπως εἰς Πύργον

καὶ Βάρναν. Πράγματι ἡ στατιστικὴ δεικνύει ὅτι κατὰ τὸ διάστημα τῆς βουλγαρικῆς κατοχῆς τοῦ Δεδεαγάτς ἐλαχίστη ἦτο ἡ εἰσαγωγικὴ καὶ ἐξαγωγικὴ κίνησις ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Βάρναν καὶ τὸν Πύργον. Τὰ ὄρη λοιπὸν τῆς Βουλγαρίας καθορίζουν σαφῶς τὴν γεωγραφικὴν θέσιν καὶ ἐξασκοῦν μεγίστην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν αὐτῆς. Ὁ Αἴμος (Τουρκ. Balkan= Ὄρος, βουλγ. Stara Planina= Γηραιὸν Ὄρος) χωρίζει τὴν βόρειον καὶ μέσην Βουλγαρίαν καὶ εἶναι ἡ μακροτέρα, ὄχι ἡ ὑψηλοτέρα ὄρεινὴ σειρὰ τῆς φερωνύμου χερσονήσου. Ἔχει μῆκος 600 περίπου χιλιομέτρ. καὶ πλάτος 21—45 χιλιομέτρων ἢ ὑψίστη κορυφὴ τοῦ Αἴμου ἔχει ὕψος 2372 μέτρων. Μεταξὺ τῶν δυσκόλων διαβάσεων αὐτοῦ δεκατρεῖς εἶναι αἱ κυριώτεραι, ἐκ τούτων δὲ πάλιν γνωστότερον τὸ στενὸν τῆς Σίπκας μεταξὺ Τυρνόβου — Καζανλίκ καὶ τοῦ Demir—Καρου (Σιδηρᾶ Πύλη). Ἀπὸ τοῦ Αἴμου πρὸς τὸν Δούναβιν ἡ χώρα κατέρχεται κλιμακωτῆ· παρὰ τὸν Δούναβιν εἶναι αἱ μεγαλύτεραι καὶ εὐφορώτεραι πεδιάδες τῆς βορείου Βουλγαρίας. Ἀπὸ τοῦ Αἴμου κατέρχονται τὰ ὕδατα πρὸς τὸν Δούναβιν διὰ διαφόρων παραποτάμων αὐτοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων σπουδαιότεροι εἶναι ὁ Jantra καὶ ὁ Timok, τὸ δυτικὸν ὄριον τῆς Βουλγαρίας πρὸς τὴν Σερβίαν. Μόνος ὁ Isker πηγάζει ὄχι ἐκ τοῦ Αἴμου, ἀλλ' ἐκ τῆς Ροδόπης, διαβρέχει ἐπομένως καὶ μέρος τῆς μέσης Βουλγαρίας παρὰ τὴν Σόφιαν. Ἡ κοιλὰς τοῦ Isker, παρὰ τὴν ὁποίαν διέρχεται ὁ σιδηρόδρομος ἀπὸ νότου πρὸς βορρᾶν, εἶναι ἀπὸ τὰ ὠραιότερα μέρη τῆς Εὐρώπης. Εἰς τὸν Εὐξείνου Πόντον χύνονται ὀλίγοι χεῖμαρροι καὶ δύο μικροὶ ποταμοὶ πηγάζοντες ἐκ τοῦ Αἴμου. Λίμνας

μεγάλας δὲν ἔχει ἢ βόρειος Βουλγαρία, μικράς τινὰς μόνον παρὰ τὸν Εὐξείνιον.

Παράλληλως πρὸς τὸν Αἶμον χωρεῖ νοτίως αὐτοῦ ἢ μικροτέρα ὄρεινὴ σειρά τῶν Ἀντιβαλκανίων (Antibalkan) ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ρωμυλίᾳ. Εἰς τὰς ὑψηλέτους κοιλάδας μεταξὺ Αἶμου καὶ Ἀντιβαλκανίων ἀκμάζουσιν οἱ περίφημοι ῥοδῶνες τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας βροχόμενοι ὑπὸ καταρρεόντων ἀφθόνων ὑδάτων, τὰ ὅποια παραλαμβάνει ὁ ποταμὸς Τούντζας καὶ καταβιβάζει εἰς τὸν Ἐβρον παρὰ τὴν Ἀδριανούπολιν.

Τὴν μέσην Βουλγαρίαν χωρίζει ἀπὸ τῆς περιφέρειας τοῦ Αἰγαίου ἢ ὀγκώδης σειρά τῆς Ροδόπης (ἐκτάσεως περίπου 35000 τετρ. χιλιομέτρων) μὲ κορυφὰς 2923 μέτρων (Ρίλος) καὶ 2781 καὶ ὁ Ὄρβηλος (Perim) μὲ κορυφὴν 2681 μέτρων. Τινὲς γεωγράφοι θεωροῦν τὸν Ὄρβηλον συνέχειαν τῆς Ροδόπης καὶ ὀνομάζουσιν ὅλον τὸν ὄγκον διὰ τοῦ πληθυντικοῦ **Ροδόπας!** Ἡ Ροδόπη ἀμφισβητεῖ τὴν ἡγεμονίαν τῶν ὄρεων πρὸς τὸν Αἶμον, τὸν Ὀλυμπον, τὸν Σκάρδον, ὑπὸ ἔποψιν δὲ ὄγκου, ὄχι ὕψους (ὁ Σκάρδος φθάνει εἰς ὕψος 3050 μ.) εἶναι πράγματι τὸ συμπαγέστερον καὶ μέγιστον ὄρος τῆς χερσονήσου τοῦ Αἶμου. Ἀπὸ τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀξιοῦ χωρίζει τὴν Βουλγαρίαν τὸ Μεσσαπίον ὄρος (Ossigona), ὕψους 2253 μ. οὕτως ὥστε καὶ πρὸς τὰ ἐκεῖ δὲν ἔχει εὐκόλον συγκοινωνίαν αὐτῇ. Μεμονωμένον ὄρος παρὰ τὴν Σόφιαν εἶναι τὸ Βιτὸς (2290 μ.).

Ἄν ἐξαιρέσωμεν τὸν Ἰσκέρ ποταμόν, τὰ ὕδατα τῆς μέσης Βουλγαρίας κατέρχονται πρὸς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Ὁ Στρυμῶν δέχεται τὰ ὕδατα τοῦ Ὄρβηλου καὶ τῆς νοτιοδυ-

τικῆς Βουλγαρίας, ὁ Νέστος ὕδατα τῆς Ροδόπης καὶ ὁ Ἐβρος τῆς Ροδόπης καὶ τῶν Ἀντιβαλκανίων. Ὁ Ἐβρος πρὸ πάντων δέχεται τὰ περισσότερα βουλγαρικὰ ὕδατα καὶ βρέχει μεγίστας ἐκτάσεις γεωργικὰς. Εἶναι ὁ εὐεργετικώτερος ποταμὸς διὰ τὴν Βουλγαρίαν καὶ τὴν Θράκην. Ἡ Ροδόπη ἔχει καὶ πολὺ μικράς λίμνας ἐκ τῶν ὁποίων μία εὐρίσκεται εἰς ὕψος 2780 μέτρων! Αἱ κοιλάδες τοῦ Ἐβρου καὶ αἱ παρὰ τὸν Δούναβιν πεδιάδες, ὀλιγώτερον αἱ παρὰ τὴν Σόφιαν, παράγουν ἀφθονα δημητριακά, πλουτίζουν τὴν Βουλγαρίαν καὶ θὰ τὴν πλουτίσουν ἔτι περισσότερον, ὅταν ἀναπτυχθῇ κάλλιον ἢ μεγάλη διὰ μηχανῶν ἐπιστημονικὴ γεωργία.

Ἡ νότιος Βουλγαρία ἀποτελεῖται σήμερον ἀπὸ τὴν κοιλάδα παραποτάμων τοῦ Στρυμόνος μεταξὺ τοῦ ὄρους Μάλες καὶ Μπέλες καὶ ἀπὸ τοὺς νοτίους προβούρους τοῦ Ὄρβηλου καὶ τῆς Ροδόπης. Πρὸ τῆς συνθήκης τοῦ Neuilly κατεῖχεν ὡς γνωστὸν ἡ Βουλγαρία καὶ τὴν δυτικὴν Θράκην. Γεωγραφικῶς ἀνήκει ἡ νότιος Βουλγαρία καὶ ἐπομένως καὶ οἰκονομικῶς εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ Αἰγαίου. Ὁ Ἄρδας ποταμὸς ἐν τῇ Ροδόπῃ καὶ τὸ ὄρος Μάλες εἶναι κυρίως τὰ φυσικὰ σύνορα τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ Βουλγαρισμοῦ. Τὰ σημερινὰ σύνορα θὰ ἐνθαρρύνουν τοὺς Βουλγάρους εἰς τὴν διάσπασιν τῆς συνεχείας τοῦ Ἑλληνισμοῦ διὰ τῆς προσπάθειας νὰ καταβοῦν πρὸς τὸ Αἰγαῖον, τοῦ ὁποίου μικρὰν ἀκτὴν μόνον ἐπὶ πέντε ἔτη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1913—1918 κατεῖχον, οὐδέποτε δ' ἄλλοτε ἐν τῇ ἱστορίᾳ! Ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῆς Βουλγαρίας εἶναι σαφῶς ὑπὸ τῆς φύσεως καθωρισμένη μεταξὺ Ροδόπης καὶ Δουνάβεως μὲ διεξόδους φυσικὰς πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς ἀνατολάς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ

Ἱστορία τῆς χώρας πρὸ τῆς εισβολῆς τῶν Βουλγάρων.—Ἡ σημερινὴ Βουλγαρία κατοικεῖτο ἤδη εἰς τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν, διότι νεώτεροι ἔρευναί ἀνεκάλυψαν ἐργαλεῖα καὶ σκευὴ τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἀνωτέρω ἐποχῆς. Αἱ ἔρευναί αὐταὶ εἶναι μέχρι τοῦδε περιορισμέναι, ὅταν διεξαχθῶσιν εἰς εὐρύτεραν κλίμακα, θὰ φωτίσωσι καλύτερον τὴν προϊστορικὴν ἐποχὴν τῆς περὶ τὸν Αἴμον χώρας.

Αἱ παλαιαὶ ἱστορικαὶ εἰδήσεις φέρουν ὡς πρώτους κατοίκους τῆς σημερινῆς Βουλγαρίας τοὺς *Θρακῆς*, φυλὴν συγγενὴ πρὸς τοὺς Ἰλλυριοὺς τῆς Εὐρώπης, πρὸς τοὺς Φρύγας καὶ Βιθυνοὺς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Διάφοροι φυλαὶ Θρακικαὶ εἶναι γνωσταί, ἢ τῶν Ὀδρουσῶν, τῶν Βησῶν ἢ Βέσσων, τῶν Τριβαλλῶν, τῶν Γετῶν, τῶν Δακῶν, τῶν Μοισῶν ἢ Μυσῶν καὶ ἄλλαι. Ἐκ τῶν τελευταίων ὀνομάσθη ἡ χώρα καὶ Μοισία. Αἱ Θρακικαὶ φυλαὶ κατοικοῦν ἐν Εὐρώπῃ ἀπὸ τῶν Καρπαθίων μέχρι τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τῆς Προποντίδος. Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον οἱ Θρακῆς ἦσαν τὸ πολυπληθέστατον ἔθνος μετὰ τοὺς Ἰνδοὺς. Εἶχον ψυχικὰ τινα χαρίσματα καὶ διὰ τοῦτο ἠγάπων τὴν μουσικὴν καὶ ἀνέπτυξαν πολλὰς θρησκευτικὰς ἰδέας, ἀλλὰ δὲν ἐγνώρισαν κοινωνικὰς καὶ κρατικὰς ἀρετάς, ὅπως ἄλλοι λαοί, Γερμανικοί, Λατινικοὶ καὶ Τουρκικοὶ ἀκόμη. Δὲν ἠδυνήθησαν νὰ σχηματί-

σουν ἰσχυρὰν πολιτείαν καὶ διὰ τοῦτο βαθμηδὸν παρήκμαζον καὶ ὡς ἔθνος καὶ ὑπέκυπτον πρὸς νότον μὲν εἰς τοὺς Ἑλληνας, πρὸς βορρᾶν δὲ εἰς λαοὺς Σκυθικοὺς ἢ ἄλλους. Ἡ ὁμαδικὴ ἐνέργεια καὶ ἡ ἐθνικὴ δὲν κατόρθωσε νὰ συγκροτήσῃ κέντρον τι ἰσχυρὸν πολιτικόν, τὸ ὁποῖον νὰ διευθύνῃ καὶ πνευματικῶς τοὺς λοιποὺς Θρακῆς. Ἄλλ' οὔτε τὴν ἐμφάνισιν ἐνὸς πολιτειακοῦ ἥρωος, ἐνὸς Λυκούργου ἢ Σόλωνος ἢ Νουμᾶ δὲν ἠτύχησαν νὰ ἔχουν οἱ Θρακῆς. Ἐσχηματίσθησαν μὲν κράτη προσωρινὰ ὑπὸ τῶν Ὀδρουσῶν κυρίως ἀλλ' ὑπέκυψαν εὐκόλως εἰς τοὺς Ἑλληνας. Ἡ ἔλλειψις πολιτειακῶν ἀρετῶν τῶν Θρακῶν ὄχι μόνον ἔσωσε τοὺς Ἑλληνας ἀποίκους τῆς Θρακῆς, ἀλλὰ καὶ ἐπέτρεψε εἰς τὸν Ἑλληνισμόν νὰ καταλάβῃ τὴν κυρίως Θρακίαν, νὰ ἐπιβάλλῃ τὸν πολιτισμόν του καὶ νὰ χρησιμοποιήσῃ Θρακῆς στρατιῶτας ἐν Ἀσίᾳ κατὰ τῶν Περσῶν. Ὁ δαιμόνιος Φίλιππος, ὁ πατὴρ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἐνίκησε καὶ διέλυσε τὴν δύναμιν τῶν Θρακῶν καὶ ἔκτισε τὴν Φιλιππούπολιν ἐν μέσῳ τῆς Θρακικῆς χώρας παρὰ τὸν Ἐβρον. Οὗτος ὑπερέβη καὶ τὸν Αἴμον (339 π. Χ.) καὶ ἐπολέμησε καὶ τοὺς Σκύθας, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν παραδουνάβειον Μοισίαν ! Μετὰ τὸν Φίλιππον δευτέρως Ἑλλην ἡγεμὼν ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος διὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Νέστου ἐφθάσεν ἐντὸς δέκα ἡμερῶν εἰς τὸν Αἴμον καὶ ἐκεῖθεν μέχρι τοῦ Δουνάβεως διὰ νὰ ὑποτάξῃ τὰς ἐπαναστάσας Θρακικὰς φυλάς (334 π. Χ.). Τρίτος Ἑλλην ἡγεμὼν, ὁ Λυσίμαχος ὑπερέβη τὸν Αἴμον (313 π. Χ.) διὰ νὰ πολεμήσῃ τοὺς παραλίους Ἑλληνας τῆς Μοισίας, οἱ ὁποῖοι συνειργάζοντο μετὰ τῶν Θρακῶν καὶ Σκυθῶν κατ' αὐτοῦ !

Πλήν τῶν Θρακῶν κατήλθον τὸ πάλαι καὶ Σκύθαι εἰς τὴν σημερινὴν Δοβρουτσάν, ἢ ὁποία διὰ τοῦτο ὠνομάσθη τὸ πάλαι καὶ **Μικρὰ Σκυθία**. Ἐνωρίς, ἀπὸ τοῦ ἑβδόμου ἴσως αἰῶνος ἤρχισαν νὰ καταλαμβάνουν τὰ παράλια τῆς ἀρχαίας Μοισίας καὶ Ἕλληνες ἀποικοί. Ἀναφέρω κατὰ σειράν τὰς κυριωτάτας ἑλληνικὰς πόλεις, χωρὶς νὰ ἐξετάζω τὴν χρονολογικὴν ἀρχὴν αὐτῶν. Πρώτη ἀπὸ νότου ἑλληνικὴ πόλις τῆς σημερινῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, ἦτο ἡ Ἀπολλωνία (ἢ σημερινὴ Σωζόπολις) ἀποικία τῶν δαιμονίων Μιλησίων. Ἡ πόλις αὕτη τόσον συνεδέθη μὲ τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν, ὥστε ἐφρόντισε νὰ κατέχη ἔργον μεγάλου Ἀθηναίου καλλιτέχου, ἓνα Ἀπόλλωνα τοῦ Καλάμιδος, τὸν ὁποῖον βραδύτερον οἱ Ρωμαῖοι ἤρπασαν, διότι ἤθελον εἰς τὸ Καπιτώλιον νὰ ἔχουν τὸ καλλιτέγνημα τοῦτο !

Μετὰ τὴν Ἀπολλωνίαν ἦσαν βορειότερον ἡ Ἀγγιάλος, ἡ Μεσημβρία, Μεγαρέων ἀποικία, ὁ Ναύλοχος, ἡ Ὀδησσός (Βάρνα) Μιλησίων ἀποικία, οἱ Κρουνοὶ ἔπειτα Διονυσόπολις (παρὰ τὸ σημερινὸν Baltshik), ἡ Κάλλατις (Mangalia), ἡ Τόμις ἢ Τόμοι (Costanza), ὁ Ἴστρος καὶ ἄλλαι μικρότεραι. Ὑπὸ σειμοῦ κατεστράφη ἡ Βιζώνη παρὰ τὴν σημερινὴν Καβάρναν. Αἱ πόλεις Ὀδησσός, Κρουνοί, Κάλλατις, Τόμις, Ἴστρος ἀπετέλεσαν καὶ σύνδεσμὸν τινα συμμαχικόν, ἀμυντικὸν βεβαίως κατὰ τῶν ἐγγχωρίων Θρακῶν ἢ Σκυθῶν. Ὁ συνασπισμὸς οὗτος ἐπεκαλεῖτο **Πεντάπολις**, ἐνίοτε καὶ Ἐξάπολις, διότι ἔλαβε μέρος καὶ ἡ Μεσημβρία. Αἱ ἑλληνικαὶ αὗται πόλεις ἔκοπτον νομίσματα μὲ εἰκόνας Ἑλλήνων θεῶν καὶ διετήρουν διὰ τοῦ ἐμπορίου συνεχῆ καὶ ἀδιάλειπτον ἐπαφὴν μὲ τοὺς Ἕλληνας τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ

Αἰγαίου, ὁπόθεν νέοι ἀποικοί ἤρχοντο νὰ ἐνισχύσουν τὸν ὑπερβόρειον τοῦτον Ἑλληνισμὸν. Ἄνευ τῶν νέων ἀποίκων ἔνωρίς θὰ ἐχάνοντο αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις τῆς Μοισίας, διότι κατ' ἀνάγκην οἱ Ἕλληνες ἀνemiγνύοντο καὶ αὐτόθι μετὰ τῶν ἐντοπίων Θρακῶν ἢ Σκυθῶν τὴν ἀνάμιξιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης τῶν Τόμων μετὰ τῆς Θρακικῆς ἀναφέρει ὁ λατῖνος ποιητὴς Ὀβίδιος, ὅστις ἔμεινεν αὐτόθι ἐπὶ τινα ἔτη ἐξόριστος ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Αὐγούστου. Τὶ ἐνοχλήσεις εἶχον ἐνίοτε οἱ Ἕλληνες παρὰ τῶν ἰθαγενῶν μαρτυρεῖ ἐπιγραφὴ ἑλληνικὴ τῆς Ὀδησσοῦ, τῆς ὁποίας ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος ἀπονέμουν μεγάλας τιμὰς εἰς Ἕλληνα ἰσχύοντα παρὰ τοῖς Σκύθαις καὶ προστατεύσαντα τὴν πόλιν τῶν ἀπ' αὐτῶν ! Συνήθως ὅμως κατώρθωναν οἱ Ἕλληνες διὰ τῆς δεξιότητός των καὶ τῆς χρησιμότητός των νὰ θεωροῦνται ἀπαραίτητοι εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς, διότι οὗτοι κυρίως διεῖχγον τὸ ἐμπόριον τὸ ἐξωτερικὸν καὶ ἔφερον πλοῦτον εἰς τοὺς ἐντοπίους !

Ἄλλ' οἱ Ἕλληνες δὲν περιορίσθησαν μόνον εἰς τὰ παράλια. Εἰς τὴν σημερινὴν Ἀνατολικὴν Ρωμυλίαν ἐκτίσθησαν ἔνωρίς ἑλληνικαὶ πόλεις. Πλήν τῆς Φιλιππουπόλεως καὶ ἡ Βερόη (σημ. Stara Zagora) φαίνεται μακεδονικὴ ἀποικία. Ἐπίσης ἡ Καβύλη παρὰ τὴν σημερινὴν Jambol, τὴν μεσαιωνικὴν Διάμπολιν καὶ Ὑάμπολιν. Πλεῖσται ἄλλαι πόλεις ἰδρύθησαν βαθμηδόν, κατὰ δὲ τὸν μεσαιῶνα τὸ Βυζάντιον προσεπάθει δι' ἐγκαταστάσεως Μικρασιατῶν νὰ διατηρήσῃ τὴν ἑλληνικότητα τῆς συχνάκις καταστρεφόμενης ὑπὸ τῶν Βουλγάρων χώρας. Ὁ ἐκβουλγαρισμὸς τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας ἔγινε κυρίως ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας.

Εἶναι ἀληθῶς χαρακτηριστικὸν ὅτι ὁ Αἷμος καὶ ἡ Ροδόπη περιελήφθησαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν καὶ αἱ πρόσωποποιήσεις αὐτῶν ἀπαντῶσι συχνὰ εἰς νομίσματα Θρακικῶν πόλεων τῆς Φιλιππουπόλεως καὶ ἄλλων. Ὁ Αἷμος ἐθεωρήθη διαμονὴ τοῦ Ὁρφέως. Εἰς τὰ νομίσματα παρίσταται ὡς νέος, συνήθως μετὰ τῆς ἀγαπητῆς του Ροδόπης κρατούσης ἄνθος εἰς τὴν χεῖρα (ροδοειδὲς τι!). Ὁ Αἷμος κατὰ τὴν μυθολογίαν, υἱὸς τοῦ Βορέου καὶ τῆς Ὠρειθυίας, ἐγέννησε μὲ τὴν Ροδόπην τὴν κόρην τοῦ Στρυμόνος, τὸν Ἐβρον, ὅστις συνήθως φέρεται εἰς τὰ νομίσματα μετὰ τῶν γυναικῶν του!

Τὰ μεγάλα λοιπὸν καὶ ὠραῖα βουνὰ τοῦ Αἴμου καὶ τῆς Ροδόπης εἶχον ἐπιβληθῆ εἰς τὴν ἑλληνικὴν φαντασίαν καὶ εἶχον γίνεαι γνωριστάτα εἰς τοὺς Ἕλληνας πολλοὺς αἰῶνας πρὶν πατήσουν οἱ Βούλγαροι εἰς τὴν Εὐρώπην. Καὶ σήμερον κατὰ τὸν ποιητὴν Γρυπάρην :

ἡ Ροδόπη ξέφωτη στυλῶνει τὴν κορφή της μεσουρανίς·
κι' ἀπάνω της ὡσὰν δροσοσταλίδα σὲ φύλλον ρόδου,
ὁ στερνὸς γυαλίζει Ἀποσπερίτης!

Τὸν τρίτον αἰῶνα π. Χ. Κελτικοὶ λαοὶ (Γαλάται), ἀνάμικτοι ἴσως μετὰ Γερμανῶν, ἐγκατεστάθησαν ἐπὶ τινὰ καιρὸν εἰς τὴν ἀρχαίαν Μοισίαν πρὶν περάσουν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἢ καταβῶν νοτιώτερον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου κατεστράφησαν. Οἱ Γαλάται οὗτοι ἔκτισαν τὴν Βονωνίαν, τὸ σημερινὸν Βιδίνιον τῆς Βουλγαρίας.

Τὸν πρῶτον αἰῶνα μ. Χ. κατέλαβον οἱ Ρωμαῖοι τὴν Μοισίαν. Τὸ 107 μ. Χ. συνεπληρώθη καὶ ἡ κατάκτησις τῆς

Δακίας, μετὰ τὴν νίκην δ' ἔκτισεν ὁ αὐτοκράτωρ Τραϊανὸς τὴν Νικόπολιν τῆς Βουλγαρίας (σημερ. Νίκυρ) παρὰ τὸν ποταμὸν Jantra εἰς ἀνάμνησιν τῆς νίκης κατὰ τῶν Δακῶν. Ὁ Τραϊανὸς ἔκτισε καὶ ἄλλας πόλεις εἰς τὴν σημερινὴν Βουλγαρίαν, τὴν Μαρκιανόπολιν πρὸς τιμὴν τῆς ἀδελφῆς του, πρὸς βορρᾶν τοῦ Αἴμου, τὴν Πλωτινόπολιν πρὸς τιμὴν τῆς συζύγου του εἰς τὴν σημερινὴν Ανατ. Ρωμυλίαν, τὸ Traeum Trajani εἰς τὴν σημερινὴν Δοβρουτσάν, ἴσως καὶ τὴν Σερδικὴν (σημερινὴν Σόφίαν) καὶ ἄλλας. Πλὴν τῶν πόλεων τούτων αἱ ἔδραι τῶν ῥωμαϊκῶν λεγεῶνων ἀνεπτύχθησαν βαθμηδὸν εἰς πόλεις. Διὰ τῶν πόλεων, τοῦ στρατοῦ, τῆς πολιτειακῆς ὀργανώσεως ἐπεβλήθη βαθμηδὸν ἡ λατινικὴ γλῶσσα εἰς τὴν βόρειον Βουλγαρίαν, ἡ ὁποία ἐπὶ Ρωμαίων ἤκμασε, παρήγε σίτον ἄφθονον καὶ μέταλλα καὶ ζῶα. Εἰς τὰ παράλια ὅμως, εἰς τὴν Νικόπολιν, τὴν Μαρκιανόπολιν, καὶ ἄλλας πόλεις τῆς Βουλγαρίας καθὼς καὶ πρὸς νότον τοῦ Αἴμου ἐπεκράτει ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα. Ἡ Σερδικὴ ἢ Σαρδικὴ (1) εἶχε μὲν τὸ ὄνομα ἐκ τῆς Θρακικῆς φυλῆς τῶν Σέρδων, ἀλλ' ἔνωρις ἐξηλληνίσθη καὶ ἔκοπτε ἑλληνικὰ νομίσματα μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τῆς Ὑγείας καὶ Ρωμαίων αὐτοκρατόρων. Περιεργόταται ἑλληνικαὶ ἐπιγρα-

(1) Τὸ ὄνομα Σερδικὴ μετεβλήθη ὑπὸ τῶν Σλάβων εἰς Sredetz, τοῦτο δὲ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Βυζαντίου εἰς Τριαδίτσα. Τὸ ὄνομα Σόφια ἐπεκράτησεν ἀπὸ τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας, τοῦ ὁποίου ἐρείπια σώζονται ἀκόμη μέχρι σήμερον. Εἶναι περιέργον ὅτι οἱ Βούλγαροι δὲν ἀντικατέστησαν κατὰ τὴν συνήθειάν των τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα τῆς πρωτεύουσας των μὲ τὸ μεσαιωνικὸν Sredetz!

φαι άνευρίσκονται συχνά εν Βουλγαρία, όπως η έξης εκ του Τροπαίου της Δοβρουτσάς: *"Ηρη βασίλισση υπέρ της εδρήσεως του ύδατος ή πόλις Τροπεισίων εύχης χάριν.* Η Δοβρουτσά ήτο πάντοτε άνυδρος χώρα και οι Έλληνες του Trajanum Trajani παρεκάλεσαν την Ήραν να φανερώση εις αυτούς ύδωρ, μετά την εύρεσιν δέ τούτου έξεπλήρωσαν τὸ τάξιμόν των (εύχην).

Παρά την έλληνικήν διειρηθήη επί πολὺν ἀκόμη και ή Θρακική γλώσσα μάλιστα εις ὄρεινά μέρη της Ροδόπης και του Αΐμου. Εἰς την βόρειον ὁμως Βουλγαρίαν έπεβλήθη ή Λατινική πλὴν τῶν πόλεων και παραλίωv ὡς εἶπομεν. Βεβαίως ή γλώσσα αὐτή υπέστη βαθμηδὸν ιδιαιτέραν αὐτόθι έξέλειξιν και κατήτησεν έπειτα βαθμηδὸν εις την σημερινήν Βλακικήν και Ρουμανικήν. Ὁ Λατινισμὸς της Βουλγαρίας (Μοισίας) υπέστη τὸν τρίτον μ. Χ. αἰῶνα μεγάλην ένίσχυσιν, ὅταν ὁ αὐτοκράτωρ Αὐρηλιανὸς (270—275) μετέφερε τοὺς Ρωμαίους (ἀπογόνους στρατιωτῶν, υπαλλήλων, ἀποίκων) της Δακίας (σημερινῆς Ρουμανίας) νοτίως του Δουναβέως και εγκατέστησεν αὐτοὺς εις την σημερινήν ἀνατολικήν Σερβίαν και την σημερινήν δυτικήν Βουλγαρίαν. Ἡ *Αὐρηλιανή* αὐτή *Δακία* έξελατινίσθη πολὺν περισσότερον της ἀνατολικῆς Βουλγαρίας, ὅπου ὁ Λατινισμὸς ὀλιγώτερα ἀποτελέσματα γλωσσικὰ εἶχε νὰ επιδείξη. Ἀπὸ την Αὐρηλιανήν Δακίαν προήλθεν ή οἰκογένεια του Μ. Κωνσταντίνου και βραδύτερον του Ἰουστινιανου.

Περὶ της διαδόσεως του Χριστιανισμοῦ εις την ἀρχαίαν Μοισίαν δὲν ἔχομεν πολλὰς πληροφορίες. Βεβαίως μετά τὸν Μ. Κωνσταντίνον διεδίδετο και αὐτόθι φανερὰ ὁ Χρι-

στιανισμὸς. Τὸ 344 συνεκροτήθη εις την Σαρδικήν Σύνοδος κατὰ τῶν Ἀρειανῶν και πρέπει εκ τούτου νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ Ἀρειανισμὸς εὔρεν ένωρις ἔδαφος κατάλληλον μεταξὺ τῶν κατοίκων της Μοισίας. Εἶναι γνωστὸν επίσης ὅτι οι Γότθοι οι εισβαλόντες εις την ἀρχαίαν Μοισίαν τὸν τέταρτον μ. Χ. αἰῶνα ἔγιναν Ἀρειανοί.

Ὁ Χριστιανισμὸς της ἀρχαίας Μοισίας έδοκιμάσθη σκληρῶς τὸν πέμπτον και ἕκτον και ἔβδομον ἀκόμη αἰῶνα, ὅτε ἔγιναν εις αὐτήν τόσαι ἐπιδρομαὶ Οὐννων, Ἀβάρων, Σλάβων και τελευταίον Βουλγάρων. Αἱ ἐκκλησίαι ἔληστεύθησαν και κατεστράφησαν, ἐνιαχοῦ δ' ἀνακαλύπτονται ἔγνη αὐτῶν διὰ σημερινῶν ἀνασκαφῶν ὅπως εις την Αβοβα Ἀν διειρηθήησαν μοναὶ ή συνοικισμοὶ χριστιανικοὶ ἀπομονωμένοι, δὲν γνωρίζομεν. Εἶναι ὁμως πιθανὸν ὅτι ἐπὶ του Αΐμου ή της Ροδόπης θὰ διειρηθήησαν εις ἀποκέντρους περιοχὰς οι Χριστιανοί. Ἐκ τούτων καθὼς και τῶν Ἑλλήνων, οι ὁποῖοι ἤρχοντο πάντοτε εις Βουλγαρίαν χάριν ἐμπορίου, παρέλαβον, φαίνεται, βαθμηδὸν τὸν Χριστιανισμὸν και οι εγκατασταθέντες κατὰ τὸν ἔβδομον αἰῶνα Σλάβοι. Μόνον οι Βούλγαροι επέμειναν ἐπὶ δύο αἰῶνας μετά την εγκατάστασίν των εις την παλαιάν των θερησκείαν και μόλις τὸν ἔνατον αἰῶνα διὰ τῶν Ἑλλήνων του Βυζαντίου προσήλθον και οὗτοι εις τὸν Χριστιανισμὸν ἀναγκασθέντες ὑπὸ του περιβάλλοντος. Την έξιστόρησιν τῶν ἐπιδρομῶν και καταστροφῶν, τὰς ὁποίας επέφεραν εις την ἀρχαίαν Μοισίαν διάφοροι ἐπιδρομεῖς Οὐννοι, Σλάβοι, Ἀνται, Ἀβαροι παραλείπομεν και ἐρχόμεθα εις την κατάληψιν της Μοισίας ὑπὸ τῶν Βουλγάρων.

Εισβολή τῶν Βουλγάρων. Ἐκσλαβισμὸς αὐτῶν.

Βουλγάροι ἀναφέρονται πρὸς βορρᾶν τοῦ Δουνάβεως τὸν ἕκτον αἰῶνα ὑπὸ Λατίνων συγγραφέων. Εἰς ἑλληνικὰς πηγὰς ἀναφέρονται τὸ πρῶτον περὶ τὸ τέλος τοῦ ἕκτου αἰῶνος καὶ πρέπει ἐκ τούτου νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τότε τὸ πρῶτον ἔγιναν γνωστοὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας. Μεταγενέστεροι συγγραφεῖς ὀνομάζουσι Βουλγάρους καὶ τοὺς Οὐννικοὺς λαοὺς τοὺς ἐπιδραμόντας πρὸς νότον τοῦ Δουνάβεως κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα ἀπατηθέντες ἀκριβῶς ἐκ τῆς Οὐννικῆς καταγωγῆς τῶν Βουλγάρων.

Ἀληθῶς οἱ συγγραφεῖς τοῦ Βυζαντίου ἐθεώρουσι τοὺς Βουλγάρους Οὐννους, ἢ δὲ νεωτέρα ἔρευνα ἀκριβέστερον χαρακτηρίζει αὐτοὺς Τούρκους. Ὡς πρώτη κοιτίς (!) αὐτῶν ἀναφέρεται ἡ μεταξὺ τῶν ποταμῶν Βόλγα καὶ Κούμα παρὰ τὴν Κασπίαν θάλασσαν. Καὶ μετὰ τὴν κατάβασιν τῶν Βουλγάρων εἰς τὴν σημερινὴν Βουλγαρίαν ἀπέμειναν φυσικὰ πολλοί, οἱ περισσότεροι μάλιστα εἰς τὴν παλαιάν των κοιτίδα ὅπου ἔπειτα εὐκόλως ἐξισλαμίσθησαν καὶ ἐσχημάτισαν μάλιστα τουρκικὸν κράτος ἀπὸ τοῦ ἐνάτου μέχρι τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος.

Εἰς τὴν κατάβασιν τῶν Βουλγάρων νοτίως τοῦ Δουνάβεως συνετέλεσεν ἐν μέρει αὐτὸ τὸ Βυζάντιον, τὸ ὁποῖον ἀντὶ χρηματικῶν χορηγιῶν ἐχρησιμοποίησε τοὺς Βουλγάρους κατὰ τῶν Ἀβάρων. Οἱ ἀγῶνες μάλιστα οὗτοι φαίνεται ὅτι ἔκαμαν στρατιωτικωτέρους καὶ πολεμικωτέρους τοὺς Βουλ-

(1) Ὁ Ἀρμένιος ὅμως Μωϋσῆς Χωρηνὸς ἀναφέρει τὸν πέμπτον αἰῶνα Βουλγάρους ἐν Καυκάσῳ.

γάρους. Τὸ 660 μ. Χ. κατῆλθον νοτίως τοῦ Δουνάβεως καὶ ὠχυρώθησαν παρὰ τὴν σημερινὴν Σούμλαν καὶ τὸ χωρίον Αβοβα, ὅπου νεώτεροι ἀνασκαφαὶ ἔδειξαν τὰ ἔγνη μεγάλου στρατοπέδου, 23 περίπου τετραγων. χιλιομέτρων. Κυρίως φαίνεται ὅτι ἐξεμεταλλεύθησαν τοὺς περισπασμούς τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὸν Ἑλληνο-αραβικὸν πόλεμον τῶν ἐτῶν 672—678 διὰ νὰ στερεωθῶσιν ἐν Βουλγαρίᾳ. Εἶναι δύσκολον νὰ ὑποτεθῇ ὅτι τὸ Βυζάντιον θὰ ἄφηνεν ἀνενοχλήτους τοὺς Βουλγάρους, ἂν δὲν ἐκινδύνευε τότε ἐκ τῆς ἀραβικῆς πολιτορκίας. Τὸ 679 ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Πρωγωνᾶτος ἀνεγνώρισε τὸ νέον βουλγαρικὸν κράτος πιθανῶς ἀντὶ στρατιωτικῶν τιμῶν ὑποχρεώσεων τῶν Βουλγάρων.

Ὅταν οἱ Βουλγάροι κατῆλθον εἰς τὴν σημερινὴν Βουλγαρίαν εἶχον ἀκόμη οὐννικὰ ἔθιμα, ἤσκουσι τὴν πολυγαμίαν, ἐτέλουν ἀνθρωποθυσίας καὶ ἐν γένει ἴσταντο εἰς τὴν κατωτάτην βαθμίδα πολιτισμοῦ. Εἰς τὴν νέαν χώραν εὗρον θρακικοὺς καὶ ἑλληνικοὺς καὶ σλαβικοὺς πληθυσμούς, ὅλους ἀνωτέρους κατὰ τὸν πολιτισμόν, τὸν ὁποῖον βαθμηδὸν καὶ ἀπεδέχοντο. Ἐν διαστήματι διακοσίων περίπου ἐτῶν ἀπέβαλον τελείως τὴν γλῶσσάν των καὶ ἐξεσλαβίσθησαν καὶ γλωσσικῶς, ἔδωκαν ὅμως τὸ ὄνομά των ὡς ἄρχοντες εἰς τὴν χώραν, τὴν ἀρχαίαν Μοισίαν, ἢ ὁποία ἐλέγετο καὶ Θράκη. Εἰς τὰ παράλια, εἰς τὰς πόλεις, καὶ μικρὰς ἀκόμη, ὠμιλεῖτο ἐπὶ πολὺ ἢ ἑλληνικῆ, ὅπως δεικνύουν πολλὰ ἑλληνικὰ ἐπιγραφαὶ τοῦ ὀγδόου καὶ ἐνάτου αἰῶνος εὐρεθεῖσαι ἐν Βουλγαρίᾳ, ἐκ τῶν ὁποίων μάλιστα τινὲς ἀναφέρονται εἰς πράξεις τῶν ἡγεμόνων τῆς Βουλγαρίας. Δὲν γνωρίζομεν ἀσφαλῶς ἂν ὠμιλεῖτο ποὺ τοῦ Αἴμου ἢ ἀρχαία

θρακική. Γνωρίζομεν μόνον περὶ τῆς θρακικῆς φυλῆς τῶν *Βήσσων* τῆς Ροδόπης ὅτι ὠμίλει ἀκόμη θρακικὰ καὶ τὸν ἔβδομον αἰῶνα. Τὸ γεγονός τοῦτο, ὅπως καὶ ἄλλαι τινὲς ἐνδείξεις, ὅπως π. χ. ἡ προσθήκη τοῦ ἄρθρου ἐν τέλει τῆς λέξεως εἰς τὴν σημερινὴν Βουλγαρικὴν (ιδιότης τῆς ἀρχαίας θρακικῆς γλώσσης) πείθουν ὅτι καὶ παρὰ τὸν Αἴμου ἢ ἀλλαχοῦ τῆς ἀρχαίας Μοισίας ὠμιλεῖτο ἡ ἀρχαία θρακική, ὅταν ἦλθον οἱ Βούλγαροι. Ἄλλως ὅμως καὶ ἡ χώρα αὕτη εἶχεν ὑποστῆ τὴν λατινικὴν ἐπίδρασιν καὶ οἱ παλαιοὶ κάτοικοι κατὰ τὸ πλεῖστον ἔξερωμανίσθησαν, ἔμαθον δηλ. τὴν λατινικὴν γλῶσσαν τῆς ἐποχῆς μεταβαλόντες αὐτὴν φυσικὰ κατὰ τὸν ἴδιον φυσιολογικὸν ὄργανισμόν, ὅπως ἄλλως τὴν μετέβαλλον οἱ Γάλλοι καὶ οἱ Ἰσπανοί. Πολλοὶ τῶν ἀρχαίων κατοίκων τῆς Μοισίας διετήρησαν τὸ νεολατινικὸν τῶν γλωσσικῶν ἰδίωμα μέχρι σήμερον, ἐκ τούτων πολλοὶ βραδύτερον κατὰ τὸν ἕνατον ἴσως αἰῶνα κατέβησαν καὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ αὐτὴν τὴν Ἑλλάδα καὶ ἔγιναν γνωστοὶ μὲ τὸ νέον ὄνομά των, Βλάχοι. Οἱ πλεῖστοι ὅμως τῶν ἐκρωμανισμένων ἢ μὴ Θρακῶν, οἱ Ἕλληνες καὶ αὐτοὶ οἱ κατελθόντες ἔξωθεν καὶ ἄρξαντες τῆς χώρας, οἱ Βούλγαροι, ἔμαθον τὴν γλῶσσαν τῶν Σλάβων κατοίκων τῆς χώρας, οἱ ὅποιοι ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἔκτου αἰῶνος, πρὸ πάντων δὲ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἔβδομου κατέβησαν εἰς τὴν χώραν. Καὶ τὸ παράδειγμα τοῦτο τοῦ γλωσσικοῦ ἐκσλαβισμού τῶν κατοίκων τῆς Βουλγαρίας εἶναι διδακτικώτατον. Οἱ Σλάβοι δὲν ἦσαν αὐτε ἀριθμητικῶς οὔτε ὑπὸ ἔποψιν πολιτισμοῦ ἀνώτεροι τῶν παλαιῶν κατοίκων τῆς χώρας καὶ ἐν τούτοις ἐκυριάρχησεν ἐν Βουλγαρίᾳ ἡ

γλῶσσα αὐτῶν, ἐνῶ ἡ ἑλληνικὴ, ἡ νεολατινικὴ τῶν Θρακῶν (ἢ ἔπειτα κληθεῖσα Βλαχική) καὶ αὐτὴ ἡ Βουλγαρικὴ ὑπεχώρησαν.

Ἑλληνοβουλγαρικοὶ πόλεμοι πρὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ τῶν Βουλγάρων.—Οἱ Βούλγαροι ἀφοῦ ἔγιναν κύριοι τῆς ἀπ' αὐτῶν κληθείσης Βουλγαρίας ἔδειξαν στρατιωτικὰς καὶ πολιτικακὰς ἀρετὰς κοινὰς εἰς πολλοὺς Τουρκικοὺς καὶ Μογγολικοὺς λαοὺς. Οἱ Σλάβοι καὶ οἱ ἄλλοι παλαιοὶ κάτοικοι τῆς χώρας ἔγιναν καὶ αὐτοὶ πολεμικώτεροι ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν διεύθυνσιν τῶν Βουλγάρων ἀρχηγῶν, οἱ ὅποιοι ἐγνωρίζον νὰ ἐκμεταλλεύωνται τοὺς περισπασμοὺς τοῦ Βυζαντίου. Τὸ 716 μ. Χ. ἀναφέρεται συνθήκη μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ τελευταῖοι κατέλαβον πρῶτην φορὰν τὴν *Ζαγοράν*, μέρος μικρὸν νοτίως τοῦ Αἴμου εἰς τὴν σημερινὴν Ἀνατολικὴν Ρωμυλίαν. Τὸ ἔτος τοῦτο ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον στρατηγὸς ἔξοχος, ὁ Λέων ὁ Τρίτος, ὅστις ἀμέσως εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ τοὺς πολιορκήσαντας τὴν Κωνσταντινούπολιν Ἀραβας. Ἠναγκάσθη λοιπὸν νὰ ἔλθῃ εἰς συνεννόησιν μὲ τοὺς Βουλγάρους, οἱ ὅποιοι ἐβοήθησαν τὸν Λέοντα κατὰ τῶν Ἀράβων ἀπέναντι τῆς παραχωρηθείσης εἰς αὐτοὺς Ζαγορᾶς.

Αἱ φιλικαὶ σχέσεις μεταξὺ Βουλγάρων καὶ Ἑλλήνων διεκόπησαν ἐπὶ τοῦ διαδόχου τοῦ Λέοντος Τρίτου, τοῦ Κωνσταντινίου πέμπτου (741—775). Πρῶτος ὁ γενναῖος οὗτος αὐτοκράτωρ, ὁ τὸσον σκυοφανηθεὶς ὑπὸ τῶν καλογήρων, διέγνωσε τὸν ἀπὸ τῶν Βουλγάρων κίνδυνον καὶ ἐπέμεινε ἀνευδότης εἰς τὴν κατασύντριψιν αὐτῶν. Ἐξ ἄλλου εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστικὴ ἡ ἐπιμονὴ καὶ ἡ πολεμικότης τῶν

Βουλγάρων, οἱ ὁποῖοι ἤλλαξαν τέσσαρας ἢ πέντε ἡγεμόνας διὰ νὰ νικήσουν. Τὴν πολεμικότητα ταύτην ἐννοοῦμεν καλύτερον, ὅταν ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ Βούλγαροι διηθύνοντο κυρίως ὑπὸ τῆς στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας τῶν **Βογιάρων**, οἱ ὁποῖοι εἶχον συμφέρον εἰς τὸ ἐμπόριον τρόπον τινὰ τοῦ πολέμου. Ἄλλ' ἐξ ἄλλου οἱ μακροὶ Ἑλληνοβουλγαρικοὶ πόλεμοι ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ πέμπτου δεικνύουν προσέτι ὅτι οἱ Βούλγαροι δὲν ἦσαν ἀπ' ἀρχῆς τόσον ὀλίγοι, ὅσον συνήθως πιστεύεται, ἀλλὰ πολλοί, μόνον δ' οὕτω ἐξηγηθεῖται πῶς οἱ Σλάβοι τῆς χώρας ὑπετάγησαν ὑπ' αὐτῶν καὶ ὠδηγοῦντο εἰς τὸν πόλεμον ὡς πρόβατα ἐπὶ σφαγῇ.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἐξεστράτευσεν ὀκτάκις κατὰ τῶν Βουλγάρων, ἄλλοτε μὲν πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἐπιδρομῶν αὐτῶν εἰς τὴν Θράκην, ἄλλοτε δὲ πρὸς τελείαν κατασύντριψιν αὐτῶν πρὸς βορρᾶν τοῦ Αἴμου. Καὶ ἀπὸ θαλάσσης, ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως ἐπίεζε τὴν Βουλγαρίαν διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ὁ Κωνσταντῖνος. Δὶς ἐτέλεσε θρίαμβον ἐν Κωνσταντινουπόλει, διὰ τὴν παρὰ τὴν Ἀγχιάλον νίκην του (762) καὶ διὰ τὴν παρὰ τὰ Λιθοσώρια τῆς Θράκης (772). Τὴν πρὸς νότον τοῦ Αἴμου χώραν ἀφήρσεν ἀπὸ τοῦ Βουλγάρου ὁ Κωνσταντῖνος, ὠχύρωσε τὰς διαβάσεις καὶ ἐγκατέστησεν αὐτόθι ὡς φρουρὰς τῶν συνόρων πολλοὺς Παυλιανούς ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀντιθέτως πολλοὶ κάτοικοι τῆς Βουλγαρίας, Σλάβοι καὶ Ἕλληνες ἕως ἐξήτησαν νὰ ἐγκαταστῶσιν εἰς τὸ Κράτος τοῦ Βυζαντίου, καὶ κατακίσθησαν εἰς τὴν Βιθυνίαν. Τὸ γεγονός τοῦτο δεικνύει τὴν ἀντιπάθειαν μεγάλου μέρους τῶν κατοίκων κατὰ τῶν

Βουλγάρων, τοῦναντίον δὲ τὴν εὐκόλον μετὰ τῶν Ἑλλήνων συνεννόησιν. δ .

Αἱ νῆκαι τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἡ πολιτικὴ καθόλου τοῦ Βυζαντίου ἐστερέωσε τότε τὸν Ἑλληνισμόν ἐν τῇ βορείῳ Θράκῃ, τῇ σημερινῇ Ἀνατολικῇ Ρωμυλίᾳ. Τὸ 784 ἡ αὐτοκράτειρα Εἰρήνη ἐπεχείρησε ταξείδιον μέχρι Φιλιππουπόλεως καὶ ἀναφοδόμησε τὴν Βερόνην ἢ Βέρροϊαν (1), ἡ ὁποία μετονομάσθη ἔκτοτε Εἰρηνούπολις (σημ. Stara-Zagra).

Ἐπιθετικούς καὶ νικηφόρους πολέμους ἀνέλαβον οἱ Βούλγαροι πάλιν ἐπὶ τοῦ Κρούμου (802—814), ἐνὸς ἐκ τῶν ἰσχυρῶν πολεμικῶν ἀρχηγῶν, τοὺς ὁποίους αἱ τουρκικαὶ καὶ μογγολικαὶ φυλαὶ ἀνέδειξαν. Ὁ Κρούμος ἐξέτεινε τὴν βουλγαρικὴν ἀρχὴν πρὸς βορρᾶν, πρὸς δυσμὰς καὶ πρὸς νότον. Ἐνίκησε τοὺς Ἀβάρους τοὺς νικηθέντας καὶ ὑπὸ τῶν Φράγκων Καρόλου τοῦ Μεγάλου, μὲ τὸ κράτος τοῦ ὁποίου συνώρσεν. Ἐνίκησε τοὺς Σλάβους τοὺς κατοικοῦντας τότε εἰς τὴν σημερινὴν Ρουμανίαν μέχρι τῶν Καρπαθίων. Πρὸς νότον κατέλαβε πολὺ μέρος νοτίως τοῦ Αἴμου, τὸ ὁποῖον ἔκτοτε μέχρι σήμερον εἶναι βουλγαρικόν. Τὸ 808 ἐκυρίευσεν διὰ δόλου τὴν Σαρδικίαν, τὴν σημερινὴν Σόφιαν καὶ κατέσφαξε τὴν αὐτοκρατορικὴν φρουρὰν ἀποτελουμένην ἀπὸ ἑξ χιλιάδας στρατοῦ. Ἡ ἄλωσις τῆς Σόφιας καὶ ἐπομένως ἡ ἀπώλεια μεγάλου τμήματος δεσποζομένου ὑπ'

(1) Πολλοὶ ἱστορικοὶ ἐνόμισαν κατὰ λάθος ὅτι πρόκειται περὶ τῆς ἐν Μακεδονίᾳ Βερροίας καὶ ἐξήγαγον διὰ τοῦτο συμπεράσματα περὶ πρωίμου καταλήψεως μακεδονικῶν πόλεων ὑπὸ τῶν Βουλγάρων!

αὐτῆς ἠνάγκασε τὸν αὐτοκράτορα Νικηφόρον νὰ ἐπιχειρήσῃ μεγάλην ἐκστρατείαν κατὰ τοῦ Κρούμου, ἣ ὁποία κατ' ἀρχὰς ἀπέβη νικηφόρος. Εἰς μίαν ἐν τούτοις τῶν δυσκόλων διαβάσεων τοῦ Αἴμου ὑπέστη ἐνέδραν ὁ Νικηφόρος καὶ συνελήφθη καὶ αὐτὸς αἰχμάλωτος. Ὁ Κρούμος τότε κατέβη νοτίως τοῦ Αἴμου, ἐνίκησε τοὺς Ἕλληνας παρὰ τὴν Μεσημβρίαν καὶ ἐξετείνε τὰς ἐπιδρομὰς του μέχρι Κωνσταντινουπόλεως, πρὸ τῶν πυλῶν τῆς ὁποίας ἐτέλεσεν ἀνθρωποθυσίαν, ἵνα τῇ βοηθείᾳ τῶν θεῶν τῶν Βουλγάρων κυριεύσῃ τὴν πρωτεύουσαν τῶν Ἑλλήνων. Τόσον ταχέως οἱ Βούλγαροι ἐστρεψάν τὴν προσοχὴν των πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν ὁποίαν ἔκτοτε, ἐπὶ ἔνδεκα ἤδη αἰῶνας ἀγωνίζεται ὁ Σλαβοβουλγαρικὸς κόσμος νὰ καταλάβῃ! Ἐν τῷ μεταξὺ ἐκυριεύθη καὶ ἡ ὄχυρὰ Ἀδριανούπολις ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, ἐκ ταύτης δὲ ὅπως καὶ ἐκ τῆς λοιπῆς Θράκης ἀπήγαγεν ὁ Κρούμος μυριάδας αἰχμαλώτων εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Παρὰ τὰς καταστροφὰς ταύτας οἱ Ἕλληνες δὲν ἀπώλεσαν τὸ θάρρος των, ἠτοιμάσθησαν συντόμως καὶ τὸ 813 ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ πέμπτος ἐνίκησε τὸν Κρούμον παρὰ τὴν Μεσημβρίαν! Τὸ 814 ἀπέθανεν ὁ Κρούμος, ὁ δὲ διάδοχός του Ὁμουρτάγ ἢ Μορτάγων ἐξήτησεν εἰρήνην, ἣ ὁποία ἔγινε τριακονταετής.

Μετὰ τὴν φοβερὰν λοιπὸν ἐποχὴν τοῦ Κρούμου ἐπῆλθον πάλιν φιλικαὶ σχέσεις μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων. Ἄξιος σημειώσεως κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἶναι ὁ διαγμός τῶν ἐν Βουλγαρίᾳ Χριστιανῶν. Ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος Μαλαμῖο (831—836), διαδόχου τοῦ Ὁμουρτάγ, ἢ ἀντίδρασις τῶν Βογιάρων κατὰ τῶν προσηλυτιστικῶν, φαίνεται, ἐνεργειῶν τῶν Χριστιανῶν ἦτο τόση, ὥστε κατεδιώχθησαν

καὶ ἐσφάγησαν πολλοί, μεταξὺ δ' αὐτῶν, τέσσαρες ἐπίσκοποι καὶ 374 ἄλλοι ἐξέχοντες Ἕλληνες. Ἡ μνήμη τούτων ἐορτάζεται ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας τὴν 22 Ἰανουαρίου.

Χριστιανισμὸς τῶν Βουλγάρων.—Πολλοῦ λόγου ἄξιος ἡγεμὼν ὑπῆρξε διὰ τοὺς Βουλγάρους ὁ Βόρις (852—888). Οὗτος δὲν φαίνεται ὅτι ἐπολέμησε κατὰ τῶν Ἑλλήνων, ἀν καὶ μεταγενέστερα συναξάρια ἀμφιβόλου ἱστορικῆς ἀξίας παριστοῦν τὸν Βόριν κύριον τῆς Ἀχρίδος. Καὶ Βούλγαροι ἱστορικοὶ τελευταῖον, ὅπως ὁ Slatarski, ὑποθέτουν ὅτι οἱ Βούλγαροι καὶ πρὸ τοῦ Βόριδος ἀκόμη, ἴσως τὸ 838, κατέλαβον μέρος τῆς Μακεδονίας. Ὅλαι ὁμως αὗται αἱ ὑποθέσεις δὲν στηρίζονται ἐπὶ ἀποδείξεων ἀσφαλῶν καὶ ἐπομένως δὲν ἔχουν πολλὴν ἀξίαν. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι εἰρηνικαὶ ἀπέβησαν αἱ σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων ἐπὶ Βόριδος (1).

Γεγονὸς μεγάλης σημασίας ὑπῆρξεν ὁ Χριστιανισμὸς τῶν Βουλγάρων ἐπὶ Βόριδος. Ὅπως ὑποδεικνύει καὶ ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς διαγμὸς τοῦ Μαλαμῖο, πολλοὶ Ἕλληνες, μοναχοί, αἰχμάλωτοι καὶ ἄλλοι εἰργάζοντο ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ παρὰ τοῖς Βουλγαρίοις. Πολιτικὸς δεξιὸς ὁ Βόρις, διέκρινεν ὅτι ἦτο καιρὸς νὰ προσέλθουν καὶ οἱ Βούλγαροι εἰς τὸν Χριστιανισμόν, τὴν θρησκείαν τῶν ἰσχυ-

(1) Μόνον τελευταῖον, τὸ 1919 εὗρέθη ἑλληνικὴ ἐπιγραφή εἰς τὰ νότια τῆς Ἀλβανίας ἀναγράφουσα τὸν Βόριν, τὸν μετονομασθέντα Μιχαὴλ ὡς χορηγὸν μονῆς τινος αὐτόθι. Ἴσως τοῦτο δεῖκνυε ὅτι ἐκυριάρχει ἐκεῖ ἡ Βουλγαρία. Ἄλλ' ἠδύνατο βεβαίως ὁ Βόρις νὰ χορηγήσῃ χρήματα καὶ εἰς μονὰς εὐρισκομένας ἔξω τοῦ Κράτους του!

ρῶν Κρατῶν, τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Φράγκων. Τοῦτο ἔπραξε τοσοῦτω μᾶλλον εὐχαρίστως, καθόσον ἠδυνήθη διὰ τῆς προσελεύσεως εἰς τὸν Χριστιανισμόν νὰ ἀποφύγη καὶ πόλεμον πρὸς τὸ Βυζάντιον καὶ νὰ ἐπιτύχη τὴν ἀπόδοσιν τῆς ἀρχαίας Ζαγοράς, κυρίως τοῦ τριγώνου τοῦ μεταξὺ τοῦ σημερινοῦ στενοῦ τοῦ Αἴμου Δεμιρ—Καποῦ καὶ τοῦ Πύργου. Τὸ 864 ἢ 865 ἐβαπτίσθη ὁ Βόρις καὶ μετωνομάσθη Μιχαήλ, διότι ἀνάδοχός του ὑπῆρξεν ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου Μιχαήλ ὁ τρίτος.

Οἱ Βογιάρροι δὲν ἠθέλησαν νὰ δεχθοῦν τὴν νέαν θρησκείαν καὶ νὰ ἀρνηθοῦν τὴν παλαιὰν μετὰ τῆς τουρκικῆς πολυγαμίας. Ὁ Βόρις ὅμως κατέπειθε τὴν ἀντίδρασιν διὰ τῆς βίας καὶ ἀγρίας. Ἔλαβε μάλιστα εὐκαιρίαν νὰ ἐξολοθρεύσῃ πολλοὺς Βογιάρρους, νὰ ἐξασθενήσῃ τὴν στρατιωτικὴν ἀριστοκρατίαν καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὴν μοναρχίαν. Πληθὸς μοναχῶν ἐστάλη ἐκ τοῦ Βυζαντίου διὰ νὰ διαδώσῃ τὸν Χριστιανισμόν εἰς τὴν χώραν, τὸ δὲ 869 ἐστάλη καὶ Ἕλληνας ἀρχιεπίσκοπος, ὁ Ἰωσήφ μετὰ δέκα ἐπισκόπων νὰ διοικήσῃ πνευματικῶς τὴν Βουλγαρίαν. Ὀλίγα ἔτη βραδύτερον τὸ 886 καὶ ἔπειτα ἦλθον ἐκ Παννονίας καὶ Σλάβοι μοναχοί, μαθηταὶ τοῦ Ἑλληνος Μεθοδίου, οἱ ὁποῖοι συνεπλήρωσαν τὸ ἔργον τῶν Ἑλλήνων.

Συνήθως ἀποδίδεται, ὑπὸ τῶν Βουλγάρων μάλιστα, εἰς τοὺς ἐκ Θεσσαλονίκης ἀποστόλους Κύριλλον καὶ Μεθόδιον ἢ μετὰδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Βουλγαρίᾳ. Συνήθως μάλιστα λέγονται οὗτοι Σλάβοι ἢ Βούλγαροι. Ἐν πρώτοις τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές. Ὁ Κωνσταντῖνος (ὡς μοναχὸς ἔπειτα Κύριλλος) καὶ ὁ Μεθόδιος—τὸ λαϊκόν του ὄνομα

δὲν τὸ γνωρίζομεν!—ἦσαν υἱοὶ ἀνωτάτου ὑπαλλήλου τοῦ Βυζαντίου, ὑπῆρξαν μαθηταὶ τοῦ μεγάλου Φωτίου καὶ Λέοντος τοῦ μαθηματικοῦ καὶ εἶχον σχέσεις μὲ τὴν Αὐλὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐνωρὶς ὁ Κωνσταντῖνος ἔγινε καθηγητῆς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πανεπιστημίου (τῆς σχολῆς τῆς Μαγναύρας) καὶ ἐστάλη πρεσβευτῆς εἰς Βαγδάτιον πρὸς τοὺς Ἀραβας ὡς γνώστης καὶ τῆς Ἀραβικῆς γλώσσης. Ἀργότερον ἐστάλη ὁ Κωνσταντῖνος εἰς τὴν Κριμαίαν ἵνα στερεώσῃ τὸν Χριστιανισμόν, ὅστις ἐκινδύνευεν ἐκ τῶν διδασκαλιῶν τῶν Ἑβραίων καὶ τῶν Μωαμεθανῶν. Ἐκεῖ ἐξέμαθε καὶ τὴν τουρκικὴν γλῶσσαν τῶν Χαζάρων. Μετ' ὀλίγα ἔτη ἐστάλη πάλιν ὁ Κωνσταντῖνος μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Μεθοδίου εἰς τὴν Μοραβίαν πρὸς διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ παρὰ τοῖς Σλάβοις. Δὲν εἶναι βέβαιον ἂν ἔμαθεν ἐκεῖ τὴν Σλαβικὴν, ἢ ἂν ἐγνώριζεν αὐτὴν ἐκ Θεσσαλονίκης, ὅπως συνήθως πιστεύεται. Ἡ ἀποστολὴ αὕτη εἰς Μοραβίαν ἴσως ἐπέδρασεν εἰς τὰς ἀποφάσεις τοῦ Βόριδος, ἄλλως ὅμως οἱ δύο ἐκ Θεσσαλονίκης Ἀπόστολοι δὲν εἰργάσθησαν ἐν Βουλγαρίᾳ. Οἱ σπουδαιότατοι τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν παραδέχονται ὅτι Ἕλληνες ἦσαν οἱ δύο εὐγενεῖς Θεσσαλονικεῖς, ὅτι δ' ἐξ ἄλλου δὲν διέδωκαν οὗτοι τὸν Χριστιανισμόν ἐν Βουλγαρίᾳ, ἀλλὰ μαθηταὶ των καὶ ἄλλοι μοναχοί, ὅπως εἶπομεν ἀνωτέρω.

Ἡ μετὰδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐν τῇ Βουλγαρίᾳ, ὅπως καὶ εἰς τοὺς Σλάβους ὑπῆρξε γεγονός μεγάτης σημασίας δι' ὅλην τὴν Εὐρώπην, ὅχι μόνον διὰ τοὺς λαοὺς τοὺς χριστιανισθέντας. Ἀπὸ τότε μόνον ἐπεκοινωνήσαν οἱ νότιοι Σλάβοι μὲ τὴν ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν

ἀκόμη πνευματικὸν πολιτισμὸν, ἀνέπτυξαν τὰ πρῶτα στοιχειώδη ἔργα τῆς σλαβικῆς φιλολογίας, οὕτω δὲ καὶ ἐστερεώθησαν εἰς τὸν ἔθνισμὸν των. Ἄλλοια θὰ ἦτο ἡ ὄψις τῶν Νοτιοσλάβων, ἂν ἐλάμβανον ἐκ τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας τὸν Χριστιανισμὸν καὶ μετεχειρίζοντο τὴν Λατινικὴν ὡς ἐκκλησιαστικὴν γλῶσσαν. Ὑπῆρξε λοιπὸν μεγάλη εὐεργεσία ἢ μετὰδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ διὰ τῶν Ἑλλήνων, ἢ χρῆσις τῆς σλαβικῆς γλώσσης ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τῇ ἐκκλησιαστικῇ φιλολογίᾳ καὶ ἡ ἀνάπτυξις βαθμηδὸν ἔθνικῆς φιλολογίας. Ἀνεπτύχθη δ' ἡ πρώτη σλαβικὴ φιλολογία ἐγγὺς τοῦ Βυζαντίου, ἐν Βουλγαρίᾳ, ὅπου Ἕλληνες μοναχοὶ ἢ μαθηταὶ αὐτῶν Βούλγαροι καὶ Σλάβοι κατὰ τὸ πλεῖστον μετέφρασαν ἐκκλησιαστικὰ καὶ ἄλλα πνευματικὰ δημιουργήματα τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν σλαβικὴν.

Ἡ βασιλεία λοιπὸν τοῦ Βόριδος ἔχει μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν βουλγαρικὴν καὶ σλαβικὴν ἱστορίαν. Ἐπίσης ἔχει μεγάλην σημασίαν ἡ βασιλεία τοῦ υἱοῦ τοῦ Βόριδος, Συμεῶν (893—927), διότι ἐπ' αὐτῆς ἔγινεν ἡ μεγάλη μεταφραστικὴ κίνησις καὶ ἐχρησιμοποιήθη ἡ βουλγαρικὴ γλῶσσα τὸ πρῶτον εἰς τὴν φιλολογίαν. Ὁ Συμεῶν ἐγνώριζε τὴν ἑλληνικὴν, τὴν ὁποίαν ἔμαθεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου διετέλεσεν ὡς ὄμηρος, καὶ μετέφραζε καὶ ὁ ἴδιος καὶ προσεκάλεσεν ὅλους τοὺς δυναμένους νὰ εἰσαγάγουν εἰς Βουλγαρίαν τὰ πνευματικὰ δημιουργήματα τῶν Ἑλλήνων τοῦ Βυζαντίου.

Ἀκμὴ καὶ κατάλυσις τοῦ Βουλγαρικοῦ Κράτους.— Ἄλλ' ὁ Συμεῶν θεωρεῖται ὑπὸ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν φίλων των καὶ μέγας βασιλεὺς, ἂν καὶ οἱ μακροὶ πόλεμοι

αὐτοῦ δὲν ἔφεραν μονιμώτερα ἀποτελέσματα διὰ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ Κράτους των. Καὶ ἦτο μὲν ὁμολογουμένως ἰσχυρὸς ἀνὴρ ἐφάμιλλος τοῦ Κρούμου καὶ ἄλλων ἰσχυρῶν Τούρκων κατακτητῶν, ἀλλ' ἠκολούθησε καὶ οὗτος τὴν συνήθειαν τῶν ἐπιδρομῶν χάριν πολεμικῆς λείας. Ἀληθῶς οἱ Βούλγαροι κατὰ τὸν μεσαῖωνα ἐπῆρχοντο κατὰ τῶν πλουσίων χωρῶν τοῦ Βυζαντίου ἵνα ἀρπάσουν, διότι συχνά, ὅπως βεβαιοῦται ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων, ἐπιέζοντο ὑπὸ λιμοῦ, δὲν εἶχον μέγα ἐμπόριον καὶ βιομηχανίαν ἵνα συμπληρώσουν τὰς ἐλλείψεις τῆς γεωργίας καὶ κτηνοτροφίας των. Τὸ σύστημα τοῦτο ἠκολούθησε καὶ ὁ Συμεῶν καὶ ἐπομένως ὑπῆρξε καὶ οὗτος ἀπλοῦς ἐπιδρομεὺς καὶ τίποτε περισσότερον. Θὰ ἐννοήσωμεν καλύτερα τὸν χαρακτῆρα τούτου, ἂν τὸν συγκρίνωμεν πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἡγεμόνας τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, τοὺς Πτολεμαίους, τοὺς Σελευκίδας, τοὺς Ἀτταλίδας. Πόσοι τούτων χωρὶς νὰ θεωρῶνται μεγάλοι ὡς ὁ Συμεῶν, ὑπῆρξαν πράγματι ἀνώτεροι αὐτοῦ ὡς ὄργανοι πολιτειῶν, ἰδρυταὶ πόλεων, θετικοὶ δημιουργοὶ πολιτισμοῦ.

Ἄλλ' ἄς ἴδωμεν ἐγγύτερον τὸ ἔργον τοῦ Συμεῶν. Ἀμέσως κατὰ τὸ πρῶτον ἢ δεῦτερον ἔτος (893-4) τῆς βασιλείας του ἤρchiσε τὰς καταστρεπτικὰς ἐπιδρομάς του καὶ ἔφθασε μέχρι Θράκης, ὅπου ἐνίκησε τοὺς ἀνετοίμους Ἕλληνας. Τὸ Βυζάντιον τότε κατώρθωσε νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ Συμεῶν διὰ μεγάλης διπλωματικῆς ἐπιτυχίας. Συνεννοήθη μὲ τοὺς Οὐγγρους, οἱ ὁποῖοι τότε διέμενον παρὰ τὸν Προῦθον εἰς τὴν σημερινὴν Βεσσαραβίαν, καὶ τοὺς διεβίβασε δι' ἑλληνικῶν πλοίων εἰς τὴν σημερινὴν Βουλγαρίαν. Παρὰ τὴν Σιλίστριαν

ἐνίκησαν οἱ Οὐγγροὶ τοὺς Βουλγάρους, ἐλεηλάτησαν τὴν χώραν των καὶ ἀφῆρεσαν ἀπ' αὐτοὺς τὰς πρὸς βορρᾶν τοῦ Δουνάβεως κτήσεις. Ὁ Συμεὼν ἠναγκάσθη νὰ συνεννοηθῆ μετ' ἄλλην τουρκικὴν φυλὴν, τοὺς Πετσενέγους διὰ νὰ ἀπαλλαγῆ τῶν Οὐγγρων. Οἱ πόλεμοι οὗτοι μετεκίνησαν τότε τοὺς Οὐγγρούς πρὸς τὴν σημερινὴν Οὐγγαρίαν, ὅπου οὗτοι ἐγκατεστάθησαν ὀριστικῶς καὶ ἐχώρισαν τοιοῦτοτρόπως τοὺς νοτίους ἀπὸ τῶν βορείων Σλάβων. Αὐτὸ τὸ μέγα γεγονός εἶχεν ὡς τελικὸν ἀποτέλεσμα ἡ διπλωματικὴ ἐπιτυχία τοῦ Βυζαντίου κατὰ τοῦ Συμεῶν. Εἶναι ἐν τούτοις χαρακτηριστικὸν ὅτι ὁ αἰδεσιμώτατος Γάλλος Songeon, φίλος τῶν Βουλγάρων καὶ θαυμαστῆς τοῦ Συμεῶν θεωρεῖ τὴν πρόσκλησιν τῶν Οὐγγρων ὑπὸ τοῦ Βυζαντίου κατὰ τῶν Βουλγάρων «imprudencē colossale»! Ἐπομένως κατὰ τὸν ἀγαθὸν τοῦτον φίλον τῶν Βουλγάρων συνετοὶ θὰ ἦσαν οἱ Ἕλληνες, ἐὰν δὲν διέκοπτον τὰς ὀραίας ἐπιδρομάς τοῦ μεγάλου Συμεῶν!

Διὰ τῶν περιπλοκῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἔρριψε τὸ Βυζάντιον τὸν Συμεῶν, ἀπηλλάγη τῶν ἐπιδρομῶν του μέχρι τοῦ 911. Μετὰ τὴν ἀνάρρησιν εἰς τὸν θρόνον τοῦ νεαροῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου ἤρχισε πάλιν οὗτος τὰς ἐπιδρομάς του, τὸ δὲ 917 ἐνίκησε παρὰ τὴν Ἀγχίαλον τὸν στρατηγὸν Λέοντα Φωκᾶν. Μέχρι Κωνσταντινουπόλεως κατώρθωσεν ὁ Συμεῶν, ὅπως ὁ Κροῦμος, νὰ ἐπεκτείνῃ τὰς ἐπιδρομάς του χωρὶς ὅμως νὰ παραμείνῃ μονίμως ἐν Θράκῃ. Τὴν Ἀδριανούπολιν κατέλαβε καὶ ἐλεηλάτησε δις ἀλλὰ δὲν τὴν ἐκράτησε. Καὶ ἐν γένει οὐδόλως ἐξετάθησαν πρὸς νότον τὰ

Βουλγαρικὰ σύνορα ἐπὶ Συμεῶν, ὅστις κυρίως χάριν τῆς λείας ἔκαμνεν ἐπιδρομάς.

Τὸ 927 ἀπέθανεν ὁ Συμεῶν, ἀφοῦ ἔλαβε τὸν τίτλον τοῦ *τσαρουν* ἤτοι βασιλέως (ἐκ τοῦ λ. caesar), ἀντὶ τοῦ *κνιέξ* ἤτοι ἡγεμόνος, ὅπως πρότερον (κυρίως πρὸ τοῦ 917) ἐκαλοῦντο οἱ Βούλγαροι ἄρχοντες. Διάδοχος τοῦ Συμεῶν ὑπῆρξεν ὁ φίλος τῆς εἰρήνης καὶ τοῦ ἀσκητισμοῦ υἱὸς του Πέτρος (927—968), ὅστις συνῆψεν εἰρήνην ἀμέσως τὸ 927 μετὰ τὸ Βυζάντιον καὶ ἐνυμφεύθη τὴν ἐγγονὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ Μαρίαν, ἡ ὁποία ὡς βασίλισσα τῶν Βουλγάρων μετωνομάσθη Εἰρήνη εἰς συμβόλιον τῶν εἰρηρικῶν σχέσεων Βυζαντίου καὶ Βουλγαρίας. Πρώτην φορὰν ἡ Αὐλὴ τοῦ Βυζαντίου συνέδεσε στενάς σχέσεις μετὰ τὴν Αὐλὴν τῆς Βουλγαρίας, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος κατακρίνων τὸν γάμον ἀποδίδει αὐτὸν εἰς τὴν ἔλληψιν ἀξιοπρεπείας τοῦ Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ, ὅστις δὲν κατήγετο ἀπὸ βασιλικῆς οἰκογενείας καὶ ἐπομένως δὲν ἠσθάνετο τὸ ἀπρεπὲς τῆς πράξεώς του!

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Συμεῶν τὸ Βυζάντιον ἐπεχείρησε πάλιν νὰ ἐπουλώσῃ τὰς καταστροφὰς τῆς Θράκης, κυρίως τῆς βορείου, δι' ἀνοικοδομήσεως πόλεων ἢ διὰ χρηματικῶν χορηγιῶν εἰς τοὺς παθόντας κατοίκους. Αὐτὸ συνέβη συχνότατα εἰς τὴν Θράκην. Τὸ Βυζάντιον ἐπληρώθωνεν ὅτι οἱ Βούλγαροι κατέστρεφον.

Εἰς τὸ Βυζάντιον ἐπεκράτει ἡ συνήθεια νὰ δίδονται χρηματικαὶ χορηγίαι εἰς πολεμικοὺς ἀλλὰ πτωχοῦς γειτονικοὺς λαοὺς, διὰ νὰ προλαμβάνωνται αἱ ἐπιδρομαὶ των, αἱ ὁποῖαι προήρχοντο κυρίως ἐκ λόγων οἰκονομικῶν. Κατὰ τὸ

διάστημα τῆς βασιλείας τοῦ Πέτρου ἐδίδοντο συχνὰ τοιαῦται χορηγίαι, αἱ ὁποῖαι δὲν ἤρκουν νὰ εὐχαριστήσουν τοὺς σνηθισμένους εἰς τὴν ἀρπαγὴν Βουλγάρους. Ἐδημιουργήθη διὰ τοῦτο κίνησις ἐναντίον τοῦ Πέτρου καὶ ἐζητήθη ἀπὸ τὸ Βυζάντιον νέα χορηγία ὅταν ἀνῆλθεν εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον ὁ γενναῖος στρατηγὸς Νικηφόρος Φωκᾶς (963)· οὗτος διέταξε νὰ ῥαπίσουν καὶ ἐκδιώξουν τοὺς πρέσβεις, ἔξεστράτευσε δὲ τάχιστα μέχρι τοῦ Αἴμου πρὸς ὑποταγὴν τῶν κινουμένων Βουλγάρων. Ἐπειδὴ ὅμως ἦτο ἀπησχολημένος καὶ μὲ τοὺς πολέμους κατὰ τῶν Ἀράβων ἐν Ἀσίᾳ, δὲν ἠθέλησε νὰ συγκεντρώσῃ πολὺν στρατὸν διὰ νὰ διέλθῃ ἀσφαλῶς τὰ στενὰ τοῦ Αἴμου καὶ διὰ τοῦτο ἐσκέφθη νὰ πατάξῃ τοὺς Βουλγάρους δι' ἄλλου λαοῦ, τῶν πολεμικῶν Ρώσων. Πράγματι διεξήχθησαν συνεννοήσεις μετ' αὐτῶν διὰ τῶν Ἑλλήνων τῆς Χερσῶνος καὶ οἱ Ρῶσοι κατήλθον καὶ ὑπέταξαν τὴν Βουλγαρίαν. Ἄλλ' ἢ κατάβασις τῶν Ρώσων εἶχε δυσαρέστους συνεπείας, διότι οὗτοι ἤρχισαν ἐπιδρομὰς καὶ εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἐπαρχίας. Διὰ τοῦτο ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Τοιμισκῆς ἠναγκάσθη νὰ ἐπιχειρήσῃ μεγάλην ἐπιστρατείαν διὰ νὰ ἐκδιώξῃ τοὺς Ρώσους μετὰ φοβερὰς μάχας καὶ καταλάβῃ τὴν Βουλγαρίαν. Μετὰ μικρὰν αἰμοχαρῆ κρατικὴν ὑπαρξιν (660—971) τῶν Βουλγάρων, ὁ πολιτισμὸς τοῦ Βυζαντίου ἐνίκησε καὶ διόκησε τὴν Βουλγαρίαν διὰ στρατηγοῦ Ἑλληνοῦ. Αὐτὸ ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πρώτης σειρᾶς τῶν μακρῶν ἀγῶνων Βυζαντίου καὶ Βουλγαρίας.

Τὸ μακεδονικὸν κράτος τοῦ Σαμουήλ.—Ἦδη ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων Πέτρου οἱ δυσηρεστημένοι κατ'

αὐτοῦ πολεμικοὶ Βογιάροι συνεκεντρώθησαν εἰς τὴν Σόφιαν ὑπὸ τὸν ἀρμενικῆς καταγωγῆς Σισμάν, τοῦ ὁποίου οἱ υἱοὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰωάννου Τοιμισκῆ ἠδυνήθησαν νὰ ὀργανώσουν μικρὸν Κράτος, ὃχι πλεόν ἐν Βουλγαρίᾳ, ὅπου φαίνεται τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο εὐκόλον, ἀλλ' εἰς τὰ βόρεια καὶ δυσπρόσιτα τμήματα τῆς Μακεδονίας. Ἐκ τῶν υἱῶν τοῦ Σισμάν ὁ ἰσχυρότερος καὶ ὀργανωτικώτερος, ὁ Σαμουήλ κατώρθωσε νὰ συγκεντρώσῃ τὴν ἀρχὴν (977), καθ' ὃν περὶ τοῦ χρόνον ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον τοῦ Βυζαντίου ὁ ἔπειτα μέγας αὐτοῦ ἀντίπαλος Βασίλειος Β'.

Ἐνῶ ὁ νεαρὸς αὐτοκράτωρ ἦτο ἀπησχολημένος μὲ ἐμφυλίους ἀγῶνας, ὁ Σαμουήλ ἔλαβε καιρὸν νὰ συνεννοηθῇ καὶ μὲ τοὺς κατοίκους τῆς Μακεδονίας καὶ ἀναγνωρίζων ὑπάρχοντα προνόμια χωροδεσποτῶν ἢ πόλεων νὰ στερεώσῃ τὴν ἀρχὴν του ἄνευ πολέμου. Μόλις μετὰ δέκα περὶ τοῦ ἔτη, τὸ 986 κατήλθε μέχρι Θεσσαλίας καὶ ἐκυρίευσε τὴν Λάρισσαν, τῆς ὁποίας τοὺς κατοίκους ἐστρατολόγησεν ἀμέσως ἢ μετέφησεν εἰς Πρέσπαν καὶ Ἀχρίδα. Τότε πρῶτον ἔξεστράτευσε καὶ ὁ Βασίλειος κατὰ τοῦ Σαμουήλ καὶ ἔφθασε μέχρι Σόφιας—πιθανοῦ κέντρου πολιτικοῦ τῶν Βουλγάρων—ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ συγκροτήσῃ μάχην ἐκ τοῦ συστάδην, διότι ἐξηντλήθη ἐκ τοῦ μικροπολέμου τοῦ Σαμουήλ. Αἱ ἐμφύλιοι στάσεις ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀπησχόλησαν ἀκόμη ἐπὶ πολὺ τὸν Βασίλειον, καθ' ὃν χρόνον ὁ Σαμουήλ ἀνενόχλητος ἐκυρίευσε τὸ Δυρράχιον καὶ ἐπλησίασε πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην, τὴν ὁποίαν ὅμως δὲν ἐτόλμησε νὰ πολιορκήσῃ. Μόλις τὸ 996, εἴκοσι περὶ τοῦ ἔτη μετὰ τὴν ἄνοδον τοῦ Βασιλείου εἰς τὸν θρόνον, ἠδυνήθη οὗτος νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴν του, ἐπι-

μόνως ὅμως εἰς τὸ ἐξῆς, εἰς τὴν Μακεδονίαν. Ἐκτοτε παύουν ὀριστικῶς αἱ τόσον εὐθηναὶ ἐπιτυχίαι τοῦ Σαμουήλ.

Ἐνῶ ὁ Σαμουήλ κατέβαινεν εἰς Πελοπόννησον πρὸς λεηλασίαν, ὁ στρατηγὸς Νικηφόρος Οὐρανὸς ἐκ Θεσσαλονίκης ἐξεκίνησε ταχέως καὶ ἐπέπεσεν αἰφνιδίως κατὰ τοῦ Σαμουήλ παρὰ τὸν Σπερχεῖον ποταμὸν. Ὁ στρατηγὸς τοῦ Σαμουήλ ὑπέστη καταστροφὴν, οὗτος δὲ μόλις ἐσώθη διὰ τῶν ὁρέων εἰς Πρέσπαν, ὅπου εἶχε μεταφέρει πρὸ ὀλίγου τὴν πρωτεύουσάν του. Ἐκτοτε μετὰ χαρακτηριστικῆς ἐπιμονῆς ἤρχισεν ὁ Βασίλειος τὴν ἐκπόρθησιν τῶν φρουρίων, τὰ ὅποια βαθμηδὸν ἐπανήρχοντο ὑπὸ τὴν ἑλληνικὴν ἀρχήν. Τὸ 1014 συνεπληρώθη ἡ καταστροφὴ τοῦ Σαμουήλ. Εἰς τὸ Κλειδίον, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σερρών—Μελνίκου, ὁ στρατηγὸς Νικηφόρος Ξιφίας κατώρθωσε νὰ προσβάλλῃ τὸν στρατὸν τοῦ Σαμουήλ ἐκ τῶν νότων καὶ νὰ καταστρέψῃ αὐτὸν τελείως. Ὁ Σαμουήλ ἀπέθανεν ἀπὸ τὴν λύπην του, ὅταν ἔμαθε τὴν συμφορὰν τοῦ Κλειδίου, εἰς δὲ τὴν Ἀχρίδα, ὅπου εἶχε μεταφέρει τὴν ἔδραν του ἀπὸ τοῦ 1000 μ. Χ., ἐσχηματίσθη φιλειρηνικὸν κόμμα, τὸ ὁποῖον ἐπὶ τέλους τὸ 1018 ἦλθεν εἰς συνεννοήσεις μὲ τοὺς Ἕλληνας. Ὁ Βασίλειος εἰσῆλθεν ὁ ἴδιος εἰς τὴν Ἀχρίδα, ὅπου εὗρε τὴν ἄφθονον λείαν τὴν συγκομισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Σαμουήλ ἐκ χρυσοῦ, πολυτίμων λίθων καὶ μεταξωτῶν ὑφασμάτων. Ἐπίμονος ἐδείχθη ὁ Βασίλειος μέχρι τῆς νίκης, ἀλλ' ἔπειτα ἦπιος καὶ φιλόανθρωπος. Εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἀχρίδος ἀφῆκε διὰ πολιτικούς λόγους ὅλα τῆς τὰ προνόμια, εἰς τοὺς φιλειρηνικοὺς βογιάρους ἔδωκε τίτλους καὶ θέσεις, τὴν φορολογίαν τοῦ Σαμουήλ δὲν τὴν ἐτροποποίησε. Μόνον τὰ πολεμικὰ καὶ

ἐπικίνδυνα στοιχεῖα, τὰ ὅποια εἶχον συρρεύσει εἰς Μακεδονίαν ἐκ τῆς βορείου Βουλγαρίας, τὰ ἐξεδίωξε. Τοιουτοτρόπως διελύθη καὶ τὸ Μακεδονικὸν κυρίως Κράτος τοῦ Σαμουήλ, ὅπου ὅμως πολλοὶ Βούλγαροι στρατιωτικοὶ εἶχον συγκεντρωθῆ. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἐπιμονή, μετὰ τῆς ὁποίας ὁ Βασίλειος, ἐπεδίωξε τὴν καταστροφὴν τοῦ Σαμουήλ, ὅπως ἄλλοτε ὁ Κωνσταντῖνος πέμπτος τὴν καταστροφὴν τῆς κυρίως Βουλγαρίας. Οἱ δύο οὗτοι αὐτοκράτορες ὅπως καὶ ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς διέκριναν ὀρθῶς τὸν ἀπὸ βορρᾶ κίνδυνον καὶ ἐνήργησαν ὀρθικῶς καὶ τελεσφόρως κατ' αὐτοῦ. Ὁ τίτλος τοῦ Βουλγαροκτόνου ὁ ἀποδοθεὶς εἰς τὸν Βασίλειον θὰ ἤρμοξε τελείως καὶ εἰς τὸν Κωνσταντῖνον πέμπτου.

Ἀνίδρυσις τοῦ Βουλγαρικοῦ Κράτους μέχρι τῆς ὑποταγῆς εἰς τοὺς Τούρκους (1186 - 1393).—Τὸ 971 κατελύθη τὸ Κράτος τῆς κυρίως Βουλγαρίας, τὸ 1018 τὸ Κράτος τοῦ Σαμουήλ. Μέχρι τοῦ 1186 οἱ Βούλγαροι ἔμεναν ἤσυχοι καὶ ὑποτεταγμένοι εἰς τὸ Βυζάντιον, χωρὶς νὰ δυνηθοῦν νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τοὺς φοβεροὺς περισπασμοὺς αὐτοῦ ἕνεκα τῶν Σελδτσούκων, Νορμανδῶν, Σταυροφόρων διὰ νὰ ἐπαναστατήσουν. Τόση ἦτο τότε ἡ κατάπτωσης τῶν Βουλγάρων. Τοὺς ἀπὸ βορρᾶ εἰσβάλλοντας εἰς Βουλγαρίαν, Πετσενέγους καὶ Κομάνους (Τούρκους ἀμφοτέρους) ἐνίκησε τὸ Βυζάντιον μετὰ πολλοῦ κόπου, ἀνευ δὲ τῶν ἀγῶνων αὐτοῦ ἴσως ἡ Βουλγαρία θὰ ἐξετονοκίετο τελείως. Δύναται ἐπομένως νὰ λεχθῆ ὅτι ἡ ἀρχὴ ἡ ἑλληνικὴ ἐπροφύλαξε τὴν Βουλγαρίαν ἀπὸ μεγάλου κακοῦ.

Τὸ 1185 ἀνεφάνησαν πάλιν ἱκανοὶ ἀρχηγοὶ τῶν Βουλ-

γάρων, οἱ ἀδελφοὶ ἐκ Ἰουρόβου Ἀσάν καὶ Πέτρος, Κομανικῆς καταγωγῆς. Οὗτοι κατώρθωσαν καὶ διὰ βοήθειάς Κομάνων νὰ συγκεντρώσουν μέγαν ἀριθμὸν ἐπαναστατῶν, νὰ καταλύσουν τὰς ἀρχὰς τοῦ Βυζαντίου καὶ νὰ ἀρχίσουν τὸ παλαιὸν σύστημα τῶν ἐπιδρομῶν. Ἐπανελημμένως ἐνίκηθησαν οὗτοι ὑπὸ τῶν στρατηγῶν τοῦ Βυζαντίου, οἱ ὅποιοι ὅμως δὲν ἔδειξαν τὴν ἐπιμονὴν τοῦ Βασιλείου καὶ δὲν ἐγνώρισαν νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τὰς νίκας τῶν.

Οἱ Βούλγαροι ἀπέφευγον τὰς μεγάλας μάχας, μετεχειρίζοντο τὸν μικροπόλεμον, ἠναγκάσθησαν δὲ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν νὰ διαβοῦν καὶ τὸν Δούναβιν καὶ νὰ καταφύγουν εἰς τοὺς Κομάνους τοὺς ἐδρεύοντας τότε εἰς τὴν σημερινὴν Ρουμανίαν, διὰ νὰ ἀποφύγουν τὴν σύλληψιν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἐν τούτοις μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἤρχιζαν πάλιν ἐπιμόνως τὰς ἐπιδρομὰς τῶν. Ἡ ἀνίκανος δυναστεία τῶν Ἀγγέλων εἶχε καὶ περισπασμοὺς μὲ τοὺς Σταυροφόρους καὶ δὲν κατώρθωσε νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν πολιτικὴν τῆς ἐπιμονῆς ἀπέναντι τῶν Βουλγάρων.

Ἐνῶ ἡ ἐσωτερικὴ κατάστασις τοῦ Βυζαντίου χειροτέρευε, κατέλαβε τὴν ἀρχὴν ἐν Βουλγαρίᾳ ὁ Ἰωαννίτης (1196—1207), ἀδελφὸς τῶν δολοφονηθέντων Ἀσάν καὶ Πέτρον· οὗτος εἶχε διατρέψῃ ὡς ὄμηρος ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐμίσει δὲ διὰ τοῦτο μέχρι θανάτου τοὺς Ἑλληνας καὶ ἐδείχθη ὀμότερος πολὺ καὶ τοῦ Κρούμου εἰς τὰς ἐπιδρομὰς του, πρὸ πάντων κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας του. Διὰ τοῦτο οἱ Ἑλληνες ὠνόμαζον αὐτὸν Σκυλοῖωάννην, ἴσως δὲ διὰ τοῦτο καὶ ὁ θαυμαστῆς του αἰδεσιμώτατος Songeon τὸν ὀνομάζει «un grand roi»! Οὐδεὶς ἄλλος Βούλγαρος ἐπέ-

φερε τόσας καταστροφὰς εἰς ἑλληνικὰς χώρας, οὐδεὶς ἄλλος μετεχειρίσθη τόσα βασανιστήρια κατὰ τῶν αἰχμαλώτων ὅσα ὁ Σκυλοῖωάννης. Ἐθάπτε καὶ ζῶντας αἰχμαλώτους, ἀπηγχόνιζε καὶ καθόλου εὗρισκε τέρψιν εἰς τὸ βασανίζειν ὡς ἀληθῆς Τούρκος. Μέγα δυστύχημα διὰ τοὺς ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς τῆς Θράκης καὶ ἀνατολικῆς Μακεδονίας ἦτο ἡ κακὴ ἐσωτερικὴ κατάστασις τοῦ Βυζαντίου, ἡ ὁποία δὲν ἐπέτρεπεν εἰς αὐτὸ οὔτε νὰ νικήσῃ οὔτε νὰ ἐμποδίσῃ τὰς καταστρεπτικὰς ἐπιδρομὰς τοῦ Ἰωαννίτη. Τὸ 1204 ἔπεσεν ἡ Κωνσταντινούπολις εἰς τὰ χεῖρα τῶν Φράγκων, οἱ ὅποιοι διὰ τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἔγιναν μισητοὶ εἰς τοὺς Ἑλληνας. Οἱ δυστυχεῖς πληθυσμοὶ τῆς Θράκης καὶ ἀνατολικῆς Μακεδονίας εὐρέθησαν μεταξὺ σφύρας καὶ ἄμμοнос, μεταξὺ τῆς θηριωδίας τοῦ Σκυλοῖωάννη καὶ τῆς ματαιότητος τῶν Φράγκων. Καὶ πρέπει νὰ εἶχαν σιχαθῆ πολὺ τοὺς Φράγκους, ἀφοῦ ἐπροτίμησαν τὴν φιλίαν τοῦ Σκυλοῖωάννη, ὅστις φαίνεται τελευταῖον τοὺς εἶχε περιποιηθεῖ καὶ εἶχεν ὑποσχεθῆ καλύτεραν συμπεριφορὰν. Ἡ προσέγγισις Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων ἐβοήθησε τὸν Σκυλοῖωάννην νὰ νικήσῃ τὸν Λατῖνον αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ νὰ τὸν συλλάβῃ μάλιστα καὶ αἰχμάλωτον. Ὁ Βαλδουῖνος ἔτυχε καὶ οὗτος τῶν περιποιήσεων τοῦ Βουλγάρου Τσάρου, ἠκρωτηριάσθη καὶ κατόπιν ἐρρίφθη εἰς φάραγγα ὡς βορρὰ τῶν ὀρνέων!

Μετὰ τὴν ἦτταν τῶν Λατίνων ἤλλαξε, φαίνεται, πάλιν συμπεριφορὰν ἀπέναντι τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὅποιοι διὰ τοῦτο ἐστράφησαν πρὸς τὸν νέον Λατῖνον αὐτοκράτορα Ἐρρίκον, τὸν μόνον συνετὸν καὶ ἀγαθὸν Φράγκον ἡγεμόνα τῆς Ἀνατολῆς. Τότε πλέον ἐπεδίωξεν ὁ Σκυλοῖωάννης τὴν ἐκρίζωσιν

τῶν Ἑλλήνων. Κατέσκαψε πλείστας πόλεις, τὴν Φιλιππούπολιν, τὴν Χαριούπολιν, τὴν Τραιανούπολιν, τὴν Μοσυνόπολιν καὶ ἄλλας, τοὺς δὲ κατοίκους μετόπισεν εἰς τὴν βόρειον Βουλγαρίαν παρὰ τὸν Δούναβιν. Τὸ 1206 κατέλαβον τὰς Σέρρας πρῶτην φορὰν οἱ Βούλγαροι, τότε δ' οἱ Κομάνοι ἐθυσίασαν τοὺς ὀφθαλμοὺς αἰχμαλώτους εἰς τοὺς θεοὺς των. Τέλος τὸ 1207 ἐτόλμησεν ὁ Ἰωαννίτης νὰ πολιορκήσῃ καὶ τὴν Θεσσαλονίκην ἀλλ' ἐκεῖ ἐφρονεύθη. Ὁ εὐσεβὴς λαὸς τῶν Θεσσαλονικέων ἀπέδωκε τὸν φόνον εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ ἁγίου Δημητρίου πρὸς τὴν πόλιν του. Ὁ θάνατός τοῦ Ἰωαννίτη ἀνεκούφισεν τὸν βόρειον Ἑλληνισμόν.

Τὸ 1218 ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον τῆς Βουλγαρίας ὁ υἱὸς τοῦ Ἀσάν, Ἰωάννης Ἀσάν Β', ὁ ἄριστος τῶν Βουλγάρων βασιλέων. Οὗτος ἐνίκησε τὸ 1230 παρὰ τὸν Ἐβρον τὸν Ἑλληνα Δεσπότην τῆς Ἠπείρου Θεόδωρον Ἄγγελον καὶ κατέλαβε τὴν γραμμὴν Ἀδριανουπόλεως—Πελαγονίας. Τότε κατελήφθησαν ἐκ δευτέρου καὶ αἱ Σέρραι ὑπὸ τῶν Βουλγάρων. Ὁ Ἀσάν Β' εἶναι ὁ Βούλγαρος ἡγεμὼν ὁ διοικήσας περισσότερον χρόνον τμήματα ἑλληνικὰ καὶ παρὰ ταῦτα γινόμενος καὶ ἀγαπητός. Οὗτος ἔκοψε πρῶτος, καθόσον γνωρίζομεν μέχρι τοῦδε, βουλγαρικὰ νομίσματα. Ὁ Ἀσάν ἐκόσμησε καὶ τὸ Τύρνοβον διὰ διαφόρων οἰκοδομημάτων. Ἐν γένει δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι εἶναι ὁ μόνος πολιτισμένος ἡγεμὼν τῆς Βουλγαρίας.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀσάν (1241) ὁ ἔνδοξος αὐτοκράτωρ τῆς Νικαίας Ἰωάννης Βατάτσης ὄχι μόνον περιώρισεν τοὺς Λατίνους περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους ἀπέσπασε τὰς ἑλληνικὰς χώρας. Τὸ

1245 ἔφθασε μέχρι Σκοπίων καὶ Περλεπέ. Αἱ Σέρραι ἤλευθερώθησαν, ἀφοῦ παρέμειναν περίπου δεκαπέντε ἔτη ὑπὸ τοὺς Βουλγάρους. Συγκινητικὴ εἶναι ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ Μελενίκου, τοῦ ὁποίου οἱ προύχοντες παρέδωσαν τὴν πόλιν των εἰς τὸν Βατάτην καυχώμενοι ὅτι εἶναι «καθαροὶ τὸ γένος Ρωμαῖοι». Τὸ ἔργον τοῦ Βατάτη συνειπλήρωσεν ὁ Θεόδωρος Β' Λάσκαρης, ὅστις κατέλαβε τὸ 1257 τὸ στενὸν τοῦ Ρουπελίου (Ρουπέλι!) καὶ τὴν περιοχὴν τῆς Ροδόπης. Ἐκτοτε οὔτε ἐπιδρομὰς πρὸς τὴν Μακεδονίαν δὲν ἤδυνήθησαν νὰ κάμουν πλέον οἱ Βούλγαροι. Ἐπὶ ἓνα ἀκόμη αἰῶνα περίπου ἐξηκολούθησαν οἱ ἀγῶνες μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων, ἀλλὰ πάντοτε καὶ μόνον εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ρωμυλίαν.

Μετὰ τὸν Ἀσάν Β' ἤρχισεν ἡ πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ παρακμὴ τῶν Βουλγάρων. Εἶπομεν ὅτι καὶ οἱ Ἀσανίδαι εἶναι Κομανικῆς καταγωγῆς, εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν ὅτι καὶ καθαρὰ Κομανικὴ οἰκογένεια, τῶν Τερτεριδῶν, ἐκυβέρνησεν ἐπὶ τινὰς δεκάδας ἐτῶν τὴν Βουλγαρίαν. Δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι ἀπὸ τοῦ 1186 δὲν ἀνῆλθον εἰς τὸν θρόνον τῶν Βουλγάρων καθαρὰ παλαιαὶ βουλγαρικαὶ οἰκογένειαι, ἴσως διότι ἡ στρατιωτικὴ ἀριστοκρατία τῶν Βογιάρων εἶχε βαθμηδὸν ἐξοντωθῆ. Τὸ δεύτερον ἡμῖς τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος κατῆλθον εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἀπὸ βορρᾶ πολλοὶ Τάταροι, οἱ ὁποῖοι ἤσκησαν ἐπίσης πολλὴν ἐπίδρασιν εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς χώρας.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἤρχισαν οἱ Σέρβοι νὰ καθίστανται ἐπίφοβοι ἀντίπαλοι τῶν Βουλγάρων ὑπὸ τὴν δεξιὰν διεύθυνσιν τῶν Νεμανιδῶν. Τὸ 1330 ἐνίκησαν τοὺς Βουλγάρους

παρὰ τὸ σημερινὸν Κιουστεντήλ, τὸ μεσαιωνικὸν Βελεβούσιον, ἔκτοτε δὲ οἱ Βούλγαροι περιήλθον εἰς μειονεκτικὴν θέσιν ἀπέναντι τῶν Σέρβων, οἱ ὁποῖοι ἤρχισαν νὰ ἀμφισβητοῦν τὴν ἡγεμονίαν τῆς Βαλκανικῆς. Ὁ τελευταῖος ἀξίος λόγου ἡγεμὼν τῆς Βουλγαρίας εἶναι ὁ Ἰωάννης Ἀλέξανδρος (1331—1365) ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀναφαίνεται πάλιν πνευματικὴ τις ἀκμὴ ἐν Βουλγαρίᾳ, διότι οὗτος ἴδρυσεν μοναστήρια καὶ ὑπεστήριξε μεταφράσεις ἔργων ἑλληνικῶν εἰς τὴν Βουλγαρικὴν. Οὗτος διεξήγαγε τῇ βοήθειᾳ τῶν Τατάρων τοὺς τελευταίους κατὰ τῶν Ἑλλήνων πολέμους νοτίως τοῦ Αἴμου, ἄλλοτε νικῶν καὶ ἄλλοτε νικώμενος. Τέλος κατέλαβον οἱ Ἕλληνες ὀριστικῶς τὸ 1362 τὴν Ἀγκίαλον καὶ τὴν Μεσημβρίαν διὰ νὰ τὰς ἀφήσουν δυστυχῶς μετ' ὀλίγον εἰς τοὺς Τούρκους. Αὐτὸ ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα τῶν μακροτάτων πολέμων μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ρωμυλίαν.

Αἱ φιλοδοξίαι τῶν Σέρβων περὶ ἡγεμονίας ἐν τῇ Χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου καὶ οἱ πόλεμοι τοῦ Δουσαν κατὰ τῶν Ἑλλήνων, ὡς καὶ οἱ προσηγηθέντες μακροὶ πόλεμοι τῶν Βουλγάρων, Νορμανδῶν, Τούρκων κλπ., κατ' αὐτῶν ἐξήντησαν τὸ Βυζάντιον καὶ ἔφεραν αὐτὸ εἰς τὸ χεῖλος τοῦ κρημνοῦ. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι κατὰ τῶν εἰσβαλόντων Τούρκων οὐδεμίαν σχεδὸν σοβαρὰν ἀντίστασιν ἀντέταξαν οἱ Βούλγαροι, ἐνῶ οἱ Σέρβοι γενναίως κατ' αὐτῶν ἐπολέμησαν καὶ τὸ 1371 εἰς τὸ Τσερμιὰν τῆς Θράκης παρὰ τὸν Ἐβρον καὶ τὸ 1389 εἰς τὸ Κόσσοβον (Κοσσυφοπέδιον !). Οἱ Βούλγαροι κατεσπαράσσοντο ὑπὸ ἐσωτερικῶν διχονοιῶν, δὲν ἔτυχον δὲ οὐδὲ ἐνὸς ἰσχυροῦ πολιτικοῦ ἢ στρατιωτικοῦ

ἀνδρός, ὁ ὁποῖος νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς χώρας ἢ τοῦλάχιστον νὰ συνεργασθῇ μετὰ τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Τούρκων. Ἀκόμη καὶ τὴν ζητηθεῖσαν παρ' αὐτῶν συνεργασίαν ἀπέκρουσαν. Τὸ 1393 ἐκυρίευσαν οἱ Τούρκοι τὸ Τύρνοβον μετὰ τρίμηνον πολιορκίαν, καθ' ἣν ὑπερήσπισε τὴν πόλιν ὄχι ὁ τελευταῖος Τσάρος Σισμάν, ὅστις ἐξηφανίσθη καὶ ἄγνωστον πῶς ἐτελεύτησε, ἀλλ' ὁ πατριάρχης Εὐθύμιος, ἀνὴρ ἔξοχος ὑπὸ πᾶσαν ἐποψίν καὶ ὁ κυριώτατος πνευματικὸς ἀντιπρόσωπος τῆς Βουλγαρίας κατὰ τὸν μεσαίωνα. Ἄλλ' οὔτε ἔπειτα, ὅτε οἱ Οὐγγροὶ βοηθούμενοι καὶ ὑπὸ ἄλλων Χριστιανῶν ἐπολέμησαν τὸ 1396 καὶ τὸ 1444 κατὰ τῶν Τούρκων ἐν αὐτῇ τῇ Βουλγαρίᾳ, παρὰ τὴν Νικόπολιν καὶ τὴν Βάρναν, συνεπολέμησαν οἱ Βούλγαροι μετ' αὐτῶν εἰς σημαντικὸν τοῦλάχιστον ἀριθμὸν. Οἱ πολεμήσαντες τόσον ἐπιμόνως κατὰ τῶν χωρῶν τοῦ Βυζαντίου χάριν τῆς λείας, δὲν κατόρθωσαν νὰ ὑπερασπίσουν τὴν ἐλευθερίαν των. Οἱ Βούλγαροι ἐκοιμήθησαν τὸ 1393 ὑπὸν βαθὺν διὰ νὰ ἐλευθερωθῶσι τὸ 1878 ὑπὸ τῶν Ρώσων.

Ἡ Βουλγαρία κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας. — Μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Βουλγαρίας πολλοὶ Τούρκοι ἐγκατέστησαν πρὸ πάντων εἰς τὴν ἀνατολικὴν Βουλγαρίαν, ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ Jantra μέχρι τῆς Μαύρης Θαλάσσης. Καὶ σήμερον ἀκόμη αὐτόθι ὑπάρχουν οἱ περισσότεροι Τούρκοι τῆς Βουλγαρίας. Βεβαίως καὶ πολλοὶ Βούλγαροι βαθμηδὸν ἐτούρκεψαν, οὕτω δὲ μόνον δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ὁ μέγας ἀριθμὸς αὐτῶν (σήμερον ἀκόμη ὑπάρχουν ἐν Βουλγαρίᾳ περίπου 500000 Τούρκοι μετὰ τὴν φυγὴν ἑκατοντάδων ἄλλων χιλιάδων !). Ἡ ἐξισλάμισις ἐγένετο εὐκολώτερον,

διότι ἀκριβῶς εἰς τὴν ἀνατολικὴν Βουλγαρίαν εἶχον ἐγκατασταθῆ πολλοὶ Κομάνοι, Πετσενέγοι καὶ Τάταροι, τουρκικοὶ δηλ. λαοί, συγγενεῖς κατὰ τὰ αἰσθήματα, τὰ ἔθιμα. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ εἰς τὴν Ροδόπην ἐξιλαμίσθησαν πολλοὶ Χριστιανοὶ καὶ τώρα καὶ βραδύτερον κατὰ τὸν δέκατον ἔβδομον αἰῶνα, διότι καὶ αὐτόθι εἶχον ἐγκατασταθῆ πολλοὶ Πετσενέγοι, Κομάνοι καὶ ἄλλοι Τούρκοι παλαιότερον, κατὰ τὸν ἑνδέκατον καὶ δέκατον τρίτον αἰῶνα ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου. Διὰ τοῦτο πιστεύω ὅτι οἱ Πομάκοι τῆς Ροδόπης, ἦτοι οἱ Σλαβόφωνοι Μωαμεθανοὶ αὐτῆς εἶναι μείγμα τούτων τῶν παλαιότερων Τούρκων μετὰ Σλάβων καὶ Ἑλλήνων, δὲν εἶναι δηλ. καθαροὶ Σλάβοι ἢ Βούλγαροι, ὡς γράφεται συνήθως. Τὸ ὄνομα Πομάκοι δὲν ἠρμηνεύθη μέχρι τοῦδε ἀσφαλῶς, κατὰ τινὰς σημαίνει τοὺς κατοικοῦς τοῦ Ρομα, ἀρχαίου θρακικοῦ τοπωνυμίου.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι οἱ Τούρκοι καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ, ὅπως πανταχοῦ ἔζησαν δι' ἀρπαγῶν τῆς χριστιανικῆς περιορίας. Καὶ ἐνταῦθα ὅπως ἄλλοῦ πολλοὶ Χριστιανοὶ ἔγιναν Τούρκοι διὰ τὰ διατηρήσασθαι τὴν περιορίαν των. Τὰ καλύτερα κτήματα κατελαμβάνοντο καὶ ἐνταῦθα ὅπως πανταχοῦ τοῦ τουρκικοῦ κράτους καὶ ἐγίνοντο **βακουφικά** ἦτοι ἀφιερώνοντο εἰς τὰ ἰδρύματα τὰ θρησκευτικὰ τοῦ Μουσουλμανισμοῦ. Ἄλλὰ καὶ ἰσχυροὶ τούρκοι, στρατιωτικοὶ ἢ πολιτικοί, κατελάμβανον κατὰ τμήματα καὶ ἔζων ἀνέτως διὰ τῆς ἐργασίας τῶν ἐν αὐτοῖς Βουλγάρων. Ἐπίσης παρὰ τὴν Σόφειαν καὶ ἀλλαγῶν κατελήφθησαν μεγάλα ἐκτάσεις διὰ τὸν Σουλτάνον.

Εἰς τοὺς κατοικοῦς τῶν Σουλτανικῶν κτημάτων, τῶν

βακουφικῶν, καὶ τοὺς φυλάσσοντας ὄρισμένα στενὰ τοῦ Αἵμου καὶ τῆς Ροδόπης παρεχωρήθησαν εὐκολίαι φορολογικαί. Οἱ τελευταῖοι ὠπλίζοντο τῇ συγκαταθέσει τῶν Τούρκων, ἀπέβησαν δὲ βραδύτερον ἐκ τῶν καλυτέρων ὑπερασπιστῶν τῆς Βουλγαρικῆς ἐλευθερίας.

Ἵνα ἀποφεύγουν οἱ Βούλγαροι τὰς ποικίλας πιέσεις, χρηματικὰς πρὸ πάντων, ἔφευγον εἰς τὰ ὄρεινότερα μέρη, μακρὰν τῶν τουρκικῶν πληθυσμῶν καὶ τῶν κεντρικῶν σημείων, διὰ τῶν ὁποίων διήρχοντο οἱ τουρκικοὶ στρατοί. Ἡ Σόφεια εἶχε καταντήσει μικρὰ κώμη, ἂν καὶ εὗρισκετο εἰς τόσον κεντρικὸν ὑπὸ ἔποψιν συγκοινωνίας σημεῖον. Ὁ βουλγαρικὸς πληθυσμὸς τῶν πεδιάδων ὀλιγόστυε. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Βουλγαρίας (1878) ἤρχισεν ἀντίθετος κίνησις, ἡ πύκνωσις τοῦ πληθυσμοῦ τῶν πεδιάδων καὶ τῶν πόλεων διὰ τῶν καταβαινόντων ἀπὸ τοῦ Αἵμου κυρίως Βουλγάρων. Ἀνάλογος κίνησις ἐννοεῖται ὅτι συνέβη καὶ παρ' ἡμῖν· αἱ πεδιάδες τῆς Θεσσαλίας, Πελοποννήσου, τῆς Μακεδονίας ἀνῆκον παλαιότερον κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς Τούρκους καὶ διὰ τοῦτο ἀπαντῶσιν αὐτόθι τόσα τουρκικὰ ὀνόματα τόπων (Ἀσλάναγα, Δεμερλί κλπ.). Ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς εἶχε περιορισθῆ εἰς τὸν ἀπαραίτητον διὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν τουρκικῶν κτημάτων. Ἀντιθέτως ὄρεινὰ καὶ ἄγονα σημεία, ὅπως ὁ Ὑδρος, τὰ Ἄγραφα ἢ νησίδες ἄγονοι καὶ ἀνυδροὶ ὅπως ἡ Ὑδρα, αἱ Σπέτσαι, τὰ Ψαρά, ἡ Σύμη καὶ ἡ Μεγίστη (Καστελόριζον) εἴλκον τὸν Ἕλληνα τὸν θέλοντα νὰ ζῆσθαι βίον μᾶλλον ἐλεύθερον, μακρὰν τῆς καθημερινῆς ταπεινώσεως πρὸ τοῦ Τούρκου. Ἐν Ἑλλάδι ἀνεπτύχθη καὶ μεγάλη μεταναστευτικὴ κίνησις πρὸς τὴν

Ρωσσίαν, Ρουμανίαν, Ούγγαρίαν και παλαιότερον τὴν Ἰταλίαν. Ἐν Βουλγαρίᾳ ἀντιθέτως μόλις κατὰ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα ἐσημειώθη κίνησις μεταναστευτικὴ πρὸς τὴν Βεσσαραβίαν, ἐν μέρει δὲ μόνον και κατὰ τὸν δέκατον ἔβδομον.

Εἶναι ἄξιον ἐπίσης σημειώσεως ὅτι ἐν Βουλγαρίᾳ δὲν παρατηρήθη ἐπαναστατικὴ κίνησις κατὰ τῶν Τούρκων, ὅπως ἐν Ἑλλάδι. Πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τούτου ὅτι ἐκεῖ οἱ Τοῦρκοι ἐκυβέρνησαν καλύτερον; Οἱ Τοῦρκοι ἔζησαν πανταχοῦ διὰ τῶν κόπων και τῶν ἰδρώτων τῶν Χριστιανῶν και τοῦτο μόνον θὰ ἤρκει νὰ κινήσῃ εἰς ἀντίδρασιν λαὸν μάλιστα πολεμικὸν και φυσικῶς ἀκμαῖον, ὅπως εἶναι οἱ Βούλγαροι. Πῶς κατὰ τὸν μεσαίωνα ἀνέπτυξαν τόσον πολεμικὸν μένος χάριν τοῦ κέρδους τῆς λείας και πῶς τώρα δὲν ἐξήτησαν νὰ ἀντιδράσουν κατὰ τῆς ἀρπαγῆς τῆς περιουσίας των; Κυρίως διότι ἔλειψαν οἱ ἀρχηγοί, οἱ πνευματικοὶ πρὸ πάντων, οἱ καλλιεργοῦντες τὰ ἰδεώδη τῶν λαῶν και ἐμπνέοντες αὐτούς. Ὅσοι πιστεύουν ὅτι αἱ λαϊκαὶ μᾶζαι δύνονται νὰ κινουῦνται ἄνευ τῶν ἀρίστων, ἄνευ τῶν οἰωνόδηποτε ἀρχηγῶν, δὲν θὰ μείνουν ἱκανοποιημένοι εἰς τὰς πεπονηθείσας τῶν ἐκ τῆς μακρᾶς νεκροφανείας τοῦ Βουλγαρικῆς λαοῦ.

Εἶπομεν ἀλλαχοῦ ὅτι ἡ πνευματικὴ κίνησις κατὰ τὸν μεσαίωνα ἐν Βουλγαρίᾳ ἦτο κυρίως μεταφραστικὴ. Μοναχοὶ Ἑλληνες ἢ Βούλγαροι μαθηταὶ Ἑλλήνων μετέφραζον θρησκευτικὰ ἔργα και σπανιότερον ἱστορικὰ ἢ μυθιστορικὰ εἰς τὴν βουλγαρικὴν. Ἐθνικὴ ποίησις ἢ πεζογραφία δὲν ὑπῆρχε διὰ τοῦτο εὐκόλως διεκόπη ἢ πνευματικὴ ἐργασία εὐθύς ὡς ἦλθον οἱ Τοῦρκοι. Τώρα γίνεται σαφὲς τὶ σημαίνει παρὰ-

δοσις πνευματικῆς ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν προγόνων. Ἡ διακοπὴ αὐτῆς εἶχε φοβερὰς συνεπείας ἐν Βουλγαρίᾳ. Καμία πνευματικὴ ἐκδήλωσις ἐπὶ αἰῶνας, ἐπομένως και καμία πολιτικὴ κίνησις ὡς ἀποτέλεσμα τῆς πρώτης δὲν ἐξεδηλώθη. Οἱ Βούλγαροι ἱστορικοὶ θέλοντες νὰ δικαιολογήσουν τὸ πρᾶγμα ἀποδίδουν τοῦτο σοφιστικῶς εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν, ἢ ὁποία τάχα κατέπιεσεν αὐτούς και τοὺς κατέπνιξε πνευματικῶς. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ κατηγοροῦνται οἱ Ἑλληνες Μητροπολίται ὡς ἔλεεινοί, τυραννικοὶ και ἀνήθικοι ἐκμεταλλευταί, ἄλλοι Τοῦρκοι. Ἄν ὅμως κοιτάξωμεν καλύτερον, θὰ ἴδωμεν ὅτι εἶναι ἀστήρικτοι αἱ κατηγορίαι τῶν Βουλγάρων. Ὅτι ὑπῆρχον και ἔλεεινοὶ Ἑλληνες Μητροπολίται εἶναι βέβαιον, ἀλλ' οὗτοι δὲν ἐπέλλοντο μόνον εἰς Βουλγαρίαν διὰ νὰ καταπίεσουν τρόπον τινὰ ἔθνικῶς τοὺς Βουλγάρους, ἀλλὰ και εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἐπαρχίας (1). Οἱ χρόνοι ἦσαν κακοί, οἱ μορφωμένοι και δεξιοὶ κληρικοὶ ἐλάχιστοι. Τὸ Πατριαρχεῖον δὲν ἔκαμνε διάκρισιν μεταξύ τῶν Χριστιανῶν, διότι τότε δὲν ὑπῆρχον ἔθνικαί τάσεις, ὁ τυραννικὸς ζυγὸς ἠδέλφωσεν ὅλους ὑπὸ τὴν σκέπη τῆς Ἐκκλησίας. Ὅσάκις ὑπῆρχον Βούλγαροι ἢ Σέρβοι ἐπέλλοντο εἰς τὰς Βουλγαρικὰς ἢ Σερβικὰς ἐπαρχίας κατὰ προτίμησιν, ἀλλὰ δὲν ὑπῆρχον πολλοί, ἦσαν πάντοτε ὀλιγώτεροι τῶν Ἑλλήνων.

Ἐν Βουλγαρίᾳ οἱ Μητροπολίται, Ἑλληνες ἢ ἄλλοι διετήρουν εἰς τὰς Μητροπόλεις μικρὰ σχολεῖα διὰ νὰ μορφώ-

(1) Ἴδὲ τὸ παράδειγμα τοῦ ἀρπακτικοῦ και ἀπαισίου Μητροπολίτου Λαρίσης ἐν τῷ περιοδικῷ Νέφ Ἑλληνομνήμονι τ. 11 σ. 33.

νον κυρίως τὸν ἀναγκαῖον κλῆρον. Δὲν δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι κατέπνιξαν τὴν πνευματικὴν κίνησιν, διότι τοιαύτη δὲν ὑπῆρχε. Εἶναι δὲ προφανές ὅτι ἐὰν διειθηρεῖτο καὶ ἐκαλλιερ- γεῖτο εἰς τὰς μονὰς ἡ παλαιότερα βουλγαρικὴ φιλολογία, δὲν θὰ ἠδύναντο οἱ Ἕλληνες νὰ τὴν καταπνίξουν, διότι οὐδέ- ποτε διὰ τῆς ἐξωτερικῆς βίας ἐξολοθρεύεται ἡ ἰδέα, τὸ πνεῦμα· οὔτε δὲ πρέπει νὰ κατηγορηθοῦν οἱ Ἕλληνες Μη- τροπολιταὶ ὅτι δὲν ἀνέπτυξαν αὐτοὶ βουλγαρικὴν φιλολο- γίαν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας.

Ἡ πνευματικὴ λοιπὸν ἀπονέκρωσις, ὅπως καὶ ἡ ἔλλει- ψις ἄλλων ἰσχυρῶν ἀρχηγῶν ἐρμηνεύει τὸ παράδοξον φαι- νόμενον ὅτι οἱ πολεμικοὶ Βούλγαροι ὑπέστησαν τόσον μα- καρίως τὴν τουρκικὴν τυραννίαν ἐπὶ αἰῶνας. Ἰδίᾳ κατὰ τοὺς δύο πρώτους αἰῶνας δὲν ἀπαντᾷ κανὲν ἕγνος ἐπανα- στατικῆς ἐνεργείας. Τὰς πρώτας ἐμπνεύσεις ἀντιστάσεως κατὰ τῶν Τούρκων ἔδωκαν ξένοι. Ραγουσαῖοι ἔμποροι ὑπε- κίνησαν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Βουλγαρίαν τὸ 1594 μικρὰν ἐπανάστασιν, ἡ ὁποία κατέπνιγη ἀμέσως. Ἐπίσης ὁ Ἕλλην μητροπολίτης Τυρνόβου Διονύσιος Ράλλης ἐζήτησε νὰ ἐξε- γείρῃ τοὺς Βουλγάρους ἐν συνεννοήσει μετὰ τῶν Βλάχων ἀλλ' ἀπέτυχε. Μικραὶ ἀπόπειραι ἐγίναν κατὰ τὸν δέκατον ἔβδομον αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ αὗται ἦσαν ἀσήμαντοι καὶ ἀπέ- τυχον. Οἱ Τούρκοι κατέστρεψαν τότε πολλὰ μοναστήρια τῆς Ροδόπης καὶ ἠρῆμωσαν πολλὰ χωρία. Εἰς τὴν Ροδόπην πολλοὶ ἐξισλαμίσθησαν, ἄλλοι δ' ἔφυγαν ἐκ τῆς Βουλγαρίας διότι δὲν ὑπέφερον τὰς πιέσεις τῶν Τούρκων. Περὶ τὸ 1700 ἤρχισεν ὁ σχηματισμὸς τῶν συμμοριῶν τῶν *Χαϊντούτων*, οἱ ὁποῖοι φεύγοντες εἰς τὰ ὄρη κατέβαινον ἐκεῖθεν διὰ νὰ

ἐπιδικηθοῦν τοὺς Τούρκους, ἀλλὰ πολλάκις καὶ διὰ νὰ λη- στεύσουν τοὺς ὁμοφύλους. Ὁ Βούλγαρος *Χαϊντούτος* εἶναι κατώτερος τοῦ Σέρβου *Χαϊντούκου* καὶ τῶν Ἑλλήνων *κλε- φτῶν* ἡ ἀρπαγὴ ἦτο τὸ κύριόν του ἔργον καὶ δεύτερον ἡ κατασύντριψις τῆς τουρκικῆς τυραννίας. Τοῦτο φαίνεται καὶ ἐκ τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν τῆς Βουλγαρίας, ὅπου πολὺς λόγος γίνεται περὶ ἀρπαγῶν καὶ φόνων καὶ ὀλίγος περὶ Τούρκων καὶ ἐλευθερίας.

Ἡ θέσις τῶν Χριστιανῶν ἐβελτιώθη ὀλίγον ἐν Βουλγα- ρίᾳ μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Κιουτζούκ—Καϊναριτζῆ (1774), ὅτε ἀνέλαβον ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Ῥωσσία τὴν προστασίαν τῶν Χριστιανῶν. Νέαι ὁμως φοβεραὶ καταστροφαὶ καὶ σφα- γαὶ ἐγίναν πολλαχοῦ ὑπὸ Γιαννιτσάρων καὶ ἄλλων Τούρκων, οἱ ὁποῖοι ὑπὸ τὸ ὄνομα *Κιριτζαλήδες* περιήρχοντο ὡς ἀντάρ- ται, διότι κατεδιώκοντο ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Σελίμ τοῦ τρίτου, πολλὰ μέρη τῆς Βουλγαρίας, ἤρπαζον καὶ κατέστρεφον. Ὑπὸ τῶν Κιριτζαλήδων τούτων ὑπεστηρίχθη καὶ ὁ Ὄσμαν Πασβάνογλου καὶ ἐγινε κύριος τοῦ Βιδινίου, ὅπου ἐστε- ρεώθη ἀφοῦ ἐνίκησε τὸν στρατὸν τοῦ Σουλτάνου.

Πόση ἦτο ἡ κατάπτωσις ἐν Βουλγαρίᾳ δεικνύει τὸ γεγονός ὅτι οἱ Βούλγαροι δὲν ἠδυνήθησαν οὔτε ἐκ τῆς Σερ- βικῆς οὔτε ἐκ τῆς μεγάλης Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, οὔτε κἂν ἐκ τοῦ ῥωσσοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1829 νὰ ὠφελη-θοῦν διὰ νὰ ἐπιχειρήσουν κίνημα ἀπελευθερωτικόν. Ποῦ εἶναι ἡ πολεμικότης τῶν μεσαιωνικῶν ἐπιδρομῶν κατὰ τοῦ Βυζαντίου; Ἡ ἔλλειψις πνευματικῆς ζωῆς καὶ ἀρχηγῶν δύναται νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν νεκροφάνειαν τῶν Βουλγάρων ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Τὸ παράδειγμα τοῦτο τῆς Βουλγαρίας

εἶναι πολὺ διδακτικόν. Ἐς τὸ προσέξουν ὅσοι παρ' ἡμῖν νομίζουν ὅτι τὸ σχολεῖον καὶ ἡ ἔμπνευσις τοῦ παρελθόντος δὲν ὠφέλησαν τὴν ἐπανάστασιν καὶ τὴν ἀναγέννησιν τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ καὶ ὅτι ἀγωνισταὶ τάχα ἄνευ ἐπιδράσεως τοῦ σχολείου καὶ τοῦ παρελθόντος ἐδημιούργησαν τὴν νέαν Ἑλλάδα. Εἶναι ἀκόμη χαρακτηριστικὸν ὅτι εἰς τὴν Βάρναν τὸ 1821 ἐκρεμάσθησαν Ἕλληνες Φιλικοί, ἀλλ' ὄχι Βούλγαροι !

Κίνησις ἀπελευθερωτικὴ ἐν Βουλγαρίᾳ. — Ἡ ἀπελευθερωτικὴ ἐργασία ἤρχισεν εἰς τὴν Βουλγαρίαν, ἀφοῦ πρῶτον, πρὸ πάντων ἔξωθεν, ἐδημιουργήθη πνευματικὴ τις κίνησις. Τὸ 1772 ὁ Βούλγαρος μοναχὸς τοῦ Ἁγίου Ὄρους Παΐσιος ἔγραψεν εἰς κακὴν σλαβονικὴν γλῶσσαν σύντομον ἱστορίαν τῶν Βουλγάρων διὰ νὰ διεγείρῃ τὸν πατριωτισμὸν αὐτῶν. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Παΐσιου ἐβράδυνε νὰ ἔλθῃ, διότι ἡ ἱστορία του ἐτυπώθη μόλις τὸ 1844. Μαθηταὶ ὁμοῦ τοῦ Παΐσιου ἐκήρυξαν καὶ πρὸ τῆς τυπώσεως τὸ εὐαγγέλιον τοῦ πατριωτισμοῦ ἐν Βουλγαρίᾳ. Ἰδίᾳ ὁ Stoiko Vladislavof, γνωστὸς ὡς ἐπίσκοπος Σωφρόνιος, ἔδρασεν ἐθνικώτατα καὶ εὐεργετικώτατα ἐν Βουλγαρίᾳ. Τὸ 1806 ἔγραψε πρῶτος τὴν νέαν βουλγαρικὴν καὶ μετέφρασε τὸ Κυριακοδρόμιον τοῦ ἡμετέρου Νικηφόρου Θεοτόκη. Ὁ Ρώσος Venelin ἔγραψε τὸ 1828 «τὴν παλαιὰν καὶ νέαν Βουλγαρίαν» διὰ νὰ θερμάνῃ ἐπίσης τὸν πατριωτισμὸν τῶν Βουλγάρων. Τὸ 1835 ὁ Ἀπρίλωφ, ἔμπορος ἐν Ὀδησῶν ἑλληνομαθής, ἔδρυσεν τὴν πρώτην ἀξιόλογον σχολὴν τοῦ Γαμπρόβου παρὰ τὸ Τύρνοβον. Τὸ 1844 ἰδρύθη ἡ πρώτη βουλγαρικὴ ἐφημερίς ἐν Σμύρνῃ, ἄλλαι δ' ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ ἤρχισαν νὰ ἐκ-

δίδονται εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὸ Βουκουρέστιον. Πολλοὶ Βούλγαροι σπουδάσαντες εἰς ἑλληνικὰς σχολὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἢ ἀλλαχοῦ καὶ θέλοντες μέχρι τινὸς νὰ λέγονται Ἕλληνες ἤρχισαν νὰ ὑπηρετοῦν ἀποτελεσματικῶς τὴν Βουλγαρικὴν ὑπόθεσιν. Ἐν γένει οἱ Βούλγαροι οἱ ἐλθόντες εἰς πνευματικὴν ἐπαφὴν μετὰ τοὺς Ἕλληνας, τοὺς Ρουμάνους καὶ τοὺς Ρώσους ἀπέβησαν οἱ πρῶτοι καὶ κυριώτατοι κήρυκες τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν Βουλγάρων.

Οἱ νέοι Βούλγαροι πατριῶται πρὶν στραφοῦν κατὰ τῶν Τούρκων ἐκινήθησαν κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Ἀπὸ τοῦ 1840, ζωηρότερον δ' ἀπὸ τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου ἤρχισεν ὁ ἀγὼν κατὰ τοῦ Πατριαρχείου καὶ ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας. Οἱ Βούλγαροι γνωρίζοντες τὴν δύναμιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Μητροπολιτῶν ἐν Τουρκίᾳ προσεπάθουν μετὰ τῆς συνήθους εἰς αὐτοὺς ἐπιμονῆς νὰ ἐκδιώξουν ὅλους τοὺς Ἕλληνας Μητροπολίτας καὶ νὰ τοὺς ἀντικαταστήσουν διὰ Βουλγάρων, νὰ ἔχουν δὲ καὶ διοίκησιν τῆς ἐκκλησίας τῶν ἐθνικῶν. Τὸ 1859 ἠπέλησαν ὅτι θὰ γίνονιν καθολικοί, βεβαίως δὲ καὶ θὰ τὸ ἐπραττον ἐὰν ἔμελλε νὰ τοὺς ὠφελήσῃ τοῦτο. Τὸ 1861, δέκα ἔτη πρὶν ἰδρυθῆ ἡ Ἐξαρχία, τὸ Πατριαρχεῖον ἀπεφάσισε τὸν διορισμὸν τεσσάρων ἐπισκόπων Βουλγάρων μετὰ τινος ἐκκλησιαστικῆς διοικητικῆς αὐτονομίας καὶ τῆς βουλγαρικῆς γλώσσης ὡς ἐπισήμου. Τελείαν διοικητικὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς βουλγαρικῆς ἐκκλησίας δὲν ἠδύνατο νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ Πατριαρχεῖον, ἐφ' ὅσον ἡ Βουλγαρία δὲν ἦτο χώρα ἀνεξάρτητος. Ἄλλ' ἡ Τουρκία πιεζομένη ὑπὸ τῆς Ρωσσίας ἀνεγνώρισε τὸ 1871 τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς βουλγαρικῆς ἐκκλησίας καὶ τὸν ἀρχι-

γόν αὐτῆς, τὸν Ἐξάρχον ἐπικληθέντα. Τὸ Πατριαχεῖον τότε διὰ τοπικῆς Συνόδου (1872) ἠναγκάσθη νὰ ἀποκηρύξῃ τοὺς Βουλγάρους ὡς σχισματικούς καὶ «ἀλλοτρίους τῆς Χριστιανικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας» καὶ νὰ διακόψῃ τὴν μετ' αὐτῶν ἐπικοινωνίαν. Μετὰ πολλῆς δεξιότητος οἱ Βούλγαροι ὥρισαν ὡς ἔδραν τοῦ Ἐξάρχου τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὁπόθεν οὗτος διηύθυνε, ὑποστηριζόμενος πάντοτε ὑπὸ τῶν Ρώσων, ὄχι μόνον τὴν Ἐκκλησίαν τῆς κυρίως Βουλγαρίας, τῆς γενομένης αὐτονόμου τὸ 1878, ἀλλὰ καὶ τοὺς Βουλγάρους τῆς Μακεδονίας, ὅσοι φυσικὰ ἐκ τούτων ἤθελον νὰ τεθοῦν ὑπὸ τὴν πνευματικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Ἐξάρχου. Πράγματι κατώρθωσαν οἱ Βούλγαροι νὰ διορίσουν βαθμηδὸν πολλοὺς Βουλγάρους ἐπισκόπους εἰς πόλεις τῆς Μακεδονίας, ὅπου ἤδρευον ἤδη ἄλλοι ὀρθόδοξοι Μητροπολίται ἐξαργόμενοι ἐκ τοῦ Πατριαρχείου. Ὅλη αὐτὴ ἡ ἀντικανονικὴ μὲν ἀλλ' ἐθνικιστικὴ ἐκμετάλλευσις τῆς δυνάμεως τῆς Ἐκκλησίας κατωρθώθη ὑπὸ τῶν Βουλγάρων τῇ ὁδηγίᾳ καὶ βοηθείᾳ τῶν Ρώσων. Εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἔργου τῆς Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας συνετέλεσε πολὺ καὶ ὁ ἐκλεγείς τὸ 1877 Ἐξάρχος Ἰωσήφ, ὅστις διὰ τὴν σύνεσιν καὶ τὴν ἐπιτυχίαν του ἔμεινεν εἰς τὴν θέσιν ταύτην μέχρι τοῦ θανάτου του συμβάντος τὸ 1915.

Ἀνάλογον ἐπιμονὴν καὶ δεξιότητα δὲν ἔδειξαν οἱ Βούλγαροι εἰς τὸν ἔνοπλον ἀγῶνα κατὰ τῶν Τούρκων καὶ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας των. Μόλις μετὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον ἰδρῦθη ἐν Βουκουρεστίῳ ὑπὸ τοῦ πατριώτου Γεωργίου Rakofski ἐπαναστατικὸν κομιτᾶτον, τὸ ὁποῖον ἐπεδίωκε ὄχι μόνον τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Βουλγαρίας ἀλλὰ καὶ τὴν

ἔνωσιν αὐτῆς μετὰ τῶν Σέρβων. Ὁρισμέναι συμφωνίαι διεξήχθησαν περὶ τοῦ σημείου τούτου μετὰ τῶν Σέρβων ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος Μιχαὴλ Ὀβρένοβιτς. Ὁ Rakofski εἶχεν ἀνατραφῆ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἔζησε πολὺ ἔξω τῆς Βουλγαρίας καὶ διεξῆγε τὸν ἀγῶνα διὰ τῶν ἐμμέτρων καὶ περὶ τῶν δημοσιεύσεών του ὄχι μόνον κατὰ τῶν Τούρκων, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ αὐτῶν τῶν Ῥώσων, περὶ τῶν ὁποίων ἐφοβεῖτο ὅτι θὰ μετεχειρίζοντο τὴν Βουλγαρίαν ὡς γέφυραν διὰ νὰ φθάσουν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τὸ κομιτᾶτον τοῦ Βουκουρεστίου ἐξώπλιζεν ἀνάρτας, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσε νὰ ἐπιχειρήσῃ σπουδαῖον ἐπαναστατικὸν κίνημα. Τὸ 1867 ἀπέθανεν ὁ Rakofski, ὁ δὲ διαδεχθεὶς αὐτὸν Ljuben Karaveloff ὠργάνωσε μυστικῶς καὶ καλύτερον τὸ Κομιτᾶτον. Τὸ 1867—8 ἐπολέμησαν οἱ ἐπαναστάται τοῦ Κομιτᾶτου ἐν Βουλγαρίᾳ, ἀλλ' ἀνεπιτυχῶς καὶ ἀδεξίως. Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἐπολέμη καὶ ἡ Κρήτη ὑπὸ συνθήκας πολὺ δυσμενεστέρας. Καὶ ὅμως δὲν δύναται νὰ γίνῃ καμμία σύγκρισις τοῦ ἡρωϊμοῦ, τῆς ἐθελουσίας τῶν ἐνδόξων Κρητῶν πρὸς τὰς γελοίας ἐπαναστάσεις τῶν Βουλγάρων οὔτε λοιπὸν ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Κρήτης δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ὠφεληθοῦν παρασκευάζοντες σοβαρότερον ἀγῶνα κατὰ τῶν Τούρκων.

Τὸ 1872 ὠργανώοντο νέα ἐπαναστάσεις, ἡ ὁποία ὅμως δι' ἀδεξιότητα τῶν Βουλγάρων ἀνεκαλύφθη ὑπὸ τῶν Τούρκων. Τότε ἐκρεμάσθη ὁ γενναῖος Levski καὶ ἄλλοι ἐπαναστάται. Τὸ μνημεῖον τοῦ Levski κοσμεῖ σήμερον τὴν Σόφιαν. Τὸ 1875 ἐξεργράγη ἐπαναστάσις ἐν Ἐρζεγοβίνῃ κατὰ τῶν Τούρκων καὶ ἐκ ταύτης ὠφελούμενοι καὶ οἱ Βούλγαροι

παρεσκευάσθησαν καλύτερον καὶ ἤρχισαν τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Τούρκων τὸ 1876 εἰς τὰ Ἀντιβαλκάνια ἐν Ἀνατολικῇ Ρωμυλίᾳ. Ἄλλ' οὕτε τὴν κατώρθωσαν γενναῖόν τι. Οἱ Τούρκοι κατέπνιξαν τὴν ἐπανάστασιν, ὃ δὲ γνωστός ἱστορικὸς Jirecek γράφει ὅτι καὶ οἱ διδάσκαλοι τῶν χωρίων ἐβοήθουν τοὺς Τούρκους νὰ ἀνακαλύπτουν καὶ φυλακίζουν τοὺς ἐπαναστάτας. Εἰς τὴν ἐπανάστασιν ταύτην ἔλαβε μέρος καὶ ὁ ἔπειτα περίφημος Βούλγαρος πρωθυπουργὸς Σταμπούλωφ. Ὅ,τι οἱ Βούλγαροι δὲν κατώρθωσαν δι' ἰδίας δεξιότητος καὶ γενναιότητος, ἐπέτυχον ἔνεκα τῆς μοῆρας καὶ κτηνωδίας τῶν Τούρκων. Οὗτοι φανατισθέντες τυφλῶς, ὡς συνήθως, ἔσφαξαν πολὺν Βουλγαρικὸν πληθυσμὸν εἰς τὸ Τύρνοβον καὶ εἰς ἄλλας πόλεις, ἔκανσαν τὸ χωρίον Βατάκ ἐπὶ τῆς Ροδόπης καὶ κατέστρεψαν ἐντὸς 20 ἡμερῶν 58 ἄλλα χωρία σφάζαντες τοὺς κατοίκους αὐτῶν, περὶ τὰς 12,000. Ἀρπαγαί, ἀτιμώσεις καὶ ὄλαι αἱ συνήθεις ἀπανθρωπία καὶ θηριωδία τῶν Τούρκων συνώδευσαν τὰς σφαγὰς ταύτας. Νομίζει κανεὶς ὅτι οἱ Τούρκοι ἐπίτηδες συνεκέντρωσαν τὰς θηριωδίας τὰν διὰ νὰ προκαλέσουν τὴν προσοχὴν τῆς Εὐρώπης. Τοῦτο πράγματι καὶ ἔγινε. Εἰς τὴν Ἀγγλίαν κυρίως ἐξηγγέρθη ὁ κόσμος κατὰ τῆς ἀγριότητος τῶν Τούρκων, ὃ πολὺς Γλάδστον ἔγραφε κατ' αὐτῶν καὶ ἐπιτροπὴ ἐξ ἀντιπροσώπων τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ἦλθεν εἰς τὴν Ροδόπην ἵνα ἐξακριβώσῃ τὰς καταστροφὰς καὶ βαρβαρότητας. Ὡσεὶ ταῦτα μὴ ἤρουν, ὃ τυφλὸς τουρκικὸς ὄχλος τῆς Θεσσαλονίκης ἔσφαξε τοὺς προξένους τῆς Γαλλίας καὶ Γερμανίας τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1876. Τὸ αἷμα τῶν μαρτύρων ἔμελλεν ἐλλεῖψει ἡρώων νὰ βοηθήσῃ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Βουλγαρίας.

Τὸ τέλος τοῦ 1876 συνήλθον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀντιπρόσωποι τῶν Μ. Δυνάμεων, ἵνα συσκεφθοῦν περὶ τῶν αὐτονομικῶν παραχωρήσεων, αἱ ὁποῖαι ἔπρεπε νὰ γίνουν εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Βουλγαρίας. Διὰ νὰ προλάβουν ταύτας οἱ πανούργοι Τούρκοι εἰσήγαγον διὰ τοῦ Μιδάτ Πασᾶ τὸ πρῶτον τουρκικὸν Σύνταγμα, τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ φέρῃ τὴν ἰσότητα καὶ δικαιοσύνην καὶ νὰ ἐμποδίσῃ πλέον ἄλλας βαρβαρότητας τουρκικὰς. Καὶ ἐὰν μὲν ὁ νέος πρωθυπουργὸς Μιδάτ Πασᾶς διετηρεῖτο ἐπὶ πολὺ εἰς τὴν ἀρχὴν, θὰ κατώρθωνε νὰ κυβερνήσῃ τὴν Τουρκίαν καλῶς καὶ νὰ ἀποτρέψῃ τὰς ἐπικειμένους συμφορὰς. Ἄλλ' ὁ Μιδάτ Πασᾶς ἔπεσε ταχέως καὶ ἡ Ρωσσία ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ ἐπέμβῃ διὰ νὰ ἐπιβάλλῃ τὰς ἀναβληθείσας διὰ τοῦ Συντάγματος αὐτονομικὰς παραχωρήσεις εἰς τὴν Βουλγαρίαν καὶ Βοσνίαν.

Ἰδιαιτέρα συμφωνία μετὰ τῆς Ρουμανίας ἐπέτρεψεν εἰς τὴν Ρωσσίαν νὰ διαβιβάσῃ τὸν στρατὸν τῆς δι' αὐτῆς καὶ διὰ τοῦ Δουναβέως. Ὁ πόλεμος διεξήχθη κατ' οὐσίαν ἐντὸς τῆς Βουλγαρίας. Οἱ Τούρκοι ἐπολέμησαν ὡς πάντοτε καλῶς καὶ οἱ Ρῶσοι ἐδυσκολεύθησαν νὰ τοὺς νικήσουν. Θὰ ἐπερίμενε κανεὶς γενικὴν τῶν Βουλγάρων ἐπανάστασιν, ἐν τούτοις ὀλίγοι σχετικῶς ἐπολέμησαν μετὰ τῶν Ρώσων ἐν Στάρα Ζαγορᾷ (Βερόη) τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, καὶ τάγματα Βουλγάρων ἐν Βεσσαραβίας καὶ Ρουμανίας εἰς τὴν Σίπκαν. Οἱ Σέρβοι ἐπολέμουν συγχρόνως καὶ οἱ Μαυροβουνιώται κατὰ τῶν Τούρκων καὶ οἱ Ρουμάνοι ἐβοήθησαν τοὺς Ρώσους, ἀλλ' οἱ Βούλγαροι βεβαίως δὲν ἔπραξαν ὅσα ἔπρεπε ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς χώρας τῶν.

Ὅταν οἱ Ρῶσοι εἰσῆλθον εἰς Ἀδριανούπολιν τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1878, οἱ Τοῦρκοι περίφοβοι ἠναγκάσθησαν νὰ συνάψουν ἀνακαωχὴν.

Μετ' ὀλίγον ἐγινε προκαταρκτικὴ συμφωνία μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ρωσσίας (συνθήκη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου), ἀντιπροσωπευομένης ὑπὸ τῶν πανσλαβιστῶν Νικολάου Ἰγνάτιεφ καὶ Ἀλεξάνδρου Νελίδωφ. Διὰ ταύτης ηὔξάνετο μὲν καὶ ἡ Σερβία καὶ τὸ Μαυροβούνιον, ἀλλὰ κυρίως ἡ Βουλγαρία, εἰς τὴν ὁποίαν ἐδίδετο ἔκτασις 165000 τετραγ. χιλιομέτρων καὶ τῆς Μακεδονίας μέγα τμήμα μέχρι Καστορίας. Ἡ ἰδιαιτέρα αὕτη προτίμησις τῆς Βουλγαρίας, ἐνῶ τὰ σλαβικὰ Κράτη τῆς Σερβίας καὶ τοῦ Μαυροβουνίου ἐπολέμησαν ἀπέριωτος γενναίωτον, προήρχετο ἐκ τῆς σκέψεως τῶν Ρώσων ὅτι ἡ Βουλγαρία θὰ ἐχρησίμευεν ὡς ἀπλῆ γέφυρα πρὸς κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τοῦτο ὅμως ἀκριβῶς ἔκαμε τοὺς Ἄγγλους καὶ τοὺς Αὐστριακοὺς νὰ μὴ δεχθοῦν τὴν συνθήκην καὶ νὰ ἐπιβάλλον ἄλλας συμφωνίας. Τὸν Ἰούλιον τοῦ 1878 ὑπεγράφη ἡ συνθήκη τοῦ Βερολίνου, ὅπου ἡ Ρωσία ἀντιπροσωπεύετο ὄχι πλέον ὑπὸ τῶν πανσλαβιστῶν Ἰγνάτιεφ καὶ Νελίδωφ, ἀλλ' ὑπὸ τῶν μετριοπαθεστέρων Ρώσων διπλωματῶν Γορτσακῶφ καὶ Σουβαλώφ. Ἐντὶ τῆς Μεγάλης Βουλγαρίας τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ἐδημιουργήθη μικροτέρα αὐτόνομος καὶ φόρον ὑποτελής ἡγεμονία ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου, μεταξὺ Ροδόπης καὶ Δουνάβεως. Ἡ Ἀνατολικὴ Ρωμυλία ὡς περιέχουσα καὶ ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς ἔγινεν μὲν αὐτόνομος, ἀλλὰ δὲν ἠνώθη μετὰ τῆς λοιπῆς Βουλγαρίας, ἀλλ' ἐτέθη «ὑπὸ τὴν ἄμεσον πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν ἀρχὴν

τοῦ Σουλτάνου». Πρὸς τούτοις μέρος τῆς βορείου Βουλγαρίας, ἡ Δοβρουτσά ἐδόθη εἰς τοὺς Ρουμάνους, ἀντὶ τῆς ῥουμανικῆς Βεσσαραβίας, τὴν ὁποίαν ἀγνωμότως φερόμενοι οἱ Ρῶσοι ἐκράτησαν. Ὁ περιορισμὸς τῆς Μεγάλης Βουλγαρίας καὶ ἡ διάσπασις εἰς δύο αὐτόνομα τμήματα ἦτο ἀληθῶς κατάρθωμα τῆς ἀντιρωσσοικῆς διπλωματίας, ἴσως δ' εἰς τοῦτο συνετέλεσε καὶ ὁ Ἕλλην ἀντιπρόσωπος—χαρακτηριστικὸν τοῦτο!—τῆς Τουρκίας Ἀλέξανδρος Καραθεοδωρῆς.

Κατὰ τὴν συνθήκην τοῦ Βερολίνου ὁργανισμὸς ἰδιαιτέρος ἔμελλε νὰ ἐκπονηθῆ πρὸς διοίκησιν τῆς αὐτονόμου Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας. Κατὰ τὸ 22ον ἄρθρον τοῦ Ὀργανισμοῦ τούτου αἱ τρεῖς γλώσσαις τουρκικῆ, βουλγαρικῆ καὶ ἑλληνικῆ θὰ χρησιμοποιοῦνται εἰς τὴν διοίκησιν ἀναλόγως τῆς πλειονοψηφίας τῶν διαμερισμάτων. Οἱ πρῶτοι νόμοι θὰ γραφοῦν καὶ εἰς τὰς τρεῖς γλώσσας. Κατὰ τὸ 37ον ἄρθρον ἀπηγορεύετο ἡ δήμεσις περιουσιῶν ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ρωμυλίᾳ, κατὰ δὲ τὸ 341ον «αἱ νομίμως ὑφιστάμεναι ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ρωμυλίᾳ θρησκευτικαὶ κοινότητες θὰ διατηρήσουν τὰς κινήτας καὶ ἀκινήτους ἰδιοκτησίας αὐτῶν». Ἡ συνθήκη τοῦ Βερολίνου ἐπρονόησε καλῶς περὶ τῆς διατηρήσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας. Δυστυχῶς ἡ Ἑλλὰς δὲν κατώρθωσε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἔνωσιν αὐτῆς μετὰ τῆς Βουλγαρίας, οὔτε τοῦλάχιστον νὰ προφυλάξῃ τὸν αὐτόθι Ἑλληνισμὸν ἀπὸ τελείας καταστροφῆς!

Ἡ νέα ἡγεμονία τῆς Βουλγαρίας. — Ἡ Βουλγαρία ἠλευθερώθη σχεδὸν ἀναιμάκτως! ἠλευθερώθη ὑπὸ τῆς τύχης καὶ τῆς συγγενοῦς τῆς Ρωσσίας. Ἡ Ἑλλὰς διὰ νὰ ἠλευθερώσῃ μικρὰν ἑλληνικὴν γωνίαν ἔχασε περίπου ἐν ἑκα-

τομύριον τέκνων της, ἔφθασεν εἰς τελείαν οἰκονομικὴν καταστροφήν, εἰς οἰκτρὰν πενίαν, δὲν ἠδυνήθη ἔπειτα νὰ κυβερνηθῇ καλῶς διότι εἶχον χαθῆ πολλοὶ ἀριστεῖς τοῦ ἔθνους· οἱ δὲ δημιουργοὶ τῆς ἐλευθερίας εἶχον ἀξιώσεις παραλυούσας ἐπὶ πολὺ τὴν δύναμιν τοῦ νόμου καὶ τὴν ἀπονομὴν τοῦ δικαίου. Ὅλαι αὐταὶ αἱ δυσκολίαι ἦσαν ἄγνωστοι εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Ὅταν ἠλευθερώθη, εἶχε τὸν πληθυσμὸν τῆς ἀκέραιον καὶ εἰς καλὴν σχετικῶς κατάστασιν, πρὸς τούτοις δὲ ἔχειραγωγῆθη καλῶς ὑπὸ Ρώσων στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν καὶ εὗρεν ἡγεμόνα ἀμέσως ἱκανόν. Ἀλλὰ καὶ πρὸ τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου εἶχε κυβερνηθῆ ἢ παραδουναβείος Βουλγαρία καλῶς ὑπὸ τοῦ Μιδὰτ Πασᾶ, ὅστις καὶ δρόμους καὶ πλείστα ἄλλα εὐεργετήματα ἔκαμεν εἰς τὴν χώραν ταύτην.

Ρῶσοι παρεοκύευσαν τὸ Σύνταγμα τῆς νέας ἡγεμονίας, τὸ ὁποῖον ἐπεκρῶθη ὑπὸ Συνελεύσεως Βουλγάρων ἀντιπροσώπων τὸ 1879· ὅχι ἐν τῇ νέα πρωτεύουσῃ Σόφια ἀλλ' ἐν τῷ παλαιῷ Τυρνόβω. Ἀμέσως τότε ἐξελέγη ἡγεμὼν ὁ Γερμανὸς Ἀλέξανδρος Βάτεμβεργ, υἱὸς τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἑσθίας, συγγενῆς τοῦ Τσάρου τῆς Ρωσσίας. Καὶ μετὰ τὴν ἀφίξιν τοῦ πρίγκηπος οἱ Ρῶσοι ἐξήσκησαν ἐν Βουλγαρίᾳ πολλὴν δύναμιν καὶ διηύθυναν σχεδὸν αὐτήν.

Παρὰ τὴν βοήθειαν τῶν Ρώσων ἡ διοίκησις τῆς χώρας μόλις ἀπελευθερώθεισος ἀπὸ τῶν Τούρκων ἦτο δυσκολωτάτη. Ἐλείπαν τὰ πρόσωπα διὰ τὴν διοίκησιν ποῦ νὰ εὗρεθοῦν π. χ. καλοὶ διοικητικοί, οἰκονομικοὶ ὑπάλληλοι, δικασταὶ κλπ. Ἀντίληψις τοῦ δικαίου δὲν ὑπῆρχε καὶ ὁ λαὸς ὑπόπτως ἀπέβλεπεν εἰς τὴν κρατικὴν ἐξουσίαν. Ἀπὸ

τοῦ 1879 μέχρι τοῦ 1884 ἤλλαξαν δέκα ὑπουργεῖα καὶ ἡ ἀλλαγὴ εἶχε κυρίως ἀφορμὴν προσωπικοὺς ἀγῶνας. Καὶ οἱ ἐν Βουλγαρίᾳ Ρῶσοι ἀνώτατοι στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ ὑπάλληλοι, παρὰ τὰς χρησίμους ὑπηρεσίας τὰς ὁποίας προσέφερον εἰς τὴν χώραν, ἐδυσχέρανον πολὺ τὸ ἔργον τῆς διοικήσεως μὲ τὰς ἐπεμβάσεις των καὶ ὑπόπτους συμβουλὰς των. Τῇ συμβουλῇ τούτων ὁ ἡγεμὼν Βάτεμβεργ ἀνέστειλεν ἤδη τῷ 1880 τὸ Σύνταγμα καὶ ἐσχημάτισε Κυβέρνησιν ὑπὸ τὸν Ρῶσον στρατηγὸν Ernroth, δηλ. παρέδωκε τὴν χώραν του εἰς τοὺς Ρώσους καὶ τοὺς Ρωσοφίλους. Ἡ γεννηθεῖσα μεγίστη ἀντίδρασις ἐπανέφερε τῷ 1883 τὸ Σύνταγμα καὶ Κυβέρνησιν ὑπὸ τὸν Zancoff, ἔκτοτε δ' ἤρχισεν ἡ ἀντίδρασις τῶν Ρώσων κατὰ τοῦ Βάτεμβεργ.

Ἡ Ἀνατολικὴ Ρωμυλία σχετικῶς διφκῆθη καλῶς ὑπὸ τοῦ Ἀλέκου Βογορίδου, υἱοῦ τοῦ πρώτου διοικητοῦ τῆς Σάμου, Στεφάνου Βογορίδου, ὅστις ἦτο Βούλγαρος ἀλλ' εἶχεν ἔλθει εἰς γάμον μὲ Ἑλληνίδα σύζυγον. Ἐπὶ τοῦ διαδόχου τοῦ Βογορίδου, Γαβριήλ Χριστοβίτις οἱ Βούλγαροὶ κατώρθωσαν σχεδὸν ἀναιμάκτως πάλιν, δι' αἰφνιδίας εἰσβολῆς νὰ γίνουν κύριοι τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1885. Τὸ γεγονός τοῦτο δὲν κατώρθωσαν νὰ προΐδουν καὶ νὰ προλάβουν οὔτε ἡ Τουρκία, οὔτε ἡ Ἑλλάς, οὔτε ἡ Σερβία. Τόσον καλῶς διεξήχθη. Ἡ Τουρκία μάλιστα εἶδε σχεδὸν ἀδιαφόρως τὴν προσάρτησιν, ἐνῶ ἐν Σερβίᾳ ἐγεννήθη μέγας ἀναβρασμὸς καὶ ἤρχισαν πολεμικαὶ παρασκῆναί. Καὶ ἐνῶ ἡ Ἑλλάς ἐταλαντεύετο εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς καὶ δὲν ἐλάμβανε ταχέως ὀριστικὴν ἀπόφασιν, ἡ

Σερβία ἐπετέθη κατὰ τῆς Βουλγαρίας ὠθουμένη ὑπὸ τῆς Αὐστρίας. Οἱ Βούλγαροι μετέφεραν τὸν στρατὸν τῶν ἀπὸ τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας πρὸς τὴν Σερβίαν καὶ ἐνίκησαν τοὺς Σέρβους τὴν 17—19 Νοεμβρίου 1885 εἰς τὴν Σλιβνίτσαν καὶ τὴν 26—27 εἰς τὸ Πιρότ. Οἱ Σέρβοι δὲν εἶχον τὰ ἀναγκαῖα πυλεμοφόδια διὰ νὰ συγκεντρώσουν πολὺν στρατὸν καὶ διὰ τοῦτο ἐνίκηθησαν ἐντὸς δέκα τεσσάρων ἡμερῶν. Τὸν περαιτέρω πόλεμον διέκοψεν ἡ ἐπέμβασις τῶν Αὐστριακῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς νικητὰς Βουλγάρους πλεονεκτήματα εἰς βάρους τῶν Σέρβων.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ἡ Τουρκία δὲν ὠφελήθη ἐκ τῆς περιπλοκῆς ταύτης διὰ νὰ καταλάβῃ ἐκ νέου τὴν Ἀνατολικὴν Ρωμυλίαν. Ὁ Σουλτάνος ἐσκέφθη νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Βουλγαρίας, ἀλλὰ διστακτικὸς ὡς ἦτο ὁ Χαμίτ, ἐπείσθη εὐκόλως ὑπὸ τοῦ Hannotaux, τότε πρέσβεως τῆς Γαλλίας ἐν Κωνσταντινουπόλει, νὰ καθίσῃ ἡσυχος. Ἡ Τουρκία ἔμεινεν εὐχαριστημένη ὅτι διώρισεν αὐτὴ τὸν ἡγεμόνα Βάτεμπερ ὡς διοικητὴν τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας ἀντὶ τοῦ Χρίστοβιτς τρόπον τινά! Ἡ διπλωματία γνωρίζει τὸν τρόπον νὰ χρυσῶνῃ τὰ πικρὰ καταπότια! Ἡ διπλωματικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἐπιτυχία τῆς Βουλγαρίας ἐξύψωσε τὸ ἠθικὸν αὐτῆς ἐν Εὐρώπῃ καὶ κατέρριψε τὸ γόητρον τῶν Σέρβων ὅπως καὶ τῶν Ἑλλήνων. Μόνον ἡ Ρωσσία περιέργως δυσηρεστήθη, διότι ἡ Βουλγαρία ἐδείκνυε διὰ τῆς αὐτοβούλου προσαρτήσεως τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας ἀνεξαρτησίαν κινήσεων, ἐνῶ ἡ Ρωσσία ἤθελε τὴν Βουλγαρίαν πειθήνιον ὄργανον. Ἀκριβῶς ὁμως διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν ταύτην ὁ Σάλσβαρν, ὅστις ἄλλοτε εἶχεν ἀντιταχθῆ εἰς τὴν δημοου-

ρίαν τῆς Μεγάλῃς Βουλγαρίας τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, ἐδέχθη νὰ ἀναγνωρισθῇ ἡ ἔνωσις τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας μετὰ τῆς Βουλγαρίας.

Κατ' οὐσίαν τὸ κατόρθωμα τῶν Βουλγάρων ἦτο αἰφνιδιασμός καλῶς παρασκευασθεὶς καὶ καλῶς διεξαχθεὶς. Δὲν θὰ ἐπετύγχανεν, ἂν οἱ Τοῦρκοι κυρίως δὲν ἐφαίνοντο τόσον μωροί. Τὴν νέαν εὐνοίαν τῆς τύχης ἐνίσχυσεν ἡ ἐμφάνισις ἰσχυροῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς ἐν Βουλγαρίᾳ, τοῦ Στεφάνου Σταμπούλωφ, ὅστις πολλὰ ἔμελλε νὰ πράξῃ ὑπὲρ τῆς χώρας του. Οὗτος ἦτο υἱὸς ξενοδόχου ἐκ Τυρνόβου, ἐγεννήθη τὸ 1854 καὶ ἀνετράφη ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἐλαβεν ἐνεργὸν μέρος εἰς τὰς ἐπαναστάσεις κατὰ τῶν Τούρκων καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Βουλγαρίας εἰς τὸν πολιτικὸν βίον αὐτῆς. Τὸ 1884 ἐξελέγη καὶ πρόεδρος τῆς Βουλῆς καὶ ἐξήσκησε μεγάλην ἐπίδρασιν ἐν τῇ χώρᾳ, εἰς τοῦτον δ' ὀφείλεται ἡ ἐπιτυχία τοῦ πραξικοπήματος τῆς Ἀνατ. Ρωμυλίας, διότι εἰς στιγμὰς δισταγμῶν τοῦ ἡγεμόνος Βάτεμπεργ συνεβούλευσεν αὐτὸς εἰς τὴν ταχύτεραν ἀποδοχὴν τῆς ἐνώσεως. Ἦτο μὲν μειριωτάτης μορφώσεως ἀλλὰ καὶ ἰσχυροτάτης θελήσεως καὶ μεγάλης ἐνεργητικότητος. Ἀνῆκει δηλ. εἰς τοὺς ἰσχυροὺς ἀνδρας, ὁποίους ἡ Βουλγαρία καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα ἀνέδειξε πολλούς.

Ὁ Σταμπούλωφ ἦτο σύμφωνος — ἴσως καὶ ὀδηγός — μετὰ τὴν πολιτικὴν τῆς αὐτοτελείας, τὴν ὁποίαν ἠκολούθει τῶρα ὁ ἡγεμὼν Ἀλέξανδρος Βάτεμπεργ. Ἄλλ' αὕτη ἀπήρεσκεν εἰς τὴν ἀχόρταστον τότε Ρωσσίαν, ἡ ὁποία διὰ τῆς δυσμενείας τῆς ἠνάγκασε τὸν Βάτεμπεργ νὰ φύγῃ ἐκ Βουλγαρίας παρὰ τὰς προσπαθείας, τὰς ὁποίας κατέβαλεν ὁ Σταμπούλωφ διὰ

νά τὸν κρατήσῃ ἐν τῇ χώρῃ. Μετὰ πολλὰς δυσκολίας ἀνευρέθη νέος ἡγεμὼν, ὁ Φερδινάνδος υἱὸς τοῦ πρίγκιπος τοῦ σαξονικοῦ Κοβούργου, ὅστις ὠρκίσθη τὸν Αὔγουστον τοῦ 1887 πάλιν ἐν Τυρνόβῳ. Ἀπὸ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἡγεμονίας τοῦ Φερδινάνδου ἐξηκολούθησεν ὁ Σταμπούλωφ μέχρι τοῦ 1894 νὰ εἶναι παντοδύναμος πρωθυπουργός, τοσοῦτ' ἄλλο καθόσον ὁ νέος ἡγεμὼν ὡς ἄπειρος τῶν πραγμάτων τῆς χώρας ὑπετάγη εὐκόλως εἰς τὸν ἰσχυρὸν σύμβουλόν του. Ὁ Σταμπούλωφ κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἐπεδίωξε φιλίαν μετὰ τῆς Τουρκίας εἰς βάρος τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ κατώρθωσε νὰ διορίσῃ διὰ τῆς Πύλης Βουλγάρους ἐπισκόπους εἰς τὰ Σκόπια, τὴν Ἀχρίδα, τὴν Στρῶμιτισαν, τὸ Μοναστήριον καὶ ἄλλα. Ὄταν ὁ Τρικούλης προσεπάθησε νὰ συγκροτήσῃ συνασπισμὸν τῶν Χριστιανῶν τοῦ Αἴμου, Σέρβων καὶ Βουλγάρων κατὰ τῆς Τουρκίας, ὁ Σταμπούλωφ ἔσπευσε νὰ προδώσῃ τὸ πρᾶγμα εἰς τὴν Τουρκίαν! Ἐσωτερικῶς ὁ πολιτικὸς οὗτος ἦτο ἀνθαίρετος καὶ περιεφρόνει τὸ δίκαιον, ἀλλὰ παρὰ ταῦτα ἢ συνεχῆς διοίκησις αὐτοῦ ὠφέλησε τὴν χώραν ἀπείρως περισσότερον, παρ' ὅσον θὰ κατώρθωναν ἄλλοι πολιτικοὶ νομιμόφρονες μὲν, ἀλλ' ἀσθενεῖς τὸν χαρακτῆρα καὶ μὴ δυνάμενοι νὰ διατηρηθοῦν ἐπὶ πολὺ εἰς τὴν ἀρχήν. Ἡ ἀνθαίρεσις του ἐπροκάλεσε μεγάλην ἀντιδημοτικότητα καὶ δολοφονικὰς ἀποπειράς ἐναντίον του. Τέλος ὁ ἡγεμὼν Φερδινάνδος, ὅταν εἶδεν ὅτι δὲν εἶναι πλέον ἐπικίνδυνος ὁ Σταμπούλωφ ὡς ἀντιδημοτικὸς, τὸν ἀπέπεμψε τὸ 1894. Μετὰ ἔν ἔτος ἔπεσε θῆμα τριῶν δολοφόνων, ἐν ἡλικίᾳ τεσσαράκοντα ἔτων, τοῦτο δὲ τὸ παράδειγμα εὔρε μμιητάς, διότι καὶ ἄλλοι πολιτικοὶ ἐδολοφονήθησαν ἐν Βουλγαρίᾳ, ὁ πρω-

θυπουργὸς Πέτκωφ τὸ 1907 καὶ ὁ ὑπουργὸς Καραβέλωφ τὸ 1903. Ὁ κυριώτατος τῶν τριῶν δολοφόνων τοῦ Σταμπούλωφ μόλις τὸ 1902 ἐτιμωρήθη δι' ἀγχόνης ¹⁾

Καὶ μετὰ τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ Σταμπούλωφ οἱ Βούλγαροι ἐξηκολούθησαν τὴν πολιτικὴν του, τὴν διὰ προσεγγίσεως πρὸς τοὺς Τούρκους ἀπόκτησιν προνομίων ἐν Μακεδονίᾳ πρὸς ἴδρυσιν σχολείων, πρὸς παρασκευὴν τῆς καταλήψεως τῆς χώρας. Οὔτε οἱ Ἕλληνες οὔτε οἱ Σέρβοι εἰργάζοντο μετὰ τῆς αὐτῆς ἐπιμονῆς καὶ μεθοδικότητος καὶ οργανώσεως. Ἡ ἐπιτυχία τῶν Βουλγάρων εἶχε κυρίως τὸν ἐξῆς λόγον. Ὅσοι μορφωμένοι (ἐξ ἑλληνικῶν σχολείων κατὰ τὸ πλεῖστον!) Σλαβόφωνοι ἐκ Μακεδονίας εὑρέθησαν ἐν Βουλγαρίᾳ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν της κατέλαβον μεγάλας θέσεις, ἐλλείψει καλυτέρων ἐντοπίων καὶ ἐκάλεσαν ἔπειτὰ καὶ ἄλλους συγγενεῖς ἢ φίλους καὶ ἔδωσαν ὑποτροφίας εἰς πλείστους νέους. Βαθμηδὸν συνεκεντρώθησαν ἐν Βουλγαρίᾳ ἄνω τῶν διακοσίων ὑποτρόφων, οἱ ὅποιοι ἀργότερον κατέλαβον σπουδαίας θέσεις ἐν τῷ στρατῷ καὶ ἐν τῇ διοικήσει, διότι ἦσαν δεξιώτεροι πολλῶν ἐντοπίων, ὡς ἀνάμικτοι μεθ' αἰ-

¹⁾ Ἡ δολοφονία ἀποδίδεται εἰς τὸν Φερδινάνδον καὶ τὴν ὑπόνοιαν ταύτην ἐνισχύει ὁ τρόπος τῆς ἐκτελέσεως: Εἰς κεντρικὴν ὁδὸν τῆς Σόφιας, ἡμέραν καὶ ὄχι νύκτα, τρεῖς δολοφόνοι δι' ἐγχειριδίων καὶ ἐπανεπιλημμένων κτυπημάτων δὲν θὰ ἐφόνευαν τόσον ἀνέως ἓνα Σταμπούλωφ, ἐὰν δὲν ἦσαν βέβαιοι περὶ τῆς ἀτιμωρησίας των. Ὁ Φερδινάνδος, τύπος μεσαιωνικοῦ μονάρχου, ἠδύνατο νὰ διαπράξῃ καὶ δολοφονίαν διὰ νὰ ἀπαλλαγῇ ἀγνωμόνως ἀνθρώπου, τοῦ ὁποίου δὲν ἠθελεν ἐκ νέου νὰ ὑποστῇ τὴν ἐπιβολήν.

ματος Ἑλληνικοῦ ἢ Βλαχικοῦ. Οὗτοι λοιπὸν οἱ Μακεδόνες διηύθυναν τὴν Βουλγαρικὴν προπαγάνδα ὑπὲρ τῆς Μακεδονίας.

Οἱ Βούλγαροι ἀφοῦ ἐξεμεταλλεύθησαν δεόντως τὴν Τουρκικὴν φιλιαν, ὠργάνωσαν καὶ κομιτᾶτα πρὸς ἐπικράτησιν βιαίαν ἐν Μακεδονίᾳ. Ταῦτα συστηματικῶς ἐξόντωναν τοὺς ἰσχυροὺς ἐχθροὺς τῶν Βουλγάρων ἐν Μακεδονίᾳ, Τούρκους, Σέρβους καὶ πρὸ πάντων Ἑλληνας. Ἡ Βουλγαρικὴ προπαγάνδα κατώρθωνεν ἐν Εὐρώπῃ νὰ παρουσιάζῃ τὰ κακουργήματα τῶν *κομιτατζήδων*, ὡς ἀγῶνα ἀπελευθερωτικόν, ὡς ἀντίδρασιν τῶν Βουλγάρων δῆθεν τῆς χώρας κατὰ τῶν τυράννων Τούρκων ἢ Ἑλλήνων. Οὕτω δ' ἐγίνετο λόγος ἀδιαλείπτως εἰς τὰς ἐφημερίδας μόνον περὶ Βουλγάρων τῆς Μακεδονίας. Τὸ 1902 ἔγινε καὶ σοβαρωτέρα ἐπαναστατικὴ κίνησις εἰς τὸ Πέριμ καὶ εἰς τὴν περιφέρειαν Μοναστηρίου ἀλλὰ κατεστάλη ὑπὸ τῶν Τούρκων. Οἱ Ἕλληνες ἠναγκάσθησαν ἀπὸ τοῦ 1903 νὰ ἀντιδράσουν κατὰ τῶν κομιτατζήδων διὰ τῆς βίας, διότι δὲν ὑπῆρχεν ἄλλη λύσις, πρέπει δὲ νὰ λεχθῇ ὅτι οἱ προσελθόντες ἐθελονταὶ Ἕλληνες ἀξιωματικοὶ καὶ ἀντάρται Κρητες ἢ Μακεδόνες μετὰ μοναδικῆς δεξιότητος καὶ ἐπιτυχίας ἐξετέλεσαν τὸ πατριωτικὸν ἔργον. Ἡ Ἑλληνικὴ ἀντίδρασις ἠνάγκαζε τοὺς Βουλγάρους νὰ ὑποχωροῦν βαθμηδόν.

Μαινόμενοι οἱ Βούλγαροι διὰ τὰς ἐν Μακεδονίᾳ ἀποτυχίας ἐξέσπασαν κατὰ τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας. Τὸ 1906 ἄγριος διωγμὸς τοῦ Βουλγαρικοῦ δῆθεν λαοῦ ἐξεργάγη κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Αἱ ὑπολειπόμεναι ἐκκλησίαι ἠρπάγησαν, αἱ σχολικαὶ ἢ κοινοτικαὶ περιου-

σίαι κατεσχέθησαν, τὰ σχολεῖα ἐκλείσθησαν ἢ κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, φόνοι καὶ πυρπολήσεις Ἑλληνικῶν συνοικιῶν ἔγιναν ἐν Ἀγκιάλφ καὶ ἀλλαχοῦ. Τὸ ἀρπακτικὸν τοῦτο κίνημα ὑπενθυμίζει τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους τῶν Βουλγάρων καὶ τὴν συγγένειαν αὐτῶν μετὰ τῶν Τούρκων. Πολιτισμένοι Βούλγαροι, ὅπως ὁ Ἴβάν Γκέσωφ, ἠναγκάσθησαν νὰ κατακρίνουν τὴν Βουλγαρικὴν Κυβέρνησιν. Ἡ Βουλγαρικὴ ὄμως προπαγάνδα δὲν ἐδυσκολεύετο νὰ κηρύττῃ ἐν Εὐρώπῃ ὅτι τὸ ἀνθελληνικὸν κίνημα τῆς Βουλγαρίας προήλθεν ἐκ τῆς ἀγανακτήσεως τοῦ Βουλγαρικοῦ λαοῦ διὰ τὴν καταδυναστευσιν τῶν Βουλγάρων τῆς Μακεδονίας ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. **Ν**

Τὸ Βασίλειον τῆς Βουλγαρίας καὶ οἱ Βαλκανικοὶ πόλεμοι.—Ἡ δρᾶσις τῶν Βουλγαρικῶν κομιτάτων καὶ ἡ ἀντίδρασις τῶν Ἑλλήνων ἐν Μακεδονίᾳ ἐπροκάλεσαν ἐπανειλημμένως τὴν προσοχὴν καὶ ἐπέμβασιν τῆς Εὐρώπης καὶ κατέστησαν τὴν διεθνῆ θέσιν τῆς Τουρκίας δύσκολον. Ἐκ τούτου ὠφελούμενοι καὶ οἱ Βούλγαροι ἀνεκήρυξαν (22 Σεπτεμβρίου—5 Ὀκτωβρίου 1908) τὴν χώραν των βασίλειον ἐν συνεννοήσει μετὰ τῆς Αὐστρίας, ἣτις προσήρτησε τὴν Βοσνίαν καὶ Ἑρζεγοβίνην (21 Σεπτεμβρίου 1908). Ὁ ἡγεμὸν τῆς Βουλγαρίας ὠνομάσθη Τσάρος ὅπως οἱ μεσαιωνικοὶ Βούλγαροι βασιλεῖς. Ἡ Ρωσσία ἐβοήθησε καὶ πάλιν τὸ νέον βασίλειον, διότι ὄχι μόνον ἀνεγνώρισε τὸν νέον Τσάρον, ἀλλὰ καὶ ἀπήλλαξεν αὐτὸν ἀπὸ φόρους καὶ ἄλλα χρεὴ τῆς Βουλγαρίας πρὸς τὴν Τουρκίαν (82000000 φρ.), διότι ἐδέχθη συμψηφισμὸν τούτων μὲ τὴν ἀποζημίωσιν τὴν πληρωνομένην ὑπὸ τῶν Τούρκων πρὸς τοὺς Ρώσους ἀπὸ

τοῦ πολέμου τοῦ 1878. Τοιοῦτοτρόπως καὶ ἡ Τουρκία ἀνεγνώ-
ρισε τὴν Βουλγαρίαν ὡς Βασίλειον τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1909,
ἀφοῦ κατ' ἰδιαιτέραν Τουρκοβουλγαρικὴν συμφωνίαν ἐπρο-
νόησε περὶ τῶν μουσουλμανικῶν κοινοτήτων, βακουφίων,
σχολείων καὶ ἐξήρτησε τὰ θρησκευτικὰ ἰδρύματα ἀπὸ
Μουφτῆν ἐδρεύοντα ἐν Σόφια καὶ μεσαζόντα μεταξὺ τοῦ
Σεῖχουλισλαμάτου καὶ τῆς Βουλγαρικῆς Κυβερνήσεως. Κατὰ
τὴν συμφωνίαν ταύτην οὐδεμία πρόνοια ἐλήφθη, ὡς
ἔπρεπε, περὶ τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων καὶ Κοινοτήτων τῆς
Βουλγαρίας.

Οἱ Τοῦρκοι διὰ νὰ ἐξέλθουν ἐκ τῆς δυσχεροῦς θέσεως εἰς
ἣν περιῆλθον ἔνεκα κυρίως τοῦ Μακεδονικοῦ ζητήματος,
ἀπεφάσισαν νὰ ἐπαναλάβουν τὸ πείραμα τοῦ 1877, νὰ ἐπα-
ναφέρουν δηλ. τὸ Σύνταγμα διὰ νὰ ἀποκαταστήσουν
δῆθεν τὴν ἰσότητα τῶν διαφόρων ἐθνῶν τῆς Τουρ-
κίας καὶ ἐπομένως νὰ προλάβουν τὴν ἐπέμβασιν τῆς
Εὐρώπης εἰς τὰ Τουρκικὰ πράγματα. Ἐπειδὴ δ' ὁ Σουλ-
τὰν Χαμίτ θ' ἀντίστατο εἰς τὴν εἰσαγωγὴν Συντάγματος,
ὠργανώθη ἐπανάστασις ὑπὸ νέων πρὸ πάντων ἀξιωματι-
κῶν καὶ πολιτικῶν καὶ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1908 ἐπεβλήθη τὸ
Σύνταγμα εἰς τὴν Τουρκίαν. Οἱ Νεότουρκοι, οἱ συνταγμα-
τικοὶ δηλ. Τοῦρκοι, ἐπετήδευσαν ἐπιδεικτικῶς συναδέλφωσιν
μετὰ τῶν Ἀρμενίων, Ἑλλήνων, Σλάβων καὶ ἄλλων λαῶν
τῆς Τουρκίας καὶ κατώρθωσαν νὰ προκαλέσουν ἐν Εὐρώπῃ
τὴν ἐντύπωσιν ὅτι νέα ἐποχὴ ἰσότητος καὶ δικαιοσύνης ἀνέ-
τειλε διὰ τοὺς τυραννουμένους λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς. Πρά-
γματι αἱ ἐπεμβάσεις τῆς Εὐρώπης ἔπαυσαν πρὸς στιγμὴν.
Ἡ ἀπάτη ὅμως αὕτη ὀλίγον χρόνον διήρκεσε. Ταχέως κατε-

νόησαν πρῶτοι οἱ τυραννούμενοι ὅτι τὸ Σύνταγμα ἐφευ-
ρέθη χάριν τῶν Τούρκων, ὄχι χάριν τῶν Χριστιανῶν καὶ
διὰ τοῦτο οἱ ἡλελευτοὶ ἤρχισαν νὰ συνεννοοῦνται κατὰ
πρῶτον διὰ τὰς ἐκλογὰς τῆς νέας τουρκικῆς Βουλῆς. Ἀρμέ-
νιοι καὶ Ἕλληνες ἀφ' ἑνός, Ἕλληνες καὶ Βούλγαροι ἀφ' ἑτέ-
ρου συνεννοήθησαν κατ' ἀνάγκην κατόπιν τῆς στάσεως τῶν
Νεοτούρκων.

Ἡ συνήθης ἀμβλύνοια καὶ φανατικότης τῶν Τούρκων
ἔδειξε ταχέως τὰ ἀληθῆ των αἰσθημάτων καὶ ἡ προκλητικὴ
συμπεριφορὰ τῆς Νέας Τουρκίας ἠνάγκασε τοὺς γείτονάς
τῆς νὰ ἐντείνουν τὴν στρατιωτικὴν των διοργανώσιν. Ἐν
Ἑλλάδι πρὸ πάντων ἔφερε μεγάλα ἀποτελέσματα ἡ ἰδρυσις
τοῦ **Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου**, τὸν ὁποῖον ἐδημιούργησεν
ἡ ὑβριστικὴ συμπεριφορὰ τῶν Νεοτούρκων πρὸς τὴν
Ἑλλάδα ἐξ αἰτίας τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος καὶ ἡ ἐπιδίωξις
πολέμου πρὸς αὐτήν. Ὁ Στρατιωτικὸς Σύνδεσμος πρὸς τοῖς
ἄλλοις ἐπέφερε μεγάλην βελτίωσιν καὶ ἐνίσχυσιν εἰς τὰ στρα-
τιωτικὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος.

Τὸ ἐκκρεμὲς Κρητικὸν ζήτημα ἠπείλει τὴν ἐκρηξιν πο-
λέμου μετὰ Τουρκίας καὶ Ἑλλάδος, τὸν ὁποῖον ἡ Ἑλλὰς
κατώρθωσε νὰ ἀποφύγῃ ἕως ὅτου συνεννοηθῆ μετὰ τῶν
Σέρβων καὶ Βουλγάρων. Ἡ συνεννόησις μετὰ τῶν Σέρβων
ἦτο εὐκόλος, ὄχι ὅμως καὶ μετὰ τῶν Βουλγάρων, οἱ ὅποιοι
ἄλλοτε κατεπρόδωσαν εἰς τοὺς Τούρκους προτάσεις τοῦ Τρι-
κούπη περὶ συνεννοήσεως τῶν Χριστιανῶν τοῦ Αἴμου. Εὐ-
τυχῶς εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἐκυβέρνα πολιτικὸς συνετός, ὁ
Ἰβάν Γκέσωφ καὶ συντρεχούσης καὶ τῆς γενικῆς καταστά-
σεως ἔνεκα τῆς συμπεριφορᾶς τῶν Νεοτούρκων, κατωρθώθη

τοῦ πολέμου τοῦ 1878. Τοιοῦτοτρόπως καὶ ἡ Τουρκία ἀνεγνώ-
ρισε τὴν Βουλγαρίαν ὡς Βασίλειον τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1909,
ἀφοῦ κατ' ἰδιαιτέραν Τουρκοβουλγαρικὴν συμφωνίαν ἐπρο-
νόησε περὶ τῶν μουσουλμανικῶν κοινοτήτων, βακουφίων,
σχολείων καὶ ἐξήρτησε τὰ θρησκευτικὰ ἰδρύματα ἀπὸ
Μουφτῆν ἐδρεύοντα ἐν Σόφια καὶ μεσάζοντα μεταξὺ τοῦ
Σεΐχουλισλαμάτου καὶ τῆς Βουλγαρικῆς Κυβερνήσεως. Κατὰ
τὴν συμφωνίαν ταύτην οὐδεμίαν πρόνοια ἐλήφθη, ὡς
ἔπρεπε, περὶ τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων καὶ Κοινοτήτων τῆς
Βουλγαρίας.

Οἱ Τούρκοι διὰ νὰ ἐξέλθουν ἐκ τῆς δυσχεροῦς θέσεως εἰς
ἣν περιήλθον ἔνεκα κυρίως τοῦ Μακεδονικοῦ ζητήματος,
ἀπεφάσισαν νὰ ἐπαναλάβουν τὸ πείραμα τοῦ 1877, νὰ ἐπα-
ναφέρουν δηλ. τὸ Σύνταγμα διὰ νὰ ἀποκαταστήσουν
δηθεν τὴν ἰσότητα τῶν διαφόρων ἐθνῶν τῆς Τουρ-
κίας καὶ ἐπομένως νὰ προλάβουν τὴν ἐπέμβασιν τῆς
Εὐρώπης εἰς τὰ Τουρκικὰ πράγματα. Ἐπειδὴ δ' ὁ Σουλ-
τὰν Χαμίτ θ' ἀνθίστατο εἰς τὴν εἰσαγωγὴν Συντάγματος,
ὠργανώθη ἐπανάστασις ὑπὸ νέων πρὸ πάντων ἀξιοματι-
κῶν καὶ πολιτικῶν καὶ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1908 ἐπεβλήθη τὸ
Σύνταγμα εἰς τὴν Τουρκίαν. Οἱ Νεότουρκοι, οἱ συνταγμα-
τικοὶ δηλ. Τούρκοι, ἐπετήδευσαν ἐπιδεικτικῶς συναδέλφωσιν
μετὰ τῶν Ἀρμενίων, Ἑλλήνων, Σλάβων καὶ ἄλλων λαῶν
τῆς Τουρκίας καὶ κατῴρθωσαν νὰ προκαλέσουν ἐν Εὐρώπῃ
τὴν ἐντύπωσιν ὅτι νέα ἐποχὴ ἰσότητος καὶ δικαιοσύνης ἀνέ-
τειλε διὰ τοὺς τυραννουμένους λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς. Πρά-
γματι αἱ ἐπεμβάσεις τῆς Εὐρώπης ἔπαιψαν πρὸς στιγμὴν.
Ἡ ἀπάτη ὅμως αὕτη ὀλίγον χρόνον διήρκεσε. Ταχέως κατε-

νόησαν πρῶτοι οἱ τυραννουμένοι ὅτι τὸ Σύνταγμα ἐφευ-
ρέθη χάριν τῶν Τούρκων, ὄχι χάριν τῶν Χριστιανῶν καὶ
διὰ τοῦτο οἱ τελευταῖοι ἤρχισαν νὰ συνεννοοῦνται κατὰ
πρῶτον διὰ τὰς ἐκλογὰς τῆς νέας τουρκικῆς Βουλῆς. Ἀρμέ-
νιοι καὶ Ἕλληνες ἀφ' ἑνός, Ἕλληνες καὶ Βούλγαροι ἀφ' ἑτέ-
ρου συνεννοήθησαν κατ' ἀνάγκην κατόπιν τῆς στάσεως τῶν
Νεοτούρκων.

Ἡ συνήθης ἀμβλύνοια καὶ φανατικότης τῶν Τούρκων
ἔδειξε ταχέως τὰ ἀληθῆ των αἰσθήματα καὶ ἡ προκλητικὴ
συμπεριφορὰ τῆς Νέας Τουρκίας ἠνάγκασε τοὺς γείτονάς
της νὰ ἐντείνουν τὴν στρατιωτικὴν των διοργανώσιν. Ἐν
Ἑλλάδι πρὸ πάντων ἔφερε μεγάλα ἀποτελέσματα ἡ ἰδρυσις
τοῦ *Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου*, τὸν ὁποῖον ἐδημιούργησεν
ἡ ὑβριστικὴ συμπεριφορὰ τῶν Νεοτούρκων πρὸς τὴν
Ἑλλάδα ἐξ αἰτίας τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος καὶ ἡ ἐπιδιώξις
πολέμου πρὸς αὐτήν. Ὁ Στρατιωτικὸς Σύνδεσμος πρὸς τοῖς
ἄλλοις ἐπέφερε μεγάλην βελτίωσιν καὶ ἐνίσχυσιν εἰς τὰ στρα-
τιωτικὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος.

Τὸ ἐκρημὲς Κρητικὸν ζήτημα ἠπέιλει τὴν ἐκρηξίν πο-
λέμου μετὰ Τουρκίας καὶ Ἑλλάδος, τὸν ὁποῖον ἡ Ἑλλάς
κατῴρθωσε νὰ ἀποφύγῃ ἕως ὅτου συνεννοηθῆ μετὰ τῶν
Σέρβων καὶ Βουλγάρων. Ἡ συνεννόησις μετὰ τῶν Σέρβων
ἦτο εὐκόλος, ὄχι ὅμως καὶ μετὰ τῶν Βουλγάρων, οἱ ὁποῖοι
ἄλλοτε κατεπρόδωσαν εἰς τοὺς Τούρκους προτάσεις τοῦ Τρι-
κούπη περὶ συνεννοήσεως τῶν Χριστιανῶν τοῦ Αἴμου. Εὐ-
τυχῶς εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἐκυβέρνα πολιτικὸς συνετός, ὁ
Ἰβάν Γκέσωφ καὶ συντρεχούσης καὶ τῆς γενικῆς καταστά-
σεως ἔνεκα τῆς συμπεριφορᾶς τῶν Νεοτούρκων, κατωρθώθη

ἡ συμμαχία καὶ συνεννόησις Ἑλλάδος, Βουλγαρίας, Σερβίας καὶ Μαυροβουνίου (1). Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ἡ συνεννόησις κατορθώθη νὰ τηρηθῆ μυστικῆ καὶ προελήφθησαν ἐπομένως αἱ ἀντιδράσεις ὄχι μόνον τῆς Τουρκίας, ἀλλὰ καὶ τῆς Αὐστρίας καὶ ἄλλων ἐχθρῶν τῶν λαῶν τοῦ Αἴμου.

Ἡ Ἑλλάς ἐπροχώρησε μετὰ πολλῆς προσοχῆς εἰς τὰς συνεννοήσεις. Πρῶτον ἐγένινεν ἡ Σερβο-βουλγαρικὴ συνθήκη τὴν 13 Μαρτίου 1912, ἡ σερβο-βουλγαρικὴ στρατιωτ. συμφωνία τὴν 2αν Ἰουλίου 1912, ἡ ἑλληνο-βουλγαρικὴ συνθήκη ἀμυντικοῦ χαρακτῆρος τὴν 29ην Μαΐου 1912. Στρατιωτικὴν σύμβασιν μετὰ τῆς Βουλγαρίας ὑπέγραψεν ἡ Ἑλλάς μόλις τὴν 22 Σεπτεμβρίου 1912, εἰς τὰς παραμονὰς τοῦ πολέμου.

Τὴν 25ην Σεπτεμβρίου τοῦ 1912 ἐκήρυξε τὸ Μαυροβούνιον τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας ἕνεκα ποικίλων ἐκκρεμῶν ζητημάτων, ἡ δ' Εὐρώπη ἐκκληκτος ἤκουσε τὴν εἴδησιν χωρὶς νὰ δύναται νὰ τὴν ἐννοήσῃ. Οἱ λοιποὶ σύμμαχοι ἐξήτησαν διπλωματικώτατα τὴν 30ην Σεπτεμβρίου διὰ τελεσιγράφου τὴν αὐτονομίαν τῶν Χριστιανῶν τοῦ Αἴμου, καθώριζον δ' ἐν αὐτῷ τὸν τρόπον, καθ' ὃν θὰ ἐπῆρχετο πραγματικὴ βελτίωσις τῆς τύχης τῶν Χριστιανῶν. Ἡ ὑβριστικὴ Νέα Τουρκία ἀντὶ ἄλλης ἀπαντήσεως ἐκήρυξεν αὐτὴν τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Βουλγαρίας καὶ Σερβίας τὴν 4 Ὀκτωβρίου. Οἱ Σύμμαχοι εἶχον ὅ,τι ἤθελαν καὶ ὅπως τὸ ἤθελαν.

(1) Ὁ Ρήγας πρῶτος ἐξήτησε τὴν συνεργασίαν τῶν λαῶν τοῦ Αἴμου καὶ εἰργάσθησαν ἔπειτα ὑπὲρ αὐτῆς ὁ Κουμουνοῦρος (τὸ 1867) ὁ Τρικούτης καὶ τέλος ὁ Βενιζέλος.

Ἡ Ἑλλάς ἠναγκάσθη νὰ κηρύξῃ αὐτὴν τὸν πόλεμον, ἀφοῦ ἡ Τουρκία τὴν ἐλησμόνησε. Ἐκ τῆς νέας περιπλοκῆς κατώρθωσε νὰ ὠφεληθῆ πρώτη ἡ Ἰταλία, ἡ ὁποία καταλαβοῦσα τὴν Λιβύην εἶχε περιέλθει εἰς πολεμικὸν ἀδιέξοδον. Πρὶν κηρύξουν οἱ Τούρκοι τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Συμμάχων ἔκαμαν εἰρήνην μὲ τοὺς Ἰταλοὺς !

Ἡ Τουρκία, ὅπως εἶπομεν, δὲν ἐπῆρεν εἴδησιν περὶ τῶν συνεννοήσεων τῶν Συμμάχων. Ὀλίγον πρὸ τοῦ πολέμου εἶχεν ἀπολύσει πολλὰς χιλιάδας στρατοῦ κληθέντος εἰς γυμνάσια εἰς Θράκην. Κατελήφθη λοιπὸν ὑπὸ αἰφνιδιασμοῦ καὶ τοῦτο ἐξηγεῖ ἐν μέρει τὴν ἥτταν τῆς.

Τὴν 5ην Ὀκτωβρίου τοῦ 1912 ἤρχισαν οἱ Βούλγαροι τὴν ἐπίθεσιν καὶ διηυθύνθησαν κατὰ τῶν Σαράντα Ἐκκλησιῶν, ὀχρωτάτου στρατιωτικοῦ σημείου. Ἡ τύχη τῆς Βουλγαρίας ἐνήργησε πάλιν θαυμασίως. Μετὰ μικρὰς συμπλοκάς, πρὶν ἀκόμη συγκροτηθῆ μεγάλη μάχη, τμήμα τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ ὑποστὰν ἐπίθεσιν διὰ λόγῃς κατελήφθη ὑπὸ πανικοῦ καὶ συμπαρέσυρε σιγὰ σιγὰ καὶ τὰ ἄλλα τμήματα. Οἱ Τούρκοι ἤρχισαν νὰ φεύγουν, ἀν καὶ ἄλλο τμήμα βουλγαρικοῦ στρατοῦ, ἀποτελούμενον ἀπὸ ἐπιλέκτους Βουλγάρους, κατεκόπη ὑπὸ τῶν Τούρκων. Τὸ ἀτύχημα τοῦτο ἠμπόδισε τοὺς Βουλγάρους νὰ ἐννοήσουν τὴν ἔκτασιν τῆς φυγῆς τῶν Τούρκων, διὰ τοῦτο δὲ καὶ δὲν τοὺς κατεδίωξαν, ἀν καὶ εἶχον δυνάμεις πολλὰς ἀκμαίας. Ἡ πτώσις τῶν Σαράντα Ἐκκλησιῶν ἔδωκε θάρρος πολὺ εἰς τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς Συμμάχους, καὶ ἔκαμεν ἐντύπωσιν ἐν Εὐρώπῃ, διότι ὡς εἶπομεν, ἡ θέσις ἦτο σπουδαιότατη καὶ ὀχρωτάτη.

Ἀφοῦ παρεκάμφθη καὶ ἐπολιορκήθη ἡ Ἀδριανούπολις,

ἐπροχώρησαν οἱ Βούλγαροι καὶ συνῆψαν τὴν 16—19 Ὀκτωβρίου τὴν μάχην τῆς Ἀρκαδιουπόλεως (Λουλέ-Βουργάς). Ἀποτελεῖ αὕτη σπουδαιότεραν ἐπιτυχίαν τῶν Βουλγάρων. Ἐπολέμησαν καλῶς καὶ ἐνίκησαν οἱ Βούλγαροι εἰς ταύτην τὴν μάχην, ἀλλὰ δὲν ἐπέφεραν κατασύντριψιν τοῦ ἐχθροῦ, ἂν καὶ ἦσαν ἀριθμητικῶς περισσότεροι. Τοῦναντίον μάλιστα ἀπώλεσαν οὗτοι 15—20,000 νεκρῶν καὶ τραυματιῶν, ἦτοι τὸ τέταρτον τῆς στρατιωτικῆς τῶν δυνάμεως καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἠδυνήθησαν πάλιν νὰ καταδιώξουν τοὺς Τούρκους.

Μετὰ τὴν Ἀρκαδιούπολιν ἐπροχώρησαν οἱ Βούλγαροι πρὸς τὴν Τσατάλτζαν, τὴν ὁποίαν ἐν τῷ μεταξὺ ὠχύρωσαν οἱ Τούρκοι. Οἱ Βούλγαροι ἤλπιζαν ὅτι θὰ διέσπων τὴν γραμμὴν τῆς Τσατάλτζας καὶ θὰ εἰσῆρχοντο εἰς Κωνσταντινούπολιν. Προετοιμασίαι εἶχον γίνεαι διὰ τὴν θριαμβευτικὴν εἴσοδον τοῦ Φερδινάνδου εἰς τὴν Πόλιν, τὴν ὁποίαν οἱ μεσαιωνικοὶ Βούλγαροι τόσον πολὺ ἐπόθησαν νὰ καταλάβουν. Τώρα θὰ κατορθοῦτο τὸ ὄνειρον ἐκεῖνο! Ἡ ἐλπίς αὕτη πιθανῶς ἔκαμε τοὺς Βουλγάρους νὰ δεχθοῦν συνεννόησιν μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ Σέρβων, διὰ τοῦτο δὲ συνεκέντρωσαν τὰς κυρίας τῶν δυνάμεις ἐν Θράκῃ καὶ ἠθέλον μόνοι νὰ διεξαγάγουν μάχας ἐκεῖ. Ἄν ἐγνώριζον τὴν ἀντίστασιν τῆς Τσατάλτζας, βεβαίως δὲν θὰ ἔκαμναν τὸν πόλεμον τοῦτον.

Οἱ Τούρκοι ἀντέστησαν μὲν καλῶς εἰς τὴν Τσατάλτζαν, (4—6 Νοεμβρίου), ἀλλὰ δὲν εἶχον δυνάμεις ἄρκετάς διὰ νὰ ἀναλάβουν ἐπιθετικὴν κίνησιν κατὰ τῶν Βουλγάρων. Ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ πολέμου ἀπέκλεισε τὰ Δαρδανέλλια καὶ ἠμπόδισε μεταφορὰν τουρκικοῦ στρατοῦ

ἐκ τῆς Σμύρνης καὶ ἐκ τῆς Συρίας. Μόνον διὰ τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Εὐξείνου μετεφέροντο στρατεύματα, τὰ ὁποῖα ὅμως ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἤρχοντο. Δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι ὁ «Ἀβέρωφ» ἀποκλείσας τοὺς Τούρκους καὶ νικήσας ἔπειτα αὐτοὺς πρὸ τοῦ Ἑλλησπόντου ἔδωκε τὴν νίκην εἰς τοὺς συμμαχοὺς. Συνήθως ὅμως ἡ σημασία τῆς συμβολῆς τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου δὲν τονίζεται δεόντως.

Οἱ Τούρκοι λοιπὸν εἶχον συμφέρον νὰ ζητήσουν ἀνακωχὴν, ἵσως ἐν τῷ μεταξὺ συγκεντρώσουν στρατὸν περισσότερον. Οἱ Βούλγαροι ἐδέχθησαν τὴν ἀνακωχὴν, ἂν καὶ δὲν εἶχεν ἀκόμη κυριευθῆ ἡ Ἀδριανούπολις, διότι ἡ χολέρα καὶ τὸ τουρκικὸν πυροβολικὸν ἐπέφερε μεγάλην φθορὰν εἰς τὸν Βουλγαρικὸν στρατὸν καὶ δὲν εἶχον ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐλπίδα νὰ διασπάσουν τὴν γραμμὴν Τσατάλτζας. Ἡ Ἑλλὰς δὲν ἐνέπεσεν εἰς τὴν παγίδα, ἀλλ' ἐξηκολούθησε τὸν πόλεμον διὰ νὰ κυριεύσῃ τὰ Ἰωάννινα καὶ συμπληρώσῃ τὸ ἰδικὸν τῆς ἔργον. Ἡ ἀνακωχὴ ἔγινε τὴν 20ὴν Νοεμβρίου καὶ διήρκεσε μέχρι τῆς 20ῆς Ἰανουαρίου.

Ἀφοῦ ἀνέλαβον οἱ Βούλγαροι ἐκ τοῦ πολέμου, ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπαναλάβουν αὐτόν, διότι οἱ Τούρκοι ἐνισχυθέντες ἐν τῷ μεταξὺ δὲν ἦσαν πρόθυμοι εἰς οἰανδήποτε εἰρήνην οὐδὲ παρέδιδον τὴν Ἀδριανούπολιν. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Ἑλλὰς εἶχε νικήσει τὸν τουρκικὸν στόλον καὶ εἶχε καταλάβει τὰ Ἰωάννινα μετὰ τῆς Ἡπείρου καὶ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, ὅσαι ἦσαν ἀκόμη τουρκικαί. Εἶχε δηλ. συμπληρώσει τὸ στρατιωτικὸν τῆς ἔργον. Τὴν 13 Μαρτίου παρεδόθη καὶ ἡ Ἀδριανούπολις, ἀφοῦ ἔφθασε βοήθεια 48000 Σέρβων εἰς τοὺς Βουλγάρους καὶ βαρὺ πυροβολικὸν. Ἡ Τουρκία

ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ νέαν ἀνακωχὴν. Τὴν 17ην Μαΐου ὑπεγράφη ἐν Λονδίῳ ἡ συνθήκη μεταξὺ Τουρκίας καὶ Συμμάχων, διὰ τῆς ὁποίας αὕτη παρεχώρει εἰς αὐτοὺς ὅλας τὰς χώρας δυτικῶς τῆς γραμμῆς Αἴνου—Μηδείας. Τοιοῦτοτρόπως ἐπῆλθεν ἡ εἰρήνη.

Οἱ Σύμμαχοι ἐμελλον νὰ διανεμῶν μεταξὺ τῶν τὰ κοινὰ κέρδη καὶ ἐδῶ προσέκοψαν. Μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Βουλγαρίας ἐγεννήθησαν διαφοραὶ, διότι δὲν εἶχον καθορισθῆ προηγουμένως αἱ λεπτομέρειαι τῆς διανομῆς, μεταξὺ Βουλγαρίας καὶ Σερβίας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐκτελεστοῦν τὰ καθορισθέντα. Κατὰ τὴν συμφωνίαν μεταξὺ Βουλγάρων καὶ Σέρβων οἱ τελευταῖοι ἐμελλον νὰ λάβουν τὰς πρὸς βορρᾶν τοῦ Σκάρδου χώρας ἀφήνοντες τὰς πρὸς νότον μετὰ τοῦ Μοναστηρίου εἰς τοὺς Βουλγάρους. Ἐπίσης θὰ ἐλάμβανον διέξοδον πρὸς τὴν Ἀδριατικὴν. Ταύτην ὅμως ἠμπόδισεν ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Ἰταλία, ἐπομένως οἱ Σέρβοι ἐζήτησαν εἰς ἀντάλλαγμα τὸ Μοναστήριον. Τοιοῦτοτρόπως οἱ Βούλγαροι εὐρέθησαν ἀντιμέτωποι καὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Σέρβων. Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι δὲν κατενόησαν τὴν μειονεκτικότητα τῆς θέσεώς των ταύτης, ἐνόμισαν τοῦναντίον, ἐπαρθέντες ἐκ τῶν νικῶν τῆς Θράκης, ὅτι θὰ νικήσουν καὶ Σέρβους καὶ Ἑλληνας ὁμοῦ. Δὲν ἐνόησαν ὅτι ὁ προηγηθεὶς πόλεμος εἶχε δεῖξει μεγάλας στρατιωτικὰς ἀρετὰς καὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Σέρβων καὶ ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ αἱ νικαὶ εἶχον ἐνισχύσει μὲν μάλιστ' αὐτῶν.

Ἡ συμπεριφορὰ τῶν Βουλγάρων ἠνάγκασε τοὺς Ἑλληνας καὶ τοὺς Σέρβους νὰ συνεννοηθοῦν κατὰ τοῦ τέως συμ-

μάχου των καὶ νὰ συμμαχήσουν. Τὸν Μαΐον τοῦ 1913 ὑπεγράφη στρατιωτικὴ συμφωνία καὶ συγχρόνως δεκαετῆς συμμαχία μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Σερβίας.

Πρέπει νὰ λεχθῆ πρὸς τιμὴν τῆς Ἑλλάδος ὅτι προσεπάθησε πάσῃ θυσίᾳ νὰ ἀποφύγῃ τὸν πόλεμον. Εὐτυχῶς ἡ εὐθύνη τοῦ πολέμου τούτου βαρύνει μόνον τοὺς Βουλγάρους, οἱ ὅποιοι καὶ ἐτιμωρήθησαν διὰ τὴν ἀπλησίαν των.

Εἶναι σήμερον ἐξηκριβωμένον—ὠμολογήθη μάλιστα ἀφελῶς ὑπὸ τοῦ Βουλγάρου ὑπουργοῦ Θεοδωρῶφ ἐν τῇ βουλγαρικῇ βουλῇ—ὅτι οἱ Βούλγαροι παρεσκεύασαν αἰφνιδίαν ἐπίθεσιν κατὰ τῶν Σέρβων τὴν 16 Ἰουνίου τοῦ 1913, ἐπέτειον τῆς γεννήσεως τοῦ βασιλέως Πέτρου. Τὴν διαταγὴν τῆς ἐπιθέσεως ἔδωκεν ὁ Βούλγαρος ἀρχιστρατήγος Σαβῶφ, ἐν συνεννοήσει ἴσως μετὰ τοῦ Φερδινάνδου διὰ νὰ καταληφθοῦν αἰφνιδιαστικῶς καλύτεραι θέσεις καὶ γίνουν οὕτω οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Σέρβοι ὑποχωρητικώτεροι· οὗτοι ὅμως εὐχαρίστως ἐδέχθησαν τὴν ἐπίθεσιν. Οἱ Βούλγαροι προσεπάθησαν νὰ διασπάσουν τὴν ἐπαφὴν Ἑλλήνων καὶ Σέρβων ἀλλ' ἀπέτυχον, ἐν τέλει, μετὰ προσωρινὴν ἐπιτυχίαν. Τὴν 17ην Ἰουνίου ἀμέσως ἐπετέθησαν οἱ Ἕλληνες κατὰ τῶν Βουλγάρων τῆς Θεσσαλονίκης. Μεταξὺ Σέρβων καὶ Βουλγάρων διεξήχθη σειρὰ μαχῶν ἀπὸ τῆς 17ης μέχρι τῆς 26ης Ἰουνίου, καθ' ἃς οἱ Σέρβοι ἀπώλεσαν μὲν τὸ τρίτον περίπου τῶν δυνάμεων των ἀλλ' ἐνίκησαν τοὺς Βουλγάρους εἰς τὴν Μπεργκάλνιτσαν. Οἱ Ἕλληνες ἀπὸ νότου εἰς ἄλλην σειρὰν μαχῶν εἶχον νικήσει τοὺς Βουλγάρους, μὲ πολλὰς θυσίας εἰς τὴν μάχην τοῦ Κιλίκις·

παρὰ τὴν Στρώμνιτσαν ἠνώθησαν πάλιν οἱ διαχωρισθέντες προσωρινῶς Ἕλληνες καὶ Σέρβοι.

Περὶ τὸ τέλος τοῦ αὐτοῦ μηνὸς Ἰουλίου ἐπετέθησαν καὶ οἱ Ρουμάνοι κατὰ τῶν Βουλγάρων θέλοντες νὰ ἐπεκτείνουν τὰ σύνορά των ἐν Δοβρουτσᾶ νοτιώτερον. Τὴν 1ην Ἰουλίου ἤρχισαν καὶ οἱ Τούρκοι νὰ προχωροῦν εἰς τὴν Θράκην, τὴν ὁποίαν πρὸ ἐνὸς καὶ ἡμίσεος μηνὸς παρεχώρησαν διὰ συνθήκης εἰς τοὺς νῦν πολεμοῦντας Συμμάχους. Τὴν 9ην Ἰουλίου κατέλαβον πάλιν τὴν Ἀδριανούπολιν. Τὸ περιεργον τοῦτο φαινόμενον τῆς συνενώσεως τῶν γειτόνων τῆς Βουλγαρίας κατ' αὐτῆς ἠνάγκασε τὸν πρωθυπουργὸν τῆς Βουλγαρίας Δάνεφ, τὸν ἀσύνητον αἴτιον τοῦ πολέμου τούτου νὰ ζητήσῃ εἰρήνην ἤδη πρὸ τῆς ἐπιθέσεως τῶν Τούρκων.

Τὴν 17ην Ἰουλίου, ἓνα μῆνα μετὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ πολέμου, συνεκροτήθη ἡ Διάσκεψις τοῦ Βουκουρεστίου πρὸς σύναψιν εἰρήνης. Οἱ Βούλγαροι προθύμως παρεχώρησαν τῶρα τὸ Μοναστήριον εἰς τοὺς Σέρβους, ἀλλ' ἐπέμειναν εἰς τὴν κατοχὴν τῆς Καβάλλας. Εὐτυχῶς τότε ὄχι μόνον ἡ Γαλλία, ἀλλὰ καὶ ἡ Γερμανία, παρὰ πάντα φόβον, ὑπεστήριξαν τὴν Ἑλλάδα καὶ τοιουτοτρόπως ἡ Ἀνατολικὴ Μακεδονία ἔμεινεν ἑλληνικὴ. Ἡ Δυτικὴ ὅμως Θράκη, τῆς ὁποίας τὰ καίρια σημεῖα εἶχε καταλάβει ὁ ἑλληνικὸς στόλος, ἐδόθη εἰς τοὺς Βουλγάρους. Τὴν 28 Ἰουλίου ὑπεγράφη ἡ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου. Οἱ Ρουμάνοι ἔλαβον ἐν Δοβρουτσᾶ τὴν γραμμὴν Τουτρακάν-Μπαλτσίκ. Τὸ Μαυροβούνιον ἔλαβεν αὐξήσιν εἰς βάρους κατὰ τὸ πλεῖστον ἄλβανικῶν πληθυσμῶν, ἀφοῦ κατέλαβε καὶ τὴν ἄλβανικὴν Διάκοβαν. Τὴν 16ην Σεπτεμβρίου 1913 ὑπεγράφη ἰδιαιτέρα συμφωνία μεταξὺ

Τούρκων καὶ Βουλγάρων ἐν Κωνσταντινουπόλει, διὰ ταύτης δὲ ἀνεγνωρίσθη πάλιν ἡ Ἀδριανούπολις ὡς τουρκικὴ. Οἱ Σύμμαχοι δὲν ἔλαβον ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν συμφωνίαν ταύτην. Ἡ Βουλγαρία ἐξῆλθεν ἐξ ὄλων τούτων τῶν συμφωρῶν μὲ ἔκτασιν 114000 τετραγων. χιλιομέτρων (ἀντὶ 96,345 πρὸ τοῦ πολέμου), ἐνῶ ἡ Σερβία ἠῤῥῆθη εἰς 87,000 τετρ. χιλιομ. (ἀπὸ 48,300) ἤτοι σχεδὸν ἐδιπλασιάσθη.

Τοιουτοτρόπως ἐτιμωρήθη ἡ ἀπληστία τῆς Βουλγαρίας. Ἄν δὲν ἔκαμνε τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Συμμάχων, θὰ ἐκέρδιζεν ἀσυγκρίτως περισσότερα, θὰ κατελάμβανεν ἑλληνικὰς κυρίως χώρας. Σημειωτέον ὅτι ἡ Βουλγαρία εἶχε μεγαλυτέρας ἀπωλείας εἰς τοὺς δύο πολέμους, περὶ τὰς 45,000 νεκρῶν καὶ περὶ τὰς 100,000 τραυματιῶν, κατὰ τὰς βουλγαρικὰς δηλώσεις (1). Ὁ πολὺς ἀριθμὸς τῶν νεκρῶν προέρχεται καὶ ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἀρκετῶν ἰατρῶν καὶ τῆς περιθάλψεως ἀσθενῶν. Ἐπίσης οικονομικῶς ἐπεβαρύνθη ἡ Βουλγαρία πολὺ, δι' ἐξόδων 1,250,000,000 φρ. δῆθεν!

Ἡ Βουλγαρία κατὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν πόλεμον.—Ἡ νέα διαμόρφωσις τοῦ χάρτου τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου, πρὸ πάντων ἡ μεγέθυνσις τῆς Σερβίας δὲν ἤρесе καθόλου εἰς τὴν Αὐστρίαν, διότι ἠμπόδιζε τὴν κάθοδον αὐτῆς πρὸς τὴν Θεσσαλονικὴν καὶ ἐνεθάρρυνε τὰς ἐνωτικὰς τάσεις τῶν Νοτιοσλάβων, οἱ ὅποιοι ὑπεδέχθησαν ἐν Αὐστρίᾳ τὰς νίκας

(1) Κατ' ἀριθμῶσιν τοῦ Hemberger οἱ νεκροὶ στρατιῶται ἀνῆλθον εἰς 29,700, οἱ δὲ πληγωμένοι καὶ ἀφανισθέντες εἰς 55,000. Φαίνεται ὅτι ὁ ἀκριβὴς ἀριθμὸς δὲν δύναται νὰ εὔρεσθῃ.

τῶν Σέρβων με ἄμετρον ἐνθουσιασμόν. Ἡ Αὐστρία καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ κατὰ τῆς Τουρκίας συμμαχικοῦ πολέμου ἠτοιμάσθη νὰ ἐπέμβῃ στρατιωτικῶς, ἀλλ' ἠμποδίσθη ὑπὸ τῆς Ρωσίας. Ὁ κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμος ἐξεροράγη αἰφνιδίως καὶ ἀπροόπτως καὶ δὲν κατώρθωσεν ἡ Αὐστρία νὰ τὸν ἐμποδίσῃ. Καὶ ἔπειτα, κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τῆς ὑπογραφῆς τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου ἡ Αὐστρία ἐπρότεινεν εἰς τὴν Ἰταλίαν πόλεμον κατὰ τῆς Σερβίας, μὴ γενόμενον δεκτόν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὄριματέρα τῶν πραγμάτων ἐξέτασις καὶ συνεννόησις μετὰ τῆς Γερμανίας εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν παρασκευὴν τοῦ μεγάλου εὐρωπαϊκοῦ πολέμου. Μικρὰ ἀφορμὴ ἔμελλε νὰ προκαλέσῃ τὴν ἐκρηξίν αὐτοῦ. Τὴν 15 Ἰουνίου τοῦ 1914 ἐφόνευσε Σέρβος φοιτητῆς τὸν διάδοχον τῆς Αὐστρίας Φραγκίσκον Φερδινάνδον καὶ ὁ φόνος οὗτος ἔμελλε νὰ προκαλέσῃ τὸν ὄριμον εὐρωπαϊκὸν πόλεμον!

Ὀλίγον χρόνον ἠδυνήθη νὰ μείνῃ οὐδετέρα ἡ Βουλγαρία διὰ νὰ ἀνασκοπήσῃ τὴν κατάστασιν. Ματαίως ἐζήτησεν ἡ τότε Entente νὰ ἐλκύσῃ τὴν Βουλγαρίαν, ἣτις ἐξήτει τὰ ἀδύνατα, τὴν ἐγγύησιν ὅτι ἡ Entente θὰ ἠμποδίζε τὴν ἔνωσιν τῶν Νοτιοσλάβων, πρὸς τούτοις δὲ τὴν παραχώρησιν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Καβάλλας. Καὶ ἐκ μίσους πρὸς τὴν Σερβίαν, ἀλλὰ πρὸ πάντων διότι οἱ Βούλγαροι στρατιωτικοὶ ἐπίστευαν ἀκραδάντως ὅτι θὰ νικήσῃ ἡ Γερμανία, ὁ πρωθυπουργὸς Ραδοσλάβωφ, ὁ διάδοχος τοῦ Δάνεφ, ἤλθεν εἰς συνεννοήσεις μετὰ τὴν Γερμανίαν. Ὁ πόλεμος οὗτος ἔμελλε νὰ κανονίσῃ τὰ ζητήματα τῆς Ἀνατολῆς ἐν περιπτώσει νίκης ὑπὲρ τῆς Γερμανίας καὶ ἐπομένως ἡ Βουλ-

γαρία θὰ ἐχρειάζετο εἰς αὐτὴν ὡς γέφυρα πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Δύσκολον ἦτο εἰς τὴν Βουλγαρίαν, καὶ ἂν ἤθελε, νὰ ἀντιταχθῇ εἰς τὰ δίκτυα τῆς Γερμανικῆς πολιτικῆς, ἐνῶ ἐξ ἄλλου ὀλίγον ἐφοβεῖτο τὴν θαλασσίαν δύναμιν τῆς Ἀγγλίας. Οὔτε ἡ Ρωσία, ἡ δημιουργήσασα ἐκ τοῦ μηδενὸς τὴν Βουλγαρίαν, ἠδυνήθη παρὰ τὰς προσπάθειάς της νὰ τὴν ἀποσπάσῃ ἀπὸ τὴν Γερμανίαν, διότι οἱ Βούλγαροι ἐφοβοῦντο ὅτι, ἂν νικήσῃ ἡ Entente, οἱ Ρῶσοι θὰ καταλάβουν τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ ἀνεξαρτησία των δὲν θὰ ἦτο ἀσφαλής.

Τὸ πρῶτον κέρδος ἐκ τῆς συνεννοήσεως μετὰ τῆς Γερμανίας εἶχον οἱ Βούλγαροι τὸν Αὐγούστον τοῦ 1915, ὅτε κατέλαβον μέρος τῆς Θράκης καὶ τὸν σιδηρόδρομον τοῦ Δεδαγάτς. Ἡ Τουρκία ὑπακούουσα εἰς τὴν Γερμανίαν, ἠναγκάσθη νὰ παραχωρήσῃ τὴν λαοῦδα ταύτην τῆς Θράκης.

Τέλος Σεπτεμβρίου 1915 ἤρχισαν οἱ Αὐστριακοὶ τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ Βελιγραδίου καὶ οἱ Βούλγαροι ἀκήρυκτον πόλεμον κατὰ τῶν Σέρβων ἀπ' ἀνατολῶν. Τὸν Ὀκτώβριον κατέλαβον σχεδὸν ἀμαχητὶ τὰ Σκόπια, τὸ Νίς, τὸ Πιρὸτ καὶ μετὰ τῶν κατερχομένων ἀπὸ βορρᾶ Αὐστριακῶν καὶ Γερμανῶν ἠνάγκασαν τοὺς συμμάχους Ἀγγλους καὶ Γάλλους νὰ ὑποχωρήσουν ἐντὸς τῶν ἐλληνικῶν συνόρων, τὰ ὁποῖα τότε δὲν ἠθέλησαν νὰ προσβάλουν οἱ Κεντρικοὶ (Γερμανοὶ καὶ Αὐστριακοὶ). Οἱ ἀτυχεῖς Σέρβοι προσβλήθέντες ὑπὸ διαφόρων ἐχθρῶν, ἀφοῦ ἐπολέμησαν ἡρωϊκάτατα, υπέστησαν φοβερὰς καταστροφὰς καὶ ὠθήθησαν εἰς τὰ βουνὰ τῆς Ἀλβανίας, ὅπου αἱ τάλαιπωρίαὶ καὶ τὸ μῖσος τῶν Ἀλβανῶν συνεπλήρωσαν τὴν καταστροφὴν!

Οἱ Βούλγαροι ἠκολούθησαν τοὺς Κεντρικοὺς εἰς τὸν ἀγῶνα κατὰ τῆς Ρουμανίας καὶ κατέλαβον τὴν Δοβρουτσάν τὸ 1916.

Τὸν Μάϊον τοῦ 1916 οἱ Βούλγαροι κατέλαβον ἀμαχητὶ τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν καὶ ἠχμαλώτισαν ἀμαχητὶ τὸ Τέταρτον Σῶμα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ μετὰ τῶν πυρομαχικῶν του· ὀλίγα μόνον τμήματα τοῦ Σώματος δὲν ἠθέλησαν νὰ παραδοθοῦν καὶ κατέφυγον εἰς Θεσσαλονίκην.

Ἡ Ἑλλάς τότε δὲν ἀντέταξεν ἀντίστασιν, διότι ἤθελε νὰ τηρήσῃ οὐδτερότητα καὶ εἶχε τὴν πεποίθησιν ὅτι θὰ ἐλάμβανεν ὀπίσω τὰ παραδοθέντα, κατὰ τὰς βεβαιώσεις τῆς Γερμανίας. Οἱ Βούλγαροι ὅμως προφανῶς δὲν ἐσκέπτοντο ὁμοίως· ἤθελον ἐν πρώτοις νὰ ἔχουν τὰ ἔσοδα τοῦ καπνοῦ, μεγάλα τότε, ἔπειτα δ' ἐσκέπτοντο νὰ κρατήσουν τὴν χώραν, ὅχι νὰ τὴν ἐπιστρέψουν· τοῦτο δεικνύει ἡ συστηματικὴ ἐξόντωσις τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἀν. Μακεδονίας, καὶ ἡ ἐπίμονος προπαγάνδα, διὰ τῆς ὁποίας ἐζητεῖτο νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ Ἀν. Μακεδονία ἐθνολογικῶς ἦτο βουλγαρικὴ καὶ φυσικῶς ἀνήκεν εἰς τὴν Βουλγαρίαν, διότι οἱ ποταμοὶ Νέστος καὶ Στρυμὼν πηγάζουν ἐκεῖθεν καὶ διότι ποίμνια βουλγαρικὰ δὲν ἤμποροῦν παρὰ νὰ διαχειμῶσουν τὸν χειμῶνα εἰς Ἀν. Μακεδονίαν!

Τὴν 9 Μαΐου 1916 ἀνεκοίνωσεν ὁ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτῆς τῆς Γερμανίας κόμης Mirbach τὰ ἑξῆς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν :

Συνεπιρὰ τῶν ἐπιθετικῶν μέτρων, ἅτινα ἔλαβον τελευταίως τὰ στρατεύματα τῆς Συνεννόησεως, ἡ Γερμανία καὶ οἱ Σύμμαχοι αὐτῆς εὐρίσκονται εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ εἰσέλ-

θουν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος, ὅπως ἐξασφαλίσουν τὴν ἐλευθέραν διόδον τῶν σπουδαιοτάτων στενῶν τῆς φάραγγος τοῦ Ροῦπελ.

Πρόκειται μόνον περὶ μέτρου ἀμυντικοῦ, τὸ ὁποῖον προεκήθη ἀποκλειστικῶς ὑπὸ τῶν κινήσεων τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τῆς Συνεννόησεως καὶ τὸ ὁποῖον θὰ περιορισθῇ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν ὑπαγορευομένων ὑπὸ τῶν καθαρῶς στρατιωτικῶν συμφερόντων.

Ὁρρωμένη ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἡ Α. Κυβέρνησις τῆς Γερμανίας οὐδόλως ἐνδοιάζει, ὅπως παράσῃ πρὸς τὴν Β. ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν τὰς ἀκολουθοῦσας διαβεβαιώσεις :

- 1) Ἡ ἔδαφικὴ ἀκεραιότης τοῦ βασιλείου ἔσεται ἀπολύτως σεβαστή.
- 2) Τὰ συμμαχικὰ στρατεύματα θὰ ἐκκενώσουν τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος, εὐθὺς ὡς παύσουν ὑφιστάμενοι οἱ στρατιωτικοὶ λόγοι οἱ ἀπαιτοῦντες τὴν ἐνέργειαν ταύτην.
- 3) Ἡ ἑλληνικὴ κυριαρχία ἔσεται σεβαστή.
- 4) Ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία, ἡ ἰδιοκτησία καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸν καθεστὼς ἔσσονται σεβαστά.
- 5) Διὰ πᾶσαν ζημίαν προξενηθεῖσαν ὑπὸ τῶν Γερμανικῶν στρατευμάτων, κατὰ τὸ διάστημα τῆς παραμονῆς των ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔδαφους, θὰ καταβληθῇ ἀποζημίωσις.
- 6) Οἱ σύμμαχοι θέλουσι προσενεχθῆ κατὰ τρόπον ἀπολύτως φιλικὸν πρὸς τὸν πληθυσμὸν τῆς χώρας.

Εὐαρεστηθῆτε νὰ δεχθῆτε κλπ.

Mirbach

Ταυτόσημον ἀνακοίνωσιν ἔκαμεν αὐθημερὸν καὶ ὁ πρε-

σβευτής της Βουλγαρίας Πασσάρωφ προσθέσας ὅτι καὶ διὰ τῶν Βουλγαρικῶν στρατευμάτων τὰς ζημίας θὰ πληρωθῆ ἀποζημιώσεις!

Ὑποθέτω ὅτι κανεὶς δὲν ἐπίστευεν ὅτι ἡ Βουλγαρία θὰ ἐφύλαττεν ὅ,τι ἀνωτέρω ὑπεσχέθη. Ἄλλ' εἶναι λυπηρὸν ὅτι καὶ ἡ Γερμανία ἔδωκε μίαν ὑπόσχεσιν ζητηθεῖσαν ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος χωρὶς νὰ ἔχη τὴν διάθεσιν νὰ τὴν φυλάξῃ. Διότι ὄχι μόνον ἠδιαφόρησεν ὡς πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὑπεσχημένων, ὡς πρὸς τὴν συμπεριφορὰν πρὸς τοὺς κατοίκους, τὴν διατήρησιν τῆς περιουσίας, τῆς ἐλευθερίας κλπ. ἀλλὰ καὶ ὑπέδειξεν εἰς τὴν Βουλγαρίαν νὰ μεταβάλῃ τὸν ἐθνολογικὸν χαρακτήρα τῆς χώρας καὶ νὰ δύναται ἐν καταλλήλῳ στιγμήν νὰ ἀμφισβητήσῃ αὐτήν.

Δὲν θὰ ἐπιχειρήσω νὰ ἐξιστορήσω ἐνταῦθα τὰ γνωστὰ ἄλλως μαρτύρια καὶ τὴν καταστροφὴν τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἄν. Μακεδονίας. Ὑπενθυμίζω μόνον ὀλίγα γενικώτερα γεγονότα.

Τὴν 5ην Αὐγούστου 1916 ἤρχισεν ἡ κατάληψις τῆς Ἄν. Μακεδονίας. Τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ τὸ ὕλικόν αὐτοῦ παρεδόθη εἰς τοὺς Γερμανοβουλγάρους. Τὴν 6ην Σεπτεμβρίου 1916 ἡ Κυβέρνησις Καλογεροπούλου ἀπηύθυνεν εἰς τὸν ἐν Βερολίνῳ Ἑλληνα πρεσβευτὴν τὸ ἑξῆς ἔγγραφον:

«Συνεχίζων τὸ χθεσινὸν τηλεγράφημά μου, παρακαλῶ ὅπως ἀνακοινώσητε ἐπειγόντως εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν Κυβέρνησιν τῆς Γερμανίας ὅτι ὁ Συνταγματάρχης Χατζόπουλος, δεχθεὶς νὰ μεταβῆ εἰς Δράμαν καὶ κατόπιν εἰς Γερμανίαν ὅπως τεθῆ ὑπὸ φύλαξιν μετὰ τοῦ στρατοῦ του, μέχρι πέρατος τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων ἐν Ἀνατολῇ,

δὲν ἐνήργησε συμφώνως πρὸς τὰς διαταγὰς τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἥτις μετεβίβασεν αὐτῷ ὁρτὰς ὀδηγίας νὰ ἐπιβιβασθῆ μετ' ὅλων τῶν ὑπ' αὐτὸν ἀνδρῶν καὶ ὕλικου διὰ Βόλον. Συνεπῶς ἡ πρᾶξις του αὐτῆ εἶναι κατηγορηματικῶς ἀποδοκιμαστέα. Ἐν τούτοις ἡ ὑπὸ τῆς Γερμανικῆς Κυβερνήσεως ληφθεῖσα ἀπόφασις δὲν δύναται νὰ ἐφαρμοσθῆ, εἰμὴ μόνον ἐὰν ἡ Β. Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἤθελεν εἶναι σύμφωνος ὅπως τὰ στρατεύματά της μείνωσιν ἐν Γερμανίᾳ. Ἄνευ τῆς συγκαταθέσεώς της ταύτης ἡ Γερμανικὴ Κυβέρνησις δὲν δύναται νὰ κρατήσῃ ἐν Γερμανίᾳ τὰ στρατεύματα, διότι τῆς Ἑλλάδος διατελούσης εἰς φιλικὰς καὶ εἰρηνικὰς σχέσεις μετὰ τῆς Γερμανίας, τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα δὲν δύναται νὰ θεωρηθῶσιν οὔτε ὡς αἰχμάλωτα, οὔτε ὡς περιορισμένα, τοῦ περιορισμοῦ ἐφαρμοζομένου μόνον ὑπὸ οὐδετέρων κρατῶν ἀπέναντι ἐμπολέμων στρατευμάτων, οὐχὶ δὲ καὶ ἀντιθέτως.

Ὅθεν παρακαλῶ ὑμᾶς ὅπως ἐκθέσητε ταῦτα πρὸς τὴν Γερμανικὴν Κυβέρνησιν οὕτως ὥστε τὰ στρατεύματα ἡμῶν μετὰ τοῦ ὀπλισμοῦ καὶ ἀποσκευῶν αὐτῶν νὰ διευθυνθοῦν εἰς τὰ Ἑλβετικὰ σύνορα. Θέλομεν δὲ φροντίσει ἵνα ἐκεῖθεν ἐπιβιβασθῶσιν, ἕκ τινος λιμένος τῆς Μεσογείου, ἐπὶ πλοίων, ἅτινα θὰ ἀποστείλωμεν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἀναλαμβάνοντες τὴν ὑποχρέωσιν ὅπως τὰ στρατεύματα ταῦτα ἔλθωσι κατ' εὐθείαν εἰς Ἑλλάδα χωρὶς οὐδαμοῦ νὰ κρατηθῶσιν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τῆς Γερμανίας».

Καὶ τὸ ἔγγραφον τοῦτο δεικνύει ὅτι ἡ Γερμανία, θέλουσα νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν φίλην της Βουλγαρίαν, ἐτρομοκράτησε τὴν Ἑλλάδα, τὴν ἠνάγκασε νὰ παραδώσῃ χώραν

καὶ στρατὸν καὶ πολεμικὸν ὕλικὸν καὶ νὰ τὴν ἐκδέσῃ οὕτω καὶ εἰς τοὺς ἐξευτελισμοὺς τῆς Συνεννοήσεως.

Εὐθὺς ὡς εἰσηλθόν οἱ Βούλγαροι εἰς τὴν Μακεδονίαν, συμπεριεφέρθησαν ὡς κατακτηταί, ὄχι ὡς φίλοι. Ὑβρισαν καὶ ἐφόνευσαν πολλαχοῦ ὑπαλλήλους, ἐξεδίωξαν αὐτοὺς βαθμηδόν, ἤρχισαν νὰ διαρπάζουσιν τὰς περιουσίας τῶν Ἑλλήνων. Δεκάδες χωρίων κατεστράφησαν δῆθεν διὰ στρατιωτικούς λόγους. Τὸ ζήτημα τοῦ ἐπισιτισμοῦ ὑπῆρξε διὰ τὴν Βουλγαρίαν εὐκαιρία πρὸς ἐξόντωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ· 30,000 - 40,000 περίπου Ἕλληνες ἀπέθανον ἐκ πείνης. Τὸ 1917 ἀπέθανον εἰς τὴν Καβάλλαν 3519, ἐνῶ πρὸ τῶν Βουλγάρων τὸ 1915 μόνον 699 καὶ τὸ 1916 μόνον 607! Πλὴν τῆς πείνης οἱ Βούλγαροι ἐζήτησαν διὰ τῆς μετακινήσεως καὶ ἐκτοπίσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ νὰ ἐξοντώσουν αὐτόν. Κατ' ἀρχὰς προσέφεραν ἐργασίαν εἰς τοὺς βουλομένους νὰ ἐργασθοῦν ἐν Βουλγαρίᾳ, ἔπειτα δέ, ἰδίᾳ ἀφ' ὅτου ἡ Ἑλλάς ἐτάχθη μὲ τὸ μέρος τῆς Συνεννοήσεως, ἐξετόπιζον τοὺς Ἕλληνας διὰ στρατιωτικούς δῆθεν πάντοτε λόγους! περίπου 70,000 ἐξετοπίσθησαν, ἐκ τούτων δ' οἱ περισσότεροι ἀπέθανον. Αἱ Σέρραι εἶχον πρὸ τῆς εἰσβολῆς τῶν Βουλγάρων 24000 κατοίκους, ὅταν δ' ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἐπανῆλθεν εἰς αὐτὰς τὸ 1918 εὔρε μόνον 3500 καὶ τούτους κατὰ τὸ πλεῖστον νεήλυδας ἐκ τῶν πέρας χωρίων. Εἰς τὴν Καβάλλαν ἀπέμειναν 450 παιδιὰ ὄρφανὰ πατρὸς καὶ μητρὸς!

Οἱ Βούλγαροι ἐπέδιωξαν συστηματικῶς τὴν ἐξόντωσιν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν Ἀνατ. Μακεδονίαν καὶ τῶν Σέρβων εἰς τὴν καταληφθεῖσαν ὑπ' αὐτῶν Σερβικὴν χώραν. Ἐκ τῶν διαρπαγῶν ἐπλούτησαν ὅλοι σχεδὸν οἱ στρατιῶται. Καὶ εἰ-

ναί γνωστὸν ὅτι ὄχι μόνον πολυτιμότερα πράγματα, μέταλλα κλπ. καὶ τροφίμα καὶ ζῶα διήρπασαν, ἀλλὰ καὶ δυσμετακόμιστα, ξυλείαν π. χ. καὶ ὑάλους καὶ ἔπιπλα οἰκιῶν.

Ἄλλὰ πλὴν τῶν ἀρπαγῶν καὶ τῆς συστηματικῆς ἐξοντώσεως Ἑλλήνων καὶ Σέρβων εἶναι προσέτι χαρακτηριστικὴ ἡ ὁμότης καὶ ἡ σατανικὴ ἐφεύρεσις βασανιστηρίων. Τὸ σημεῖον τοῦτο ὑπενθυμίζει τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους τοῦ Σκυλοϊωάννη καὶ δεικνύει κατὰ τὴν γνώμην μου καλύτερον πάσης ἄλλης ἀποδείξεως τὴν συγγένειαν πρὸς τοὺς Τούρκους. Αἱ μυσαραὶ ὁμότητες τῶν Βουλγάρων διεπράχθησαν ὄχι μόνον ἀπέναντι τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ρουμάνων καὶ ὑπάρχει διὰ τοῦτο ἐλλίς ὅτι θὰ καταγραφοῦν ὑπ' αὐτῶν τοῦλάχιστον—διότι ἡμεῖς λησμονοῦμεν εὐκόλως—καθὼς καὶ ὑπὸ τῶν Γερμανῶν, οἱ ὁποῖοι ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ ἴδουν καὶ περιφρονησοῦν τὸν ἀπάνθρωπον χαρακτήρα τῶν Βουλγάρων. Οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Τούρκοι ἐφάνησαν ἀδελφοὶ εἰς τὰ αἰσθήματα, διέπραξαν παρόμοια ἐγκλήματα, ὁποῖα οὐδεὶς ἄλλος ἐκ τῶν στρατῶν τῆς Εὐρώπης ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποτολμήσῃ.

Αἱ ὁμότητες τῶν Βουλγάρων κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἐπιστοποιήθησαν ἀσφαλῶς, ὅσα δὲ ἐγράφησαν εἶναι ὀλιγώτερα τῶν γενομένων, διότι δὲν συνελέγησαν ὅλαι αἱ περιπτώσεις καὶ ὅλαι αἱ ἀτελεύτητοι ποικιλίαι τῶν ὁμοτήτων, οὐδ' ἦτο δυνατὸν τοῦτο. Τὴν ἐξῆς περίπτωσιν μόνον ἀναφέρομεν ἐναυθῆ. Ἐν πρόχειρον νοσοκομεῖον τῶν ἐκτοπισθέντων Ἑλλήνων εἰς Βουλγαρίαν ἐπῆρε φωτιά· οἱ Βούλγαροι ἠμπόδισαν τοὺς ἄλλους Ἕλληνας νὰ κατασβέσουν τὴν πυρκαϊάν καὶ εἶδον γελῶντες τὴν ἀποτέφρωσιν τῶν ἀσθενῶν τοῦ νοσοκομεῖου!

Ἐπεδιώχθη ὁ διὰ τῆς πείνης θάνατος συστηματικῶς, παρεῖχε δ' εὐλογοφανῆ ἀφορμὴν εἰς τοῦτο ἢ δυσκολία τοῦ ἐπισιτισμοῦ. Ἐπίσης ὁ διὰ μακρῶν πορειῶν θάνατος ἤρεσκε πολὺ εἰς τοὺς Βουλγάρους, ὡς καὶ ὁ διὰ ξυλοκοπημάτων. Ἀκριβῶς τὰ ἴδια ἔπραττον καὶ οἱ Τούρκοι ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ἀκρωτηριασμοί, λογισμοὶ καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἀστεία ἦσαν σύνηθες εὐχάριστον ἔργον τῶν Βουλγάρων. <

Κατωτέρω, ἐν τοῖς περὶ Σερβίας, γράφομεν ὀλίγας λέξεις περὶ τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ πολέμου καὶ τῆς ἥττης τῶν Βουλγάρων κατὰ τὸ 1918. Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1918 ἠττήθη ἡ Βουλγαρία καὶ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους παρητήθη ὁ μεγαλομανὴς Ἰσάκος αὐτῆς Φερδινάνδος ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ του Βόριδος τοῦ Τρίτου!

Οἱ πολιτικοὶ οἱ ταχθέντες μετὰ τῆς Γερμανίας, Ραδοσλάβωφ καὶ ἄλλοι ἔφυγαν καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν σκηνὴν ἀνῆλθον οἱ καταδιωχθέντες ὑπ' αὐτῶν, ὁ Σταμπολίνσκη καὶ οἱ φίλοι του (ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου 1919 μέχρι τοῦ Ἰουνίου 1923). Ὁ Σταμπολίνσκη εἶχε φυλακισθῆ, διότι ἐκηρύχθη κατὰ τῆς συμμετοχῆς τῆς Βουλγαρίας εἰς τὸν πόλεμον, ἔμελλε δ' οὗτος ἀκριβῶς νὰ ὑπογράψῃ τὴν συνθήκην τοῦ Neuilly (Νοεμβρ. 1919) τὴν πιστοποιοῦσαν τὴν ἥτταν τῆς Βουλγαρίας (1). Παθῶν καὶ πικραθεὶς ὁ Σταμπολίνσκη ὑπὸ

(1) Ἡ συνθήκη τοῦ Neuilly παρεχώρησεν *οικονομικὴν* ἔξοδον εἰς τὸ Αἰγαῖον διὰ τῆς Δυτικῆς Θράκης. Περὶ τοῦ σημείου τούτου πρέπει νὰ λεχθῆ ὅτι οἱ Βούλγαροι διὰ μυστικῆς συμφωνίας μετὰ τὴν Ρωσσίαν τὸ 1907 ἔλαβον τὴν ὑπόσχεσιν ταύτης ὅτι θὰ ὑποστηρίξῃ ἔξοδον εἰς τὸ Αἰγαῖον ἀνατολικῶς τοῦ Στρυμόνος. Δι' ἄλλης μυστικῆς συμφωνίας μετὰ τῆς Αὐστρίας τὸ 1898 ἀνελάμβανον οἱ Βούλ-

τῶν «Γερμανοφίλων» δὲν ἠδυνήθη νὰ φανῆ ἔπειτα δίκαιος καὶ γενναῖος πρὸς αὐτούς. Ὡς πρωθυπουργὸς κατεδίωξε καὶ ἐφυλάκισε πολλοὺς ὑπουργοὺς τοῦ Ραδοσλάβωφ, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξε σφάλμα, διότι τὸ συμφέρον τῆς Βουλγαρίας ἐπέβαλλε, ἐφ' ὅσον μάλιστα ὑπῆρχεν ἐλπίς νίκης τῶν Κεντρικῶν Δυνάμεων, νὰ συμπολεμήσῃ μετ' αὐτῶν.

Ἄν παραβλέψωμεν τὴν συμπεριφορὰν τοῦ Σταμπολίνσκη πρὸς τοὺς ἀντιπάλους του, οὗτος ἀπεδείχθη ἰσχυρότατος πολιτικός, πρωτότυπος καὶ ῥηξικέλευθος, παρὰ τὴν ἐλαττωματικὴν μόρφωσίν του. Ὑπῆρξε μετὰ τὸν Σταμπούλωφ, ἡ δευτέρα ἰσχυρὰ πολιτικὴ φυσιογνωμία τῆς Βουλγαρίας. Ὁ Σταμπολίνσκη ἀνῆλθεν εἰς τὴν ἀρχὴν ὡς ἀρχηγὸς τοῦ ἀγροτικοῦ κόμματος καὶ εἰργάσθη ὑπὲρ τῶν ἀγροτῶν συμφώνως πρὸς τὰς νεωτέρας κοινωνιολογικὰς καὶ σοσιαλιστικὰς ἀντιλήψεις, ἐνίστε ὅμως μετὰ τινος ὑπερβολῆς. Εἰργάσθη νὰ κατευθύνῃ ἐπιστημονικώτερον τὴν γεωργίαν, ἐπεδίωξε νὰ μορφώσῃ τοὺς ἀγρότας, ἐφορολόγησε τὸν πλοῦτον, ἐπέβαλεν ἀναγκαστικὴν ἐργασίαν, ἡ ὁποία εἶχε μὲν σκοπὸν νὰ γυμνάσῃ μυστικὰ καὶ στρατιωτικῶς τοὺς νεωτέρους χωρὶς νὰ προσκρούσῃ εἰς τὰς ἀπαγορευσεις τῆς συνθήκης τοῦ Neuilly, ἀλλὰ καὶ ἐπετέλεσεν ἔργα κοινωφελῆ σπουδαιότατα. Τὸ ἔργον τοῦ Σταμπολίνσκη ὑπῆρξε μέγα καὶ παρεσκεύαζε βραδέως καὶ ἀσφαλῶς τὸ μεγαλεῖον τῆς Βουλγαρίας. Οἱ πολι-

γαροὶ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ μὴ ἐκτείνουσιν τὰς ἀξιώσεις των δυτικῶς τοῦ Στρυμόνος ἀπέναντι ἄλλων παραχωρήσεων τῆς Αἰαδικῆς Μοναρχίας. Ἐκτοτε λοιπὸν οἱ Βούλγαροι πολιτικοὶ ἐδέχοντο νὰ ἐκταθοῦν μόνον ἀνατολικῶς τοῦ Στρυμόνος δαπάναις ἑλληνικαῖς.

τικοί του αντίπαλοι ἐκμεταλλευθέντες τὰς ὑπερβολὰς καὶ ἀδικίας του καὶ συνεννοημένοι μὲ τοὺς ἔξωτερικοὺς φίλους των, Οὐγγρους, Γερμανοὺς, Ἰταλοὺς καὶ Τούρκους, τὸν ἀνέτρεψαν καὶ τὸν ἐφόνευσαν ὡμῶς, ἀλλ' ἡ βουλγαρικὴ ἱστορία ταχέως θὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν βαθεῖαν ἐπίδρασιν τοῦ Σταμπολίνσκη καὶ τοῦ ἔργου του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ

Ἐθνολογικαὶ παρατηρήσεις.—Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἱστορικῆς ἐπισκοπήσεως συμπεραίνεται σαφῶς ἡ ἐθνολογικὴ κατάστασις τοῦ σημερινοῦ πληθυσμοῦ τῆς Βουλγαρίας. Ἡ γλῶσσα τοῦ πληθυσμοῦ τούτου εἶναι σήμερον σλαβική, ἀλλὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἀπατήσῃ νὰ νομίσωμεν, ὅτι Σλάβοι τὴν καταγωγὴν εἶναι οἱ κάτοικοι τῆς Βουλγαρίας. Ἡ σλαβικὴ γλῶσσα μεταδίδεται εὐκόλως, ὅπως ἡ ἀραβικὴ, καὶ διὰ τοῦτο ὅλοι οἱ σλαβόφωνοι δὲν εἶναι πράγματι γνήσιοι καθαροὶ Σλάβοι.

Οἱ ἀρχαῖοι κάτοικοι τῆς χώρας Θραῖκες, ἔπειτα Ἕλληνες, Σκύθαι τινὲς καὶ βραδυτέρον ὀλίγοι Γαλάται καὶ Γότθοι, δὲν εἶχον ἐκλείψει κατὰ τὴν ἀφίξιν τῶν Σλάβων καὶ Βουλγάρων τὸν ἔβδομον αἰῶνα. Βεβαίως αἱ Οὐννικαὶ πρὸ πάντων ἐπιδρομαὶ εἶχαν ἐλαττώσει τὸν ἀριθμὸν καὶ τὸν πλοῦτον αὐτῶν, ἀλλὰ πάντως παρέμεινε πολὺς πληθυσμὸς Θρακικὸς καὶ Ἑλληνικὸς τοῦλάχιστον καὶ πολλὸν χρόνον

μετὰ τὴν κατάκτησιν τῶν Βουλγάρων. Περὶ τούτων λέγεται ὅτι δὲν ἦσαν πολλοί, ὅτε κατέλαβον τὸν ἔβδομον αἰῶνα τὴν σημερινὴν Βουλγαρίαν. Καὶ ἐὰν οἱ πρῶτοι κατελθόντες δὲν ἦσαν πολλοί, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἠκολούθησαν κατόπιν ἐπὶ δεκάδας ἐτῶν νὰ ἔρχωνται Βούλγαροι, μόνον δ' οὕτω δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ στερέωσις αὐτῶν ἐν Βουλγαρίᾳ, μόνον δ' οὕτω ἐξηγοῦνται οἱ μακροὶ πόλεμοι τοῦ Κωνσταντίνου Πέμπτου τὸν ὕγδοον αἰῶνα κατὰ τῶν Βουλγάρων. Τοῦναντίον δὲ πιθανὸν φαίνεται ὅτι οἱ Σλάβοι τῆς Βουλγαρίας δὲν ἦσαν πολλοί, διότι ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει θὰ ἐγένετο συνεννόησις τοῦ Βυζαντίου μετ' αὐτῶν κατὰ τῶν Βουλγάρων. Ἀλλὰ παρὰ τὸν σχετικῶς μικρὸν ἀριθμὸν αὐτῶν, ἐν σχέσει τοῦλάχιστον πρὸς τοὺς ἀρχαίους κατοίκους τῆς χώρας Θραῖκας, μετέδωκαν οἱ Σλάβοι τὴν γλῶσσαν εἰς τοὺς παλαιούς καὶ νέους κατοίκους τῆς Βουλγαρίας καὶ μόνον οἱ Ἕλληνες ὠρισμένων μερῶν, παραλίῳ πρὸ πάντων, ὡς καὶ οἱ Θραῖκες οἱ καταφυγόντες εἰς ὄρεινότερα μέρη διετήρησαν τὴν γλῶσσάν των.

Κατὰ τὸν ἔβδομον λοιπὸν αἰῶνα ἔγινεν ἡ πρώτη μεγάλη ἀνάμιξις Θρακῶν, Σλάβων καὶ Βουλγάρων—διὰ νὰ παραλείψωμεν τοὺς Ἕλληνας, τοὺς ὀλίγους Γότθους κλπ.—, ἐν τῇ σημερινῇ Βουλγαρίᾳ. Ἡ δευτέρα ἐνίσχυσις τῶν Βουλγάρων διὰ νέων τουρκικῶν πληθυσμῶν, Πετсенέγων καὶ Κομάνων ἔγινε τὸν δέκατον καὶ ἐνδέκατον καὶ δωδέκατον αἰῶνα. Οἱ Ἕλληνες αὐτοκράτορες τῶν χρόνων τούτων ἐπολέμησαν ἐπανειλημμένως κατὰ τῶν Κομάνων καὶ Πετсенέγων, ἴσως δ' ἄνευ τῶν ἀγῶνων αὐτῶν ἡ χώρα θὰ ἐξετουρκίζετο τελείως. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐγκατέστησαν μυριάδες πολ-

λαί Κομάνων και Πετσενέγων διά τῆς βίας ἢ βαθμηδὸν ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ ἐνίσχυσαν τὸν τουρκικὸν χαρακτῆρα τοῦ πληθυσμοῦ τὸν δέκατον τρίτον καὶ δέκατον τέταρτον αἰῶνα διεπέρασαν εἰς Βουλγαρίαν ἀπὸ βορρᾶ νέοι Τούρκοι, οἱ Τάταροι, οἱ ὅποιοι, ἐννοεῖται, ὡς καὶ οἱ ἀνωτέρω Κομάνοι καὶ Πετσενέγοι, ταχέως ἐξεσλαβίσθησαν γλωσσικῶς. Τούρκοι, ἐκ τῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἐγκατεστάθησαν τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα καὶ εἰς τὴν Ροδόπην, ἐκ τούτων δ' ἐκσλαβισθέντων γλωσσικῶς κατάγονται πιθανῶς οἱ σημερινοὶ Πομάκοι, ἀναμιχθέντες ὁμοῦ καὶ μετὰ Ἑλλήνων.

Μόνον οἱ κυρίαρχοι Τούρκοι οἱ ἐγκατασταθέντες ἐν Βουλγαρίᾳ εἰς νεωτέρους χρόνους δὲν ἐξεσλαβίσθησαν γλωσσικῶς πρὸ πάντων εἰς τὴν ἀνατολικὴν Βουλγαρίαν ἔγιναν ἐγκαταστάσεις πολλῶν Τούρκων, ἀφοῦ καὶ σήμερον ἀκόμη μετὰ τὴν ἀθρόαν φυγὴν πολλῶν ἐξ αὐτῶν ζῶσιν αὐτόθι ἑκατοντάδες χιλιάδων. Μετὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον ἦλθον νέοι Τούρκοι — οἱ τελευταῖοι! — Τάταροι ἐκ Ρωσσίας. Εἰς τὴν σημερινὴν Ἀνατολικὴν Ρωμυλίαν κατὰ τὸν μεσαῖωνα ὁ πληθυσμὸς ἦτο ἑλληνικὸς καὶ μόνον εἰς τὰς νοτίους ὑπορρεῖας τοῦ Αἴμου, εἰς τὴν Ζαγοράν, τὴν συνήθως κατεχομένην ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ὑπῆρχον καὶ Βούλγαροι. Ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας ὑφίστατο συχνὰ τὰς βουλγαρικὰς ἐπιδρομὰς, ἠλαττώνετο διὰ τοῦτο καὶ κατεστρέφετο οικονομικῶς, ἀλλ' ἐνισχύετο ἐκάστοτε διὰ νέων ἀποίκων ἐκ Μικρασίας (ὄχι μόνον Ἑλλήνων ἀλλὰ καὶ Ἀρμενίων) καὶ ἐβοηθεῖτο οικονομικῶς. Γνωρίζομεν ὅτι καὶ ἡ αὐτοκράτειρα Εἰρήνη καὶ ὁ Λέων Ε' καὶ ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς καὶ ἄλλοι αὐτοκράτορες ἠκολούθησαν τὴν πολιτικὴν ταύ-

τὴν ἐν Ἀνατολικῇ Ρωμυλίᾳ. Τὸν δέκατον ἕκτον αἰῶνα ἀκόμη γνωρίζομεν ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς ἐφθανε δυτικῶς τοῦ Ταταρ-Παζαρτζίκ μέχρι τοῦ Βέτρεν. Ὁ σημερινὸς βουλγαρικὸς πληθυσμὸς τῆς Ἀνατολ. Ρωμυλίας ἠϋξήθη βαθμηδὸν ἐπὶ Τουρκοκρατίας καὶ κατέλαβε πρὸ πάντων ὡς γεωργικὸς τὴν ὑπαιθρον γῆν. Κατὰ τὸν δέκατον ἕνατον αἰῶνα, ἰδίᾳ τὸ δεύτερον ἡμισυ αὐτοῦ, πολὺ μέρος τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν ἀνemiχθη μετὰ Βουλγάρων, οὗτοι δ' οἱ μιγάδες ἔδειξαν περισσοτέραν ἱκανότητα τῶν λοιπῶν γησιωτέρων Βουλγάρων καὶ κατέλαβον μεγάλας θέσεις ἐν τῷ νέῳ βασιλείῳ. Ἐπιγαμίας μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἐπέδιωξαν πολὺ οἱ Βούλγαροι, ἀξιοματικοί, ὑπάλληλοι, πλούσιοι ἰδιῶται. Τὴν ἰδιαιτέραν ἀξίαν τῶν Ἑλληνοβουλγάρων τούτων παρετήρησαν πολλοὶ σοφοί, ὁ De Gubernatis, ὁ Cvijitch καὶ ἄλλοι. Ἐν γένει ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ἀνατολ. Ρωμυλίας εἶχε πολλὴν ἐπίδρασιν ἐν τῇ χώρᾳ, διὰ τῆς ἱκανότητός του, τοῦ ἐμπορίου του, τῶν σχολείων του, τῆς πνευματικῆς του ὑπεροχῆς.

Ἐκ τῆς ἱστορίας λοιπὸν φαίνεται ὅτι οἱ σημερινοὶ Βούλγαροι εἶναι μίγμα πρὸ πάντων Τούρκων, Σλάβων καὶ Θρακῶν, ἔπειτα δὲ Ἑλλήνων καὶ λειψάνων τινῶν ἄλλων λαῶν, Γότθων κλπ. Νεώτεροι ἀνθρωπολογικαὶ παρατηρήσεις τοῦ Βουλγάρου Βάτεφ δεικνύουν τὸ ἀνάστημα τῶν Βουλγάρων 1,66 μ., μέσον δηλ. ἀνάστημα, χαμηλότερον τῶν Σέρβων. Φαίνεται λοιπὸν καὶ ἐκ τῆς ἀνθρωπολογικῆς ταύτης ἐρεῦνης, ὅτι ἐπικρατεῖ μᾶλλον τὸ τουρκο-μογγολικὸν στοιχεῖον καὶ εἰς τὸν σημερινὸν βουλγαρικὸν πληθυσμόν. Τὸ αὐτὸ τουρκικὸν στοιχεῖον ἐπέδρασεν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Βουλγά-

ρου, ὁ ὁποῖος ἐνθουσιᾷ πολὺ δυσκολώτερον τοῦ γνησίου Σλάβου, ἔχει δὲ τοῦναντίον ὀμότητα πολλήν. Καὶ εἰς τὰ δημοτικά του τραγούδια φαίνεται ἡ ὀμότης καὶ ἀναισθησία, ἡ ὁποία ἐξεδηλώθη περιτράνως κατὰ τοὺς τελευταίους πολέμους καὶ ἐθνικοὺς ἀγῶνας.

Πληθυσμός.— Πόσοι εἶναι οἱ σημερινοὶ Βούλγαροι; Ἡ πρώτη ἀτελής βεβαίως ἀπογραφή τοῦ 1879 ἔδωκε τὸν ἀριθμὸν 1,714,000 ἐπὶ 63,972 τετραγ. χιλιομ. τῆς παλαιᾶς Βουλγαρίας. Ἡ ἀπογραφή τοῦ 1881 ἔδωκε τὸν ἀριθμὸν 2,007,000. Μετὰ τὴν ἔνωση τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, ἔδωκεν ἡ ἀπογραφή τοῦ 1,887 ἐπὶ 93,345 τετραγ. χιλιομ. 3,154,000. Μόνη τῆς ἡ Ἀνατολ. Ρωμυλία εἶχε τὸ 1885 περίπου 975,000 κατοίκους. Τὸ 1910 εἶχε τὸ βασίλειον τῆς Βουλγαρίας 4,337,000, ἐκ τῶν ὁποίων 602,000 Μουσουλμάνοι! Ἐκ Βουλγαρίας ἔφυγον πολλοὶ Τούρκοι μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν της, ἀλλὰ σχετικῶς παρέμειναν καὶ πολλοί, διότι ἡ συγγένεια τοῦ αἵματος καθιστᾷ εὐκολωτέραν τὴν συμβίωσιν Τούρκων καὶ Βουλγάρων ἢ Τούρκων καὶ Σέρβων. Κατὰ τὴν αὐτὴν στατιστικὴν τὸ 1910 ὑπῆρχον ἐν Βουλγαρίᾳ 76,000 Ἀτσίγγανοι, 96,000 Ρουμάνοι, 50,868 (!) Ἕλληνες, 38,000 Ἰουδαῖοι, καὶ 46,000 διάφοροι ἄλλοι, Ἀρμένιοι, Ρῶσοι κλπ. Τὸ βουλγαρικὸν στοιχεῖον ἀπετέλει κατὰ τὴν αὐτὴν πάντοτε στατιστικὴν 81 % τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ, ἦτοι περίπου 3,500,000. Ἐὰν λογαριάσωμεν τοὺς προστεθέντας Βουλγάρους εἰς τὰ νότια σύνορα τῆς Βουλγαρίας καὶ τοὺς ὑπάρχοντας ἀκόμη εἰς τὴν Σερβίαν καὶ τὴν Ρουμανίαν, φθάνομεν ἴσως εἰς τὸν ἀριθμὸν 4,500,000 γνησίων Βουλγάρων. Ὁ συνολικὸς ὅμως πληθυσμὸς τῆς χώρας

μετὰ τὰς προσκτήσεις εἰς τὰ νότια σύνορα ἔφθασε τὰ 5,000,000. Ὁ πληθυσμὸς οὗτος κατέχει σήμερον ἕκτασιν περίπου 104,000 τετραγ. χιλιομ.

Ὁ πληθυσμὸς τῆς Βουλγαρίας θὰ αὐξηθῆ ταχέως. Τὸ 1910 ὑπελογίσθησαν 18,5 γεννήσεις ἐπὶ 1,000 ψυχῶν (ἐν Γερμανίᾳ 13 ἐπὶ 1000) ἐν Βουλγαρίᾳ. Ὁ πληθυσμὸς κατὰ τὰ $\frac{1}{5}$ εἶναι γεωργικὸς καὶ τοῦτο ἀκριβῶς προαγγέλλει αὐξήσιν, διότι οἱ γάμοι παρὰ τοῖς γεωργοῖς καὶ ἡ διατροφή τῶν τέκνων εἶναι εὐκολωτέρα παρὰ εἰς τὰς πόλεις.

Ἡ στατιστικὴ τοῦ 1910 ἀναβιβάζει τὸν ἀριθμὸν τῶν Ἑλλήνων εἰς 50,868. Δὲν γνωρίζω ἂν ὁ ἀριθμὸς οὗτος δηλοῖ Ἕλληνας ὑπηκόους. Διότι ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων τὴν καταγωγήν ἦτο πολὺ μεγαλύτερος. Τὸ 1906 ἑλληνικαὶ στατιστικαὶ ἀνεβίβασαν τοὺς Ἕλληνας τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας εἰς 97,000. Οὗτοι διετήρουν 55 σχολεῖα (μὲ 7,470 μαθητὰς καὶ μαθητρίδας), τὰ ὁποῖα ἤρπασαν τότε οἱ Βούλγαροι.

Εἰς τὴν Βάρναν τῆς κυρίως Βουλγαρίας ἔζων τὸ 1880 κατὰ τὸν Kanitz 8,500 Ἕλληνες καὶ μόνον 4,000 Βούλγαροι. Τὸ ἐμπόριον τῆς πόλεως ταύτης καθ' ὅλον τὸν 19ον αἰῶνα ἦτο κατὰ μέγα μέρος εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι ἔδωκαν μόνον σχολεῖα, ἀλλὰ καὶ νοσοκομεῖα διετήρουν διὰ κληροδοτημάτων. Καίριον πλῆγμα κατὰ τοῦ φθονομένου Ἑλληνισμοῦ τῆς Βάρνης ἔδωκαν οἱ Βούλγαροι τὸ 1906 ἀρπάσαντες τὴν κοινοτικὴν περιουσίαν καὶ καταστρέψαντες πολλὰς οἰκογενεῖας ἑλληνικάς.

Περὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς πολίχνης Καβάρνας γράφει ὁ Kanitz: «Μεταξὺ τῶν 1,880—2,000 κατοίκων τῆς Καβάρ-

νας ἀποτελοῦν πασιφανῶς οἱ ἐμπορικοὶ Ἕλληνες τὴν πλειοψηφίαν καὶ τὸ διευθύνον στοιχεῖον. Μεθ' ὑπερηφανείας ἀποβλέπουν εἰς τὴν ὠραίαν των ἐκκλησίαν, τὴν ὁποίαν μὲ πολλὰς δαπάνας ἴδρυσαν, καὶ εἰς τὴν ἐξαίρετον σχολὴν των, ἐνῶ ἡ μικρὰ βουλγαρικὴ κοινότης μόνον πτωχικὸν δημοτικὸν σχολεῖον κατώρθωσε νὰ ἰδρῦσῃ». Καὶ ὁ Ἕλληνισμὸς τῆς Καβάρνas κατεστράφη ἔπειτα.

Εἰς τοὺς Ἕλληνας πρέπει νὰ λογαριασθοῦν καὶ οἱ **Γκαυκαοῦζοι**, οἱ κατοικοῦντες εἰς τὴν περιφέρειαν Βάρνης. Τινὲς θεωροῦσι τούτους Κομάνους, ἀλλ' ἡ συνειδησις αὐτῶν ἡ ἑλληνικὴ, ἡ ἀνάμικτος μεθ' ἑλληνικῶν στοιχείων τουρκικὴ γλῶσσά των πείθουν μᾶλλον ὅτι προέρχονται ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας καὶ εἶναι Ἕλληνες τὴν καταγωγὴν.

Πρωτεύουσα τῆς νέας Βουλγαρίας ἐξελέγη, ὄχι τὸ ἱστορικὸν Τύρνοβον, τὸ ὁποῖον πρὸς τούτους κεῖται καὶ ἐπὶ θαυμασίας θέσεως παρὰ τὸν ποταμὸν Jantza, ἀλλ' ἡ Σόφια, ἡ ὁποία κατὰ τὸν μεσαῖωνα δὲν συνδέεται καὶ πολὺ μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς Βουλγαρίας. Ἐκ τῆς περιφερείας τῆς προβουλγαρικῆς πόλεως, τῆς ἀρχαίας Σερδικίης, ἐγεννήθησαν οἱ Θραῖκες αὐτοκράτορες τῶν Ρωμαίων Μαξιμῖνος καὶ Γαλέριος καὶ ἔπειτα ὁ Θραῖ στρατηγὸς τοῦ Βυζαντίου Βελισσάριος. Εἰς τὴν πόλιν ὠμιλεῖτο ἡ Ἕλληνικὴ γλῶσσα, ὅπως δεικνύουν αἱ σωζόμεναι ἐπιγραφαὶ καὶ τὰ νομίσματα αὐτῆς. Οἱ Βούλγαροι κατέλαβον τὴν Σόφιαν τὸ 808 διὰ δόλου, δὲν ἐχρησιμοποίησαν δὲ τὴν πόλιν ταύτην ὡς πρωτεύουσαν κατὰ τὸν μεσαῖωνα—διότι δὲν ἦτο τόσον ἀσφαλὴς, ὡς ἡ Πρεσλάβα καὶ τὸ Τύρνοβον,—ἀλλὰ μόνον ὡς κέντρον ἐπαναστατικὸν ἐπὶ τινα χρόνον κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα.

Πρωτεύουσαν λοιπὸν τῆς σημερινῆς Βουλγαρίας ἔκαμαν τὴν Σόφιαν ὄχι ἀναμνήσεις τῆς βουλγαρικῆς ἱστορίας, ἀλλ' ἡ θέσις αὐτῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Δύσεως. Ἄν κατορθωθῇ βραδύτερον νὰ ἀναπτυχθῇ ταχεῖα συγκοινωνία μεταξὺ τοῦ Δουνάβεως καὶ τοῦ Αἰγαίου, διὰ τῆς Σόφιας θὰ διέλθῃ καὶ ἡ νέα γραμμὴ. Εἶναι λοιπὸν πλεονεκτικὴ ἡ θέσις τῆς Σόφιας ὑπὸ οἰκονομικὴν ἔποψιν καὶ τὸ μέλλον αὐτῆς ἐπομένως ἀσφαλές.

Τοῦτο δεικνύει καὶ ἡ αὔξησης τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ Σόφια εἶχε τὸ 1871 κατοίκους 19,000, τὸ δὲ 1910 102,000, ἤτοι εἰς διάστημα 40 ἐτῶν ὁ πληθυσμὸς τῆς ἐπενταπλασιάσθη. Κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1921 ἡ Σόφια ἔχει 154,000 κατοίκους. Ἡ Βάρνα εἶχε τὸ 1880 20,000 περίπου κατοίκους, τὸ δὲ 1910 41,000. Ἡ αὔξησης δὲν εἶναι βεβαίως ἀνάλογος τῆς θέσεως τῆς πόλεως, τοῦ κυριωτέρου ἐμπορικοῦ λιμῆνος τῆς Βουλγαρίας. Ἄλλ' ἐκ τῆς Βάρνης ἠναγκάσθησαν νὰ φύγουν χιλιάδες Ἑλλήνων καὶ Τούρκων καὶ τοῦτο ἐξηγεῖ ἐν μέρει τὴν μικρὰν σχετικῶς αὔξησιν τοῦ πληθυσμοῦ. Ἄλλαι μεγαλύτεραι πόλεις εἶναι ἡ Φιλιππούπολις μὲ 47,000 κατοίκους κατὰ τὸ 1910 καὶ τὸ Ρουχτσούκι μὲ 36,000 κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος. Ὁ πληθυσμὸς τῶν πόλεων τούτων δὲν ηὔξηθη πολὺ, διότι ἔφυγαν πολλοὶ Ἕλληνες καὶ Τούρκοι ἐκ τῆς πρώτης, πολλοὶ Τούρκοι ἐκ τῆς δευτέρας.

Ἐν γενικαῖς γραμμαῖς δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ αὔξησης τοῦ πληθυσμοῦ τῶν πόλεων δὲν εἶναι ἐν Βουλγαρίᾳ, οὔτε θὰ εἶναι ἐν τῷ μέλλοντι ὅπως ἐν Ἑλλάδι τοῦλάχιστον μεγάλη. Ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς αὐξάνει πολὺ περισσότερον ἢ ὁ τῶν

πόλεων. Παρ' ἡμῖν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Θησέως μέχρι σήμερον ἡ πόλις θεωρεῖται κέντρον πολιτισμοῦ καὶ τὸ κατὰ κόμας οἰκεῖν κακόν. Διὰ τῆς ἰδρύσεως πόλεων ἐν Ἀσίᾳ μετεδόθη ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς καὶ ἔγινεν ἡ ἐξελληνισίς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ πολλῶν ἰθαγενῶν. Ὁ γεωργικὸς πληθυσμὸς εὐκόλως καταφεύγει εἰς τὰς πόλεις, διότι ἡ γεωργία παρ' ἡμῖν δὲν εἶναι πάντοτε ἱκανοποιητικὴ. Ταῦτα δὲν συμβαίνουν ἐν Βουλγαρίᾳ. Οἱ γεωργοὶ ἱκανοποιοῦνται εὐκολώτερον βοηθούμενοι μάλιστα πατρικῶς ὑπὸ τῆς Βουλγαρικῆς Κυβερνήσεως καὶ δὲν σπεύδουν εἰς τὰς πόλεις, διότι δὲν ἔχουν τὴν ἐμπορικὴν κλίσιν τοῦ Ἑλληνοσ, οὔτε τὴν μεταναστευτικὴν τάσιν οὔτε καθόλου τὴν εὐκίνησιν αὐτοῦ. Εἶναι ζήτημα ἂν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὰς ιδιότητας ταύτας τοῦ Βουλγάρου ὡς ἐλαττωματικὰς ἀπὸ ἐθνικῆς ἀπόψεως. Καὶ γίνεται μὲν ἡ πρόοδος τῆς χώρας βραδυτέρα, διότι ἡ γεωργία δὲν παρέχει τὸν ἄφθονον πλοῦτον τοῦ ἐμπορίου, ἀλλ' ἀσφαλεστέρα. Ὁ γεωργὸς καλλιεργῶν τὴν γῆν καὶ δενδροφυτεύων προνοεῖ τρόπον τινὰ ὄχι μόνον περὶ τοῦ παρόντος ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς χώρας (1).

(1) Παρ' ἡμῖν συνήθως ἡ μετανάστευσις θεωρεῖται πλεονέκτημα, διότι ἀνακουφίζει μεγάλως τὴν χώραν. Τοῦτο ὅμως εἶναι προσωρινόν, ἐνῶ τὸ ὀριστικόν καὶ αἰώνιον οὕτως εἰπεῖν ἀποτέλεσμα θὰ εἶναι ἡ ἐλάττωσις ἡ μεγάλη τοῦ πληθυσμοῦ. Τοῦτο δεικνύει ἡ ἱστορία μας. Τὸ ἀνεμοσκόρπισμα τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι σήμερον ἔδωκε τὰ ἀποτελέσματά του. Ἐνῶ ἔπρεπε νὰ εἴμεθα τὸ μεγαλύτερον ἔθνος καὶ κράτος τοῦ κόσμου, μόλις ἐσώθημεν, ἐνῶ ἄλλοι λαοὶ ἄγνωστοι χθὲς ἀκόμη, ἀνέρχονται σήμερον εἰς δεκάδας ἑκατομμυρίων. Δὲν δύναμαι διὰ τοῦτο νὰ ἐννοήσω πῶς

Ἡ πρόοδος τῶν Βουλγάρων ἀγροτῶν ὑπῆρξε μεγάλη μέχρι τοῦδε. Σημειῶνω δύο μόνον γεγονότα χαρακτηριστικὰ τῆς προτέρας αὐτῶν ἑλεεινῆς καταστάσεως. Ἦγνόνουν οὕτοι μέχρι τινὸς τὴν λίπανσιν τῶν ἀγρῶν! Ἐκατοντάδες χωρίων δὲν εἶχον ἐκκλησίας, τὸ ὅποιον παρ' ἡμῖν θὰ ἦτο ἀδύνατον. Ὁ Jirecek γράφει: «Ἐκατοντάδες χωρίων δὲν ἔχουν ἐκκλησίας: εἰς τὴν Μητρόπολιν Σόφιας 396 ἐκ τῶν 605, εἰς τὴν περιφέρειαν Βάρνας 209 ἐκ τῶν 338, εἰς τὴν περιφέρειαν Stara Zagora 126 ἐκ τῶν 226». Ἐς σημειωθῆ ἀκόμη ὅτι εἰς τὴν πεδινὴν βόρειον Βουλγαρίαν ὅπως καὶ εἰς τὴν Δοβρουτσάν ὑπῆρχον μέχρι τινὸς — ἕως ὑπάρχουν ἀκόμη — Βούλγαροι τραγλοδύται, κάτοικοι δηλ. ὑπογείων οἰκημάτων. Τραγλοδύται ἀναφέρονται καὶ τὸ πάλαι εἰς τὴν Μοισίαν, ἡ δὲ Τουρκικὴ διοίκησις ἐπὶ τόσους αἰῶνας μόνον ἐχειροτέρευσε τὴν παλαιὰν κατάστασιν, διότι δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ βελτιώσῃ αὐτήν.

Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἐπῆλθε μεγίστη πρόοδος κυρίως διὰ τοῦ Κράτους, ὄχι τόσον διὰ τῶν ἀτόμων, ὅπως παρ' ἡμῖν. Διὰ τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν, διὰ τῶν γεωργικῶν σχολείων καὶ ἀγροκηπίων ἐμορφώθη πρακτικῶς ὁ ἀγρότης, διὰ δὲ τῶν δημοτικῶν σχολείων ἀνυψώθη πνευματικῶς.

Ἡ Τουρκοκρατία εἶχεν ἐξισώσει ἐν Βουλγαρίᾳ ὄλους τοὺς κατοίκους. Τὰ ὀλίγα λείψανα τῆς μεσαιωνικῆς στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας ἐξισλαμίσθησαν διὰ νὰ διατηρήσουν

εἰδικὸς πολιτευτῆς—ὄστις ἔγινεν ἔπειτα καὶ ὑπουργὸς—μετὰ τόσον λυρισμοῦ ὕμνησε πρὸ ὀλίγων ἐτῶν τὴν μετανάστευσιν. Ἄλλ' ἄς συγκριθοῦν τοὺλάχιστον τὰ ἀποτελέσματα τόπου μεταναστευτικοῦ, ὅπως ἡ Ἰθάκη, πρὸς ἄλλους συντηρητικούς, ὅπως τὰ Μέγαρα π.χ.!

τὴν περιουσίαν των καὶ τὴν ὑπεροχὴν των, εἰ δὲ μὴ κατέπεσαν καὶ ταῦτα εἰς τὴν ἔλεεινήν θέσιν τοῦ ῥαγιαῦ. Τὸ νέον λοιπὸν Κράτος τῆς Βουλγαρίας δὲν εὔρε διαφορὰν κοινωνικῶν τάξεων, ὅπως εὐρίσκει ἡ νέα Ἀλβανία, οὔτε καὶ ὑπῆρχε τάξις μεγάλη ἀγωνιστῶν, ὅπως παρ' ἡμῖν, ἵνα ἐπιδράσῃ οὕτως ἢ ἄλλως ἐπὶ τὴν διοίκησιν. Ἐπὶ δημοκρατικῶν λοιπὸν βάσεων ἐστηρίχθη καὶ ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ κοινωνία καὶ τοῦτο πρὸς μεγάλην τῆς Βουλγαρίας εὐτυχίαν. Μόνον κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη ἔγινεν αἰσθητὴ ἡ ἔλλειψις ἰθυνοῦσῶν τάξεων, ἀλλὰ σήμερον πλέον, ἀφοῦ παρήλθον αἱ πρῶται δυσχέρειαι, ἡ ἔλλειψις προσώπων ἱκανῶν διὰ τὴν διοίκησιν, δικαιοσύνην, παιδείαν κλπ., οἱ Βούλγαροι δύνανται ἐλευθέρως νὰ ἀναπτυχθοῦν.

Μίαν ἀκόμη παρατήρησιν. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι οἱ Βούλγαροι, ὅπως καὶ οἱ Τοῦρκοι, οὐδέποτε κατώρθωσαν νὰ γίνουιν ναυτικοί, ὄχι πλέον εἰς τὸ Αἰγαῖον, τὸ ὁποῖον μόνον ὀλίγα ἔτη τελευταῖον ἐγνώρισαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Εὐξείνιον Πόντον. Τὸν λόγον τοῦ φαινομένου θὰ ἀναζητήσωμεν εἰς τὰ βῆθη τῆς ἱστορίας. Οὔτε οἱ παλαιοὶ Θράκες ἦσαν ναυτικοί, διὰ τοῦτο δὲ ὅλα τὰ παράλια ὄχι μόνον τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Προποντίδος, ἀλλὰ καὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου κατεῖχον καὶ ἐξεμεταλλεύοντο οἱ Ἕλληνες. Ὅταν ἦλθον οἱ Βούλγαροι εἰς τὴν Χερσόνησον, ἐκυριάρχουν οἱ Ἕλληνες κατὰ θάλασσαν, βραδύτερον οἱ Ἰταλοί, οὕτως ὥστε δὲν ἔλαβον καμμίαν εὐκαιρίαν νὰ γίνουιν ναυτικοί. Ἀκόμη σήμερον, παρὰ τοὺς διαγμούς, τὰ παράλια των κατέχονται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Εἶναι ζήτημα λοιπὸν ἂν θὰ γίνουιν ποτε ναυτικοί οἱ Βούλγαροι. Τοῦτο ὅμως δὲν θὰ ἐμποδίσῃ τὴν βραδείαν ἴσως, ἀλλ' ἀσφαλῆ πρόοδον τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΙΣ

Μεσαιωνικὴ βουλγαρικὴ λογοτεχνία.— Εἶναι προφανές ὅτι οἱ Βούλγαροι, λαὸς πολεμιστῶν, γεωργῶν, κτηνοτρόφων, δυσκόλως ἠδύναντο μόνου των νὰ δημιουργήσουιν ἐκ τοῦ μηδενὸς πνευματικὴν ζωὴν. Ἡ πρώτη ᾤθησις, ἔπρεπε νὰ δοθῆ ἔξωθεν καὶ τοῦτο πράγματι συνέβη. Ἐν πρώτοις τὸ πρῶτον σλαβικὸν ἀλφάβητον ἐδημιούργησαν οἱ δύο Ἕλληνες Θεσσαλονικεῖς Κύριλλος καὶ Μεθόδιος, οἱ ὁποῖοι ἐδίδαξαν τοὺς Σλάβους τῆς Παννονίας καὶ Μοραβίας τὸν Χριστιανισμόν. Διὰ τοῦ ἀλφαβήτου τούτου ἠνοιχθῆ ἡ ὁδὸς πρὸς ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν πνευματικῶν ἔργων τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ. Οἱ πρῶτοι γράψαντες εἰς σλαβικὴν γλῶσσαν εἶναι οἱ Σλάβοι μαθηταὶ τοῦ Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου, Κλήμης, Γοράσδος καὶ ἄλλοι. Ὁ Κλήμης ἐξήτησε τόπον «ἀναπαύσεως» περὶ τὴν Ἀχρίδα, ἴσως διότι εὔρε τὸν τόπον κατάλληλον διὰ τὸν μοναχικὸν βίον καὶ τὸ μοναχικὸν κήρυγμα. Ἐπὶ τοῦ Συμεὼν βραδύτερον διωρίσθη καὶ ἐπίσκοπος Βελίτσης, βορείως τῆς Ἀχρίδος.

Τὸ πνευματικὸν ἔργον τῶν μαθητῶν τοῦ Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου καταλογίζεται εἰς τὴν παλαιὰν βουλγαρικὴν φιλολογίαν. Ἀποτελεῖται δὲ τοῦτο κυρίως ἀπὸ μεταφράσεις ἐκ τῆς ἑλληνικῆς θρησκευτικῶν βιβλίων, λειτουργικῶν, κατηχητικῶν, ὁμιλιῶν, βίων ἁγίων κτλ. Ὁ Γοράσδος λέγεται ὅτι «ἦτο τὴν σλοβενικὴν καὶ τὴν γραιικὴν ἱκανώτατος»,

περὶ δὲ τοῦ Κλήμεντος γράφει ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος Θεοφύλακτος: «*ὅπου γε πάση τῇ τῶν Βουλγάρων χώρα δένδρεσιν ἀγρίοις κομώση καὶ καρπῶν ἡμέρων ἀπορούση καὶ τοῦτο τὸ καλὸν ἐδωρήσατο ἀπὸ τῆς τῶν Γραικῶν χώρας πᾶν εἶδος ἡμέρων δένδρων μεταγαγὼν καὶ τοῖς ἐγκεντριμοῖς καθημερώσας τὰ ἀγρία*». Τὸ παράδειγμα τοῦ Κλήμεντος καὶ τῶν ἄλλων μαθητῶν τοῦ Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου εἶναι τυπικὸν δι' ὅλην τὴν μεσαιωνικὴν βουλγαρικὴν φιλολογίαν. Αὕτη ἀποτελεῖται κατὰ τὸ μέγιστον μέρος ἀπὸ μεταφράσεις Σλάβων ἢ Βουλγάρων μαθητῶν πάντοτε Ἑλλήνων, ἐνίοτε δ' ἴσως καὶ Ἑλλήνων μοναχῶν διαμενόντων ἐν Βουλγαρίᾳ.

Οἱ μαθηταὶ τοῦ Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου εὗρον μεγάλην ὑποστήριξιν ἀπὸ τὸν βασιλεῖα τῶν Βουλγάρων Συμεῶν (823—927). Εἶναι περίεργον ὅτι ὁ ἀμείλιτος οὗτος πολεμιστὴς καὶ ἐπιδρομεὺς ἠγάπα τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ μετὰ μανίας ἐπεδίωξε νὰ μεταδώσῃ ταῦτα εἰς Βουλγαρίαν. Ἄνευ τῆς ὑποστηρίξεως τοῦ Συμεῶν οὔτε ὁ Κλήμης οὔτε ὁ Γοράσδος οὔτε οἱ μαθηταὶ τῶν θὰ κατώρθωναν πολλὰ πρᾶγματα. Ὁ Συμεῶν δὲν ὑπεστήριξε μόνον τοὺς μεταφράζοντας ἐκ τῆς ἑλληνικῆς, ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος μετέφρασε καὶ ἀπετέλεσεν ἀνθολογία ἐκ τῶν ὀμιλιῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου.

Ἡ ἐποχὴ τοῦ Συμεῶν ἀποτελεῖ τὴν πρώτην περίοδον, τὴν «*χρυσῆν*» μάλιστα τῆς βουλγαρικῆς φιλολογίας. Κατὰ ταύτην ὅπως εἴπομεν μετεφράσθησαν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς χρήσιμα εἰς τὴν ἐκκλησίαν λειτουργικὰ ἔργα ἢ ἐποικοδομητικὰ διὰ τοὺς νεοφωτιστοὺς καὶ εὐσεβεῖς Βουλγάρους.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐγράφησαν καὶ αἱ σλαβικαὶ βιογραφίαι τοῦ Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου, ἔπειτα δὲ καὶ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ρίλου. Μετεφράσθησαν ἐπίσης καὶ χρονογραφίαι Βυζαντινῶν συγγραφέων, ὅπως τοῦ Μαλάλα, τοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ καὶ ἄλλων. Καλύτεροι ὅμως ἱστορικοί, ὅπως ὁ Προκόπιος, ποιηταὶ, ἀρχαῖοι ἢ μεσαιωνικοὶ δὲν μετεφράσθησαν. Τὸ ἐνδιαφέρον ἦτο θρησκευτικόν, οἱ μεταφρασταὶ ἦσαν συνήθως μοναχεὶ καὶ ἡ διανοητικότης καὶ ἡ καλαισθησία τούτων καθώριζε τὰς μεταφράσεις. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι μεταφράσεις ἐκ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς δὲν ἔγιναν. Πλὴν τῶν θρησκευτικῶν ἔργων καὶ τῶν χρονογραφικῶν μετεφράσθησαν καὶ λαϊκὰ τινα βιβλία, ὅπως ἡ μυθώδης ἱστορία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου τοῦ Ψευδοκαλλισθένους καὶ ἄλλα. Ἡ μεταφραστικὴ κίνησις ἐσταμάτησε μὲ τὸν θάνατον τοῦ Συμεῶν. Τὸ 971 κατελύθη τὸ κράτος τῆς Βουλγαρίας ὑπὸ τοῦ Τσιμισκῆ, τὸ 1018 τὸ κράτος τοῦ Σαμουήλ καὶ ἐπομένως ἡ πολιτικὴ κατάπτωσις τῆς Βουλγαρίας δὲν ἠδύνατο παρὰ νὰ ἔχῃ ὡς συνέπειαν καὶ τὴν πνευματικὴν.

Εἰς τὴν πρώτην περίοδον τῆς Βουλγαρικῆς πνευματικῆς ζωῆς ἀνάγεται καὶ ἡ κίνησις τῶν *Βογομίλων*. Παυλικιανοὶ ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας ἐγκατασταθέντες ὑπὸ τοῦ Βυζαντίου εἰς τὰ βόρεια σύνορα τῆς σημερινῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας μετέδωκαν εἰς τοὺς Βουλγάρους Μανιχαϊκὰς γνόμας καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Βογομιλισμοῦ, ὅστις ἔλαβε τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ Βουλγάρου Bogumil (=Θεοφίλου), τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς αἰρέσεως. Ὁ Βογομιλισμὸς ἐδέχετο παρὰ τὸν Θεόν, τὸν χορηγὸν παντὸς ἀγαθοῦ, καὶ τὸν Σατανᾶν,

τὸν χορηγὸν παντὸς κακοῦ. Κυρίως ὅμως διὰ τοῦ ἰδιαζοντος βίου, ὄχι διὰ τῆς θεωρίας του ἐξηπλώθη ὁ Βογομιλισμὸς ἐν Βουλγαρίᾳ. Ἐσιώπων πολὺ οἱ Βογόμιλοι, δὲν ἐγέλων, προσηύχοντο πολὺ κατ' ἰδίαν, ὄχι μετὰ τῶν λοιπῶν Χριστιανῶν, διότι περιεφρόνουν τὸν κλῆρον καὶ ὅλα τὰ ἀξιώματα, πολιτικά καὶ ἐκκλησιαστικά. Πιθανῶς ἡ τελευταία ἀντίδρασις των κατὰ τῶν βαθμύχων, κατὰ τῶν Βογιάρων ἀκόμη καὶ τῶν πλουσίων, καθὼς καὶ ἡ μυστικιστικὴ των ζωὴ παρείχεν εἰς αὐτοὺς πολλοὺς ὀπαδούς, πρὸ πάντων μετὰ τῶν δυσηρησθέντων κατὰ τῆς πολιτείας καὶ τῶν πλουσίων. Αἱ γνῶμαι ὅμως τῶν Βογομίλων δὲν ἦσαν καὶ τόσον δογματικά, μετεβάλλοντο ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν, ἀναλόγως τῶν περιστάσεων. Ὄταν ὁ Σαμουὴλ π. χ. τοὺς ὑπεστήριξεν ἐν Μακεδονίᾳ, δὲν περιεφρόνησαν τὴν δύναμιν αὐτοῦ καὶ τῶν ὀπαδῶν καὶ τῶν ὑπαλλήλων του! Γενικῶς δὲν προῆλθε τίποτε γενναῖον ἀπὸ τὸν Βογομιλισμὸν, ὑπῆρξεν ἐν συνόλῳ ἀντίδρασις, ἄρνησις, ὄχι δημιουργία. Καὶ κάτι χειρότερον. Ὄταν οἱ Τοῦρκοι ἐγένιναν κύριοι τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Βοσνίας, οἱ Βογόμιλοι τῶν χωρῶν τούτων προσήλθον κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὸν Μωαμεθανισμὸν! Διὰ τὴν βουλγαρικὴν φιλολογίαν ὁ Βογομιλισμὸς ἔχει τὴν σημασίαν ὅτι ἐπροκάλεσε συζήτησιν, εἶχεν ὑπερασπιστὰς καὶ ἀντιπάλους καὶ διὰ τοῦτο ἐγράφησαν ὀλίγα τινὰ περὶ αὐτοῦ εἰς τὴν ἀρχαίαν Βουλγαρικὴν, πολύτιμα σήμερα γλωσσικὰ μνημεῖα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Διὰ τοῦτον τὸν λόγον ἐμνημονεύθη καὶ ὁ Βογομιλισμὸς ἐδῶ.

Ἡ δευτέρα περίοδος τῆς μεσαιωνικῆς βουλγαρικῆς φιλολογίας συνδέεται μὲ τὸ βουλγαρικὸν κράτος τὸ ἰδρυθὲν ὑπὸ

τοῦ Ἀσάν καὶ πρὸ πάντων μὲ τὴν βασιλείαν τοῦ Ἰωάννου Ἀλεξάνδρου (1331—1365). Καὶ σώζονται μὲν τοῦ Ἰωάννου Ἀσάν (1218—1241) ἐπιγραφαὶ καὶ ὑποτίθεται ὅτι καὶ τὴν φιλολογίαν ὑπεστήριξε κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Συμεῶν, ἀλλὰ δὲν σώζονται φιλολογικὰ μνημεῖα τῶν χρόνων του. Κυρίως νέαν μεταφραστικὴν κίνησιν καὶ πρωτότυπα ἔργα ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἡ βασιλεία τοῦ Ἰωάννου Ἀλεξάνδρου καὶ ὁ δέκατος τέταρτος αἰὼν καθόλου. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀκμάζουν ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος οἱ Ἑσχασταὶ καὶ τὰς μυστικιστικὰς των θεωρίας μεταφέρει εἰς Βουλγαρίαν ὁ Ἕλληνας μοναχὸς Γρηγόριος ὁ Σιναΐτης. Τούτου μαθητὴς εἶναι ὁ Θεοδόσιος καὶ διὰ τούτου ὁ ἔπειτα πατριάρχης Τυρνόβου Εὐθύμιος, ὁ σπουδαιότερος ἀντιπρόσωπος τῆς μεσαιωνικῆς βουλγαρικῆς φιλολογίας. Οὗτος ἔγραψε βίους καὶ συναξάρια καὶ ἀκολουθίας ἁγίων καὶ ὁμιλίας, ἐξηρητάτο πολὺ ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς, ἔγραψε δὲ καὶ πολὺ ἀρχαίικην σλαβικήν. Οἱ μαθηταὶ τοῦ Σιναΐτου, τοῦ Θεοδοσίου καὶ τοῦ Εὐθυμίου ὑπῆρξαν πολλοί, ἔκαμαν δὲ μεταφράσεις πολλὰς θρησκευτικῶν καὶ λαϊκῶν βιβλίων, χρονογραφιῶν κλπ. ἐκ τῆς ἐλληνικῆς. Ἐκλεκτὰ ἔργα ἱστορικά, ποιήματα ἀρχαῖα ἐλληνικὰ ἢ σύγχρονα οὔτε κατὰ ταύτην τὴν περίοδον δὲν μετεφράσθησαν. Αἱ μεταφράσεις διεδόθησαν μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Βουλγαρίας (1393) καὶ εἰς τὴν Ρωσσίαν διὰ τῶν προσφύγων μοναχῶν. Ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης σώζονται σπουδαῖα ἀποσπάσματα συγχρόνου ἱστορικοῦ ἔργου τῶν τελευταίων χρόνων τῆς μεσαιωνικῆς Βουλγαρίας.

Ἡ φιλολογία λοιπὸν καὶ τῆς περιόδου ταύτης ὑπῆρξε

κατὰ τὸ πλεῖστον μεταφραστικὴ ἢ μίμησις ἔργων βυζαντινῶν, ὀφείλεται δ' εἰς τὴν ὑποστήριξιν τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Ἀλεξάνδρου καὶ τὴν παρουσίαν τοῦ Γρηγορίου Σιναΐτου ἐν Βουλγαρίᾳ. Πολλοὶ κατηγοροῦν τὸν *Βυζαντινισμόν* τῆς βουλγαρικῆς φιλολογίας, λησμονοῦντες ὅτι ἄνευ τῶν Βυζαντινῶν δὲν θὰ ὑπῆρχεν οὐδ' ἕγνος πνευματικῆς ζωῆς ἐν Βουλγαρίᾳ κατὰ τὸν μεσαίωνα. Διότι ἡ πνευματικὴ κίνησις τῆς μεσαιωνικῆς Βουλγαρίας δὲν εἶναι λαϊκὴ, ἀλλὰ προῆλθεν ἄνωθεν, ἐκ τῆς ὑποστηρίξεως δύο Μαικηνῶν οὕτως εἰπεῖν, τοῦ Συμεὼν καὶ τοῦ Ἰωάννου Ἀλεξάνδρου. Διὰ τοῦτο ἤκμασεν ἐφ' ὅσον ἔζων οἱ ὑποστηριχθέντες ὑπὸ τῶν βασιλέων τούτων καὶ οἱ μαθηταὶ των. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι ἐν τῇ παλαιᾷ βουλγαρικῇ διεσώθησαν μεταφράσεις, τῶν ὁποίων τὰ ἑλληνικὰ ἢ ἄλλα πρωτότυπα ἀπώλεσθησαν! Χρησιμεύει ἐπομένως ἡ παλαιὰ σλαβικὴ φιλολογία καὶ εἰς τὴν διαφώτισιν πολλῶν φιλολογικῶν ζητημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ μεσαίωonos!

Πνευματικὴ κίνησις ἐπὶ Τουρκοκρατίας.—Ἡ πνευματικὴ κίνησις ἐν Βουλγαρίᾳ ἐσταμάτησεν, εὐθύς ὡς ἦλθον οἱ Τούρκοι. Οἱ μαθηταὶ τοῦ Εὐθυμίου ἔφυγον εἰς Ρουμανίαν καὶ Ρωσσίαν, ὅπως ἐκ τῆς Ἑλλάδος ἔφυγαν πολλοὶ λόγιοι εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ Ρωσσίαν. Καὶ εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος κατέφυγον τότε πολλοὶ λογιώτεροι Βούλγαροι καὶ Σέρβοι. Νῦν ζοφερὰ ἐκάλυψε τὴν Βουλγαρίαν, ὅπως καὶ τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸν δέκατον πέμπτον καὶ δέκατον ἕκτον αἰῶνα. Καὶ εἰς μὲν τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος ἤρχισαν νὰ ἐπανέρχωνται τὰ γράμματα καὶ νὰ ἰδρύνωνται σχολεῖα διὰ λογίων καταρτιζομένων ἐν Ἰταλίᾳ. Τοιοῦτόν τι δὲν συνέβη ἐν Βουλγαρίᾳ. Ἡ τεχνητὴ παλαιὰ βουλγαρικὴ φιλολογία

ὑπ' οὐδενὸς ἦτο δυνατόν νὰ ἀναζωογονηθῇ. Ἐλησμονήθη καὶ ἐγκατελείφθη. Ὁ λαὸς ὁ Βουλγαρικὸς κατέπεσε τελείως, λόγοιοι δὲν ὑπῆρχον, σχολεῖα μικρὰ διετηροῦντο μόνον εἰς τὰς μητροπόλεις χάριν παρασκευῆς ἱερέων. Καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς Τουρκοκρατίας δὲν ἰδρύθη ἐν τῇ κυρίως Βουλγαρίᾳ οὐδὲ ἐν τυπογραφεῖον καὶ τὸ γεγονός τοῦτο εἶναι ἀρκετὰ χαρακτηριστικόν. Εἰς τὰς μονὰς μόνον τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἔγιναν τινὲς μεταφράσεις ἑλληνικῶν ἔργων, ὅπως τῶν ὁμιλιῶν (τοῦ Θεσαυροῦ) τοῦ Δαμασκηνοῦ Στουδίτου καὶ αὗται διεδίδοντο χειρόγραφοι, ὅχι ἐντυποι. Οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ φίλοι των κατηγοροῦν τὸ ἑλληνικὸν Πατριαρχεῖον διὰ τὴν πνευματικὴν νέκρωσιν τῶν χρόνων τούτων καὶ διότι τάχα ἐπέδιωκε νὰ τοὺς ἐξελληνίσῃ. Αἱ κατηγορίαι εἶναι ἄδικοι. Οἱ Ἕλληνες Μητροπολίται ἴδρουν σχολεῖα μικρὰ χάριν παρασκευῆς ἱερέων, δὲν ἠδύναντο οὗτοι νὰ πράξουν περισσότερον. Οὔτε ἦσαν εἰς θέσιν νὰ σκεφθοῦν καὶ νὰ ζητήσουν ἐξελληνίσιν τῶν Βουλγάρων. Οἱ Τούρκοι ἐπέεζον ὅλους τοὺς Χριστιανοὺς ἐξ ἴσου καὶ αἱ ἐθνικιστικαὶ ἰδέαι δὲν ἦτο τότε δυνατόν νὰ γεννηθοῦν, ἐγεννήθησαν δὲ πράγματι μόνον κατὰ τὸν δέκατον ἕνατον αἰῶνα. Οἱ Ἕλληνες ἐθεώρουν τότε τοὺς Βουλγάρους ὡς συμπάσχοντας ἀδελφοὺς (παράδειγμα καὶ ὁ Ρήγας πρὸς τοὺς ἄλλοις) καὶ ἡ διάκρισις μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων δὲν ἐγίνετο, ἔλεγοντο καὶ ἔθεωροῦντο ὅλοι Χριστιανοί. Ἡ ἐθνικιστικὴ τάσις ἐκαλλιεργήθη τὸν δέκατον ἕνατον ὑπὸ τῆς πανσλαβιστικῆς προπαγάνδας καὶ τῶν Βουλγάρων καὶ τότε μόνον ἀντέδρασαν οἱ Ἕλληνες εἰς ταύτην. Ἐπειτα ὅτι ἐστέλλοντο Ἕλληνες Μητροπολίται εἶναι ἀπόδειξις ὅτι δὲν ὑπῆρχον πάνποτε

Βούλγαροι—διότι δσάκις ὑπῆρχον οὔτοι ἐπήγαιναν—καὶ διὰ τὴν ἔλλειψιν ταύτην δὲν εἶναι λογικὸν νὰ κατηγοροῦνται οἱ Ἕλληνες. Τοῦναντίον νομίζω ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία—παρὰ τὰ ὁμολογημένα ἐλαττώματα πολλῶν μητροπολιτῶν—ᾠφέλησε καὶ ἐν Βουλγαρία, διότι πολλάκις ἔσωσεν ὅ,τι αἱ δύσκολοι περιστάσεις ἐπέτρεπον νὰ σωθῆ, καὶ μᾶλλον εὐγνωμοσύνης εἶναι ἀξία ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων, ὡς θὰ δείξῃ, πιστεύω, ἀπαθεστέρα ἔρευνα. Τί θὰ ἐγίνετο ἄρα γε, ἂν ἔλειπαν οἱ Ἕλληνες Μητροπολίται, ἀφοῦ Βούλγαροι δὲν ὑπῆρχον πάντοτε;

Ἄλλ' οὔτε ἡ λαϊκὴ Μοῦσα τῶν Βουλγάρων ἐδημιούργησεν ἕνωρις ποιήσιν τινα διὰ νὰ ὑμνήσῃ κατορθώματα ἢ νὰ θρηγήσῃ ἀτυχήματα. Ἀντιθέτως ἡ λυρική καὶ ἐπική ποιήσις τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Σέρβων ὀφείλει ἐκλεκτὰ τεμάχια εἰς τὴν λαϊκὴν Μοῦσαν τῶν λαῶν τούτων. Ἐπικά δημοτικὰ ἄσματα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ δημιουργήσουν οἱ Βούλγαροι, διότι ἔλειπον ἡ βᾶσις, ἔλειπον οἱ ἀγῶνες κατὰ τῶν Τούρκων. Διεκδικοῦν βεβαίως οἱ Βούλγαροι ὑπὲρ ἑαυτῶν σερβικά δημοτικὰ ἄσματα, τὰ ὑμνοῦντα τὴν μάχην τοῦ Κοσσόβου καὶ τὸν θρυλικὸν Μάρκον Κράλεβιτς, ἀλλ' ἀληθῶς δὲν εἶναι σοβαρὰ ἢ διεκδίκησις αὕτη.

Ὅταν τὸν δέκατον ἔβδομον καὶ κυρίως τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα οἱ **Χαιδούτοι** τῆς Ροδόπης καὶ τοῦ Αἴμου ἤρχισαν ἀγῶνα κατὰ τῶν Τούρκων, τότε ἡ λαϊκὴ Μοῦσα ἐξύμνησε τούτους καὶ ἔκτοτε ὑπάρχει καὶ δημοτικὴ βουλγαρικὴ ποιήσις· ὑστερεῖ ὅμως αὕτη πολὺ τῆς σερβικῆς καὶ ἑλληνικῆς εἰς τὴν εὐγένειαν τῶν αἰσθημάτων. Ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ Χαιδούτου εἶναι ἡ ἀρπαγὴ καὶ ὁ φόνος, ὄχι

μόνον τῶν Τούρκων ἀλλὰ καὶ τῶν πλουσιῶν Βουλγάρων. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, ἡ ἀγάπη τῆς οἰκογενείας, ἡ ὁποία χρωματίζει τόσον ὠραῖα τὰ ἑλληνικὰ δημοτικὰ ἄσματα δὲν εἶναι σύνηθες γνώρισμα τῆς βουλγαρικῆς ποιήσεως. Ἡ ὁμότης τοῦναντίον εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν πολλῶν ἐξ αὐτῶν. Παρέχω τὸ ἐξῆς παράδειγμα κατὰ μετάφρασιν τοῦ ἀειμνήστου καθηγητοῦ Πολίτου:

Ο ΣΤΟΓΙΑΝ ΚΑΙ Η ΝΕΔΕΛΙΑ

Ἄφοντας στάθῃ τὸ χωριὸ κλέφτες δὲν τὸ πατήσαν
καὶ τώρα ἔβαλαν βουλή νὰ τὸ πατήσουν.
Σ' τὴ μέση στένου φλάμπουρο καὶ τὸ χορὸ ἀρχίζου,
καὶ γύριζαν καὶ κοίταζαν κάθε χωριατοπούλα
νὰ βροῦν τὴν κόρη τοῦ παπᾶ τὴν ὁμορφὴ Νεδέλια.
Κανένας δὲν τὴ γνώρισε, κανένας δὲν τὴν ἤυρε,
μόν' ὁ Στογιάν τὴ γνώρισε, τὸ ἀξιο παλληκάρι.
Τὴν ἄρπαξε, τὴν ἔσυρε ψηλὰ ἔς τὰ κορφοβούνια,
πού εἶχαν οἱ κλέφτες μάζωξη, πού εἶχαν κρυφὸ λημέρι,
πού εἶχαν ἀρνιά καὶ φένανε, κριάρια σουβλισμένα,
ὅπου εἶχαν καὶ γλυκὸ κρασί ἀπὸ τὸ μοναστήρι,
ὅπου εἶχαν καὶ τὴν Νεδελιώ νὰ τοὺς κερνᾷ νὰ πίνουν.
Ὅλους κερνάει τὸ κρασί ξέχειλο τὸ ποτήρι,
καὶ τὸ ποτήρι τοῦ Στογιάν δὲν τοῦ τ' ἀπογοιμίζει·
μόν' ἀπ' τὰ δάκρυα τὰ πολλὰ γεμίζει τὸ ποτήρι.
Γυρίζει τότες ὁ Στογιάν καὶ λέει τῆς Νεδέλιας.
Πές μου, θυμᾶσαι, Νεδελιώ, σάν ἤμουν ψυχογιός σας,
ὅπου ἀρρώστησα βαριά, βαριά γιὰ νὰ πεθάνω,
λίγο νερὸ σοῦ ζήτησα καὶ σὺ δὲν κατεδέχτης
μόν' μουῦδωκες γαλάκτισμα ἀπὸ τὸ ζύμωμά σου,
λίγο ψωμί σοῦ ζήτησα καὶ σὺ σάν νὰ μὴν εἶχες,
ἀπ' τὸ καρβέλι ἔξυσες καὶ μοῦ δωσες λιγάκι;

Νὰ κόψω τὸ κεφάλι σου, τὸν ἄσπρο τὸ λαιμό σου,
 σὰν τὸ ἀρνὶ τοῦ Ἀη-Γιωργίου, σὰν κόττα τοῦ Γενάρη;
 Καὶ λέει κ' ἡ κόρη τοῦ παπᾶ, ἡ ὄμορφη Νεδέλια:
 «ἂν ἔφταιξα, ἀδελφούλη μου, καὶ σὺ συμπάθησέ με.»
 Καὶ ὁ Στογιάν σὰν τ' ἄκουσε βαριά τοῦ κακοφάνη,
 καὶ τὸ σπαθὶ τοῦ τραύηξε, τῆς κόβει τὸ κεφάλι.
 Κ' ἐκεῖ ὅπου τῆς τῶκοβε ἐφώνηξε ἡ Νεδέλια,
 ψιλὴν φωνίτισαν ἔσυρε, ὅσο κι' ἂν ἠμποροῦσε.
 Ἄκουν τὰ δάση καὶ θρηνοῦν κ' οἱ κάμποι ἀναστενάζουν,
 νά σου καὶ κατάφθασεν ἡ ξαγορά τῆς κόρης.
 Ἐσφόρτωσε τὴν ξαγορά, φορτώνει τὸ κεφάλι,
 καὶ στέλνει ἔς τὸν πατέρα τῆς τῆς κόρης τὸ κεφάλι.

Ἡ δημοτικὴ ποίησις εἶναι ἀπὸ τὰ καλύτερα χαρακτη-
 ριστικὰ τῆς ψυχῆς τῶν λαῶν καὶ θὰ ἦτο διὰ τοῦτο εὐ-
 κταῖον νὰ γίνουν παρ' ἡμῶν διὰ μεταφράσεων γνωστὰ ὅλα
 τὰ χαρακτηριστικὰ δημοτικὰ ἄσματα τῶν λαῶν τοῦ Αἴμου,
 ὄχι μόνον τῶν Βουλγάρων. Εἶναι καλὸν νὰ γνωρίσωμεν
 πῶς τραγουδοῦν τὸν ἔρωτα, ἐν γένει πῶς ἐκφράζουσι τὰ
 αἰσθηματὰ των, τὰ οἰκογενειακά, τὰ πατριωτικὰ κλπ. Ἀλη-
 θῶς λυποῦμαι πολὺ ὅτι δὲν δύναμαι ἐνταῦθα νὰ δώσω
 πλεῖστα δείγματα τῆς δημοτικῆς ποιήσεως τῶν Βουλγάρων,
 τοῦτο δὲ θὰ ἦτο ἀναγκαῖον καὶ διὰ νὰ μὴ σχηματισθῇ ἀτε-
 λῆς ἐντύπωσις ἐκ τοῦ μοναδικοῦ ἀνωτέρου μεταφράσματος.
 Ἐὰν ἡ ἐπικὴ των ἢ ἡρωικὴ ποίησις δὲν εἶναι καλυτέρα τῆς
 σερβικῆς ἢ ἑλληνικῆς, πιθανὸν ἢ λοιπὴ λυρικὴ νὰ εἶναι ἴση
 ἢ καὶ ἀνωτέρα!

Ἄλλ' ἐνταῦθα πρέπει νὰ γίνῃ λόγος καὶ περὶ κατα-
 σκευῆς ψευδῶν δημοτικῶν ἄσματων, τὰ ὅποια ἐξέδωκαν
 ἄλλοτε οἱ Βούλγαροι διὰ νὰ δείξουν ὅτι εἶναι ἰθαγενεῖς ἐν

τῇ χειρσονήσῳ τοῦ Αἴμου καὶ ὅτι τὰ ἴγνη τῆς παλαιᾶς των
 καταγωγῆς σώζονται ἀκόμη εἰς τὰ δημοτικὰ τραγούδια. Ὁ
 Στέφανος Βέρκοβιτς ἐξέδωκε τὸ 1867 τὸ ἄσμα τοῦ «Ὁρ-
 φέως» καὶ τὸ 1874 τὴν Veda Slovena, τραγούδια δῆθεν
 δημοτικὰ, πράγματι δὲ κατασκευάσματα Βουλγάρων πα-
 τριωτῶν, διὰ νὰ δείξῃ, ὡς εἶπομεν, τὴν ἀρχαιότητα τῶν
 Βουλγάρων τοῦ Αἴμου τὴν ἐκδηλουμένην καὶ εἰς τὰ ἀνω-
 τέρω τάχα ἄσματα. Σλαβολόγοι, ὅπως ὁ Leger, ὁ Pypin
 καὶ ἄλλοι ἐδειξαν τὸ πλαστὸν τῶν ποιημάτων τούτων καὶ
 σήμερον δὲν πιστεύει κανεὶς πλέον εἰς αὐτὰ.

Ἄν παραλείψωμεν τὰ πλαστὰ ταῦτα τραγούδια, ἀπο-
 μένει πάντοτε ἡ δημοτικὴ ὡς ἡ μόνη ποίησις τῶν Βουλγά-
 ρων μέχρι τοῦ 1844! Εἶναι ἀληθῶς περίεργον πῶς
 οἱ Βούλγαροι, ἂν καὶ μετεχειρίζοντο κατὰ τὸν μεσαίωνα
 τὴν λαϊκὴν των γλῶσσαν, δὲν ἐδημιούργησαν ποίησιν. Παρ'
 ἡμῶν κατηγορεῖται συνήθως ἡ καθαρεύουσα ὡς αἰτία τῆς
 ἐλλείψεως μεγάλης νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, ἀλλὰ τὸ παρά-
 δειγμα τῶν παλαιῶν Βουλγάρων δεικνύει ὅτι ὄχι μόνον ἡ
 γλῶσσα, ἀλλὰ πολλοὶ εἶναι παράγοντες τῆς δημιουργίας
 μεγάλης λογοτεχνίας εἰς ἓνα λαόν.

Νεωτέρα Βουλγαρικὴ λογοτεχνία. — Ὡς εἶπον ἀνω-
 τέρω, τὸ 1806 ἐγράφη τὸ πρῶτον βιβλίον εἰς τὴν νέαν βουλ-
 γαρικὴν γλῶσσαν, τὸ Κυριακοδρομίον τοῦ ἐπισκόπου Σω-
 φρονίου, τὸ δὲ 1845 ἐδημοσιεύθη ἐν Ὁδησσῷ τὸ πρῶτον
 μεγαλύτερον ποίημα εἰς τὴν νέαν Βουλγαρικὴν. Τὸ 1845
 θεωρεῖται τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως τῆς νέας βουλγαρικῆς τε-
 χνητῆς ποιήσεως!

Οἱ πρῶτοι νέοι Βούλγαροι λογοτέχνη, ποιηταὶ καὶ πε-

ζογράφοι, είναι κατὰ πρῶτον λόγον πατριῶται. Θέλουν νὰ δημιουργήσουν πατρίδα ἐλευθέραν καὶ ζητοῦν νὰ διεγείρουν τὸ πατριωτικὸν αἶσθημα, νὰ μεταδώσουν τὸν ἐνθουσιασμόν, νὰ προκαλέσουν θυσίαις. Ὁ Γεώργιος Ρακόφσκις (1818—1868), ὁ Λιοῦμπεν Καραβέλωφ (1837—1879), ὁ Χρίστος Μπότεφ (1847—1876), ὁ Πέτκο Σλαβείκωφ (1827—1895) ἔγραψαν ποιήματα καὶ διηγήματα πατριωτικά, κατεπολέμησαν καὶ τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Τούρκους διὰ νὰ διαγείρουν τὸ πατριωτικὸν αἶσθημα καὶ τὸν φανατισμὸν τῶν Βουλγάρων. Καλλιτεχνικὴν ἀξίαν δὲν ἔχει ἡ ποίησις αὕτη. Ὁ Ρακόφσκις μάλιστα μετεχειρίσθη χάριν σκοπῶν πατριωτικῶν ψεύδη καὶ ὑπερβολὰς καὶ προσεπάθει εἰς ἱστορικές του μελέτας νὰ πείσῃ τοὺς Βουλγάρους ὅτι εἶναι ἀρχαιότατοι κάτοικοι τοῦ Αἴμου ἐλθόντες ἐκ τῶν Ἰνδιῶν. Δημοφιλέστερος εἶναι σήμερον ὁ Μπότεφ, ὅστις καὶ ἔπεσε πολέμων κατὰ τῶν Τούρκων τὸ 1876. Ὁ Ντροῦμεφ, ἔπειτα γνωστὸς ὡς Μητροπολίτης Κλήμης ἐξεκόνισε τὸ 1860 ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς ζωηρὸν διήγημα τὰ βάσανα πτωχῆς βουλγαρικῆς οἰκογενείας. Αὐτὸς ὁ Σταμπούλωφ ἔγραψε τὸ 1877 πατριωτικὰ ποιήματα.

Ὅλων τούτων τῶν ποιητῶν ἢ πεζογράφων ἀνώτερος καὶ δημοτικώτερος εἶναι ὁ Ἰβάν Βαζῶφ (1850-1921), ὅστις ἔγραψε ποιήματα, διηγήματα, καὶ μυθιστορήματα. Τινὰ τούτων («ὑπὸ τὸν ζυγὸν») μετεφράσθησαν καὶ εἰς ξένας γλώσσας, ἡ δὲ βουλγαρικὴ προπαγάνδα ἐφρόντισε νὰ καταστήσῃ τὸν Βαζῶφ κυρίως γνωστὸν ἐν Εὐρώπῃ, ὡς κυριώτατον ἀντιπρόσωπον τῆς Βουλγαρικῆς λογοτεχνίας. Καὶ τοῦ Βαζῶφ ἡ δημιουργικὴ ἐργασία ἐμπνέεται πολὺ ὑπὸ τῆς

ιδέας τῆς πατρίδος καὶ ἐν τῷ συνόλῳ τῆς δύναται μᾶλλον πατριωτικὴ νὰ χαρακτηρισθῇ. Ἄλλ' ὁ Βαζῶφ εἶναι πολυμέρστερος καὶ διὰ τοῦτο αἰσθάνεται καὶ ἐκφράζει ποικίλα αἰσθήματα εἰς τὴν ποίησίν του, ὄχι μόνον πατριωτικά. Τελευταῖον ὠρίσθη ἡ ἐορτὴ τοῦ Βαζῶφ ὡς ἐθνικὴ ἐορτὴ πρὸς φρονηματισμὸν τοῦ λαοῦ.

Οἱ νεώτεροι λογοτέχνη τῆς Βουλγαρίας δὲν περιορίζονται πλέον εἰς πατριωτικὰ θέματα, δὲν ἀπορροφοῦνται μόνον ὑπ' αὐτῶν. Τὰ αἰσθήματα τῆς ἀγάπης, ἡ στοργικὴ περιγραφή τῆς δυστυχίας τῶν κατωτέρων λαϊκῶν τάξεων ἀπασχολοῦν πολλοὺς νέους Βουλγάρους ποιητὰς καὶ πεζογράφους. Ὁ Ρεντσο Σλαβείκωφ (1866—1911) εἶναι ἀκόμη ἐπικός, ἀλλ' ὁ Κύριλλος Χρίστωφ (1875—), καθαρῶς λυρικός. Ὁ Ἀλέκος Κωνσταντίνωφ (1863—1897) περιέγραψεν εἰς τὸ «Μπαΐ Γκάνιου» τὰ ἐλαττώματα τοῦ βουλγαρικοῦ χαρακτήρος, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐδολοφονήθη ἔπειτα. Ὁ Γιαβόρωφ καὶ ὁ Τσιλιγκίρωφ εἶναι νέοι ἀκόμη καὶ καλοὶ λυρικοί. Πολλοὶ καταγίνονται εἰς μεταφράσεις ἔργων τῆς εὐρωπαϊκῆς λογοτεχνίας, ὅπως ὁ Μπαλαμπάνωφ ὁ μεταφράσας τὸν Φάουστ τοῦ Γκαίτε καὶ ἄλλοι.

Αἱ ὀλίγαι αὐταὶ γραμμαὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δώσουν σωστὴν εἰκόνα τῆς βουλγαρικῆς λογοτεχνίας οὐδὲ περιέχουν ὅλα τὰ ὀνόματα αὐτῆς. Δίδουν μόνον ἀφορμὴν εἰς περαιτέρω προσπάθειαν πρὸς κατανόησιν τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ, τοῦ ὁποίου ἐκλεκτὰ τινὰ ἔργα λογοτεχνικὰ πρέπει νὰ γίνουν γνωστὰ καὶ παρ' ἡμῶν διὰ μεταφράσεων.

Περὶ δράματος, τοῦ λεπτοτέρου καὶ δυσκολωτέρου λογοτεχνικοῦ ἔργου, δὲν δύναται νὰ γίνῃ πολὺς λόγος. Χαρα-

κηριστική ὅμως εἶναι ἡ προσπάθεια, πὴν ὁποῖαν κατέβα-
 λεν ἡ βουλγαρική κυβέρνησις πρὸς Ἱδρυσιν Θεάτρου καὶ
 μόρφωσιν ἠθοποιῶν. Τὸ 1906 ἐδόθη κυβερνητικὴ χορηγία
 100,000 φρ. ὑπὲρ τοῦ ἐθνικοῦ θεάτρου τῆς Σόφιας, τὸ δὲ
 1907 ἤνοιξε τὸ νέον οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον ἐστοίχισεν εἰς
 τὴν Βουλγαρίαν περὶ τὸ 1,500,000 φρ. Εἰς καλὴν ὁδὸν εὐ-
 ρίσκεται καὶ ἡ βουλγαρική μουσική, διότι στηρίζεται ἐπὶ
 τῶν λαϊκῶν μελωδιῶν, τὰς ὁποίας μετὰ στοργῆς συνέλεξεν
 ὁ ἄλλοτε ὑπουργὸς καὶ καθηγητὴς Σισμάνωφ. Ὁ κυριώτα-
 τος Βούλγαρος συνθέτης Χρίστωφ ἐστηρίχθη ἐπ' αὐτῶν
 διὰ νὰ δημιουργήσῃ ἰδιόρρυθμον βουλγαρικὴν μουσικὴν.

Πολὺ ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τοῦ Κράτους καὶ ἡ ζωγραφικὴ.
 Γνωστότερος ζωγράφος εἶναι ὁ Νικόλαος Μιχαηλώφ. Τὸ
 1896 ἰδρύθη ἡ Σχολὴ τῶν Καλῶν Τεχνῶν. Ἡ πολιτεία
 καὶ ἡ Αὐλὴ ὑπεστήριξαν πολυτρόπως τοὺς Βουλγάρους
 ζωγράφους.

Ἐπιστήμη.— Περὶ ἐπιστήμης ἐπιτρέπεται νὰ γίνε-
 ται φυσικὰ λόγος ἐν Βουλγαρίᾳ μόνον ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως
 τῆς χώρας. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν ὅτι ἡ βουλγαρική
 προπαγάνδα ὑπέταξε τελειῶς τὴν ἐπιστήμην τῆς χώρας καὶ
 τὴν ἐχρησιμοποίησεν ὑπὲρ τῶν σκοπῶν της.

Ὅλοι σχεδὸν οἱ ἐπιστήμονες ἐργάζονται ὑπὲρ τῆς πα-
 τρίδος των, εἰς ἀπόδειξιν τῶν ἱστορικῶν δικαίων τῆς Βουλ-
 γαρίας, εἰς γνωστοποίησιν ἐν Εὐρώπῃ τῶν ποικίλων προό-
 δων αὐτῆς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Βεβαίως ἡ ἐπιστήμη
 ὅταν ἐπιδιώκῃ μόνον πρακτικοὺς σκοποὺς χάνει τὴν κυριωτέ-
 ραν ἀρετὴν της, τὴν ἀνιδιοτελεῆ ἀγάπην πρὸς τὴν ἀλήθειαν,
 ἐπομένως παύει νὰ εἶναι καθαυτὸ ἐπιστήμη, γίνεται εἶδος

ἐπιστημονικοῦ ἐμπορίου, ἀλλ' ἐξ ἄλλου προσπαθοῦντες οἱ
 Βούλγαροι νὰ γνωρίσουν τὰ δίκαιά των καὶ τὰς προόδους
 των εἰς τὸν ἔξω κόσμον, ἐργάζονται συστηματικῶς οὕτως
 εἰπεῖν καὶ βαθμηδὸν μορφώνουσι καλοὺς ἐπιστήμονας. Κυ-
 ρίως τὸ Κράτος χάριν τῆς βουλγαρικῆς προπαγάνδας ὑπο-
 στηρίζει τὴν ἔκδοσιν περιοδικῶν, μελετῶν. Ἐν Ἑλλάδι ἀνε-
 πτύχθησαν πολὺ περισσότεροὶ καὶ καλύτεροὶ ἐπιστήμονες,
 ἀλλὰ τὸ Κράτος δὲν ἐπραξεν ἀπ' ἀρχῆς *συστηματικῶς* ἀνά-
 λογα ὑπὲρ τῆς ἐπιστήμης, οὔτε ἐχρησιμοποίησεν αὐτὴν εἰς
 μεγάλην ἔκτασιν χάριν προπαγανδικῶν σκοπῶν.

Ὀλίγοι ἀριθμοὶ καὶ ὀλίγα γεγονότα θὰ χαρακτηρίσουν
 τὴν ἐν Βουλγαρίᾳ πρόοδον. Τὰ πρῶτα περιοδικὰ καὶ βιβλία
 καὶ ἐφημερίδες ἐξεδίδοντο ἔξω τῆς Βουλγαρίας, εἰς τὴν
 ὁποῖαν κατὰ τὸ διάστημα τῆς Τουρκοκρατίας δὲν εἶχε κἄν
 εἰσαχθῆ ἡ τυπογραφία (1). Τὸ 1879 ὠργάνωσε τὴν πρώτην
 Βιβλιοθήκην τῆς Σόφιας ὁ Δρίνωφ, ὁ κυριώτατος ἕως μέ-
 χρι σήμερον Βούλγαρος ἱστορικός, πρῶην καθηγητὴς Πανε-
 πιστημίου ἐν Ρωσίᾳ. Ἐκτοτε ἡ βιβλιοθήκη αὕτη ἐπλου-
 τίσθη πολὺ καὶ σήμερον εὐρίσκεται εἰς ἀρίστην τάξιν. Πλὴν
 τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης ἀπέκτησαν βραδύτερον καὶ τὸ
 Πανεπιστήμιον τῆς Σόφιας ἴδιαν, καθὼς καὶ ἡ Ἀκαδημία.
 Ἐπίσης τὸ Παλάτι τοῦ Φερδινάνδου ἀπέκτησε πλουσίαν
 βιβλιοθήκην, προσιτὴν εἰς τοὺς ἐργαζομένους ἐπιστήμονας,

Τὸ 1890 ἤρchiσε νὰ ἐκδίδη τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παι-
 δείας τὸ περιοδικὸν *Sbornik*, ἐν τῷ ὁποίῳ κατεχωρίζοντο
 μελέται ἐπιστημονικαὶ καὶ συλλογαὶ λαογραφικαὶ κ.λ.π. Τὸ

(1) Τὸ πρῶτον βουλγαρικὸν τυπογραφεῖον ἰδρύθη τὸ 1839 ἐν
 Θεσσαλονίκῃ, τὸ δευτερον τὸ 1840 ἐν Σμύρῃ.

περιοδικὸν τοῦτο ἀπέβη ὠφελιμώτατον εἰς τὴν διαμόρφωσιν ἰδιορρυθμοῦ ἐθνικῆς λογοτεχνίας, ἐθνικῆς μουσικῆς, ἐθνικοῦ βίου.

Τὸ 1894 συνεπληρώθη ἐν Σόφια ἡ ὀργάνωσις δύο πανεπιστημιακῶν σχολῶν, τῆς φιλολογικῆς καὶ τῆς νομικῆς. Ἐκτοτε κατωρθώθη εὐκόλως ἡ παρασκευὴ τοῦ ἀναγκαίου προσωπικοῦ διὰ τὰ σχολεῖα τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως, διὰ τὰ Δικαστήρια, διὰ τὴν Διοίκησιν. Προηγουμένως ἦτο, ὡς ἦν ἐπόμενον, ἔλειπὸν εἰς τὴν μεγάλην του πλειονοψηφίαν τὸ προσωπικὸν τοῦτο. Πολλοὶ διδάσκαλοι Βούλγαροι εἶχον μορφωθῆ εἰς ἑλληνικὰ σχολεῖα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Ἀδριανουπόλεως, Θεσσαλονίκης καὶ ἐν Εὐρώπῃ, ἀλλ' αἱ ἀνάγκαι εἶχον αὐξηθῆ διὰ τῆς ἰδρύσεως πολλῶν σχολείων καὶ τὸ περισσότερο προσωπικὸν ἀπετελεῖτο ἀπὸ περιμαζέματα, πρόσωπα ἀνίκανα. Ἐπίσης πολὺ αἰσθητὴ ἦτο ἡ ἔλλειψις νομικῶν τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ Βουλγαρικοῦ Βασιλείου. Ἐμποροὶ, διδάσκαλοι, δικολάβοι τῆς τουρκικῆς ἐποχῆς ἔγιναν δικασταὶ ἑλλείπει νομομαθῶν! Ὅλας τὰς μεγάλας αὐτὰς ἑλλείψεις ἔμελλε νὰ διορθώσῃ καὶ διώρθωσε βαθμηδὸν τὸ Πανεπιστήμιον. Τὸ 1918 μόλις ἰδρύθη ἡ Ἱατρικὴ Σχολὴ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Σόφιας, ἡ ὁποία προῶρισται νὰ βοηθήσῃ μεγάλως τὴν χώραν διὰ παρασκευῆς ἱατρῶν. Ἡ ἔλλειψις πολλῶν ἱατρῶν καὶ καλῶν ἔγινεν ὀδυνηρῶς αἰσθητὴ κατὰ τοὺς τελευταίους πολέμους, ὅτε παρετηρήθη μεγίστη θνησιμότης εἰς τοὺς τραυματίας ἢ ἄλλους ἀσθενεῖς στρατιώτας. Ὑπὲρ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σόφιας ἐκληροδότησεν ὁ Βούλγαρος Εὐλόγιος Γεώργιεφ μέγα ποσόν, τὸ ὁποῖον τῶρα ὑπερβαίνει τὰ 15,000,000 φρ. Τὸ 1920 - 21 ἐνεργά-

φησαν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Σόφιας 3551 φοιτηταὶ καὶ 700 φοιτήτριαι.

Μετὰ τὸ Πανεπιστήμιον ἴδρυσαν οἱ Βούλγαροι καὶ Ἀκαδημίαν ἐν Σόφια (1910) πρὸς μελέτην τῆς ἱστορίας καὶ γεωγραφίας τῆς χώρας, τῆς λογοτεχνίας, τῆς γλώσσης, πρὸς καλλιέργειαν τῆς τέχνης. Συλλογαὶ ἐπιστημονικαί, ἐθνογραφικαί, ἀρχαιολογικαί, γεωλογικαὶ κλπ. βοηθοῦν τὸ ἔργον τῆς Ἀκαδημίας, διὰ τὰ ἔξοδα τῆς ὁποίας ἐχορήγει τὸ Κράτος μέχρι τινὸς 60,000 δραχμῶν ἑτησίως. Πρέπει νὰ λεχθῆ ὅτι οἱ Βούλγαροι ὀρθῶς καθώρισαν τὸν σκοπὸν τῆς Ἀκαδημίας καὶ εἶναι παντὸς ἐπαίνου ἄξιοι διὰ τοῦτο. Εἶναι περιέργον ὅτι παρ' ἡμῖν δὲν ἐπεκράτησεν ἡ ὀρθὴ ἀντίληψις, ὅτι σκοπὸς τῶν Ἀκαδημιῶν εἶναι πρὸ παντὸς ἡ καλλιέργεια τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς καλλιτεχνίας, ἡ παρασκευὴ ἐπιστημονικοῦ περιβάλλοντος, ἡ καλλιέργεια ἐπομένως τῆς ἀληθείας, ἡ ὁποία ἐν τέλει θὰ ἐπιδράσῃ καὶ πρακτικῶς ἐπὶ τοὺς ἀνωτάτους λειτουργοὺς τοῦ Κράτους. Παρ' ἡμῖν ἐθεώρησαν πάντοτε τὴν Ἀκαδημίαν ὡς σύλλογον ἀθανάτων καὶ ἀέργων, δι' αὐτὸ καὶ δὲν τὴν ἴδρυσαν ἀκόμη.

Τὰ γνωστότερα λοιπὰ ἐπιστημονικὰ ἰδρύματα ἐν Βουλγαρίᾳ εἶναι τὸ Παιδαγωγικὸν Μουσεῖον ἰδρυθὲν τὸ 1904, τὸ Μετεωρολογικὸν Ἰνστιτοῦτον ἰδρυθὲν τὸ 1906, τὸ Γραφεῖον Στατιστικῆς, ἡ Γεωλογικὴ Ὑπηρεσία, ὁ Ζωολογικὸς Κήπος, τὸ Μουσεῖον Φυσικῆς Ἱστορίας, τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον (ἀπὸ τοῦ 1895), τὸ Ἐθνογραφικὸν Μουσεῖον (ἀπὸ τοῦ 1906) τὸ ὁποῖον καταρτίζει συλλογὴν ἐθνικῶν στολῶν, ὅπλων, ἐπίπλων, σκευῶν κλπ.

Σχολεῖα.—Τὰ μικρὰ σχολεῖα τῆς Βουλγαρίας ἐπὶ Τουρκίας

ἦσαν εἰς χεῖρας τοῦ κλήρου καὶ εὐρίσκοντο συνήθως εἰς τὰς μητροπόλεις καὶ τὰ μοναστήρια. Ἡ πρώτη καλύτερα λαϊκὴ βουλγαρικὴ σχολὴ ἰδρύθη τὸ 1835 εἰς τὸ Gabrono πλησίον τοῦ Τυρνόβου ὑπὸ τοῦ Ἀπρίλωφ, ὅστις εἶχε πλουτήσει ἐν Ὀδησῶ καὶ εἶχε σχετισθῆ πολὺ μὲ τοὺς Ἕλληνας τῆς πόλεως ταύτης. Τὴν διαθήκην του ἔγραψεν ὁ Ἀπρίλωφ ἑλληνιστὶ καὶ βουλγαριστὶ. Τὸ παράδειγμά του ἠκολούθησαν πολλοὶ πατριῶται Βούλγαροι καὶ πολλαὶ κοινότητες καὶ ἔκτοτε ἤρχισαν νὰ πολλαπλασιάζωνται τὰ σχολεῖα ἐν Βουλγαρίᾳ. Ὁ ἰατρὸς Βερον, ὁ μητροπολίτης Πανάρετος Ραζῶφ καὶ ἄλλοι ἐκληροδότησαν μεγάλα ποσὰ εἰς ἴδρυσιν σχολείων νέων ἢ διατήρησιν παλαιῶν. Βεβαίως τὸ θέαμα τῆς μεγάλης ἑλληνικῆς γεναιοδωρίας ὑπὲρ τῆς ἰδρύσεως σχολείων, πρὸ πάντων ἐν Τουρκίᾳ, δὲν παρετηρήθη ἐν Βουλγαρίᾳ. Διὰ τοῦτο παρὰ τὰς ἀνωτέρω προσπάθειάς καὶ παρὰ τὴν βοήθειαν τῆς πανσλαβιστικῆς Ἐταιρείας, δὲν δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι κατώρθωσαν εἰς τὴν ἴδρυσιν σχολείων καλῶν πολλὰ πράγματα οἱ Βούλγαροι πρὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς χώρας των.

Ἄλλ' ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἡγεμονίας, οἱ Βούλγαροι ἔστρεψαν τὴν προσοχὴν των εἰς τὰ κατώτερα κυρίως σχολεῖα καὶ τὴν μόρφωσιν τοῦ λαοῦ, ἐπετέλεσαν δ' ἔκτοτε πράγματι μεγάλας προόδους. Χαρακτηριστικοὶ διὰ τὴν πρόοδον τῆς παιδείας ἐν Βουλγαρίᾳ εἶναι οἱ ἐξῆς δύο ἀριθμοί: τὸ 1879 ἐξώδευσεν ἡ μόλις ἑλευθερωθεῖσα Βουλγαρία διὰ τὰ σχολεῖα τῆς 328000 φρ., ἐνῶ τὸ 1918 ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ ὑπουργείου τῆς Παιδείας ἀνῆλθεν εἰς 37,100,000 φρ. διὰ τὴν παλαιὰν Βουλγαρίαν

καὶ 3,500,000 περίπου διὰ τὰς νέας προσκτήσεις. Καὶ μόνον ὁ τελευταῖος οὗτος ἀριθμὸς ἀρκεῖ νὰ δείξῃ ὅτι ἡ Βουλγαρία ἐπροσπάθησε νὰ ἐξυψώσῃ τὸν λαὸν καὶ ἐφρόντισε πρὸ πάντων περὶ τῶν δημοτικῶν σχολείων, ὀλιγότερον περὶ τῶν γυμνασίων. Χαρακτηριστικοὶ ἐπίσης εἶναι οἱ ἐξῆς ἀριθμοὶ διὰ τὸ ἔτος 1914-5: Ἡ Βουλγαρία εἶχε τότε 3672 δημοτικὰ σχολεῖα μὲ 9962 διδασκάλους καὶ 492,000 μαθητὰς· 315 «προγυμνάσια», ἧτοι «ἑλληνικὰ» σχολεῖα, ὅπως ἡμεῖς τὰ λέγομεν, μὲ 1878 διδασκάλους καὶ 46,000 μαθητὰς· 41 ἡμιγυμνάσια μὲ 604 διδασκάλους καὶ 16,768 μαθητὰς· 21 Γυμνάσια ἀρρένων μὲ 664 διδασκάλους καὶ 14,190 μαθητὰς· 15 γυμνάσια θηλέων μὲ 376 διδασκ. καὶ 8068 μαθητριάς· 4 διδασκαλεῖα ἀρρένων μὲ 87 διδασκ. καὶ 1657 μαθητριάς· 4 διδασκαλεῖα θηλέων μὲ 112 διδασκ. καὶ 2020 μαθητριάς, μίαν βιοτεχνικὴν Σχολὴν μὲ 18 διδασκ. καὶ 260 μαθητριάς.

Τὰ γυμνάσια, ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἐν Ἑλλάδι, δὲν εἶναι πολλὰ ἐν Βουλγαρίᾳ. Εἰς τὰ βουλγαρικὰ γυμνάσια διδάσκονται πλὴν τῶν συνήθων μαθημάτων τοῦ γυμνασίου, ἢ παλαιὰ σλαβικὴ, ἢ ρωσικὴ γλῶσσα, πολιτικὴ οἰκονομία, ὑγιεινὴ, μουσικὴ. Τινὰ τῶν γυμνασίων διδάσκουσι καὶ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ, ἄλλα δὲ πάλιν λατινικὰ ἐκ τῶν νέων γλωσσῶν, ἄλλα διδάσκουν τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν, ἄλλα τὴν γερμανικὴν.

Τὸ προσωπικὸν τῶν δημοτικῶν σχολείων εἶχεν ἄλλοτε μεγίστας ἐλλείψεις· πρὸ τινων ἐτῶν ἀκόμη ἀπόφοιτοι δημοτικῶν σχολείων ἠδύναντο ἔπειτα νὰ γίνουσι διδάσκαλοι ἐν αὐτοῖς. Ἄλλα βαθμηδὸν ἐμορφώθη προσωπικὸν διὰ τῶν

διδασκαλείων, ἐτελειοποιήθη τὸ παλαιότερον δι' εἰδικῶν παιδαγωγικῶν μαθημάτων. Ὁρθῶς ἐπίσης ἐχρησιμοποιήθη ἐν Βουλγαρίᾳ ἄφθονος ἀριθμὸς διδασκαλισσῶν εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα.

Τελευταῖον ἡ Κυβέρνησις Σταμπολίνσκη ἐπέφερε διὰ τοῦ ἱκανωτάτου ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας Ὁμαρτζέφσκη ῥιζικὰς καὶ ἀξιολόγους μεταβολὰς εἰς τὴν Ἐκπαίδευσιν. Ἐν γενικαῖς γραμμαῖς μόνον δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι ἐνίσχυσε καὶ ἐτόνισε πολὺ τὸν πρακτικὸν καὶ *ἐπαγγελματικὸν* χαρακτήρα τῆς Ἐκπαίδευσως καὶ περιώρισε τὰ θεωρητικὰ μαθήματα. Ἄξια πολλῆς προσοχῆς εἶναι ἡ εἰσαγωγή εἰς τὰ σχολεῖα ὀλιγοήμερου ὑποχρεωτικῆς κοινωφελοῦς ἐργασίας. Οἱ μαθηταὶ εἰς ὠρισμένας ἡμέρας καλλιεργοῦν τοὺς σχετικὸς κήπους, καθαρίζουν τοὺς δρόμους τοῦ χωρίου των κλπ.

Ἡ Βουλγαρία ὑπερτερεῖ τὴν Ἑλλάδα ὠρισμένως εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐκπαίδευσως παντὸς εἴδους πρακτικαὶ σχολαί, σιδηρουργικῆς, ξυλουργικῆς, ὑφαντικῆς, ταπητουργίας, καλαθοπλεκτικῆς, ἀνθοκομίας, δενδροκομίας κλπ. ἔχουν ἰδρυθῆ εἰς τὴν χώραν.

Ἡ ἐπισκόπησις τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τῶν Βουλγάρων, δεκνύει ὅτι ὡς ἔθνος οὗτοι δὲν ἀνέδειξαν ποτὲ μεγάλους οὔτε πολλοὺς διανοητικοὺς ἀνθρώπους, ὡς Κράτος ὅμως ἔκαμαν πολλὰ ὑπὲρ τῶν σχολείων, τῆς ἐπιστήμης, τῆς καλλιτεχνίας!

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΙΣ

Τραπεζικὰ ἰδρύματα. — Ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς χώρας μέχρι σήμερον συνετελέσθη τεραστία οἰκονομικὴ πρόοδος. Ἐπὶ Τουρκοκρατίας οἱ κάτοικοι τῆς Βουλγαρίας ἦσαν σχεδὸν δοῦλοι τῶν Τούρκων κτηματιῶν. Καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ οἱ Τούρκοι ἤρπασαν γαίας χριστιανικὰς, ὅπως πανταχοῦ τοῦ Κράτους, καὶ ταύτας ἐκαλλιέργησαν διὰ τῶν Χριστιανῶν ἀπέναντι ὀλίγης τροφῆς καὶ ὀλίγης ἐλεημοσύνης. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Βουλγαρίας οἱ Βούλγαροι ἠγόρασαν πολλὰ κτήματα τῶν φυγόντων Τούρκων.

Τὸ χρῆμα ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἦτο ἐλάχιστον, διότι καὶ ἡ γεωργία καὶ τὸ ἐμπόριον ἔπασχον ὑπὸ τὴν τουρκικὴν διοίκησιν, οἱ χωρικοὶ ἐδανείζοντο ἀκόμη πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, ὄχι μόνον ἐπὶ Τουρκοκρατίας, πρὸς 12—36 0/0 (Βιδίνι, Κιουστενίλ) καὶ 60 0/0! Ἡ τοκογλυφία αὕτη ἐπροκάλεσεν ἐν Βουλγαρίᾳ μέγα μῖσος κατὰ τῶν πλουσιῶν, τὸ ὅποιον δὲν ἐξηλείφθη ἀκόμη. Τὴν πρώτην εὐεργετικὴν οἰκονομικὴν ἐπίδρασιν εἶχαν τὸ «ἀγροτικὰ ταμιευτήρια» (caisses rurales), τὰ ὅποια ἴδρυσεν ὁ περίφημος Τούρκος πολιτικὸς Μιδάτ Πασᾶς, ὡς βαλῆς ἐν Βουλγαρίᾳ, ἤδη τὸ 1864.

Κυρίως ὅμως ἡ οἰκονομικὴ βελτίωσις ἐπῆλθεν ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ ἐξῆς. Ἐκτοτε ἤρχισε νὰ εἰσρέη χρῆμα εἰς τὴν χώραν. Τὸ 1879 ἴδρυσαν οἱ Ρῶσοι τὴν Ἐθνικὴν Τράπεζαν τῆς Βουλγαρίας μὲ κεφάλαιον 2,000,000 φρ.,

αὕτη δ' ἔκτοτε ἔλαβε μεγάλην ἀνάπτυξιν καὶ ἀπέβη καὶ ὁ κυριώτατος πιστωτὴς τοῦ Κράτους. Τὰ ἀγροτικὰ ταμειυτήρια τοῦ Μιδάτ Πασᾶ ἀναδιοργανώθησαν εἰς τὸ νέον Βασιλείον καὶ ἔδωκαν λαμπρὰ ἀποτελέσματα· οἱ χωρικοὶ ἔμαθον νὰ καταθέτουν αὐτόθι τὰς οἰκονομίας των καὶ νὰ δανείζονται ἔπειτα ἐν ἀνάγκῃ μὲ λογικὸν τόκον. Τὰ ταμειυτήρια ἀνεκούφισαν τοὺς γεωργούς, κατεπολέμησαν τὴν τοκογλυφίαν.

Ἐκ τῶν ταμειυτηρίων προῆλθε τὸ 1903 ἡ Γεωργικὴ Τράπεζα (Banque Agricole) μὲ κεφάλαιον 35,000,000 φρ. ἔκ τῶν οἰκονομιῶν τῶν γεωργῶν. Τὸ 1918 ἡ Τράπεζα εἶχε κεφάλαιον 50,000. Τὸ 1911 ἔκαμεν ἡ Γεωργικὴ Τράπεζα βραχυπρόθεσμα δάνεια γεωργικὰ 80,000,000 λεβίων.

Τὴν κατάστασιν τῶν ἀγροτῶν καὶ πολιτῶν καὶ τὴν οἰκονομίαν τῆς χώρας ἐβελτίωσαν καὶ οἱ *συνεταιρισμοί*, οἱ ὅποιοι ἐπέτυχον ὑπὸ πᾶσαν μορφήν. Γεωργικοὶ συνεταιρισμοί, καταναλωτικοί, ταμειυτικοὶ ἐπλημύρησαν τὴν χώραν. Τὸ 1910 ἐλογαριάζοντο περὶ τοὺς 900 συνεταιρισμοὺς διαφόρων εἰδῶν καθ' ὅλην τὴν Βουλγαρίαν. Τὸ ἔργον τῶν συνεταιρισμῶν ηὐκόλυσε μεγάλως ἡ *Κεντρικὴ Τράπεζα Συνεταιρισμῶν* (Banque Centrale Cooperative), τὴν ὁποίαν ἵδρυσαν τὸ 1911 ἀπὸ κοινοῦ ἡ Ἐθνικὴ καὶ ἡ Γεωργικὴ Τράπεζα τῆς Βουλγαρίας.

Ἄλλη πηγὴ οἰκονομικὴ εἶναι τὰ ταχυδρομικὰ ταμειυτήρια τῆς Βουλγαρίας. Ταῦτα ἱδρύθησαν τὸ 1896 καὶ εἶχον ἀμέσως καταθέσεις 817,000 φρ. Τὸ 1911 αὐταὶ ἀνῆλθον εἰς 43,000,000 φρ. ! Ταῦτα εἶναι τὰ κυριώτερα βουλγαρικὰ ἱδρύματα, ἔκ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται ἔγκαιρος καὶ καλὴ ἡ ὀργανωτικὴ δύναμις τοῦ Κράτους. Περὶ τῶν ξένων καὶ

ιδιωτικῶν τραπεζῶν τῆς Βουλγαρίας, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ λόγος, διότι δὲν ἔχουν καὶ μεγάλην σημασίαν πλὴν τῆς Ὀθωμανικῆς τραπεζῆς. Κατὰ τὸν πανευρωπαϊκὸν πόλεμον οἱ Γερμανοὶ μετέσχον ἐνεργῶς εἰς τὴν ἵδρυσιν νέων οἰκονομικῶν ἱδρυμάτων, τελευταῖον δέ, μετὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν πόλεμον ἔλαβε μέρος καὶ ἡ Ἰταλία εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν τῆς Βουλγαρίας.

Γεωργία. Κτηνοτροφία. Δάση.—Τὰ οἰκονομικὰ καὶ τραπεζικὰ ἱδρύματα ὠφέλησαν τὴν γεωργικὴν ἀνάπτυξιν τῆς χώρας καὶ ὠφελήθησαν ἐξ αὐτῆς. Ἡ Βουλγαρία εἶναι κατ' ἔξοχὴν χώρα γεωργικὴ, ἀφοῦ τὰ $\frac{4}{5}$ τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῆς εἶναι γεωργοί. Τὸ Κράτος ὠργάνωσε πλῆθος γεωργικῶν σχολῶν, γεωργικῶν ἀγροκηπίων καὶ φυτωρίων. Τὸ 1912 ὑπῆρχον 62 γεωργικὰ σχολεῖα καὶ ἀγροκήπια. Ἐκθέσεις γεωργικαὶ μετὰ βραβείων τῆς κυβερνήσεως, διανομὴ σπόρων ἐκλεκτῶν, εἰσαγωγή καὶ διάδοσις κτηνοτροφικῶν φυτῶν ὑπὸ τοῦ Κράτους, ὅπως τοῦ τριφυλλίου, εἶχον μεγίστην ἐπίδρασιν εἰς τὴν χώραν. Ἡ διάδοσις πρὸς τοῦτοις τῶν *Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν*, ἡ ἵδρυσις ιδιωτικῶν γεωργικῶν Συλλόγων πρὸς βοήθειαν τῶν γεωργῶν δεικνύουσιν ὅτι ἐν Βουλγαρίᾳ κατενοήθη ἔγκαιρος ἡ ἀνάγκη τῆς βελτιώσεως τῆς γεωργίας καὶ ἐπεδιώχθη αὕτη ἀποτελεσματικῶς. Οἱ Βούλγαροι πλουτοῦσιν ἐν τῇ χώρᾳ των ἀντὶ νὰ ἀναγκάζονται νὰ μεταναστεύουν ὡς ἐργάται εἰς τὴν Ἀμερικὴν καὶ ἀλλαχοῦ. Τὴν γεωργικὴν πρὸοδον τῆς χώρας δεικνύει καὶ ἡ εἰσαγωγή τῶν μηχανῶν καὶ ἐργαλείων : τὸ 1901 εἰσήχθησαν γεωργικαὶ μηχαναὶ ἔξωθεν εἰς Βουλγαρίαν ἀξίας 158,000 λεβίων, τὸ 1911 3,800,000. Τὸ 1893 ὑπῆρ-

χον ἐν Βουλγαρία 18,700 νέα ἄροτρα, τὸ 1915 160,000, ὑπελείποντο ὅμως ἀκόμη παλαιὰ ξύλινα ἄροτρα 400,000 κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο. Κατὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν πόλεμον ἠδυνήθη ἡ Βουλγαρία νὰ πραγματοποιήσῃ τεράστια κέρδη ἐκ τῆς γεωργίας. Σημειωτέον ὅτι οἱ πόλεμοι ἀπὸ τοῦ 1912—1918 δὲν ἠμπόδισαν καθόλου τὴν γεωργικὴν ἀνάπτυξιν, διότι καὶ τῶν στρατευθέντων τὰ κτήματα ἐκαλλιεργήθησαν καλῶς διὰ συνδρομῆς τῶν Συνεταιρισμῶν καὶ Γεωργικῶν Συλλόγων.

Ἡ γεωργία τῆς Βουλγαρίας πλησιάζει νὰ γίνῃ πλέον ἐπιστημονικὴ. Πρέπει νὰ περιμένωμεν ταχέως ἐπούλωσιν τῶν οἰκονομικῶν πληγῶν τῆς χώρας ἐξ αὐτῆς. Καὶ τὴν ταχειᾶν αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ θὰ ἐπιτρέψῃ ἡ ἀκαμαία γεωργία παρέχουσα τὰ μέσα τῆς συντηρήσεως τῶν λιτοτάτων ἄλλως Βουλγάρων. Αἱ πεδιάδες τῆς βορείου βουλγαρίας καὶ τοῦ Ἐβρου, ὅταν καλλιεργηθοῦν ἐπιστημονικῶς καὶ ἐντατικῶς, θὰ διαθρέψουν διπλάσιον ἴσως τοῦ σημερινοῦ πληθυσμοῦ.

Τὸ μόνον ἐλάττωμα τῆς βουλγαρικῆς γῆς καὶ τοῦ βουλγαρικοῦ κλίματος εἶνε ἡ περιορισμένη ποικιλία τῶν προϊόντων, ἐν ἀντιθέσει τοῦλάχιστον πρὸς τὴν ἀτελειώτον ποικιλίαν τῶν προϊόντων τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἐλάττωμα τοῦτο δύναται νὰ ἐξουδετερωθῇ ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς γεωργίας, ἡ ὁποία θὰ ἀναπτύξῃ τελείως καὶ θὰ βελτιώσῃ τὰ πολλὰ προϊόντα τῆς Βουλγαρίας.

Τὰ κυριώτατα προϊόντα τῆς Βουλγαρίας εἶναι ὁ σίτος καὶ τὰ δημητριακά. Σίτος, βρώζα καὶ ἀραβόσιτος παρήχθησαν τὸ 1905 ἀξίας 266,000,000 φρ., τὸ δὲ 1911 ἀξίας φρ. 397,000,000, ἔκτοτε δ' ἠδύνηθη πολὺ ἡ παραγωγή τούτων.

Ἡ ἐξαγωγή τῶν σιτηρῶν ἔδωκε τὸ 1911, 129,000,000 φρ. ἦτοι τὸ $\frac{1}{3}$ περίπου τοῦ ὅλου παραχθέντος ποσοῦ, ἐνῶ τὸ 1886 μόλις εἶχεν ἀποδώσει 34,000,000 φρ. Ἡ παραγωγή ὀσπρίων, κτηνοτροφικῶν φυτῶν καὶ ῥόδων ἐδιπλασιάσθη ἀπὸ τοῦ 1905 μέχρι τοῦ 1911. Ἡ καλλιέργεια τῶν ῥόδων (τῶν ἐρυθρῶν *rosa centifolia* καὶ τῶν λευκῶν *rosa damascena*) γίνεται, ὡς γνωστόν, εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ρωμυλίαν, πρὸ πάντων περὶ τὸ Κάρλοβο καὶ τὸ Καζανλίκ, εἰς τὰς διαρρῦτους θερμὰς κοιλάδας, μεταξὺ Ἀντιβαλκανίων καὶ Αἴμου. Τὸ ἔδαφος, τὸ κλίμα εἶναι κατάλληλον αὐτόθι. Ἀλλαχοῦ τῆς Βουλγαρίας δὲν εὐδοκίμεῖ ἡ τριανταφυλλιά, ὅπως εἰς τὸ Κάρλοβο καὶ τὸ Καζανλίκ (1). Ἐκ τῶν ῥόδων παράγεται περίφημον ῥοδέλαιον. Ὁ καπνὸς καὶ ἡ ἄμπελος καλλιεργοῦνται εἰς τὴν μέσην καὶ νότιον Βουλγαρίαν, ἀλλὰ τὰ ἐκ τούτων εἰσοδήματα τῆς χώρας δὲν εἶναι μεγάλα. Βάμβαξ καλὸς παράγεται, ἀλλ' ἡ καλλιέργεια τούτου δὲν ἀνεπτύχθη ἀκόμη εἰς μέγαν βαθμόν, ὅπως οὔτε τοῦ λίνου καὶ τῆς κανάβεως. Ἐπίσης αὐξάνει εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ρωμυλίαν καὶ ἡ καλλιέργεια τῆς ὄρυζης. Μεγάλως ἀνεπτύχθη τὰ τελευταῖα ἔτη ἡ καλλιέργεια τῆς συκομορέας, ἥτις διεδόθη πρὸ πάντων διὰ τῶν Ἑλλήνων. Τὸ 1886 παρήγαγεν ἡ Βουλγαρία 292,000 χιλιόγραμμα βομβύκαν, ἐνῶ τὸ 1911 περὶ τὸ 1,500,000. Ἐκ τῶν ὀπωροφόρων δένδρων καλλιεργοῦνται πρὸ πάντων ἡ δαμασκηνέα (Κιουστενδήλ) καὶ ἔπειτα ἡ μηλέα καὶ ἡ ἀπιδέα. Μεγάλας προσπαθείας

(1) Ἐν Μικρῇ Ἀσίᾳ καλλιεργεῖται ἡ τριανταφυλλιά εἰς τὴν περιφέρειαν Ἰκονίου.

καταβάλλει ἡ Κυβέρνησις διὰ τὴν διαδώσθησαν καὶ ἀλλιέργειαν ἐκλεκτῶν ὀπωροφόρων δένδρων.

Καὶ ἡ παραγωγή τοῦ μέλιτος ἠϋξήθη πολὺ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, ἂν καὶ δὲν γίνεται ἀκόμη ἐξαγωγή αὐτοῦ. Εἰσήχθησαν νέαι κυψέλαι πολλαί, ὥστε πιθανῶς θὰ γίνῃ καὶ ἐξαγωγή ταχέως.

Ἡ κτηνοτροφία δὲν ὑπεστηρίχθη ἀπ' ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Κράτους, ὅσον ἡ γεωργία. Κατὰ τὰ τελευταῖα ὅμως ἔτη ἐλήφθησαν πολλὰ μέτρα πρὸς βελτίωσιν τῶν ζώων. Ἐξετάζονται ἀναγκαστικῶς τὰ ἄρρενα, εὐνουχίζονται τὰ ἀσθενῆ καὶ βραβεύονται τὰ καλὰ ἢ ἀγοράζονται ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως εἰς καλὰς τιμὰς καὶ στέλλονται πάλιν εἰς ἄλλας περιφέρειας. Πρὸ πάντων ἠϋξήθη πολὺ ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ ποιότης τῶν χοίρων καὶ τῶν πουλλερικῶν. Τὸ 1901 ἐξήχθησαν φά 4,000,000 λεβίων, ἐνφ' ὅ 1912 ἄνω τῶν 14,000,000 λεβίων. Ἡ Κυβέρνησις τρέφει εἰς τοὺς κτηνοτροφικοὺς σταθμοὺς καὶ διανέμει ἢ πωλεῖ εἰς εὐθηνὰς τιμὰς ἐκλεκτὰ εἶδη ζώων. Ἐς προστεθῆ καὶ ἡ ἐξῆς στατιστικὴ, ἂν καὶ δὲν φαίνεται πολὺ ἀσφαλῆς. Τὸ 1910 εἶχεν ἡ Βουλγαρία 8,670,000 πρόβατα, 1,606,000 βόας, 527,000 χοίρους, 478,000 ἄλογα καὶ αἰγας ὀλίγας!

Ἄτελής εἶναι καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ ἡ διατήρησις καὶ ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν δασῶν μέχρι τοῦδε. Ἐλάτη, πεύκη, δρυς, πελέα, ὄξυά, φιλύρα, ποικίλα δηλ. δένδρα κοσμοῦν τὰ δάση τῆς Βουλγαρίας. Τὸ τέταρτον περίπου τῆς ἐκτάσεως τῆς χώρας καλύπτεται ὑπὸ δασῶν ἤτοι 2,560,000 ἑκτάρια. Ἡ Ροδόπη πρὸ πάντων ἔχει πυκνὰ δάση, τῶν ὁποίων τὴν ἐκμετάλλευσιν εὐκολύνει τώρα ἡ Βουλγαρία διὰ τῆς κατασκευῆς

τοῦ σιδηροδρόμου Νευροκοπίου. Πλήθος μεταλλικῶν πηγῶν ὑπάρχει ἐν Βουλγαρίᾳ (ὁ Grothe ἀναφέρει 900!), ἀλλὰ δὲν ἔγιναν ἀκόμη πολὺ γνωσταί.

Βιομηχανία καὶ Ἐμπόριον. Μεταλλουργία. Συγκοινωνία.—Ἐπὶ Τουρκοκρατίας δὲν ἠδύνατο νὰ ἀναπτυχθῆ ἡ βιομηχανία, ἤμαζε δὲ μόνον ἡ μικρὰ βιοτεχνία. Ἡ οἰκιακὴ ὑφαντουργία ἐχορήγει τὸ περισσότερον μέρος τῶν ὑφασμάτων τῶν κατοίκων. Καὶ σήμερον τὸ μαλλὶ τοῦ βουλγαρικοῦ προβάτου χρησιμεύει εἰς τὴν κατασκευὴν *ἀμπάδων* καὶ *σαγιαμιῶν*, πολὺ συνηθισμένων εἰς τὴν χώραν. Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι οἱ Βούλγαροι δεικνύουν ἀρκετὴν δεξιότητα εἰς τὴν οἰκιακὴν βιοτεχνίαν.

Ἐπειδὴ ἡ Βουλγαρία ἦτο μέχρι τοῦ 1908 ὑποτελής εἰς τὴν Τουρκίαν, ἐδεσμεύετο ἐκ τῶν συνθηκῶν νὰ ἐπιβάλλῃ ὅσους ἠθέλετε τελωνειακοὺς φόρους. Ἄλλ' οὕτω δὲν ἠδύνατο νὰ προστατεύσῃ τὴν βιομηχανίαν δι' ἐπιβαρύνσεως τελωνειακῆς τῶν ξένων προϊόντων. Ἀπὸ τοῦ 1894 εὔρε τρόπον νὰ βοηθήσῃ ἐσωτερικῶς αὐτήν. Μηχανὰς ἢ πρῶτας ὕλας ἢ ἐγκαταστάσεις ἀπήλλαξε φορολογίῶν, ἠπόκλυσε τὴν μεταφορὰν εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ἐβράβευε προϊόντα. Οὕτω βαθμηδὸν ἀνεπτύχθη ἡ ἠϋξήθη ἡ ἀλευροβιομηχανία, ἡ παραγωγή ζύθου, οἰνοπνεύματος, ζακχάρως, χάρτου, ἐγχωρίων ὑφασμάτων, βυρσοδεψικῶν προϊόντων, κεραμουργικῶν. Τὸ 1899 ἰδρύθη τὸ πρῶτον ἐργοστάσιον ζακχάρως, ἔπειτα δὲ καὶ ἄλλα. Ἡ ζάκχαρις καὶ τὸ οἰνόπνευμα ἱκανοποιοῦν ἤδη τὴν ἐπιτόπιον κατανάλωσιν. Ἐξαγωγή μεγάλη βιομηχανικῶν προϊόντων δὲν δύναται ἀκόμη νὰ γίνῃ. Κυρίως περιορίσθη ἡ εἰσαγωγή καὶ ἔγινεν ἐξοικονόμησις χρήματος. Τελευταῖον

ἤρχισεν ἡ ἐκμετάλλευσις τοῦ ὕδατος διὰ τῆς Γεωργικῆς Τραπέζης, ἡ χρησιμοποίησις ἠλεκτρικοῦ ρεύματος, ἡ ἄρδευσις, κλπ.

Μέταλλα ἐξήγοντο ἐκ τῆς ἀρχαίας Μοισίας ἤδη ὑπὸ τῶν Ρωμαίων. Σήμερον δὲν γίνεται ἀκόμη ἡ ἐκμετάλλευσις ὄλων τῶν μεταλλείων, διότι οὔτε αἱ μελέται ἔχουν συμπληρωθῆ οὔτε τὰ χρήματα ἦσαν ἀφθονα ἐν τῇ χώρᾳ. Μεγάλην πρόοδον ἔχει νὰ ἐπιδείξη ἡ ἐξόρυξις μεταλλευμάτων χαλκοῦ καὶ λυγνίτου. Τὸ 1905 ἐξωρύχθησαν 3225 τόν. μεταλλευμάτων χαλκοῦ καὶ 172000 τόν. λυγνίτου καὶ ἀνθρακίτου (τὸ 1880 μόνον 1438 τόννοι!), ἐνῶ τὸ 1912 ἐξωρύχθησαν 20180 τόννοι μεταλλευμ. χαλκοῦ καὶ 312394 τόνν. λυγνίτου. Ἐκ τούτων 298906 τόν. λυγν. ἐξωρύχθησαν ἐκ λυγνιτωρυχείων τοῦ Δημοσίου, οἱ δὲ λοιποὶ ἔξ ἰδιωτικῶν. Τὸ 1920 ἐξωρύχθησαν 600000 τόννοι λυγνίτου εἰς τὸ ἀνθρακωρυχεῖον τοῦ Pernik ἡ ἡμερησία ἐξαγωγή λυγνίτου δύναται ν' ἀνέλθῃ εἰς 2,500 (;) τόννους σήμερον! Ὁ ἀριθμὸς οὗτος δεικνύει ὅτι τὸ Δημόσιον ἐν Βουλγαρίᾳ μεγίστας ἐπιχειρήσεις διεξάγει μετὰ πολλῆς ἐπιτυχίας καὶ προσπαθεῖ νὰ προσαρμωσθῇ πρὸς τὰς νεωτέρας ἀντιλήψεις περὶ τοῦ Κράτους ὡς Οἰκονομικοῦ Ὄργανισμοῦ.

Τὸ ἐξαγωγικὸν ἐμπόριον ἀποτελεῖται πρὸ πάντων ἐκ σιτηρῶν, δερμάτων, πουλλερικῶν καὶ φῶν, ῥοδελαίου, μαλλίου καὶ χονδρῶν μαλλίνων ὑφασμάτων (σαγιακίων, ἀμπάδων), βομβύκων, μεταλλευμάτων χαλκοῦ καὶ λυγνίτου. Τὰ σιτηρά, δέρματα, φά ἐστέλλοντο τελευταῖον κατὰ μέγα μέρος εἰς Γερμανίαν καὶ Βέλγιον, ἡ μεγάλη δ' αὔξησις τοῦ ἐμπορίου μετὰ τῆς Γερμανίας εὐρέθῃ καὶ ὡς δικαιολογία

τῆς συμμαχίας τῶν Βουλγάρων μετ' αὐτῆς κατὰ τὸν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον. Μυθώδη ποσὰ ἐκέρδισεν ἡ Βουλγαρία ἐκ τοῦ καπνοῦ τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ Δυτικῆς Θράκης. Μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῶν περιφερειῶν τούτων ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος, τὸ ἐμπόριον τοῦ καπνοῦ δὲν ἔχει μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν Βουλγαρίαν.

Ἡ Βουλγαρία ἐξάγει τὰ προϊόντα της δι' ὀκτὼ λιμένων εἰς τὸν Εὐξείνιον πόντον, ἐκ τῶν ὁποίων σπουδαιότερος εἶναι ὁ τῆς Βάρνας, καὶ ὀκτὼ λιμένων εἰς τὸν Δούναβιν, ἐκ τῶν ὁποίων σπουδαιότερος εἶναι ὁ τοῦ Βιδινίου διὰ τὴν ἐξαγωγήν πρὸς τὴν Οὐγγαρίαν, Αὐστρίαν, Νοτιοσλαβίαν καὶ ὁ τοῦ Ρουχτσουκίου διὰ τὴν εἰσαγωγήν.

Πρῶτος σιδηρόδρομος κατεσκευάσθη ἐν Βουλγαρίᾳ τὸ 1867 ἐπὶ τοῦ βαλῆ Μιδὰτ Πασᾶ μεταξύ Ρουχτσουκίου—Βάρνης. Τὸ 1888 εἶχεν ἡ Βουλγαρία σιδηροδρ. γραμμὰς 383 χιλιομέτρων, τὸ δὲ 1913 2124 καὶ τὸ 1919 2224. Πρὸ πάντων ὁ διαδεχθεὶς τὸν Σταμπούλωφ πρωθυπουργὸς Στοῦλωφ (1894 - 99) εὐηργέτησε τὴν Βουλγαρίαν διὰ πολλῶν γραμμῶν σιδηροδρομικῶν. Μετὰ τὸν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον ἤρχισεν ἡ Βουλγαρία τὴν κατασκευὴν δύο στενωτέρων σιδηροδρόμων πρὸς τὰ ἑλληνικὰ σύνορα, παρὰ τὸ Νευροκόπι καὶ διὰ τῆς Ροδόπης. Οἱ σιδηρόδρομοι οὗτοι ἔχουν καὶ στρατιωτικὸν λόγον, ἀλλὰ ἐπιδιώκουν καὶ τὴν ἐμπορικὴν προσέγγισιν πρὸς διαφόρους λιμένας τοῦ Αἰγαίου, κυρίως τῆς Καβάλλας καὶ τοῦ Πόρτο-Λαγῶ! Δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι ὄλαι αἱ ἀναγκαῖαι κεντρικαὶ σιδηροδρομικαὶ γραμμαὶ τῆς Βουλγαρίας ἔχουν κατασκευασθῆ καὶ ὑπολείπεται ἡ συμπλήρωσις τοῦ ὄλου δικτύου διὰ μικροτέρων πλαγίων γραμ-

μῶν. Μεταξὺ βορείου καὶ μέσης Βουλγαρίας ὑπάρχουσι δύο γραμμαί, κατασκευάζεται δὲ τῶρα καὶ τρίτη εἰς τὸν Ἀνατολικὸν Αἶμον. Ἡ Βουλγαρία τάχιστα θὰ συμπληρώσῃ τὸ δίκτυον τῶν σιδηροδρομικῶν καὶ ἄλλων ὁδῶν.

Δημόσια Οἰκονομικά.—Ὅταν ἡ Βουλγαρία ἤλευθερώθη πολιτικῶς, ἦτο συγχρόνως καὶ οἰκονομικῶς ἐλευθέρωτα. Ἐνῶ ἡ Ἑλλάς ἐξῆλθε κατάχρεος ἐκ τοῦ μεγάλου ἀγῶνος τοῦ 1821 καὶ ἐχρειάζετο ἀμέσως ἔπειτα ἄπειρα χρήματα διὰ τὴν περίθαλψιν τῶν θυμάτων τοῦ ἀγῶνος καὶ τὴν βοήθειαν τῶν ὑποδούλων, ἡ Βουλγαρία εἶχε τὸ εὐτύχημα νὰ ἐλευθερωθῇ σχεδὸν μόνον διὰ ξένου αἵματος καὶ χρημάτων. Ἀμέσως μετὰ τὴν συγκρότησιν τοῦ Κράτους τὰ εἰσοδήματα ἠδύνατο νὰ δαπανῶνται διὰ τὴν διοίκησιν καὶ τὴν παραγωγὴν τῆς χώρας, ὅχι διὰ τὴν περίθαλψιν ὀρφανῶν καὶ ἀγωνιστῶν. Δι' αὐτὸ συνέβη καὶ τὸ περίεργον φαινόμενον, ὅτι τὰ πρῶτα ἔτη εἶχεν ἡ Βουλγαρία κατ' ἔτος περίσσευμα, ἂν καὶ δυνάμει τῆς Βερολινείου συνθήκης ὑπεχρεοῦτο νὰ πληρῶνῃ φόρον ὑποτελείας εἰς τοὺς Τούρκους κατ' ἔτος 2,951,000 φρ. Μόλις τὸ 1888 ἔκαμε τὸ πρῶτον δάνειον ἐκ φρ. 46,770,000, ὅτε διὰ τῆς προσκτήσεως τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας ἦτο περίπου κατὰ τὸ ἡμισυ μεγαλυτέρα τῆς Ἑλλάδος. Τὸ 1889 ἔγινε νέον δάνειον 30,000,000 καὶ τὸ 1892 ἄλλο 142,780,000. Ταῦτα ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ τὸν στρατόν, τὴν κατασκευὴν σιδηροδρόμων, τὴν βελτίωσιν τῆς δημοτικῆς παιδείας καὶ τὴν γεωργίαν. Ἡ Βουλγαρία παρεδόθη εἰς τὰ πολλὰ δάνεια τελευταῖον χάριν κυρίως στρατιωτικῶν σκοπῶν, ἀπὸ τοῦ 1902 ὅτε συνῆψε νέον δάνειον ἐκ φρ. 106,000,000, (τὸ 1904 ἐκ φρ. 99,000,000,

τὸ 1907 ἐκ φρ. 145,000,000, τὸ 1909 ἐκ φρ. 82,000,000 κλπ.). Τὸ 1911 ἀνήρχετο ἤδη τὸ Δημόσιον χρέος τῆς Βουλγαρίας εἰς 611,000,000 φρ.

Ὅσον εὐτυχή καὶ ἐλαφρὰ οἰκονομικῶς ὑπῆρξαν τὰ πρῶτα ἔτη τῆς Βουλγαρίας, τόσον ἀντιθέτως ἐπαχθῆ κατήνησαν τὰ τελευταῖα ἔνεκα τῶν πολέμων καὶ τῆς τελικῆς ἥττης αὐτῆς. Ἐκτὸς τῶν λοιπῶν χρεῶν τῆς ὑποχρεοῦται ἡ Βουλγαρία διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Neuilly νὰ πληρώσῃ 2,250,000,000 φρ. χρυσῶν ἐντὸς 37 ἐτῶν εἰς τοὺς νικητὰς Συμμάχους, δι' ἐπανορθώσεις ζημιῶν γενομένων ὑπ' αὐτῆς πρὸ πάντων εἰς τὴν Ἑλλάδα, Σερβίαν καὶ Ρουμανίαν.

Ἡ συνθήκη τοῦ Neuilly θὰ κρατήσῃ ἠνωμένας τὴν Ἑλλάδα, τὴν Σερβίαν καὶ τὴν Ρουμανίαν διὰ νὰ ἀναγκάσουν τὴν Βουλγαρίαν νὰ πληρώσῃ τὰ χρέη καὶ νὰ ἐκτελέσῃ καὶ τὰς λοιπὰς, οὐσιωδεστέρας τοῦλάχιστον ὑποχρεώσεις τῆς.

Αἱ πρόοδοι τῶν τελευταίων ἐτῶν δεικνύουν ὅτι ἡ Βουλγαρία, ὅταν συγκεντρώσῃ ὅλην τὴν ὀργανωτικὴν τῆς δυνάμιν εἰς τὰς παραγωγικὰς δυνάμεις τοῦ Κράτους, θὰ ἀυξήσῃ καταπληκτικῶς τὸν πλοῦτόν της. Ἡ χώρα δὲν ἔπαθε καταστροφάς, ὅποιας ἡ ἰδική μας Ἀνατολικὴ Μακεδονία, διότι οὐδεὶς ἐχθρὸς εἰσέβαλεν εἰς τὴν κυρίως Βουλγαρίαν, ἀντιθέτως δ' ὁ λαὸς ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ πολέμου πλούσιος, διότι τὰ γεωργικὰ προϊόντα ἐπωλήθησαν εἰς μεγάλας τιμὰς καὶ ὑπὸ τοῦ στρατοῦ της διηρπάγησαν καὶ ἀπεγυμνώθησαν ἡ Ἀνατολικὴ Μακεδονία, ἡ Δοβρουτσά καὶ ἡ καταληφθεῖσα Σερβία. Οὕτω πιστεύω ὅτι αἱ ἀτυχαί τῆς Βουλγαρίας θὰ ἀποβῶσιν εἰς μέγα καλὸν αὐτῆς, διότι θὰ συγκεντρώσῃ τὰς δυνάμεις της καὶ θὰ καταστήσῃ τελείως ἐπιστημονικὴν τὴν γεωργίαν της,

τὴν κτηνοτροφίαν τῆς, τὴν μεταλλουργίαν τῆς, τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν δασῶν.

Ἄν καὶ ἐθνολογικῶς οἱ Βούλγαροι εἶναι μᾶλλον Τούρκοι ἢ Σλάβοι, ὅπως ἐδείξαμεν ἀνωτέρω, ἐν τούτοις ὡς Κράτος δὲν ἔχουν τὰ ἐλαττώματα τῶν Τούρκων. Ἐνῶ δηλοῦτοι παραμένουν μέχρι σήμερον ἀντιπρόσωποι τοῦ μεσαιωνικοῦ Κράτους τῆς ἀρπαγῆς καὶ ἀνίκανοι νὰ ἀναπτύξουν τὸν κρατικὸν οικονομικὸν ὀργανισμόν, οἱ Βούλγαροι ἀντιθέτως ἀπέδειξαν διὰ τῶν μέχρι τοῦδε γενομένων ἐπιτυχῶν ἐπιχειρήσεων ὅτι δύνανται κάλλιστα, νὰ ἀναπτύξουν διὰ τοῦ Κράτους τὴν γεωργίαν τῶν ἰδιωτῶν, νὰ καλλιεργήσουν γαίας τοῦ Δημοσίου, νὰ ἀνεύρουν καὶ ἐξορύξουν τὸν μεταλλικὸν πλοῦτον τῆς χώρας, νὰ ἐκμεταλλεθοῦν τὰ δάση κλπ. Κατὰ τὸν μεσαιῶνα οἱ Βούλγαροι ὑπῆρξαν ἀρπακτικοί, τουρκικώτεροι, δὲν ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν ἔργα πολιτισμοῦ πλὴν τῆς μεταφραστικῆς πνευματικῆς ἐργασίας, ἐνῶ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεώς των καὶ ἕξῃς ἔκαμαν μεγάλας προόδους.

Πιστεύω δι' ὅλα ταῦτα ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις τῆς Βουλγαρίας θὰ εἶναι ὀλίγον ἴσως βραδεῖα ἀλλ' ἀσφαλῆς καὶ μεγάλη. Δὲν θὰ προέλθῃ αὕτη διὰ τοῦ μεγάλου ἐμπορίου, διὰ τῆς ναυτιλίας, τῆς μεταναστεύσεως ἀλλὰ διὰ τῆς γεωργίας καὶ καθόλου τῆς ἐκμεταλλεύσεως, ὅλων τῶν πλουτοφόρων πηγῶν τῆς Βουλγαρίας. Μετανάσται Βούλγαροι ὡς ἐργάται θὰ καταβαίνουν ἴσως ὀλίγοι εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας, ἄλλως ὅμως ὁ πληθυσμὸς τῆς Βουλγαρίας θὰ αὐξάνεται ἐν τῇ χώρᾳ του, δὲν θὰ διασκορπίζεται εἰς τὰ πέρατα τοῦ κόσμου, καὶ θὰ εἶναι διὰ τοῦτο ἐπικίνδυνος εἰς τὸν Ἑλληνισμόν.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Α Λ Β Α Ν Ι Α

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Η ΧΩΡΑ

Γεωγραφία. Ἐθνικὸς Πλοῦτος. Συγκοινωνία.— Ἡ Ἀλβανία θὰ ἔχη περίπου ἑκτασιν 25,000 τετραγ. χιλιόμετρων μετὰ τὸν ὀριστικὸν καθορισμὸν τῶν συνόρων τῆς. Ἡ χώρα εἶναι ὄρεινὴ μάλιστα πρὸς βορρᾶν, ὅπου πολλαὶ κορυφαὶ ἔχουν ὕψος 2,000 μέτρων. Τὰ δύο τρίτα περίπου τῆς Ἀλβανίας ἔχουν ὕψος ὑπὲρ τὰ 1000 μέτρα. Πεδιάδες εὐφοροὶ ἀπλώνονται μόνον εἰς τὰ παράλια, ἐκ τούτων δὲ σπουδαιότεραι εἶναι τῆς Μουζακιᾶς, τῶν Τιράνων καὶ ἡ μεταξὺ Ἀλεσίου καὶ Σκόδρας (Zadrima). Ὁ κυριώτατος ποταμὸς εἶναι ὁ Δρίλων (Drin), ὅστις πηγάζει ἀπὸ τῆς λίμνης τῆς Ἀχρίδος, κάμπτεται διὰ τῶν ὄρεων τῆς βορείου Ἀλβανίας, συγκοινωνεῖ μὲ τὴν λίμνην τῆς Σκόδρας (Λαβεῆτιν) καὶ τὸν ἐν μέρει πλωτὸν ποταμὸν Μπογιάννα, (Ἄλβ. Buna) καὶ ἐκβάλλει παραλλήλως πρὸς αὐτὸν εἰς τὸ Ἀδριατικὸν πέλαγος. Ὁ λευκὸς Δρίλων πηγάζει ἐκ τῆς παλαιᾶς Σερβίας καὶ ἐνοῦται μετὰ τοῦ κυρίου κορμοῦ τοῦ

(μαύρου) Δρύλωνος ἐντὸς τῆς Ἀλβανίας. Μετὰ τὸν Δρύλωνα οἱ κυριώτεροι ποταμοὶ εἶναι ὁ τῆς Ματίας μὲ πολλοὺς παραποτάμους, ὁ Σκούμπης (ἀρχ. Γενοῦσος), ὁ χωρίζων τὴν χώραν τῶν Γκέγκηγων ἀπὸ τὴν τῶν Τόσκηδων, ὁ Σέμενης (ἀρχ. Ἄψος), ἡ Βογιούσα (ἀρχ. Ἀῶος) καὶ πολλοὶ ἄλλοι μικρότεροι καὶ χεῖμαρροι. Ὅλοι οὗτοι οἱ ποταμοὶ διατρέχουν τὴν χώραν ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς, πλὴν τοῦ Ἀφου, ὅστις πηγάζει νοτιώτερον, ἐκ τῆς Πίνδου, διαβρέχει ἑλληνικὸν ἔδαφος κατ' ἀρχὰς καὶ ἔπειτα εἰσέρχεται εἰς τὴν Ἀλβανίαν.

Ἡ ὄρεινὴ Ἀλβανία εἶναι ἐκ τῶν χωρῶν τῆς Εὐρώπης, αἱ ὁποῖαι βρέχονται περισσότερο καὶ δέχονται περισσοτέραν χιόνα, διὰ τοῦτο οἱ ὄρητικοὶ ποταμοὶ τῆς δύνανται νὰ ἀναπτύξουν ἀπέραντον ἠλεκτρικὴν δύναμιν, διὰ τοῦτο κατεβίβασαν καὶ καταβιβάζουν πολὺ χῶμα εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἤνωσαν μετὰ τῆς ξηραῖς μικρὰς παλαιὰς νησίδας, αἱ ὁποῖαι σήμερον φαίνονται ὡς λόφοι ἀποφράσσοντες πολλὰ παράλια τῆς Ἀλβανίας ἀπὸ τῆς θαλάσσης. Ἐνεκα τῆς ἐνεργείας τῶν ποταμῶν ἐσχηματίσθησαν καὶ λιμνοθάλασσαι παρὰ τὸν Αὐλῶνα, τὸ Δυρράχιον καὶ νοτιῶς τοῦ Σκούμπη, καθόλου δὲ ἡ παράλιος χώρα, μάλιστα ἡ παρὰ τὰς ἐκβολὰς τῶν ποταμῶν καλύπτεται ὑπὸ ὑδάτων καὶ τελμάτων πολλῶν.

Οἱ κυριώτεροι λιμένες τῆς Ἀλβανίας εἶναι τοῦ Αὐλῶνος (Valona, ἀλβ. Vljoṛa), τοῦ Δυρραχίου (ἀρχ. Ἐπιδαύρου) καὶ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῆς Μεδοῦνης (ἀλβ. Chindjon) πλὴν ἄλλων μικροτέρων καὶ ὀλιγώτερον σημαντικῶν. Ὁχυρὸς φυσικῶς εἶναι ὁ κόλπος τοῦ Αὐλῶνος φρασσόμενος ὑπὸ τῆς νησίδος Σάσωνος καὶ τῶν Ἀκροκεραυνίων. Μετὰ

τοῦ στενοῦ τῆς Κερκύρας ἀποτελεῖ ὁ κόλπος τοῦ Αὐλῶνος τὴν κλεῖδα τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους καὶ διὰ τοῦτο ἡ Ἰταλία ἐδοκίμασεν ἐπανειλημμένως νὰ καταλάβῃ αὐτὸν καὶ ἐπέμεινεν ὅπως κατ' οὐδένα τρόπον περιέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τοὺς φίλους τῆς.

Ἡ ὄρεινὴ Ἀλβανία καλύπτεται ὑπὸ μεγάλων δασῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἐκμετάλλεσις θὰ δώσῃ σπουδαῖα εἰσοδήματα εἰς τὸ νέον Κράτος. Ἡ κτηνοτροφία ἀκμᾶζει καὶ ἡ ἐξαγωγή ζώων, ἐρίων καὶ δερμάτων εἶναι καὶ σήμερον σημαντικὴ. Εἰς τὴν νότιον Ἀλβανίαν εὐδοκιμεῖ ἐκλεκτὸς καὶ μεγάλης ἀντοχῆς ἵππος καὶ θὰ ἠδύνατο νὰ διαδοθῇ καὶ παρ' ἡμῖν.

Ἡ γεωργία τῶν παραλίων ἔνεκα τῆς τουρκικῆς κακοδιοικήσεως, τῶν τελμάτων, τῶν πολλῶν τσιφλικίων εἶναι παραρημελημένη. Τὰ κυριώτερα προϊόντα τῆς χώρας εἶναι ἀραβόσιτος, βρώμη, σίτος, ὀλίγο καλὸ ρύζι, ἔλαιον, οἶνος, καπνός, ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἐπαρκοῦσιν οὔτε εἰς τὴν ἐπιχώριον κατανάλωσιν καὶ ἡ χώρα δὲν ἔχει ἀκόμη ἐκ τῆς γεωργίας ἔσοδα πολλὰ. Εἰς τὰς πεδιάδας τῆς Ἀλβανίας δύναται νὰ εὐδοκιμήσῃ καὶ ὁ βάμβαξ.

Μέταλλα ἔχει ἡ χώρα ἄφθονα, ἰδίᾳ χρωμίτην, χαλκόν, λυγνίτην, κλπ., ἀλλ' ἀνεκμετάλλευτα. Γεωλογικῶς καὶ μεταλλολογικῶς ἡ Ἀλβανία ἀποτελεῖ συνέχειαν τῆς Δαλματίας πρὸς βορρᾶν, τῆς Πίνδου πρὸς νότον.

Ἡ συγκοινωνία εἶναι εἰς ἐλεεινὴν κατάστασιν· δὲν ὑπάρχει σιδηρόδρομος, ἐλάχισται δὲ ὁδοὶ εἰς τὰ παράλια. Μόνον παρὰ τὸν Αὐλῶνα κατεσκευάσαν οἱ Ἴταλοὶ δίκτυον ὁδῶν καλῶν, εἰς τὰ βόρεια τῆς Ἀλβανίας οἱ Αὐστριακοὶ καὶ εἰς τὴν περιφέρειαν Κορυτσᾶς οἱ Γάλλοι. Ἡ Ἀλβανία δύ-

ναται νὰ δεῖξῃ, ὡς καλὸν παράδειγμα, τὴν ἐκπολιτιστικὴν ἀνικανότητα τῆς Τουρκίας, ἣτις ἐνῶ ἐχρησιμοποιοῦν τοὺς Ἀλβανοὺς εἰς τὸν στρατὸν τῆς καὶ εἰς τὴν διοίκησιν ἀφθόνως, δὲν προσέφερεν εἰς τὴν χώραν οὐδὲ στοιχειώδη συγκοινωνίαν. Αἱ περισσότεραι γέφυραι τῶν πολλῶν καὶ δυσκόλων ποταμῶν τῆς Ἀλβανίας εἶναι μεσαιωνικῶν χρόνων. Πολλαχοῦ διέρχονται τοὺς ποταμοὺς ἐπὶ μονοξύλων ἢ ἀσκῶν αἰγείων, ὅπως κατὰ τὸν μεσαῖωνα!

Ὁρεινὴ χώρα, κακῶς καλλιεργημένη καὶ εἰς τὰς πεδιάδας ἀκόμη, ἄνευ συγκοινωνίας, θὰ εὖρη ἀπείρους δυσκολίας εἰς τὴν οικονομικὴν τῆς ἀνάπτυξιν. Οὔτε ἡ Ἑλλάς οὔτε ἡ Σερβία δὲν εὗρέθησαν ὑπὸ τόσον δυσκόλους οικονομικὰς συνθήκας. Μόνον ἐξωτερικὴ ἐνίσχυσις οικονομικὴ μεγάλη θὰ βοηθήσῃ τὴν Ἀλβανίαν νὰ ἀναπτύξῃ ὀλίγον τὴν συγκοινωνίαν τῆς καὶ ἐπομένως τὴν γεωργίαν, τὴν κτηνοτροφίαν καὶ τὸ ἐμπόριον. Πάντως θὰ ἐξακολουθήσῃ ἡ προσωρινὴ μετανάστευσις τῶν Ἀλβανῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸς ἐργασίαν· εἰς τὴν Πελοπόννησον πρὸ πάντων κατέρχονται τὸ θέρος πολλοὶ Ἀλβανοί, ὡς θεωροῦνται καὶ ἄλλοι ἐργάται καὶ τοῦτο βεβαίως θὰ συμβαίῃ ἐπὶ πολὺ ἀκόμη.

Ἐν Ἀλβανίᾳ ὑπάρχει ἀφθονος ἠλεκτρικὴ δύναμις, διότι οἱ ποταμοὶ κυλίουν τὰ ὕδατά των συχνὰ ἀπὸ ἀποτόμων ὀρέων. Ἡ δύναμις αὕτη θὰ χρησιμοποιηθῇ ὑπὸ ξένων βιομηχάνων, ἕως ὅτου καὶ οἱ ἐντόπιοι ἀποκτήσουν κεφάλαια καὶ διδαχθῶν τὰς μεγάλας βιομηχανικὰς ἐπιχειρήσεις.

Διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς συγκοινωνίας ἐν Ἀλβανίᾳ ἐνδιαφέρονται καὶ ἡ Σερβία καὶ ἡ Ἑλλάς καὶ τοῦτο ἴσως θὰ ἐπιταχύνῃ αὐτήν. Ἡ σιδηροδρ. ὁδὸς Αὐλώνων—Θεσσαλονί-

κης διερχομένη διὰ τῆς κεντρικῆς Μακεδονίας παρὰ τὴν Κατορίαν—διὰ πολλοὺς λόγους ἀπαραιτήτως πρέπει νὰ διέλθῃ παρ' αὐτήν—θὰ ἐξυπηρετήσῃ ἀνάγκας πολλαπλᾶς Ἑλλάδος καὶ Ἀλβανίας. Ἐξ ἄλλου δύο σιδηρόδρομοι ὁρμώμενοι ἐκ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῆς Μεδοῦνης καὶ τοῦ Δυρραχίου καὶ διερχόμενοι τὴν Ἀλβανίαν θὰ συνδεθοῦν μὲ σιδηροδρόμους Σερβικοὺς καὶ θὰ ἐξυπηρετήσουν, ὁ μὲν πρῶτος τὴν κοιλάδα τοῦ Λευκοῦ Δρίλωνος (Πρεζρένη, Διάκοβα κλπ.) καὶ τοῦ Κοσσόβου (Πριστίνα, Μητροβίτσα κλπ.), ὁ δὲ δεύτερος τὴν κοιλάδα τοῦ Ἐριγῶνος. Σπουδαιότερος εἶναι ὁ πρῶτος καὶ τοῦτον θὰ ζητήσῃ ἡ Σερβία ταχύτερον καὶ θὰ βοηθήσῃ εἰς κατασκευὴν αὐτοῦ. Καθαρῶς Ἀλβανικὸς σιδηρόδρομος θὰ συνδέσῃ τὴν βόρειον μὲ τὴν νότιον Ἀλβανίαν, ἀπὸ Αὐλώνων δι' Ἐλβασάν καὶ Τιράνων μέχρι Σκόδρας. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ κατασκευὴ τῶν Ἑλληνοαλβανικῶν καὶ Σερβοαλβανικῶν σιδηροδρόμων ἐξαρτᾶται κατὰ πρῶτον λόγον ἐκ τῶν πολιτικῶν σχέσεων τῆς Ἀλβανίας πρὸς τοὺς γείτονάς τῆς. Ἡ Ἑλλάς βεβαίως δὲν θὰ παράσχῃ καμμίαν εὐκολίαν εἰς τὴν συγκοινωνίαν τῆς Ἀλβανίας, ἐφ' ὅσον θὰ μένῃ ἄλυτον τὸ ζήτημα τῆς Β. Ἠπείρου.

Ἡ ἀνάπτυξις τῆς συγκοινωνίας ἐν Ἀλβανίᾳ ἔχει μεγίστην σημασίαν· ἐν πρώτοις θὰ προαγάγῃ τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν γεωργίαν, θὰ εὐκολύνῃ τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν μεγάλων δασῶν καὶ τῶν πολλῶν μεταλλείων καὶ τὴν χρησιμοποίησιν διὰ βιομηχανικὰς ἐργασίας. Ἄλλ' ὅλα ταῦτα θὰ φέρουν καὶ δεύτερον σημαντικὸν ἀποτέλεσμα, τὴν καταπολέμησιν τῆς ἀναρχίας, τὴν χαλάρωσιν τῶν πρωτογόνων πατριαρχικῶν ἐθίμων, τὸν περιορισμὸν τῶν ἐνόπλων Ἀλβανῶν. Ἡ συγκοι-

ωνία θὰ μεταβάλλῃ τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν, θὰ προσεγγίση τὴν τραχειάν καὶ ὄρεινὴν Ἀλβανίαν μὲ τὰ παράλια καὶ τὰς πόλεις. Ἡ μεγίστη ὑπηρεσία, τὴν ὁποίαν θὰ εἶχαν νὰ προσφέρουν αἱ Δυνάμεις εἰς τὴν Ἀλβανίαν, εἶναι ἡ κατασκευὴ ὁδῶν, σιδηροδρόμων, γεφυρῶν, ὅπως τὸ μέγιστον κακὸν τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως ὑπῆρξεν ἡ παραμέλησις τῆς συγκοινωνίας ἐν Ἀλβανίᾳ.

ΚΕΦΑΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ

Ὄνόματα τῆς χώρας. Οἱ ἀρχαῖοι Ἰλλυριοὶ μέχρι τῆς εἰσβολῆς τῶν Σλάβων. — Ἡ σήμερον δημιουργουμένη Ἀλβανία οὐδέποτε εἶχεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐνότητα γεωγραφικὴν ἢ ἱστορικὴν ἐν τῇ σημερινῇ της ἐκτάσει. Πρὸς τοῦτοις ἤλλαξε καὶ ὀνόματα καὶ ὑπέστη, ὡς οὐδεμία ἄλλη χώρα, τὴν ἐπίδρασιν τῶν γειτόνων, διὰ τοῦτο καὶ εἶναι ζήτημα ἀν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν οἱ σημερινοὶ Ἀλβανοὶ ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων κατοίκων τῆς χώρας. Πρὶν ἀρχίσωμεν τὴν ἱστορικὴν ἐπισκόπησιν τῆς χώρας, ἃς εἴπωμεν ὀλίγας λέξεις περὶ τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν πρώτων κατοίκων αὐτῆς. Οἱ **Ἰλλυριοὶ** κατόκησαν τὸ πάλαι ἐκατέρωθεν τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους, τὴν δ' ἀνατολικὴν πλευρὰν αὐτοῦ κατεῖχον ἀπὸ τῶν Ἀκροκεραυνίων ὀρέων μέχρι τῆς Ἰστρίας. Εἰς τὴν Ἠπειρον δὲν κατόκησαν Ἰλλυριοὶ ἢ τοῦλάχιστον ἀνεμίχθησον μεθ' Ἑλλήνων καὶ ἐξηλληνίσθησαν ἐνωρίς. Ἡ χώρα τῶν Ἰλλυριῶν ὄνο-

μάζετο τὸ πάλαι **Ἰλλυρίς** ἢ **Ἰλλυρία** καὶ εἰς ταύτην περιλαμβάνετο καὶ ἡ σημερινὴ Ἀλβανία. Περὶ τῆς σημερινῆς Ἀλβανίας μόνης δὲν ἐγίνετο χρῆσις τοῦ ὀνόματος Ἰλλυρία, διότι αὕτη δὲν ἀπετέλει ἐνότητα ἰδιαιτέραν. Κατὰ τοὺς Ῥωμαῖκους χρόνους τὸ ὄνομα *Illyricum*, **Ἰλλυρικὸν** ἐξετάθη ἔτι μᾶλλον, περιέλαβε τὴν Ἑλλάδα καὶ Μακεδονίαν καὶ διὰ τοῦτο ἐχρησιάσθη ἰδιαιτέρον ὄνομα διὰ τὴν σημερινὴν Ἀλβανίαν. Ἀπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ ὀνομάσθη αὕτη **Νέα Ἠπειρος** καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο δεικνύει πιθανῶς ἀκμὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἐν τῇ χώρᾳ. Τὸ Δυρράχιον ἔδωκε τὸν πέμπτον αἰῶνα εἰς τὸ Βυζάντιον τὸν αὐτοκράτορα Ἀναστάσιον, ὅστις ὀνομάζεται μὲν Ἰλλυριός, διότι ἐκ τοῦ Ἰλλυρικοῦ κατήγετο, ἀλλὰ πιθανῶς ἦτο Ἕλλην. Κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἡ σημερινὴ Ἀλβανία μὲ τμῆμα τοῦ Μαυροβουνίου (τῆς *Διοκλείας*) καὶ τῆς περιφέρειας τῆς Ἀχρίδος ἀπετέλεσε τὸ θέμα Δυρραχίου, τὸ ὄνομα δὲ τῆς πόλεως ἀποδίδεται καὶ εἰς ὀλόκληρον τὴν χώραν.

Τὸ ὄνομα τῶν Ἀλβανῶν ἀπαντᾷ τὸ πρῶτον τὸν δεῦτερον μ. Χ. αἰῶνα παρὰ τῷ γεωγράφῳ Πτολεμαίῳ. Ἐκτοτε δὲν ἀκούεται μέχρι τοῦ 11ου αἰῶνος μ. Χ. ὅτε πάλιν ἀναφαίνεται εἰς τοὺς Ἑλληνας συγγραφεῖς τοῦ Βυζαντίου. Τὰ λεγόμενα ἐνίοτε περὶ ἀποίκων Ἀλβανῶν τοῦ Κανκάσου δὲν εἶναι ἱστορικῶς ὀρθά. Ἐν τῷ μεταξὺ βεβαίως τὸ ὄνομα δὲν ἐχάθη, τοῦναντίον μάλιστα διεδόθη ἐν Ἀλβανίᾳ, ἀλλὰ ἔξω τῆς χώρας δὲν ἀπαντᾷ, διότι ἡ Ἀλβανία, ὡς ἀπόκεντρος χώρα δὲν ἔχει πολλὴν ἱστορίαν κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο. Ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶνος, ἰδίᾳ ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Νορμανδῶν ἡ χώρα καὶ τὸ ὄνομά της ἀπαντοῦν συχνότερον ἐν τῇ

ιστορία. Διὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Βενετῶν ἔγινε γνωστόν ἔξω τῆς χώρας τὸ ὄνομα τῶν Ἀλβανῶν, τὸ ὁποῖον ἐν Ἀλβανίᾳ σήμερον ὑπὸ τὸν τύπον *Ἀρμπερ* ἀπαντᾷ εἰς τὴν νότιον Ἀλβανίαν, εἰς περιωρισμένην δηλ. ἔκτασιν. Ἐν τῷ συνόλω οἱ Ἀλβανοὶ ὀνομαζοῦν ἑαυτοὺς *Σκιπετάρ*, τὸ ὁποῖον εἶναι νεώτερον ὄνομα, ἔγινε δηλ. γνωστόν εἰς νεωτέρους χρόνους. Ἐν τῇ ὄρεινῇ χώρᾳ πιθανῶς ἦτο ἐν χρήσει καὶ παλαιότερον, διὰ τοῦτο δὲ δὲν εἶναι βεβαία ἢ σημασία αὐτοῦ. Κατ' ἄλλους μὲν Σκιπετάρ=ὄρεινός, κατ' ἄλλους=ἀέτειος ἢ ἀετοῦ ἀπόγονος, κατ' ἄλλους=ὁ ἐννοῶν, ὁ συνετός (ἐκ τοῦ Λατ. τάχα excipio=αἰσθάνομαι, ἐννοῶ)!

Ἄς ἐπισκοπήσωμεν τῶρα τὴν παλαιότεραν ἱστορίαν τῆς χώρας. Ὅπως εἶπομεν, Ἰλλυριοὶ κατόκησαν ἐν αὐτῇ κατελθόντες ἴσως μετὰ τὴν κατάβασιν τῶν Ἑλλήνων, τὴν 2αν χιλιετηρίδα π. Χ. Οἱ Ἰλλυριοὶ οὗτοι ἐπολέμησαν ὑπὸ τὸν βασιλέα αὐτῶν Βαρδύλην κατὰ τοῦ Φιλίππου βασιλέως τῆς Μακεδονίας καὶ ἐνίκηθησαν (357) ὁ υἱὸς τοῦ Βαρδύλη Κλεῖτος ἐπῆλθε πάλιν βραδύτερον κατὰ τῶν Μακεδόνων, ἀλλ' ἐνίκηθη ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἐριγῶνος. Ἡ πρώτη λοιπὸν σύγκρουσις Ἰλλυριῶν καὶ Ἑλλήνων ἔγινεν εἰς τὸ Μακεδονικὸν ἔδαφος καὶ ἀπέβη κατὰ τῶν Ἰλλυριῶν. Ἐὰν οἱ Μακεδόνες δὲν εἶχαν τοιούτους ἡγεμόνας, ἴσως οἱ Ἰλλυριοὶ θὰ ἐγίνοντο κύριοι τῆς Μακεδονίας καὶ ἡ μετέπειτα ἱστορία θὰ ἦτο διάφορος!

Τὸν τρίτον αἰῶνα π. Χ. τὸ Ἰλλυρικὸν κράτος μὲ πρωτεύουσαν τὴν Σκόδραν περιελάμβανε καὶ μέρος τῆς σημερινῆς Δαλματίας. Αἱ πειρατικαὶ ἐπιδρομαὶ τῶν Ἰλλυριῶν τούτων κἄν ἢ ἐμφάνισις ἐπικινδύνων βασιλέων, τοῦ Ἀγρῶνος καὶ

ἔπειτα τῆς χήρας αὐτοῦ Τεύτας ἔγιναν ἀφορμὴ νὰ ἐπεμβοῦν οἱ Ῥωμαῖοι τὸ πρῶτον εἰς τὰ ζητήματα τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου καὶ νὰ διαπεραιωθοῦν εἰς Ἰλλυρίαν (229 π. Χ.) Ἡ ἐπέμβασις τῶν Ῥωμαίων ἀπήλλαξε τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Ἰλλυριῶν, οἱ ὁποῖοι ὄχι μόνον τὴν Ἥπειρον, ἀλλὰ καὶ τὴν δυτικὴν Πελοπόννησον ἠνώχλουν διὰ τῆς πειρατείας των. Ὡστε πρὸς τὸ Κράτος τῆς Σκόδρας διεξήγαγον οἱ Ῥωμαῖοι τὸν πρῶτον Ἰλλυρικὸν πόλεμον (229). Ὅταν τὸ Κράτος τοῦτο ὑπὸ τὸν Γέντιον ἢ Γέντιον συνεμάχησε μὲ τὸν Περσέα, τὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας, κατὰ τῶν Ῥωμαίων, κατεπολεμήθη ὑπ' αὐτῶν καὶ διελύθη ὀριστικῶς (167). Εἰς τὸ ἐξῆς οἱ Ῥωμαῖοι διεξέαγον ἀγῶνας μόνον πρὸς τοὺς βορειοτέρους Ἰλλυριοὺς, τῆς Δαλματίας, Λιβυρνίας, Παννονίας. Ὁ ἀπὸ τῶν Ἰλλυριῶν κίνδυνος ἀφ' ἐνός, ἀφ' ἑτέρου ἢ πρὸς τὴν Ἀσίαν ἀνοιχθεῖσα ὁδὸς ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, καθὼς καὶ ἡ ὑποταγὴ τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἰταλίας καὶ Σικελίας ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἔστρεψαν τοὺς Ἕλληνας πρὸς ἀνατολὰς καὶ περιώρισαν αὐτοὺς εἰς τὴν Δυτ. Μεσόγειον. Ὁ τρίτος αἰὼν π. Χ. ἔχει σημασίαν διὰ τοῦτο εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἄλλ' ἢ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ δυσμῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶχε σημασίαν καὶ διὰ τὴν σημερινὴν Ἀλβανίαν, διότι κατέστη δυνατόν νὰ διατηρηθῇ ὁ Ἰλλυρικὸς πληθυσμὸς ἐν αὐτῇ.

Εἶναι ἀληθές ὅτι πλὴν τῶν πόλεων Ὀρικοῦ, Ἀπολλωνίας, Ἐπιδάμνου (Δυρραχίου), Λίσσου (Alessio) καὶ Αὐλώνος καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς σημερινῆς Ἀλβανίας ἰδρύθησαν πόλεις Ἑλληνικαί, ὅπως ἡ Ἀντιγόχεια παρὰ τὸ Τε-

πελένη και ἡ Ἀντιπάτρεια παρὰ τὸ σημερινὸν Βεράτι. Ἄλλ' ὁ πληθυσμὸς τῶν πόλεων τούτων περιορίζετο βαθμηδὸν ἕνεκα τῶν ἀνωτέρω λόγων και διὰ τοῦτο οἱ Ἰλλυριοὶ τῆς χώρας δὲν ἐξηλληνίσθησαν, ἀλλ' ἐν μέρει ἐξερωμανίσθησαν.

Ἡ Ρώμη μετὰ δυσκολίας ὑπέταξε τοὺς Ἰλλυριοὺς, πρὸ πάντων τοὺς βορείους. Ἄλλ' ἀφοῦ περὶ τοὺς χρόνους τοῦ Χριστοῦ ὑπετάγησαν οὗτοι ὀριστικῶς, ἤρχισεν ἡ μεγάλη ἐπίδρασις τῶν Ρωμαίων ἐπ' αὐτούς. Ἐνῶ εἰς τὰς ἀνωτέρω ἑλληνικὰς πόλεις και εἰς τὰς περιφερείας των ἐξηκολούθει ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ και ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, εἰς τὴν λοιπὴν Ἀλβανίαν ἐπεκράτησε λατινίζουσα γλῶσσα τῆς ὁποίας τὰ στοιχεῖα σώζονται εἰς τὴν σημερινὴν Ἀλβανικὴν. Ἀκραιφνέστερον διετηρήθησαν τὰ Ἰλλυρικὰ στοιχεῖα ἐπὶ τῶν ὄρεων, ὅπου βέβαια οὔτε οἱ Ρωμαῖοι στρατιῶται οὔτε οἱ Ρωμαῖοι ὑπάλληλοι εἶχαν μεγάλην ἐπίδρασιν. Βραδύτερον μετὰ τὸ 1000 μ. Χ. και πρὸ πάντων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας ἐγένεν ἡ ἀνάμιξις και ἡ ἀφομοίωσις τῶν ὄρειων στοιχείων πρὸς τὰ πεδινὰ και ἐσχηματίσθη ὁ σημερινὸς ἐθνολογικὸς και γλωσσικὸς Ἀλβανικὸς χαρακτήρ.

Τὸ Δυρράχιον ἤκμασεν ἐπὶ Ρωμαίων και ἀπέβη ἀφετηρία τῆς μεγάλης ἐν τῇ Χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου ὀρωμαϊκῆς ὁδοῦ, τῆς Via Egnatia, ἣτις ἐφθανε διὰ Θεσσαλονίκης μέχρι Βυζαντίου. Ὑπὸ τὴν Ρωμαϊκὴν διοίκησιν και εἰρήνην ἤκμασαν οἱ Ἰλλυριοὶ και ἐπληθύνθησαν και τότε βεβαίως ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς σημερινῆς Ἀλβανίας ἠλαττώθη ἀριθμητικῶς, ἴσως δ' ἐν μέρει και ἐξιλλυρίσθη. Ἄλλ' οἱ αὐτοὶ Ρωμαῖοι ἐγέναν ἀφορμὴ ἀποδεκατισμοῦ τῶν Ἰλλυριῶν διὰ τῆς

ἀπηνούς και συνεχούς στρατολογίας. Αἱ Ἰλλυρικαὶ λεγεῶνες κατὰ τὴν δευτέραν και τρίτην μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα ἦσαν πολλαὶ και ἀπετέλουν τὸ κυριώτατον στήριγμα τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους. Πλὴν τῆς στρατολογίας ἄλλος ἐχθρὸς ἐπικινδυνότερος, αἱ εἰσβολαὶ και ἐπιδρομαὶ τῶν Οὐννων Ἀβάρων και Σλάβων ἔπειτα ἠλάττωσαν και βαθμηδὸν περιώρισαν εἰς τὰ Ἀλβανικὰ ὄρη τὸν Ἰλλυρικὸν πληθυσμὸν, ἀνάμεικτον ἤδη πάντως και μετὰ Θρακικῶν στοιχείων. Ἡ ταχεῖα πρόοδος τῶν Σλάβων κατὰ τὸν ἔβδομον και ὄγδοον αἰῶνα μ. Χ. εἰς τὰς Ἰλλυρικὰς χώρας (Παννονίαν, ἄνω Μοισίαν, Νωρικόν, Δαλματίαν), δεικνύει ὅτι ὁ Ἰλλυρικὸς πληθυσμὸς εἶχεν ἐπαισθητῶς ἐλαττωθεῖ και δὲν ἠδύνατο νὰ ἀντισταθῇ εἰς τοὺς ἐπιδρομεῖς. Τὰ ὄρη τῆς Ἀλβανίας διετήρησαν Ἰλλυρικὰ στοιχεῖα, διότι ἦσαν ἀπόκεντρα· ἀργὰ ἐφθασαν οἱ Σλάβοι διὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Δρίλωνος και εἰς τὴν Ἀλβανίαν· ἀργὰ ἐξεσλαβίσθη και τὸ Μαυροβούνιον, ὡς δεικνύουσι πολλὰ νεολατινικὰ και Ἰλλυρικὰ ἀκόμη τοπωνύμια. Ἡ ἐκσλάβισις τοῦ Μαυροβουνίου συνεπληρώθη ἴσως ἐπὶ Τουρκοκρατίας, διὰ τοῦτο δὲ ἀκόμη σήμερον μερὶς τῶν Μαυροβουνιωτῶν ὁμοιάζει ἐθνολογικῶς πρὸς τοὺς Ἀλβανούς.

Μεσαιωνικοὶ χρόνοι.— Κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους δὲν ἀναφέρονται συχνὰ γεγονότα εἰς τὴν Ἀλβανίαν, τὸ τότε θέμα Δυρραχίου, διότι ἡ χώρα εἶναι ἀπόκεντρος, ὡς εἴπομεν, και εὐρίσκετο ἐπομένως ἔξω τῶν συγκρούσεων Ἑλλήνων και Σλάβων. Ὁ Συμεὼν τῆς Βουλγαρίας λέγεται ὅτι ἐκυρίευσε προσωρινῶς τριάκοντα φρούρια εἰς τὸ θέμα Δυρραχίου, ἃν δ' ὁ ἀριθμὸς οὗτος εἶναι ἀκριβής, δεικνύει ὅτι

τότε ἡ χώρα εἶχε πληθυσμὸν πολύν, μὴ θιχθέντα εἰς τὰ ἀπόκεντρα ἐδάφη του.

Ὁ ἰδρυτὴς τοῦ Μακεδονικοῦ Κράτους Σαμουήλ ὑπέταξε τὸ Δυρράχιον, ἐχρησιμοποίησε δὲ πολὺ εἰς τὸν στρατὸν του Ἄλβανους καὶ Βλάχους. Τὸν 11ον αἰῶνα ἐνισχύθησαν πολὺ οἱ Σέρβοι τοῦ Μαυροβουνίου καὶ τῆς κοιλάδος τοῦ Δρίλωνος καὶ κατέστησαν μάλιστα πρωτεύουσάν των τὴν Σκόδραν! Οἱ Ἄλβανοὶ ἔπαυσαν νὰ εὐρίσκονται εἰς τὸ περιθώριον τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, μέτεχουσι αὐτῶν ἐνεργότερον ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Νορμανδῶν. Ἡ ἰσχυρὰ αὕτη Γερμανικὴ φυλὴ ἠθέλησε νὰ καταλάβῃ τὸ Δυρράχιον καὶ νὰ χρησιμοποιήσῃ αὐτὸ ὡς ἀφετηρίαν διὰ νὰ πλήξῃ τὸ Βυζάντιον εἰς τὴν Χερσονήσον τοῦ Αἴμου. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς ἐνίκησε μετὰ πολλῆς δυσκολίας τοὺς Νορμανδοὺς καὶ τοὺς ἐξεδίωξεν ἐκ τῆς Ἀλβανίας. Ἀλλ' ἠναγκάσθη πρὸς τοῦτο νὰ ζητήσῃ δυστυχῶς καὶ τὴν κατὰ θάλασσαν συμμαχίαν τῶν Βενετῶν, οἱ ὁποῖοι ἔμελλον νὰ παρασκευάσουν τὴν διάλυσιν τοῦ Βυζαντίου καὶ νὰ στερεωθοῦν εἰς τινὰς παραλίους πόλεις τῆς Ἀλβανίας. Οἱ Νορμανδοὶ τῆς Κάτω Ἰταλίας, οἱ Βενετοὶ τῆς Ἄνω Ἰταλίας, ἐζήτησαν νὰ στερεωθοῦν εἰς τὴν Ἀλβανίαν, διότι ἄλλως δύσκολον ἦτο νὰ ἐπεμβαίνουν εἰς τὰ πράγματα τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Δεικνύει καὶ τοῦτο ὅτι ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῆς Ἀλβανίας ἐκθέτει αὐτὴν πολὺ εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἰταλικῆς Χερσονήσου.

Ὅταν ἐκυριεύθη ἡ Κωνσταντινούπολις ὑπὸ τῶν Φράγκων τὸ 1204, ἐσχηματίσθη πλὴν ἄλλων καὶ τὸ Ἑλληνικὸν Δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου, τὸ ὁποῖον ἔπειτα περιέλαβε καὶ

τὴν Ἀλβανίαν, πλὴν τῶν Βενετικῶν κτήσεις, εἰς τὴν περιοχὴν του. Ὁ Ἑλληνισμὸς προσωρινῶς ἐνισχύθη, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ Στεφάνου Δουσάν (1331 — 1355), ὅστις ὑπέταξε καὶ Ἀλβανίαν καὶ Ἠπειρον, ὑπέστη μέγαν περιορισμὸν. Κτήσεις Ἑλλήνων διεμοιράσθησαν εἰς Ἀλβανοὺς πολεμιστὰς τοῦ Δουσάν, τότε δὲ κατῆλθε καὶ ἐνισχύθη τὸ πρῶτον τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον καὶ ἐν Ἠπείρῳ. Πολλοὶ τῶν πολεμιστῶν Ἀλβανῶν ἀπέκτησαν δύναμιν μεγάλην κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα καὶ διὰ τοῦτο τότε ἀπαντῶμεν καὶ ἀπόπειραν σχηματισμοῦ μικροῦ Ἀλβανικοῦ Κράτους, ὅπως τοῦ Τόπια ἢ Θώπια εἰς τὴν περιφέρειαν Δυρραχίου—Κρόγιας καὶ τοῦ Μουζάκη εἰς τὸ Βεράτιον. Κατὰ τὸν αὐτὸν αἰῶνα πολεμικοὶ Ἀλβανοὶ φύλαρχοι, ἐπεχείρουν ἐπιδρομὰς ληστρικὰς εἰς τὴν Ἠπειρον καὶ Θεσσαλίαν, ἄλλοι δὲ πάλιν Ἀλβανοὶ κληθέντες κατῆλθον εἰς Ἀττικὴν καὶ Πελοπόννησον, ὅπου ἐδόθησαν εἰς αὐτοὺς κτήματα πρὸς καλλιέργειαν. Ἐν γένει κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα ἐξηπλώθη πρὸς νότον τὸ Ἀλβανικὸν στοιχεῖον, ἀφοῦ ἐπιέσθη πρὸς βορρᾶν ὑπὸ τῶν Σέρβων. Δὲν μένει πλέον ἥσυχον εἰς τὰ ὄρη του, ἀλλὰ κινεῖται, χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τῶν ἐχόντων ἀνάγκην στρατιωτῶν καὶ γεωργῶν ἀκόμη! Ὅπως κατὰ τὴν Ῥωμαϊκὴν ἐποχὴν, ὑπηρετεῖ ξένους, δὲν δύναται νὰ ὑπηρετήσῃ ἑαυτὸ, δὲν ἔχει ἀκόμη συνείδησιν ἑαυτοῦ.

Συνετέρευσις.— Πρὶν ἀποθάνῃ ὁ Δουσάν, ὅστις ἐβιάζετο νὰ κυριεύσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐγκατεστάθησαν οἱ Τοῦρκοι τὸ 1354 εἰς τὴν Καλλίπολιν. Μετὰ ἓνα αἰῶνα κατέλυσαν ὀριστικῶς τὸ Κράτος τοῦ Βυζαντίου, ἀφοῦ ἐν τῷ μεταξύ εἶχον ὑποτάξει Βουλγάρους καὶ Σέρβους. Μόνον τοὺς

Ἰαλβανοὺς δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ὑποτάξουν τελείως, ἂν καὶ εἶχον καταλάβει τὸ 1417 τὸν Αὐλῶνα. Ἐπὶ 24 ἔτη (1443—1468) ἀντίεστη γενναϊότατα κατὰ τῶν Τούρκων, χωρὶς νὰ γνωρίσῃ τὴν ἡτταν ὁ ἥρωσ Γεώργιος Καστριώτης, ὁ ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐπικληθεὶς Σκεντέρμπεης! Τὸ 1450 ἀπεκρούσθη ὑπὸ τοῦ Σκεντέρμπεη καὶ ἐπὶ ἤλθεν ἀπρακτος, ὁ Μουράτ ὁ Δεύτερος καὶ τὸ 1466—1468 ὁ Μεχμέτ ὁ Πρῶτος! τρεῖς ἐκστρατεῖαι δύο μεγάλων Σουλτάνων ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῶν γενναίων Ἰαλβανῶν. Δικαίως τὰ κατορθώματα ταῦτα ἐδόξασαν καὶ κατέστησαν θρυλικὸν τὸν Σκεντέρμπεην ὄχι μόνον ἐν Ἰαλβανίᾳ, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλην τὴν Χριστιανωσύνην. Ἡ μεγάλη προσωπικότης τοῦ Σκεντέρμπεη κατάρθωσε νὰ ἐνώσῃ τοὺς Ἰαλβανούς. Ἐνῶ ἄλλοι λαοὶ ἀπὸ αἰῶνων γνωστοὶ ὡς πολεμισταὶ εἶχαν νικηθῆ καὶ ὑποταγεῖ, οἱ μάλιστα τῶρα γνωριζόμενοι Ἰαλβανοὶ κατάρθωσαν νὰ νικήσουν καὶ νὰ ἐκδιώξουν τοὺς Τούρκους! Πρώτην φορὰν ὑπερήσπισαν ἰδικὴν των ὑπόθεσιν οἱ Ἰαλβανοὶ καὶ ἐκάλυψαν διὰ δόξης τὴν μόλις ἀναφαινομένην ἐθνότητά των καὶ συγχρόνως ὑπερήσπισαν τὸν Χριστιανισμὸν ὅλον. Ὁ ἡρωϊσμός τοῦ Σκεντέρμπεη ἐξύψωσε τὴν ἀξίαν τῶν Ἰαλβανῶν, ἐμπνέει ἀκόμη καὶ σήμερον αὐτοὺς καὶ θὰ χρησιμεύσῃ καὶ εἰς τὸ μέλλον ὡς ἐνωτικὸς σύνδεσμος αὐτῶν. Οἱ Τούρκοι ὑπέταξαν τὴν Ἰαλβανίαν μόνον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σκεντέρμπεη. Τὸ 1478 ἐκκυριεύθη ἡ Κρόϊα, τὸ κέντρον τότε τῶν πολεμιστῶν τῆς Ἰαλβανίας.

Τουρκοκρατία.—Κατὰ τὰς ἐκστρατείας τῶν Τούρκων, ἠρημώθη σχεδὸν ἡ χώρα. Ὁ πληθυσμὸς τῶν πεδιάδων κατὰ τὸ πλεῖστον ἔφυγεν ἢ ἐσφάγη ἢ ἐξισλαμίσθη. Τὰ ὄρη τῆς

Ἰαλβανίας ἐδέχθησαν πάλιν καὶ ἐφιλοξένησαν πολλοὺς φυγάδας. Τότε, μετὰ τὸν θάνατον πρὸ πάντων τοῦ Σκεντέρμπεη, χιλιάδες Ἰαλβανῶν κατέφυγαν εἰς Σικελίαν καὶ Κάτω Ἰταλίαν, ὅπου ὑπῆρχον μεγάλαι Ἰταλο-ιαλβανικαὶ οἰκογένειαι καὶ ἐπροστάτευσαν αὐτοὺς. Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου Ἰταλοὶ συνεδέθησαν μετὰ τὰς μεγάλας οἰκογενείας τῆς Ἰαλβανίας, ὅπως καὶ τῆς Ἡπείρου, καὶ οὗτοι τῶρα εἴλκυσαν τοὺς Ἰαλβανούς καὶ ἐπροστάτευσαν αὐτοὺς εἰς τὴν νέαν των πατρίδα, τὴν Σικελίαν καὶ τὴν Κάτω Ἰταλίαν. Μέχρι σήμερον σφύζονται 150,000—200,000 Ἰαλβανοὶ ἐκεῖ καὶ πολλοὶ τούτων διατηροῦν ἄσβεστον ἀγάπην πρὸς τὸ πατριὸν ἔδαφος, τὸ ὅποιον οἱ πρόγονοὶ των ἠναγκάσθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων νὰ ἐγκαταλείψουν. Οἱ Ἰταλο-ιαλβανοὶ οὗτοι ἐκαλλιέργησαν πρῶτοι καὶ τὴν Ἰαλβανικὴν γλῶσσαν καὶ λογοτεχνίαν καὶ θὰ βοηθήσουν πιθανῶς καὶ τὸ νέον Ἰαλβανικὸν Κράτος εἰς τὸν δύσκολον δρόμον του.

Ὅταν οἱ Τούρκοι ὑπέταξαν τὴν Ἰαλβανίαν τὴν εὐρον διηρημένην θρησκευτικῶς, διότι πρὸς βορρᾶν μὲν ἐπεκράτει ὁ Καθολικισμὸς, πρὸς νότον δὲ ἡ Ὀρθοδοξία. Οὔτε ἐθνολογικῶς οὔτε γεωγραφικῶς ἀπειτέλει ἐνότητα ἡ Ἰαλβανία, οὔτε θρησκευτικῶς. Εὐρέθη εἰς τὰ σύνορα τοῦ Καθολικισμοῦ καὶ τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ διηρέθη θρησκευτικῶς, ὅπως ἐθνολογικῶς εὐρέθη εἰς τὰ σύνορα Σλάβων καὶ Ἑλλήνων καὶ ὑπέστη ἀμφοτέρων τὴν ἐπίδρασιν. Κέντρα Καθολικισμοῦ πρὸς βορρᾶν ἦσαν ἡ Ραγοῦσα, τὸ Ἀντίβαρι, τὸ Δουλτσίνιο (Ulcinium), εἰς δὲ τὴν Σκόδραν καὶ τὸ Δυρράχιον ἴσχυε πάντοτε πλὴν τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ ὁ Καθολικισμὸς.

Ἡ πίσις τῶν Τούρκων ἠνάγκασεν, ὡς εἴπομεν, χιλιάδας ἢ καὶ μυριάδας Ἀλβανῶν νὰ φύγουν εἰς Ἰταλίαν τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα, ἄλλους δὲ τοὺς πλουσιωτέρους κατοίκους τῶν πεδιάδων καὶ πόλεων τῆς μέσης Ἀλβανίας νὰ δεχθοῦν ἐνωρῆς τὸν Μουσουλμανισμόν διὰ νὰ σώσουν τὰς περιουσίας των καὶ τὴν ζωὴν των. Οἱ Μουσουλμάνοι Ἀλβανοί, ὡς ἱκανοὶ πολεμισταί, ἔλαβον διὰ τοῦ χρόνου μεγάλην δύναμιν εἰς τὸ Τουρκικὸν Κράτος καὶ τὸ παράδειγμα τούτων εἴλκυε πάντοτε καὶ ἄλλους συμπατριώτας των εἰς τὸν Μουσουλμανισμόν. Στρατηγοί, Βεζύροι, ὑπουργοὶ ἐγίνοντο συχνότατα οἱ Ἀλβανοί, εἰς τοὺς νεωτέρους μάλιστα χρόνους πολὺ περισσότεροι παρὰ εἰς τοὺς παλαιότερους. Βαθμηδὸν εἰς τὴν Ἀλβανίαν ἔγιναν Μουσουλμάνοι ὄχι μόνον οἱ περισσότεροι κάτοικοι τῶν πεδιάδων, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ὄρειοί, οἱ ὁποῖοι δὲν ἠσθάνοντο ἐπὶ τῶν ὄρέων των τὴν πίσις τῶν Τούρκων· τοὺς εἴλκυε μᾶλλον τὸ παράδειγμα, ἢ δύναμις καὶ ὁ πλοῦτος τῶν ἐξισλαμισθέντων συμπατριωτῶν των. Ἐξισλαμίσεις τῶν Ἀλβανῶν ἔγιναν καὶ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα καὶ τὸν δέκατον ἕνατον. Πολλοὶ Τουρκαλβανοὶ γνωρίζουν καλῶς πότε καὶ ποῖοι πρόγονοὶ των ἔγιναν Μουσουλμάνοι. Οὐδεμία ἄλλη χώρα ἐν τῇ Χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Μουσουλμανισμοῦ ὅσον ἡ Ἀλβανία. Ἡ ἀπόκεντρος θέσις τῆς τὴν ἔσωσεν ἀπὸ τοῦ Σλαβισμοῦ καὶ ἀπὸ τὴν πίσις τῆς τουρκικῆς διοικήσεως, ἀλλ' ἡ πτωχεία τῆς χώρας, ἢ ἔλλειψις ἐθνικῶν παραδόσεων καὶ γραμμῶν, ἢ στρατιωτικὴ ἱκανότης ἢ τόσον προσοδοφόρος, ὅλα ταῦτα τὴν ἔρριψαν εἰς τὰ δίκτυα τοῦ Μουσουλμανισμοῦ. Οἱ Ἀλβανοὶ ἐν Εὐρώπῃ καὶ οἱ Κοῦρδοὶ ἐν Ἀσίᾳ ὑπῆρθη-

σαν τὸ Τουρκικὸν Κράτος ὡς στρατιῶται, ὡς ὑπάλληλοι χωρὶς τοῦλάχιστον νὰ ἔχουν τὴν εὐχαρίστησιν νὰ ἴδουν διὰ τοῦτο προαγομένην τὴν χώραν των οικονομικῶς. Ἀκριβῶς τὸ παράδειγμα τῆς Ἀλβανίας δεικνύει ὅτι οἱ Τοῦρκοι εἶναι τελείως ἀνίκανοι νὰ σχηματίσουν σημερινὸν Κράτος, ὄργανισμόν δηλ. κατ' ἐξοχὴν οικονομικόν, διότι εἶναι ἀντιπρόσωποι τῶν μεσαιωνικῶν κρατῶν τῆς ἀρπαγῆς.

Μικρὰ μειονοψηφία Ἀλβανικὴ, ὀρθόδοξος πρὸς νότον, καθολικὴ πρὸς βορρᾶν, παρέμεινε Χριστιανικὴ καὶ αὕτη θὰ σώσῃ τὴν Ἀλβανίαν. Πολλοὶ Τουρκαλβανοὶ ἀκόμη στρατηγοὶ καὶ πολιτικοὶ ὑπηρετοῦν τὸ τουρκικὸν Κράτος, λυποῦνται κατάκαρδα διὰ τὴν ἐκδίωξιν τῶν Τούρκων ἐξ Εὐρώπης καὶ ζητοῦν νὰ καταστήσουν τὴν Ἀλβανίαν Μουσουλμανικὸν Κράτος, παράρτημα τρόπον τινὰ τοῦ Τουρκικοῦ. Αἱ ἰδέαι αὗται θὰ λησμονηθοῦν· ὁ Τουρκισμὸς παρακαμᾷ ἐξαργαίως καὶ οἱ Τουρκαλβανοὶ ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ διακόψουν τὰς σχέσεις των μ' αὐτόν. Ἐκτὸς τούτου πολλοὶ θὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου πρὸ 200 ἢ μόλις πρὸ 100 ἐτῶν ἀπεμακρύνθησαν. Διατηροῦν μάλιστα οἱ Τουρκαλβανοὶ χριστιανικά τινα ἔθιμα, δὲν ἀφωμοιώθησαν τελείως θρησκευτικῶς πρὸς τοὺς Τούρκους. Οἱ Ὀρθόδοξοι καὶ οἱ Καθολικοὶ Ἀλβανοὶ θὰ διαφωτίσουν τοὺς συμπατριώτας των καὶ θὰ ἐπαναφέρουν πολλοὺς εἰς τὴν πάτριον θρησκείαν διὰ νὰ ὑπηρετήσουν καλύτερον τὴν πατρίδα των ἀποχωριζόμενοι τελείως τοῦ Τουρκισμοῦ.

Οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐξήσκησαν ποτὲ τὴν κρατικὴν των ἐξουσίαν εἰς ὅλην τὴν Ἀλβανίαν, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν πεδινήν καὶ εἰς τὰς πόλεις. Ἡ ὄρεινὴ Ἀλβανία διατηρεῖ ἀκόμη μέ-

χει σήμερον τὴν πατριαρχικὴν τῆς κατάστασιν καὶ κατὰ ταύτην ἐκυβερνήθη πάντοτε σπανίως ἐδῶ καὶ ἐκεῖ καὶ μόνον προσωρινῶς ἐφθασεν ἡ Τουρκικὴ ἐξουσία εἰς τὴν ὀρεινὴν καὶ τραχειάν Ἀλβανίαν. Παρὰ ταῦτα ἀπαντῶμεν συχνότατα ἐπαναστάσεις τῶν Ἀλβανῶν καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας καὶ αὐτὸν τὸν δέκατον ἔνατον. Ἄλλοτε μὲν ἰσχυροὶ Ἀλβανοὶ προσεπάθουν νὰ ἰδρῦσουν κράτος καὶ κατεπολέμουν τοὺς Τούρκους, ἄλλοτε δὲ ἐξανίσταντο ἐναντίον τῶν Τούρκων διὰ φορολογικὰς μεταρρυθμίσεις. Εἰς τὰς ἐπαναστάσεις ἐλάμβανον μέρος καὶ αὐτοὶ οἱ Τούρκοι.

Ἀλῆ-Πασᾶς. Μποσατλήδες. Ἐπαναστάσεις τῶν Ἀλβανῶν.— Ὁ γνωστότερος τῶν Ἀλβανῶν, ὁ ἀποπειραθείς νὰ ἰδρῦσῃ ἰδίαν ἀρχὴν εἶναι ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἀπὸ τὸ Τεπελένι (1741—1822). Οὗτος ὑπηρέτησε τὸ Τουρκικὸν Κράτος μετὰ πολλῆς ἐπιτηδειότητος καὶ ἔγινεν εἰς ἀνταμοιβὴν τῶν ὑπηρεσιῶν του Πασᾶς Τρικάλων. Ὡς τοιοῦτος ἐξεμεταλλεύθη καὶ διήρπασε τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἔπειτα κατῶρθωσε νὰ γίνῃ Πασᾶς Ἰωαννίνων (1788). Τὸ 1807 ἀπεινάξε τὸν ζυγὸν τῆς Πύλης, τὴν ὁποίαν ἐξηπάτησε κατὰ διαφοροὺς τρόπους, πρὸ πάντων διὰ χρημάτων, ἵνα ἔχῃ ἐλευθερίαν κινήσεως, ἕως ὅτου καταστῆ ἰσχυρός. Ἄλλοτε ὑπηρετεῖ τὴν Πύλην κατὰ τῶν Μποσατλήδων, περὶ τῶν ὁποίων κατωτέρω θὰ γίνῃ λόγος, ἄλλοτε συνειργάζετο μετὰ τῶν Μποσατλήδων κατὰ τῆς Πύλης ἐπίσης συνειργάσθη καὶ μετὰ τοὺς Σουλιώτας πρὶν κυριεύσῃ τὸ Σούλι τὸ 1803. Ὁ Ἀλῆς κατέστρεψε καὶ πολλοὺς Ἀλβανοὺς βέηδες διὰ νὰ διαρπάσῃ τὴν περιουσίαν των, διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον, ὅχι ἐξ ἐθνικῶν ἢ θρησκευτικῶν ὑπολογισμῶν, κατέστρεψε καὶ

πολὸν Ἑλληνισμόν τῆς Ἠπείρου. Ἡ ἐμφάνισις ὁμῶς καὶ δρᾶσις τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ὠφέλησεν ἐξ ἄλλου τὸν Ἑλληνισμόν, ὅχι μόνον διότι ἐχρησιμοποίησε πολλοὺς Ἑλληνας εἰς τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Τούρκων καὶ ἐγύμνασε τρόπον τινὰ αὐτοὺς εἰς τὸν στρατιωτικὸν βίον, ἀλλὰ καὶ διότι διὰ τῶν ἀγῶνων του κατὰ τῶν Τούρκων ἐκάλυψεν ἐπὶ τινὰ καιρὸν καὶ ὑπεβοήθησεν ἀσυνειδήτως τὰς ἐπαναστατικὰς ἐνεργείας τῶν Ἑλλήνων. Τὸ 1822 ὁ Χουρσίτ Πασᾶς κατῶρθωσε νὰ πολιορκήσῃ τὸν Ἀλῆν εἰς τὰ Ἰωάννινα καὶ νὰ τὸν ἀναγκάσῃ νὰ παραδοθῆ τὴν στιγμὴν τῆς παραδόσεως ἐδολοφονήθη εἰς ἡλικίαν 81 ἐτῶν !

Ὁ Ἀλῆ Πασᾶς ἦτο ὁ τύπος τοῦ ἰσχυροῦ, ἀλλὰ πανούργου καὶ ἀπίστου Ἀλβανοῦ· ὁ τύπος τοῦ ἄνευ ιδεώδους καὶ ἠθικῶν ἀρχῶν ἀνθρώπου, τοῦ λατρεύοντος μόνον τὴν ὕλικὴν δύναμιν. Ἐὰν οἱ Ἀλβανοὶ εἶχον ἐθνικὴν ἱστορίαν, ἐθνικὴν φιλολογίαν, ἐθνικὰς παραδόσεις, θὰ ὑφίστατο τὴν ἐπίδρασιν τούτων καὶ ὁ Ἀλῆς καὶ θὰ ἐσχημάτιζε τοῦλάχιστον Ἀλβανικὸν Κράτος, ἂν δὲν ἐγίνετο καλύτερος. Ἀλλ' ὅπως πλείστοι ἄλλοι Τουρκαλβανοὶ ἐσκέφθη μόνον *οἰκογενειακὸν* Κράτος νὰ ἰδρῦσῃ !

Ὅπως εἰς τὴν Νότιον Ἀλβανίαν καὶ Ἠπειρὸν ὁ Ἀλῆς Τεπελενλῆς, οὕτω καὶ εἰς τὴν Βόρειον οἱ *Μποσατλήδες*, ἐκ τοῦ χωρίου Μποσάτι, πλησίον τῆς Σκόδρας καὶ ἐκ τῆς φυλῆς τῶν Doukadjin, ἴδρυσαν ἰδίαν τοπαρχίαν. Πρῶτος ὁ Μεχμέτ Μποσατλῆς κατῶρθωσε νὰ ἀναγνωρισθῆ ὑπὸ τῶν Τούρκων κληρονομικὸς ἀρχὼν τῆς Σκόδρας περὶ τὸ 1760. Ὁ υἱὸς του Καρὰ-Μαχμουτ Μποσατλῆς ὑπηρέτησε τὴν Τουρκίαν εἰς τὴν καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Πελο-

ποννήσου τὸ 1770 καὶ τοῦτο ἐνίσχυσε τὴν θέσιν του ἐν τῇ βορείῳ Ἀλβανία. Διεξήγαγεν ἔπειτα μακρὸν καὶ λυσσώδη ἀγῶνα κατὰ τῶν Μαυροβουνιωτῶν (1787-1789), ὅτε καὶ ἐφονεύθη. Ἡ Πύλη ἐχρησιμοποίησε καὶ τὸν Ἀλῆ Πασᾶν κατὰ τῶν Μποσατλήδων διὰ νὰ φέρῃ τὴν ἐξάντλησίν των, τὸ ὁποῖον καὶ κατώρθωσε. Ὁ τελευταῖος Μποσατλής, ὁ Μουσταφᾶς, ἐξωρίσθη εἰς Μικρὰν Ἀσίαν μετὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἐὰν συνειργάζοντο ἐθνικῶς οἱ Μποσατλήδες μετὰ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ θὰ κατώρθωναν τότε νὰ ἰδρῦσουν Ἀλβανικὸν Κράτος.

Ἡ Ἀλβανία ἐγέννησε πολλοὺς ἰσχυροὺς ἄνδρας (!), ἀλλὰ πλὴν τοῦ Σκεντέρμπεη κανεὶς σχεδὸν δὲν ὑπηρετήσε τὴν πατρίδα του, ὅλοι ὑπηρετοῦν τὸν Μουσουλμανισμόν. Διὰ τοῦτο ἐνῶ οἱ Ἀλβανοὶ εἶναι μετὰ τῶν Μαυροβουνιωτῶν ὁ πολεμικώτερος λαὸς τοῦ Αἴμου, δὲν κατώρθωσαν νὰ ἐλευθερωθοῦν ἐνωρὶς ἀπὸ τῶν Τούρκων. Ὑπηρετοῦντες διὰ τῆς πλειονοψηφίας των τοὺς Τούρκους δὲν ἐφρόντισαν νὰ ἐλευθερώσουν τὴν χώραν των καὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐκμεταλλεθοῦν πρὸς τοῦτο τὰς περιστάσεις. Ὁ Μουσουλμανισμὸς λοιπὸν ὄχι μόνον ἐξεμεταλλεύθη τὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις τῶν Ἀλβανῶν διὰ νὰ διεξαγάγῃ πολέμους, ἀλλὰ καὶ ἠμπόδισε τὸν σχηματισμὸν Ἀλβανικοῦ Ἔθνους. Ἄν ἔμεναν οἱ Ἀλβανοὶ ὅλοι Χριστιανοί, βεβαίως θὰ ἠλευθε-

(!) Ἀλβανικὴ εἶναι καὶ ἡ δυναστεία τῶν Σουλτάνων τῆς Αἴγυπτου. Ὁ ἰδρυτὴς αὐτῆς Ἀλβανὸς Μεχμέτ Ἀλῆς ἐγεννήθη τὸ 1769 εἰς τὴν Καβάλλαν.

ρῶνοντο ἐνωρὶς, ἐνωρίτερον ἴσως ὅλων τῶν ἄλλων Χριστιανῶν τοῦ Αἴμου. Πολὺ χαρακτηριστικὸν τῶν σχέσεων Τούρκων καὶ Ἀλβανῶν εἶναι τὸ ἐξῆς γεγονός τοῦ Μοναστηρίου (1830): Ὁ Μέγας Βεζύρης Ρεσίτ Πασᾶς ἐκάλεσεν εἰς Μοναστήριον τῆς Πελαγονίας τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν πολεμιστῶν κατὰ τῆς Ἑλλάδος Ἀλβανῶν διὰ νὰ πληρώσῃ εἰς αὐτοὺς μισθοὺς καὶ ἔξοδα. Προσῆλθον περίπου 400-500 φύλαρχοι καὶ ἄλλοι Ἀλβανοὶ πρόκριτοι. Ἀφοῦ τοὺς ὑπεδέχθη ὁ Ρεσίτ καλῶς καὶ προσέφερεν εἰς αὐτοὺς γεῦμα, διέταξε κατὰ τινὰ παράταξιν τοῦ στρατοῦ νὰ τουφεκίσωσι τοὺς θεωμένους Ἀλβανούς. Τοιαύτη περίπου ἦτο πάντοτε ἡ ἀμοιβὴ τῶν Ἀλβανῶν διὰ τὰς ὑπηρεσίας πρὸς τοὺς Τούρκους.

Κατὰ τὸν Ρωσσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1878 οἱ Ἀλβανοὶ φοβηθέντες τὴν ἐπέκτασιν τῶν Μαυροβουνιωτῶν καὶ Σέρβων ἴδρυσαν τὸν «Ἀλβανικὸν Σύνδεσμον» καὶ ὑπέβαλον τὸν Ἰούνιον τοῦ 1878 ὑπόμνημα εἰς τὸν λόρδον Βήκον-σφηλδ, δι' οὗ ἐξήτουν τὴν αὐτονομίαν τῆς χώρας των. Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρον, ὄχι μόνον διότι ἀποτελεῖ τὴν πρώτην κυριωτέραν ἐκδήλωσιν τοῦ Ἀλβανισμοῦ ὡς ἐθνικότητος, ἀλλὰ καὶ διότι ἐπρότεινε τὴν ὁμοσπονδιακὴν ἔνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ἢ ὅποια ἐπίσης, κατὰ τὸ ὑπόμνημα, ὅπως ἡ Ἀλβανία, ἔχει τοὺς Σλάβους ἐχθρούς. Ἀλλὰ τὸ ὑπόμνημα δὲν ἠδύνατο νὰ ὠφελήσῃ, ὅπως θὰ ὠφέλουν αἱ λόγχοι τῶν Ἀλβανῶν, ἐὰν ἐγκαίρως καὶ σκοπίμως διηυθύνοντο κατὰ τὸ 1878 ἐναντίον τῆς Τουρκίας! Ὁ «Ἀλβανικὸς Σύνδεσμος» ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐφ' ὅσον εἰργάζετο κατὰ τῶν Ἑλλήνων, Βουλγάρων καὶ Μαυροβουνιω-

των. Ὁ Σύνδεσμος εἰργάσθη κατὰ τῆς ἐπεκτάσεως τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Ἥπειρον καὶ ἐζήτησε νὰ ἐνώσῃ Ἥπειρον καὶ Ἀλβανίαν εἰς μίαν αὐτόνομον ἐπαρχίαν. Ἀντέδρασε κατὰ τῆς συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, ἣτις παρεχώρει καὶ αὐτὴν τὴν Δίβρην καὶ Ἀχρίδα εἰς τοὺς Βουλγάρους. Πρὸς τοὺς Μαυροβουνιώτας συνεικροῦσθησαν ἐνόπλιος οἱ Ἀλβανοὶ, ὁ δ' ἀγὼν οὗτος εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν παραχώρησιν τῆς παραλίας τοῦ Δουλιτσίνιου ἀντὶ μεσογειῶν τμημάτων, τὰ ὅποια ἐζήτησε τὸ Μαυροβούνιον. Ὅταν ὁ Ἀλβαν. Σύνδεσμος δὲν ἦτο πλέον χρήσιμος εἰς τοὺς Τούρκους, διελύθη διὰ τοῦ Δερβίς πασᾶ, ὅστις τότε ἐδήλωσε καὶ τὴν Μιρδιτίαν.

Ἡ κυριωτέρα ἐπανάστασις τῶν Ἀλβανῶν κατὰ τῶν Τούρκων συνέβη μετὰ τὴν ἀνακήρυξιν τοῦ Συντάγματος ἐν Τουρκίᾳ τὸ 1908. Ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ Συντάγματος θὰ εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν στρατολογίαν καὶ τὴν πληρωμὴν φόρων, ὅχι μόνον τὴν κατάλυσιν τῆς αὐτονομίας τῶν Ἀλβανῶν. Οἱ Νεότουρκοι ἠθέλησαν νὰ ὑποτάξουν τελείως τὴν Ἀλβανίαν καὶ νὰ καταλύσουν τὴν αὐτόνομον πατριαρχικὴν διοίκησιν τῶν ὀρέων, ἐφαρμόζοντες τὸ Σύνταγμα καὶ τὴν ἰσότητά τῆς διοικήσεως πανταχοῦ τοῦ Κράτους. Οἱ Ἀλβανοὶ ὁμως τῆς Λιούμας κατ' ἀρχάς, τοῦ Κοσόβου ἔπειτα ἀντέστησαν κατὰ τοῦ Σεφικὲτ Τουργούτ Πασᾶ, ὅστις ἐστάλη νὰ ὑποτάξῃ τὴν Ἀλβανίαν. Καὶ ἐνίκησε μὲν κατ' ἀρχάς οὗτος, ἀλλ' ὅταν ἐπανεστήσαν καὶ οἱ Μιρδίται καὶ οἱ Μαλισόροι, οἱ Τούρκοι περιῆλθον εἰς δύσκολον θέσιν. Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1911 ἠναγκάσθησαν νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν αὐτοτέλειαν τῶν Ἀλβανῶν, τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν φόρων, τὴν εἰσαγωγὴν τῆς

Ἀλβανικῆς εἰς τὰ σχολεῖα. Οἱ Ἀλβανοὶ ἐδέχθησαν νὰ ὑπηρετοῦν στρατιωτικῶς μόνον ἐν Ἀλβανίᾳ.

Μετὰ ἐν ἔτος, τὸ 1912, ἐζήτησαν οἱ ἀδιάλλακτοι Νεότουρκοι νὰ ὑποτάξουν πάλιν τὴν Ἀλβανίαν ἀθετοῦντες τὰς συμφωνίας τοῦ προηγουμένου ἔτους. Οἱ Ἀλβανοὶ ἐπανεστάτησαν πάλιν καὶ ἐπροχώρησαν νικηφόρως μέχρι Σκοπίων, ὅπου ἐξεδίωξαν τὰς Τουρκικὰς ἀρχάς.

Μετ' ὀλίγον ἐξεργράγη ὁ Βαλκανικὸς πόλεμος τοῦ 1912. Οἱ Ἀλβανοὶ τότε διελύθησαν, δὲν ἠθέλησαν νὰ ταχθοῦν μετὰ τοὺς Χριστιανούς ἐναντίον τῶν Τούρκων, ὅχι μόνον διότι ἐφοβοῦντο τὸν Σλαβισμόν, ἀλλὰ καὶ διότι δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ πολεμήσουν κατὰ τῶν Τούρκων, ὡς αὐτοτελεῆ ἔθνος. Ἦθελαν μόνον ἐσωτερικὴν αὐτονομίαν καὶ ἐδέχοντο κατὰ τὰ ἄλλα τὴν Τουρκικὴν κυριαρχίαν, ἣ ὅποια τόσον ὠφέλει τοὺς Τουρκαλβανούς ἔξω τῆς Ἀλβανίας, εἰς τὴν Μακεδονίαν, τὴν Παλαιὰν Σερβίαν καὶ τὴν Ἥπειρον. Διότι οἱ Τούρκοι ὑπεστήριξαν ἐκθύμως τὴν ἐξάπλωσιν τῶν Τουρκαλβανῶν καὶ διὰ τούτων καὶ τῶν λοιπῶν Ἀλβανῶν εἰς τὰς ἀνωτέρω χώρας, βέβαιοι ὄντες ὅτι οὕτω στηρίζουν τὸ Κράτος των. Ὑπὸ τοιοῦτους ὅρους οἱ Ἀλβανοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ καταπολεμήσουν τὴν Τουρκικὴν κυριαρχίαν.

Δὲν ἔλαβον λοιπὸν μέρος εἰς τὸν Βαλκανικὸν πόλεμον κατὰ τῶν Τούρκων. Τοῦναντίον εἰς τὴν Σκόδραν, πολιορκηθεῖσαν ὑπὸ τῶν Μαυροβουνιωτῶν, ὑπεστήριξαν γενναίως τὴν Τουρκικὴν φρουράν. Οἱ Σέρβοι ἐν τούτοις νικήσαντες τοὺς Τούρκους κατῆλθον εἰς Δυρράχιον, διὰ τῆς βορείου Ἀλβανίας καὶ ἐπεδίωκαν νὰ ἐγκατασταθοῦν αὐτόθι, διότι εἶλον ἀνάγκην διεξόδου εἰς τὴν Ἀδριατικὴν θάλασσαν. Πολ-

λοὶ Σέρβοι πολιτικοὶ ἀντιπροσώπευον τὴν γνώμην, ὅτι ἡ Ἄλβανία πρέπει νὰ διανεμηθῇ μεταξύ Σερβίας καὶ Ἑλλάδος καὶ ἐνομισαν τότε ὅτι θὰ ἐπετύγχανον τὸ σκεδῖόν των, τὸ ὁποῖον, ὡς εἶπομεν, πλὴν ἄλλων πλεονεκτημάτων θὰ ἐξησφάλιζεν εἰς αὐτοὺς καὶ τὴν ἔξοδον εἰς τὴν Ἀδριατικὴν. Ὑπῆρξαν δ' οἱ Σέρβοι κατὰ τὴν διάβασίν των πολὺ προσεκτικοὶ καὶ προσηνέχθησαν φιλανθρώπως καὶ γενναιοδῶρος πρὸς τοὺς Ἄλβανούς διὰ νὰ μὴ ἐξάψουν τὸ μῖσος αὐτῶν κατὰ τοῦ Σλαβισμού. Ἄλλ' ὅπως ἡ Ἰταλία ἠμπόδισε τὴν προέλασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ πρὸς τὸν Αὐλῶνα, οὕτω καὶ ἡ Αὐστρία ἠνάγκασε τοὺς Σέρβους νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν βόρειον Ἄλβανίαν.

Ἄλβανία αὐτόνομος.— Ἐνεκα τῶν συγκρούσεων τῶν θελόντων νὰ καταλάβουν τὴν Ἄλβανίαν (Σέρβων, Αὐστριακῶν, Ἰταλῶν), μοιραίως θὰ ἀνεγνωρίζετο ἡ χώρα αὐτόνομος. Πράγματι μετὰ τὴν νίκην τῶν συμμάχων κατὰ τῶν Τούρκων τὸ 1912, οἱ Ἄλβανοὶ ἐνόησαν ὅτι ἔπρεπε νὰ ζητήσουν τὴν αὐτονομίαν των καὶ τοῦτο ἔκαμαν ἐν Αὐλῶνι τὸν Νοέμβριον τοῦ 1912, διὰ τοῦ Ἰσμαῆλ Κεμάλ βέη. Αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις συνήνεσαν τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1912 εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς Ἄλβανικῆς αὐτονομίας καὶ μετὰ ἐν ἔτος, τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1913, καθώρισαν δι' ἐπιτροπῆς διεθνoῦς τὰ σύνορα τῆς Ἄλβανίας. Τέλος Φεβρουαρίου τοῦ 1914 ἀπεβιβάσθη εἰς Ἄλβανίαν ὁ ἐκλεγείς Ἡγεμὼν (Ἄλβ. *Μπρέτ* ἐκ τοῦ λατ. *imperator!*) αὐτῆς πρίγκηψ Γουλιέλμος τοῦ Wied, τὸν ὁποῖον ἐβοήθησεν εἰς τὴν διοίκησιν Διεθνῆς Ἐπιτροπῆς ἐλέγχου μέλλουσα νὰ ὀργανώσῃ τὴν χώραν καὶ τὴν χωροφυλακὴν ὑπὸ Εὐρωπαϊοὺς ἀξιωματικούς. Εἰς τὴν Σκό-

δραν ὑπῆρχον ἀκόμη καὶ διεθνῆ στρατεύματα, ἀποβιβασθέντα διὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν κράτησιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Μανροβουνιωτῶν.

Τοιοῦτοτρόπως ἠλευθερώθη τελευταῖον ἀπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγὸν τὸ Ἄλβανικὸν Ἔθνος, τὸ ὁποῖον μετὰ τῶν Ἑλλήνων προῆλθεν ἀπὸ τὰ παλαιότατα ἰθαγενῆ στοιχεῖα τοῦ Αἴμου. Πῶς συμβαίνει ὅτι ἔθνος τόσον παλαιὸν εἰς τὸν πυρῆνα του — ἀδιάφορον ὅτι ἀνemίχθη μετὰ πολλῶν ξένων στοιχείων —, τόσον πολεμικόν, ἠλευθερώθη τελευταῖον, χωρὶς μάλιστα τὴν ἰδικὴν του προσπάθειαν, ἀλλὰ διὰ τῆς συνδρομῆς τῆς τύχης καὶ τῶν περιστάσεων; Ὁ παλαιὸς Θρακο-Ἰλλυρικὸς πυρῆν τοῦ Ἄλβανισμού διεσώθη ἔνεκα μόνον τῆς ἀποκέντρου καὶ ὀρεινῆς θέσεως τῆς Ἄλβανίας— ἄλλως θὰ ἐξεσλαβίζετο, ὅπως ὁ Ἰλλυρισμὸς τῆς Δαλματίας κλπ.—, ἀλλὰ διὰ τὸν αὐτὸν γεωγραφικὸν λόγον ἀργὰ πάντοτε εἰσήγετο ὁ πολιτισμὸς καὶ διὰ τοῦτο σήμερον ἀκόμη ἀντιπροσωπεύει οὗτος ἐν Ἄλβανίᾳ τὴν πατριαρχικὴν βαθμίδα τῆς ἐξελιξέως του. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς εὐκινήτους Ἑλληνας, οἱ ὁποῖοι πρὸς ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ ἐπεκοινωνῶνεν πάντοτε τάχιστα, ὁ Θρακο-Ἰλλυρικὸς πυρῆν τῶν Ἄλβανῶν ἔμεινε συντηρητικὸς, δὲν ἦλθεν εἰς μεγάλην ἐπαφὴν πρὸς τὰ ἑλληνικὰ ἢ ἄλλα γράμματα καὶ δὲν ἠδυνήθη διὰ τοῦτο νὰ ἀναπτύξῃ ἀνωτέραν πνευματικὴν κίνησιν, ἐθνικὴν λογοτεχνίαν, ἐθνικὰ ἰδεώδη. Παρ' ἡμῖν συνέβη τὸ ἀντίθετον: τὸ βάρος, ὁ ὄγκος τῆς πνευματικῆς ἐργασίας τοῦ παρελθόντος Ἑλληνισμοῦ πιέζει τόσον πολὺ τὸ παρὸν, ὥστε καταπνίγει τὴν ἐλευθέραν δημιουργικότητα, ἐπιβάλλει τὴν μίμησιν· ἐν Ἄλβανίᾳ τὸ πνευματικὸν παρελθὸν εἶναι ἄγνω-

στον, ὅλα τὸ παρὸν πρέπει νὰ τὰ κατορθώσῃ καὶ τὸ πρᾶγμα εἶναι πολὺ δυσκολώτερον!

Τὴν Ἀλβανίαν μὲ τοιοῦτον παρελθὸν ἔμελλε νὰ διοικήσῃ ὁ πρίγκηψ τοῦ Wied. Τί πρῶτον καὶ τί δεύτερον νὰ ἐπιχειρήσῃ; Ἐκτὸς τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Ἡπείρου, περὶ τῆς ὁποίας θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω, ἡ ἐσωτερικὴ ἀναρχία ἐβασίλευεν· ἡ ἔνωσις τῶν Ἀλβανῶν ἦτο ἔργον ἐξωτερικόν, δὲν προήλθεν ἀπὸ ἐσωτερικὴν ἀνάγκην καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶχε στερεὰς τὰς βάσεις. Οἱ Τουρκαλβανοὶ πρὸ πάντων ἦσαν ἐχθροὶ τοῦ Wied, διότι ἤθελαν νὰ φέρουν ἰδικόν των, Μουσουλμάνον ἡγεμόνα, καὶ ἡ ἀναρχία δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ ἐκλείψῃ. Ἐνῶ ἡ ἐσωτερικὴ κατάστασις τῆς Ἀλβανίας ἦτο ἐπικίνδυνος, ἐξερράγη καὶ ὁ Εὐρωπαϊκὸς πόλεμος τὸ 1914 καὶ οἱ Εὐρωπαῖοι ἀξιωματικοί, διεθνῆ στρατεύματα παραμειναντα εἰς τὴν Σκόδραν, ἡ Διεθνὴς Ἐπιτροπὴ Ἐλέγχου ἠναγκάσθησαν νὰ φύγουν. Εὐρεθεὶς εἰς ἀπελπιστικὴν δυσχερείαν ὁ Wied ἠναγκάσθη ταχέως νὰ φύγῃ ἐκ Δυρραχίου. Ὀλίγους μόνον μῆνας ἐξήσκησε σκιώδη κυβέρνησιν ὁ πρῶτος ἡγεμὼν τῆς Ἀλβανίας!

Ἐπεκράτησεν ἀναρχία ἐν Ἀλβανίᾳ καὶ ἐζητήθη ὑπὸ τῆς Entente διὰ τοῦτο ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα νὰ καταλάβῃ τὴν Β. Ἡπείρου χάριν τῆς τάξεως. Οἱ Αὐστριακοὶ ἐπροχώρησαν καὶ κατέλαβον μέρος τῆς Ἀλβανίας, ἀφοῦ ἐνίκησαν τοὺς Σέρβους τὸ 1916. Οἱ Ἴταλοι ἀπεβιβάσθησαν εἰς Αὐλῶνα καὶ οἱ Βούλγαροι ἐπροχώρησαν μέχρι τινὸς εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἀλβανίαν! Ἡ νίκη τῆς Entente ἐφυγάδευσε τοὺς Αὐστριακοὺς καὶ ἐφάνη πρὸς στιγμὴν εὐλόγος ἡ ὑπόθεσις ὅτι οἱ Ἴταλοι θὰ ἐκπληρώσουν παλαιὰ των ὄνειρα, ὅτι θὰ

ἐγκατασταθοῦν μονίμως πλέον ἐν Ἀλβανίᾳ καὶ ὅτι θὰ γίνωνται κύριοι τῆς Ἀδριατικῆς. Θὰ ἦτο τοῦτο μέγας κίνδυνος καὶ διὰ τὸν Ἑλληνισμόν, διότι οἱ Ἴταλοι θὰ ἐπεδίωκαν ἐκ τοῦ ἀσφαλτοῦς διὰ μακιαβελικῆς πολιτικῆς τὴν ἐξασθένεισιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Ἡπείρῳ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ. Εὐτυχῶς καὶ παρὰ πάντα φόβον οἱ Ἀλβανοὶ ἐξεδίωξαν τοὺς Ἴταλοὺς καὶ οὕτω ἔδειξαν ὅτι ἔχουν συνείδησιν τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας των καὶ εἶναι πρόθυμοι ὅλοι νὰ τὴν ὑπερασπίσων παρὰ τὰς κοινωνικὰς καὶ θρησκευτικὰς διαφοράς. Ἄλλ' ἡ ἐκδίωξις τῶν Ἰταλῶν ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν εἶναι καὶ ὑπὸ ἄλλην ἔποψιν διδακτικὴ· συνεννόησις Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν θὰ ἦτο πολύτιμος δι' ἀμφοτέρω τὰ ἔθνη καὶ αὕτη βεβαίως θὰ ἐπιδιωχθῆ, ὅταν λυθοῦν τὰ ἐκκρεμῆ ζητήματα μεταξὺ τῶν δύο λαῶν (πρὸ πάντων τὸ ζήτημα τῆς Β. Ἡπείρου) λογικῶς καὶ ὅταν παύσῃ ἡ ἐπίδρασις τοῦ Τουρκισμοῦ ἐν Ἀλβανίᾳ.

Μετὰ τὴν προσωρινὴν αὐτονομίαν ὑπὸ τὸν Wied τὸ 1914, ἡ Ἀλβανία ὑπέστη τὴν εἰσβολὴν Αὐστριακῶν, Ἰταλῶν, Βουλγάρων, οἱ ὅποιοι ὅλοι ἔφυγαν. Σήμερον εἶναι ἐλευθέρη ἡ Ἀλβανία καὶ ἀναμένει τὸν διεθνῆ κανονισμόν ὄλων τῶν συνόρων της καὶ τὴν διεθνῆ ἐνίσχυσιν, ἀνάλογον πρὸς τὴν παρασχεθεῖσαν κατὰ τὸ 1914. Ἡ χώρα ἔνεκα τῆς οἰκονομικῆς ἀθλίας καταστάσεως καὶ τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων, θὰ ὑποφέρῃ ἐπὶ πολὺ ἀκόμη· δυσκόλως θὰ ἐθισθοῦν οἱ Ἀλβανοὶ εἰς τὴν ὑπακοὴν εἰς τὸ Κράτος, ἔστω καὶ ἰδικόν των, δυσκόλως θὰ πληρώσουν φόρους, δυσκόλως θὰ ἀναγνωρίσουν τοὺς νόμους, οἱ ὅποιοι θὰ πατάξουν τὴν ἀρπαγὴν, τὴν μεγάλην ἰδιοκτησίαν, τὴν ἐκδίωξιν

τοῦ αἵματος. Ἡ ἀναρχία θὰ βασιλεύσῃ ἐπὶ πολὺ ἀκόμη εἰς τὴν δυστυχή χώραν, ἂν μάλιστα ἐξωτερικαὶ ὄραδιουργίαι παρεμβάλουν δυσκολίας εἰς τὸ ἔργον τῶν κυβερνώντων. Οἱ Ἴταλοι ἐξειδιώχθησαν, ἀλλὰ δὲν θὰ παύσουν νὰ ἀναμιγνύονται εἰς τὰ πράγματα τῆς χώρας καὶ ἂν εὔρουν εὐκαιρίαν θὰ καταλάβουν ἐκ νέου τὸν Αὐλῶνα. Θὰ βοηθήσουν ἐν πρώτοις οἰκονομικῶς τὴν χώραν διὰ νὰ ἀναμιγνύονται καὶ τὴν ἐκμεταλλευθοῦν εὐκολώτερον.

Εὐτύχημα θὰ εἶναι διὰ τὴν Ἀλβανίαν, ἂν διεθνῆς τις ἐπιτροπή, ὅπως κατὰ τὸ 1914, ἀναλάβῃ τὴν ὄργάνωσιν καὶ προσωρινὴν ἀκόμη διοίκησιν τῆς χώρας καὶ τοιοῦτοτρόπως περιορίσῃ τὴν Ἰταλικὴν ἐπέμβασιν καὶ ἐκμετάλλευσιν. Κατὰ τὴν γνώμην μας ἡ Ἑλλὰς ἔχει συμφέρον νὰ ἴδῃ τὴν Ἀλβανίαν ταχέως εὐνομουμένην καὶ ἐσωτερικῶς ἰσχυράν, θὰ ἔπρεπεν ἐπομένως νὰ τὴν βοηθήσῃ κατὰ πάντα δυνατὸν τρόπον διὰ νὰ φθάσῃ εἰς ἐσωτερικὴν ἡσυχίαν. Μὲ τὸν καιρὸν ἴσως γίνῃ καὶ ὁμοσπονδιακὴ ἔνωσις ἢ ἄλλη προσέγγισις τῶν δύο χωρῶν, καθ' ὃν τρόπον ἐπανειλημμένως καὶ Ἀλβανοὶ ἐξέχοντες ἐζήτησαν ἄλλοτε. Ἀκριβῶς διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν ταχύτεραν προσέγγισιν τῶν δύο λαῶν, πρέπει νὰ λυθῇ ταχύτερον, διὰ συμβιβασμοῦ, τὸ ζήτημα τῆς Βορ. Ἡπείρου καὶ νὰ παύσῃ ἡ ἐπίδρασις τοῦ Τουρκισμοῦ ἐν τῇ Ἀλβανίᾳ. Ταχέως ἔπειτα θὰ ἐπέλθῃ ἡ ἀπαραίτητος προσέγγισις, τὴν ὁποίαν θὰ ἐπιβάλλουν περισσότερον οἱ ἐχθροὶ τῆς Ἀλβανίας ἢ τῆς Ἑλλάδος (1).

(1) Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἀφ' ὅτου ἔφυγαν οἱ ξένοι, ἔγινεν ἀρκετὴ ἐργασία εἰς τὴν πολιτικὴν ὄργάνωσιν τῆς χώρας. παρὰ

Βόρειος Ἡπειρος.— Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ γίνῃ λόγος ἐνταῦθα περὶ τῆς Βορείου Ἡπείρου, τὴν ὁποίαν πολλοὶ ξένοι ὀνομάζουν Νότιον Ἀλβανίαν καὶ θέλουν νὰ προστεθῇ εἰς τὴν Ἀλβανίαν. Ἡ ἀμφισβητουμένη σήμερον Β. Ἡπειρος κεῖται βορείως γραμμῆς, ἀρχομένης ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Φτελιᾶ ἀντικρὺ τῆς Κερκύρας καὶ καταληγουσῆς ἀνατολικῶς τῆς Κορυτσᾶς μεταξὺ τῶν λιμνῶν Ἀχρίδος καὶ Πρέσπας.

Ἡπειρος ὀνομάζετο τὸ πάλαι ἡ χώρα ἀπὸ τῶν Ἀκροκεραυνίων ὄρεων μέχρι τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου. Ἡ περιφέρεια τοῦ Ὠρικοῦ κειμένη εἰς τὸν μυχὸν τοῦ κόλπου τοῦ Αὐλῶνος, ἐθεωρεῖτο «ἀρχὴ Ἑλλάδος (2)». Ὀλίγον δηλαδὴ ἤλλαξεν ἔκτοτε ἡ ἐθνολογικὴ γραμμὴ καὶ εἰς τὴν Ἡπειρον, ὅπως καὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν. Τὰ νέα βόρεια σύνορα τῆς Ἑλλάδος ἐν Ἡπείρῳ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ ἐτέθησαν ὀλίγον

τὰς ἀνταρσίας διαφόρων στοιχείων, παρὰ τὰς συχνὰς κυβερνητικὰς μεταβολάς. Ἡ εἰσδοσις τῆς Ἀλβανίας εἰς τὴν Κοινωνίαν τῶν Ἐθνῶν τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1920, ὠφέλησεν αὐτὴν ἠθικῶς καὶ πολιτικῶς. Ἐσωτερικῶς ὑπῆρξε σημαντικὸν γεγονός ἡ Ἐθνικὴ Συνέλευσις ἢ συνέλευσις εἰς τὴν Λούσαν τὸ 1920, ἡ ὁποία ὥρισεν τετραμελῆ Ἀντιβασιλείαν ἐξ ἑνὸς Ὁρθοδόξου, ἑνὸς Καθολικοῦ, ἑνὸς Μπεντικασῆ καὶ ἑνὸς Ὁρθοδόξου Μουσουλμάνου. Ἡ Ἀντιβασιλεία ἔκτοτε κυβερνᾷ τὴν χώραν ὡς ἀνωτάτη ἀρχὴ καὶ καλεῖ ὡς πρωθυπουργοὺς τοὺς δυναμένους ἐκάστοτε νὰ συγκρατήσουν τὴν τάξιν καὶ νὰ πατάξουν τὴν ἀναρχίαν.

(2) Ὅταν τὸ Ὠρικὸν κατεστράφη τὸν δευτέρου μ. Χ. αἰῶνα ὑπὸ σεισμοῦ, ἀνφοδομήθη ὑπὸ τοῦ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, τοῦ ἰδρυτοῦ τοῦ Παναθηναϊκοῦ Σταδίου καὶ τοῦ Ὁδείου Ἀθηνῶν.

νοτιώτερον τῆς γραμμῆς, ἢ ὁποῖα τὸ πάλαι ἐθεωρεῖτο ἀρχὴ τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ βορρᾶ. Εἰς τὴν Β. Ἦπειρον κατόκουν τὸ πάλαι εἰς μὲν τὰ παράλια, τὴν Χιμάραν καὶ νοτιῶς αὐτῆς οἱ **Χάονες**, εἰς δὲ τὰ μεσόγεια οἱ **Ἀτιντᾶνες** καὶ οἱ **Παραναῖοι** (οἱ παρὰ τὸν Ἀφῶν δηλ. ἢ Αὔων ποταμὸν κατοικοῦντες). Οὗτοι ἦσαν κατὰ τὰς νεωτέρας παρατηρήσεις Ἕλληνες καὶ μόνον εἰς τὴν περιφέρειαν Κορυτσᾶς κατόκουν τὸ πάλαι Ἰλλυριοί, οἱ Δασσαρηῖται. Καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι αἱ παρατηρήσεις περὶ ἐλληνικῆς καταγωγῆς τῶν Χαόνων, Ἀτιντάνων, Παραναίων δὲν εἶναι ὅλως διόλου ἀκριβεῖς, εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι διὰ τοῦ χρόνου διεδόθη αὐτόθι μόνον ἐλληνικὸς πολιτισμὸς καὶ ἐπομένως οἱ τυχὸν ὑπάρχοντες ἀρχικῶς ὀλίγοι Ἰλλυριοὶ τελείως ἐξηλληνίσθησαν. Ὡστε ἀσφαλὲς εἶναι ὅτι τὸ πάλαι μόνον Ἕλληνες, ἴσως δὲ καὶ ὀλίγοι ἐξηλληνισμένοι Ἰλλυριοὶ κατόκησαν εἰς τὴν Β. Ἦπειρον. Διὰ τοῦτο εὐρίσκονται σήμερον πανταχοῦ τῆς χώρας ἐπιγραφαὶ ἐλληνικαὶ ἀρχαῖαι, τεμάχια γλυπτᾶ, ἔγνη συνοικισμῶν καὶ οἰκοδομημάτων ἐλληνικῶν.

Διὰ τοῦτο τὸ πάλαι τὸ ὄνομα Ἰλλυρίς ἢ Ἰλλυρία δὲν ἀπεδόθη εἰς τὴν Ἦπειρον καὶ τοῦτο εἶναι χαρακτηριστικόν. Ἀντιθέτως **Νέα Ἦπειρος** ὠνομάσθη κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους καὶ ἡ σημερινὴ Ἀλβανία, πάντως δὲ τότε καὶ κατὰ τὸν μεσαῖωνα, ὅτε οἱ Ἰλλυριοὶ δὲν ἀκούονται σχεδόν, ὄχι μόνον ἢ παλαιὰ Ἦπειρος ἦτο ἐλληνικὴ ἀλλὰ καὶ αἱ πόλεις τῆς Ἀλβανίας. Σλάβοι βεβαίως κατήλθον καὶ εἰς τὴν Ἀλβανίαν, ἀλλ' οὗτοι ἦσαν σχετικῶς ὀλίγοι καὶ δι' αὐτὸ καὶ εἰς τὴν βόρειον Ἀλβανίαν ἀκόμη ἐξηλβανίσθησαν τελείως, ἐνῶ ἡ σλαβικὴ γλῶσσα ἔχει τὴν δύναμιν νὰ μετα-

δίδεται ὑπὸ μειονοψηφίας σλαβικῆς εἰς πλειονοψηφίαν ξενικὴν.

Τὸ ἐλληνικὸν Δεσποτάτον κατὰ τὸν δέκατον τρίτον καὶ δέκατον τέταρτον αἰῶνα ἐνίσχυσε τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς χώρας, ὅπως ἡ αὐτοκρατορία Τραπεζοῦντος ἐστερέωσε καὶ ἠύξησε καὶ κατέστησε μέχρι τῶν Νεοτούρκων βιώσιμον τὸν Ἑλληνισμὸν τοῦ Πόντου. Τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ τὴν δύναμιν δεκνύουσιν ἐπίσης αἱ ὠραῖαι βυζαντιναὶ ἐκκλησίαι τοῦ Λαμπόβου, τοῦ Πωγωνίου, μοναστήρια, φρούρια καὶ συνοικισμοί. Μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου κατέστησαν προσωρινῶς, κατὰ τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα κυρίως, ἰσχυροὶ Ἀλβανοὶ ἀρχηγοὶ κύριοι τῆς Ἠπείρου (1418). Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα ἐγκατεστάθησαν πολλοὶ Ἀλβανοὶ εἰς τὴν Ἠπειρον ὑπὸ τοῦ Στεφάνου Δουσάν, ὡς εἶπομεν.

Οἱ Τοῦρκοι κατέλαβον τὴν χώραν τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα (1430 παρεδόθησαν τὰ Ἰωάννινα), ἔκτοτε δ' ἄρχεται ἡ οἰκονομικὴ κατὰ πρῶτον κατάπτωσις τῆς Ἠπείρου. Ἐκ τῶν Ἠπειρωτῶν μόνον οἱ Χιμαριῶται δὲν ὑπετάγησαν εἰς τοὺς Τούρκους, ἀλλ' ἀντέστησαν εἰς πᾶσαν προσβολὴν αὐτῶν καὶ κατώρθωσαν νὰ ζήσουν βίον μᾶλλον ἐλεύθερον μὲ τὰ ἰδιαίτερα προνόμια, τὰ ὁποῖα ἔλαβον παρὰ τῶν Σουλτάνων. Οἱ Χιμαριῶται εἶχον τὴν δεξιότητα νὰ ἐπιδιώκουν ἀπ' εὐθείας ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν βελτίωσιν τῆς θέσεώς των, ἐνῶ ἐπὶ τῆς τραχείας καὶ δυσπροσίτου χώρας των ἀνθίσταντο εἰς τοὺς στρατοὺς τῶν Σουλτάνων. Τὴν καταστροφὴν τῆς Χιμάρας κατώρθωσε νὰ ἐπιφέρει Ἀλβανὸς ἀπαίσιος, ὁ Ἀλῆ Πασᾶς· οὗτος ἄλλα μὲν χωριὰ τῆς

Χιμάρας κατέστρεψε, ἄλλα (περὶ τὸ Κορβελέσι) ἐξηνάγκασεν εἰς ἐξισλαμισμὸν. Πολλοὶ κάτοικοι ἔφυγαν εἰς Κέρκυραν, εἰς Ἴταλιαν, εἰς τὰ νότια τῆς Ἡπείρου καὶ μόνον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ἐπανῆλθον ὀλίγοι ἐκ τῶν ἐπιζησάντων εἰς τὴν Χιμάραν.

Ἀληθῶς εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ μόνον καταστροφὰς ἔφεραν εἰς τὴν Ἡπειρον. Καὶ τὸ πάλαι ἀναφέρονται συχναί Ἰλλυρικαὶ ἐπιδρομαὶ καὶ ἀγῶνες τῶν Χαόνων καὶ Ἀτινιάνων κατὰ τῶν Ἰλλυριῶν καὶ εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους, πρὸ πάντων ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ καὶ ἐξῆς συχναὶ καταστροφαί. Οἱ ζητοῦντες νὰ καταλάβουν χώραν τινὰ σήμερον δὲν ὀφείλουν νὰ καταστρέφουν αὐτὴν κατὰ μεσαιωνικὸν καὶ κατὰ Τουρκικὸν τρόπον. Ἄλλ' οἱ Ἀλβανοὶ μόνον καταστροφὰς ἐπέφερον εἰς τὸν Ἡπειρον, ἐνῶ ἀντιθέτως ὅλος ὁ πολιτισμὸς αὐτόθι εἶναι ἔργον ἑλληνικόν. Τὸ κράτος τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ χρησιμεύει σήμερον εἰς τοὺς Ἀλβανούς καὶ τοὺς φίλους των διὰ νὰ στηρίξουν τὰ ἐπὶ τῆς Ἡπείρου ἄλβανικὰ δίκαια. Ἀλλὰ τὸ Κράτος τοῦτο δὲν ἐστηρίχθη μόνον ἐπὶ ἄλβανικοῦ πληθυσμοῦ, πρὸ πάντων δὲ διεκρίθη διὰ τὴν βαρβαρότητα καὶ τὰς καταστροφὰς, τῆς ὁποίας ἐπέφερον εἰς τὴν Ἡπειρον. Πῶς αἱ καταστροφαὶ αὗται δύνανται νὰ δώσουν δικαιώματα κατακτητικὰ εἰς τοὺς Ἀλβανούς; Ἐπὶ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ἐνισχύθη ὁ Ἀλβανισμὸς τῆς Ἡπείρου, κατεστράφησαν χιλιάδες Ἑλλήνων, ἠρπάγησαν περιουσίαι δεκάδων ἑκατομμυρίων καὶ τὸ ἔργον τῆς προόδου, τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἔσταμάτησε προσωρινῶς.

Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τῆς Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας, τὸ

1854 ἄλλαι καταστροφαὶ ἐπῆλθον εἰς τὴν χώραν, ὅπως καὶ κατὰ τὸ 1878, ὅτε κατεστράφη τὸ ἡρωϊκὸν Λυκούρσι πλησίον τῶν Ἁγίων Σαράντα. Χιλιάδες πάλιν Ἑλλήνων ἔφυγαν εἰς Κέρκυραν καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος.

Κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1912-13 οἱ Χιμαριῶται ἐπολέμησαν πάλιν κατὰ τῶν Τουρκαλβανῶν ὑπὸ τὸν Σπυρομήλιον, ἀπόγονον ἐνδόξου στρατιωτικῆς οἰκογενείας. Ὅταν ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς προήλauen εἰς κατάληψιν τῆς Βορ. Ἡπείρου, οἱ ὑποχωροῦντες Τουρκαλβανοὶ κατέστρεψαν πάλιν πολλὰ Ἑλληνικὰ χωριά τῆς χώρας. Ὅρθως παρατηρεῖ ὁ Σπυρίδων Λάμπρος: «ἡ πειστικωτάτη ἀπόδειξις περὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν χωρῶν τούτων εἶναι τὸ πλῆθος τῶν ἐν ταῖς περιοχαῖς τῆς Χιμάρας καὶ τοῦ Δελβίνου χωρίων τῶν καταστραφέντων ὑπὸ τῶν Τουρκαλβανῶν κατὰ τὸν Βαλκανικὸν πόλεμον, ὃν οἱ κάτοικοι ἔσωσαν τὴν ζωὴν αὐτῶν φεύγοντες εἰς τὴν νότιον Ἡπειρον ἢ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τὰ χωρία ταῦτα τὰ λαφυραγωγηθέντα καὶ πυρποληθέντα ἀνέρχονται εἰς ἐξήκοντα περίπου. Εἶναι δὲ προφανές ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ δὲν ἠθέλον κάμει χρῆσιν τῶν γυαταγανίων αὐτῶν καὶ τοῦ δαυλοῦ ἐναντίον ὁμοειδῶν ἐχόντων τὴν αὐτὴν καὶ αὐτοὶ ἔθνηκην συνείδησιν».

Ἐκ τῆς συντόμου ἱστορικῆς ἐπισκοπήσεως φαίνεται ὅτι κατὰ πρῶτον κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον καὶ δέκατον πέμπτον αἰῶνα κατῆλθον Ἀλβανοὶ εἰς Ἡπειρον, ὅτι δ' οὗτοι ἐνισχύθησαν πολὺ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Ἐκτοτε βεβαίως τὸ Τουρκαλβανικὸν στοιχεῖον ἐδυνάμωσεν οικονομικῶς καὶ ἀριθμητικῶς, διότι ἡ Τουρκικὴ Κυβέρνησις, μάλιστα ἀπὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1854 καὶ ἐξῆς παντοιο-

τρόπως ἐπίεξε τοὺς Ἑλληνας τῆς Ἠπείρου καὶ ἐβοήθει τοὺς Τουρκαλβανούς. Τὰ μεγάλα καὶ καλὰ κτήματα τῆς Ἠπείρου ἔγιναν κατὰ τὸ πλεῖστον Τουρκικὰ δι' ἀρπαγῆς ἢ ἀναγκαστικῆς πωλήσεως, οἱ δὲ Ἕλληνες ἔμειναν κύριοι τῶν πτωχοτέρων ἔδαφῶν ἢ ἠναγκάσθησαν νὰ μεταναστεύσουν διὰ νὰ ζήσουν ἀνετώτερον. Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ Ἠπειρώται μεταναστεύουν περισσότερον τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, τοῦτο δὲ προῆλθεν ὄχι ἐκ τῆς φυσικῆς πτωχείας τῆς χώρας, ἀλλ' ἐκ τῶν μεγαλυτέρων πιέσεων, τὰς ὁποίας ὑπέστησαν οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τῶν Τούρκων καθ' ὑπόδειξιν τῶν Τουρκαλβανῶν. Τελευταῖον μάλιστα ἐπὶ τοῦ Σουλτάνου Χαμίτ οἱ ἀνώτεροι ὑπάλληλοι τῆς Ἠπείρου ἦσαν Ἀλβανοί, διότι ὁ Σουλτάνος οὗτος ἤθελε καὶ ἐπεδίωκε τὴν ἐνίσχυσιν τῶν Τουρκαλβανῶν ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ, ἤθελε τὴν **ἐξαλβάνισιν** τῶν μερῶν τούτων, τὸ ὁποῖον κατ' αὐτὸν ἐσήμαινε τότε ἐκτουρκισμόν. Οἱ Τουρκαλβανοὶ ὑπάλληλοι καὶ κτηματῆαι ἔφεραν καὶ ἄλλους Ἀλβανούς εἰς τὴν Ἠπειρον καὶ Μακεδονίαν, γεωργούς, κτηνοτρόφους, ἐνόπλους ὄλους καὶ τρομοκρατοῦντας εὐκόλως τοὺς Χριστιανούς.

Ἄλλὰ παρ' ὅλην τὴν συστηματικὴν πίεσιν τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἠπείρου καὶ τὴν ἐνίσχυσιν τῶν Τουρκαλβανῶν, ὁ πληθυσμὸς τῆς Β. Ἠπείρου εἶναι κατὰ πλειονοψηφίαν χριστιανικὸς καὶ ἑλληνικὸς. Κατὰ τὴν Τουρκικὴν στατιστικὴν τοῦ 1908 ἡ ἀμφισβητουμένη Β. Ἠπειρος εἶχε 120,000 περιπόου Ὀρθοδόξους καὶ 100,000 Τούρκους. Ἄν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ Τούρκοι εἶχαν τὴν τάσιν νὰ ἐξογκώνουν τὸν Μουσουλμανικὸν πληθυσμόν, ὅτι δὲ χιλιάδες Ἠπειρώται κατὰ τὴν ἀπογραφὴν εὐρίσκοντο εἰς τὸ ἐξωτερικόν, τότε οἱ

ἀνωτέρω ἀριθμοὶ πρέπει νὰ τροποποιηθοῦν ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐκ τῶν Ὀρθοδόξων Ἑλληνογλωσσοὶ εἶναι κατὰ πλειονοψηφίαν οἱ κάτοικοι τῆς Χιμάρας, Δελβίνου, Ἀργυροκάστρου, Πωγωνίου, πόλεως Κορυτσᾶς, Ἀλβανόγλωσσοι δὲ οἱ κάτοικοι τῶν Καζάδων Τεπελενίου, Πρεμετῆς, Κολωνείας. Ἡ Ἑλλάς ἐφάνη ὑποχωρητικὴ ὡς πρὸς τοὺς Καζάδες Τεπελενίου, Πρεμετῆς, Κολωνείας.

Ἡ πλειονοψηφία τῶν Ἑλληνογλωσσῶν καὶ ἑλληνιζόντων κατὰ τὸ αἶσθημα εἶναι ἀρκετὰ χαρακτηριστικὴ. Ἐὰν δὲν ὑπῆρχαν ἀρχαιοθὲν Ἕλληνες εἰς τὴν Β. Ἠπειρον, δὲν θὰ εἴχομεν σήμερον ἑλληνογλώσσους κατοίκους αὐτόθι, οὔτε πρέπει νὰ ὑποτεθῇ ὅτι διὰ τῶν σχολείων τάχα κατωρθώθη νὰ μάθουν ἑλληνικὰ οἱ Ἀλβανοὶ καὶ νὰ γίνουν τόσον ἐνωρὶς Ἕλληνες τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ αἶσθημα. Ὅστις γνωρίζει μὲ πόσας δυσκολίας μανθάνουν ἑλληνικὰ οἱ Ἀλβανοὶ τῆς Ἀττικῆς οἱ ἐπικοινωνοῦντες καθ' ἑκάστην μὲ τὰς Ἀθήνας, δὲν θὰ πιστεύσῃ τὸν μῦθον περὶ ἐξελληνίσεως τυχόν Ἀλβανῶν εἰς τὴν Βόρ. Ἠπειρον. Ὅτι πάντοτε ὑπῆρχον Ἕλληνες πολλοὶ αὐτόθι, φαίνεται ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἱστορικῆς ἐπισκοπήσεως, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν κατωτέρω: Εἰς τὴν Χιμάραν ἀπαντοῦν πλεῖστα τοπωνύμια ἑλληνικώτατα (Κάκοψον, Κάλοψον, Γυπέα, Διπόταμο, Ραζῶνες, Σταυρίδι, Φυτιά, Χάος, Γράμματα κλπ., τὰ ὁποῖα δὲν θὰ ἐσώζοντο, εἴαν ποτε διεκόπτετο ἢ συνέχεια τοῦ αὐτόθι Ἑλληνισμοῦ. Ὁ ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων κ. Δημ. Εὐαγγελίδης εἰς τὸ ἐνδιαφέρον του βιβλίον «Ἡ Βόρειος Ἠπειρος» γράφει προσέτι περὶ τῶν τοπωνυμίων τῆς Χιμάρας: «**Ἀθλατόρι** καὶ **Περιθῶρι** λέγονται λόφοι τινές, **Γωνία** εἶναι ὄρου ὄνομα,

Κρωτήρι (ἀκρωτήριον), **Παγά** καλεῖται μικρὰ κοιλὰς ἐν τῇ ὁποίᾳ ὑπάρχει πηγὴ. Ὁ δὲ πρὸς βορρᾶν τῆς πόλεως Χιμάρας χείμαρρος ἔχει τὰς ἐξῆς τοπωνυμίας κατὰ διάφορα σημεῖα τοῦ ροῦ του ἐκ τῶν ἐκβολῶν καὶ ἄνω: «**Καστανέος, Μελισσωνέα, Βῆσσα, Κρανέα, Ἀπέλιστρα, Ἀνδρεχώρα**». Ὄνόματα ὅπως **Παγά, Βῆσσα, Περιθῶρι** κλπ. ὁμιλοῦνται αὐτόθι ἀπὸ χιλιάδων ἐτῶν ὑπὸ Ἑλλήνων. Ἀλλὰ πλὴν τῶν τοπωνυμίων τὸ πλῆθος τῶν μοναστηρίων, τὰ ὁποῖα ἀναφέρει ὁ κ. Εὐαγγελίδης, ἡ ἀγάπη πρὸς τὰ γεράματα δεικνύουν ὅτι οἱ κάτοικοι ἦσαν πάντοτε κατὰ πλειονοψηφίαν Ἑλληνες. Βεβαίως ἦλθαν καὶ Ἀλβανοί, πολλοὶ τοιοῦτοι δ' εἶναι πρῶτον οἱ ἐξισλαμισθέντες, οἱ Τουρκαλβανοί ἐκ τῶν Ὀρθοδόξων πολλοὶ Ἀλβανοὶ ἐξηλληνίσθησαν, —ὅπως ἀλλαχοῦ ἄλλιν Ἑλληνες εὐρεθέντες μεταξὺ πολλῶν Ἀλβανῶν ἐξηλληνίσθησαν γλωσσικῶς (1)— ὅσοι ὅμως εὐρέθησαν ὡς μεγάλη μειονοψηφία μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων. Ὁ γλωσσικὸς ἐξελληνισμὸς τῶν Ἀλβανῶν δὲν εἶναι εὐκόλος, προϋποθέτει πάντοτε μεγάλην ἑλληνικὴν πλειονοψηφίαν. Καὶ ὄχι μόνον εἰς τὴν Β. Ἠπειρον, ἀλλὰ καὶ βορειότερον περὶ τὸν Αὐλῶνα καὶ τὸ Βεράτιον καὶ ἀλλαχοῦ πολλοὶ τῶν Ὀρθοδόξων Ἀλβανοφώνων εἶναι ἑλληνικῆς καταγωγῆς. Οἱ

(1) Καὶ εἰς τὰς νήσους Ὑδραν, Σπέτσας, Σαλαμίνα καὶ ἐν Ἀττικῇ ἀκόμη πολλαχοῦ, οἷον εἰς τὸ Μενίδι, ὅλοι οἱ κατὰ καιροὺς ἐρχόμενοι αὐτόθι Ἑλληνες παλαιότερον ἐξηλβανίζοντο. Οὗτο συμβαίνει πάντοτε εἰς τὰ γλωσσικὰ σύνορα. Οἱ ὀλίγοι ἀφομοιοῦνται ὑπὸ τῶν πολλῶν, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι οἱ Ἑλληνες ἔνεκα τοῦ εὐκινήτου καὶ ἐμπορικῆς τῶν χαρακτῆρος ἀφομοιωθῶντο πολλάκις καὶ ὑπὸ ἴσου ἀριθμοῦ Σλάβων καὶ Ἀλβανῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ ὑπὸ μικροτέρου!

Ἀλβανοὶ χαλαρώτεροι τὴν πίστιν, εὐκολώτερον ἐγίνοντο Τοῦρκοι, ἐνῶ οἱ Ἑλληνες διὰ τῶν παραδόσεών των, διὰ τῶν μοναστηρίων ἐκρατοῦντο εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν.

Ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω φαίνεται ἡ πλειονοψηφία τῶν Ἑλλήνων τῆς Βορ. Ἠπείρου. Δὲν ἀρνούμεθα τὴν ὑπαρξίν μειονοψηφίας Ἀλβανικῆς, Τουρκαλβανικῆς, καθὼς καὶ τὴν ἀνάμειξιν πολλῶν Ἑλλήνων μετ' Ἀλβανῶν. Ἡ διασταύρωσις αὕτη ἔδωκε καὶ εἰς τὴν Β. Ἠπειρον, ὅπως εἰς τὰς Σπέτσας, τὴν Ὑδραν καὶ ἀλλαχοῦ θαυμάσιον ἀνθρώπινον ὕλικόν. Ἴσως διὰ τοῦτο οἱ Β. Ἠπειρωτῆται εἶναι ἐκ τῶν καλυτέρων Ἠπειρωτῶν.

Ἀλλὰ δὲν ὑπερτεροῦν μόνον ἀριθμητικῶς οἱ Ἑλληνες τῆς Βορ. Ἠπείρου. Ὑπὸ ἔποψιν πολιτισμοῦ τι ἔπραξαν οἱ Ἀλβανοὶ αὐτόθι, ἂν καὶ ὑπεστηρίχθησαν πάντοτε ὑπὸ τῆς Ἰταλικῆς προπαγάνδας; Ὀλη ἡ πνευματικὴ κίνησις εἶναι ἔργον ἑλληνικόν. Οἱ Ἑλληνες ἐν ταῖς μοναῖς ἐδίδαξαν ὀλίγα γεράματα κατὰ τοὺς ζοφεροὺς χρόνους τοῦ δεκάτου ἔκτου καὶ δεκάτου ἐβδόμου αἰῶνος, ἀπὸ δὲ τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος ἴδρυσαν μεγαλύτερα σχολεῖα πρὸ πάντων εἰς τὴν Μοσχόπολιν, ὅπου καὶ τυπογραφεῖον ἀκόμη ἰδρῦθη (1720) καὶ ὄρφανοτροφεῖον καὶ βιβλιοθήκη. Τὸν δέκατον ἕνατον αἰῶνα ἐπληθύνθησαν τὰ σχολεῖα καὶ εἰς τὴν Βορ. Ἠπειρον, ὅπως καὶ πανταχοῦ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Θερμοὶ πατριῶται τῆς Ἠπείρου ἴδρυσαν ὥραια σχολεῖα ὄχι μόνον εἰς τὴν γενέτειραν, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ. Μεγάλοι ἐθνικοὶ εὐεργέται, ὅπως ὁ Σίνας, ὁ Ἀρσάκης, ὁ Χρηστάκης Ζωγράφος, ὁ Μπάγκας, οἱ Ζάππαι καὶ ἄπειροι ἄλλοι εἶναι τέκνα τῆς Βορ. Ἠπείρου. Αὐτὸς ὁ Καποδίστριας, ὁ πρῶτος Κυβερνήτης

τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος καὶ ἔξοχος πολιτικός, κατήγετο ἀπὸ τὸ Ἀργυροκάστρον, ὅπου σῶζεται ἀκόμη ἡ οἰκογενειακὴ του οἰκία εἰς τὴν κατοχὴν Τουρκαλβανοῦ. Ἡ οἰκογένειά του ἐξεπατρίσθη τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα ἕνεκα τῶν πίεσεων τῶν Τουρκαλβανῶν. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος ἠγωνίσθησαν Ἡπειρώται, ὅπως ὁ Κώστας Χορνοβίτης, ὁ Σπυρομήλιος, ὁ Δαγκλῆς καὶ ἄλλοι! Μεγαλοπρεπῆς δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἡ γενναιοδωρία τῶν Κορυτσαίων, οἱ ὅποιοι ὄχι μόνον σχολεῖα πλεῖστα, γυμνάσιον, παρθεναγωγεῖα, μικρὰ σχολεῖα, ἀλλὰ καὶ νοσοκομεῖον καὶ ὄρφανοτροφεῖον καὶ φαρμακεῖον ὑπὲρ τῶν πτωχῶν ἵδρυσαν εἰς τὴν πατρίδα των. Ἡ περιφέρεια Ἀργυροκάστρου εἶχε πρὸ τοῦ Βαλκανικοῦ πολέμου ὑπὲρ τὰς 8000 μαθητάς, ἡ δὲ Κορυτσαῖα ὑπὲρ τὰς 3000, δύο δὲ χιλιάδες περίπου ἐδιδάσκοντο βορείως τῆς διεκδικουμένης Ἡπείρου εἰς τὸ σαντζάκιον Βερατίου. Τὸ πλῆθος τῶν ἑλληνικῶν σχολείων ἱδρῦθη ὄχι μόνον ἄνευ βοήθειας τοῦ Τουρκικοῦ Κράτους, τὸ ὅποιον εἰσέπραττεν εἰδικὸν σχολικὸν φόρον παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἀκριβῶς διὰ νὰ βοηθήσῃ τὰ σχολεῖα των, ἀλλὰ τοῦναντίον μὲ φοβερὰν ἀντίδρασιν! Μόνον ἡ ἀγάπη πρὸς τὰ γράμματα τῶν Ἑλλήνων καὶ τὸ θεμιτὸν ἔθνητικὸν αὐτῶν αἶσθημα ἠδύνατο ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας νὰ ἱδρῦσῃ τόσον πλῆθος σχολείων. Καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα οἱ Ἀλβανοὶ φυσικὰ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κάμουν ἴδια σχολεῖα καὶ διὰ τοῦτο πολλοὶ ἐξ αὐτῶν—καὶ Τουρκαλβανοὶ—ἐφοίτων εἰς τὰ ἑλληνικὰ! Καὶ τί θὰ συνέβαιναν, ἐὰν διὰ τῆς βίας ἐπεβάλλετο ἡ Ἀλβανικὴ κυριαρχία καὶ ἔκλειε τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα; Οἱ Ἀλβανοὶ δὲν ἔχουν ἀκόμη κοινὴν γραπτὴν

γλῶσσαν, οὔτε ἀξίαν προσοχῆς λογοτεχνίαν καὶ διὰ τοῦτο θὰ δυσκολευθοῦν ἐπὶ πολὺ νὰ καταρτίσουν σχολεῖα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν κυρίως Ἀλβανίαν. Ὡστε κυριαρχία Ἀλβανικὴ θὰ ἐσήμαινε διὰ τὴν Βόρ. Ἡπειρον ὀπισθοδρομήσιν, ἐπ' ἀνοδὸν εἰς παλαιὰν ἐποχὴν ἀμαθείας καὶ ἀναρχίας. Τί ἠμπόδισε τοὺς Ἀλβανούς, οἱ ὅποιοι ἐβοηθοῦντο ὑπὸ τῆς Τουρκίας, ὑπὸ τῆς Ἰταλικῆς καὶ Αὐστριακῆς προπαγάνδας, νὰ ἱδρῦσουν σχολεῖα Ἀλβανικὰ καὶ εἰς τὴν Βόρ. Ἡπειρον, ἐὰν αὐτόθι ἀπετέλουν τὴν πλειονοψηφίαν καὶ τὸ στοιχεῖον πολιτισμοῦ; Οἱ Ἕλληνες ἵδρυσαν πνευματικὰ κέντρα καὶ ἄλλα ἔργα πολιτισμοῦ καὶ ἐδείκνυνον τὸν δρόμον τῆς προόδου εἰς τοὺς Ἀλβανούς, οἱ ὅποιοι τοῦναντίον μόνον καταστροφὰς καὶ διαρπαγὰς ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν εἰς τὴν Βορ. Ἡπειρον. Τὴν λαμπρὰν Μοσχόπολιν δις κατέστρεψαν, τὸ 1769 καὶ τὸ 1916 διὰ τοῦ ληστοῦ Σαλῆ Μπούτκα! Τὸ 1913 κατέστρεψαν ἐξήκοντα περίπου χωρία εἰς τὴν περιφέρειαν Χιμάρας καὶ Δελβίνου. Πῶς δικαιοῦνται νὰ ζητοῦν νὰ κυβερνήσουν τὴν χώραν, εἰς τὴν ὁποίαν οὐδὲν ἔργον πολιτισμοῦ ἔκαμαν, ὅπου μανιωδῶς μόνον κατέστρεψαν.

Ἡ ἐπίδρασις τῶν Ἑλλήνων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ των ἔφθασε καὶ εἰς τὴν νότιον Ἀλβανίαν, εἰς τὸν Αὐλῶνα καὶ τὸ Βεράτιον. Ἡ καλλιέργεια τῶν γραμμάτων εἰς τὰς πόλεις ταύτας ὀφείλεται ἐπίσης εἰς τοὺς αὐτόθι Ἕλληνας. Ὡστε εἰς τὸ νέον Ἀλβανικὸν Κράτος θὰ περιληφθοῦν καὶ Ἕλληνες, ἴσως τόσοι, ὅσοι Ἀλβανοὶ ὑπάρχουν εἰς τὴν Βορ. Ἡπειρον! Δὲν εἶναι τυχαῖον γεγονός ὅτι ἡ Ὀρθοδοξία διετηρήθη μόνον εἰς τὴν Νότιον Ἀλβανίαν. Φαίνεται ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν Ὀρθοδόξων κατάγονται ἐξ Ἑλλήνων, διότι οἱ

Ἄλβανοὶ ἔγιναν κατὰ τὸ πλεῖστον κατὰ τὸν δέκατον ἑβδομον καὶ δέκατον ὄγδοον αἰῶνα, καθὼς καὶ ἐπὶ τοῦ Ἄλῃ Πασᾶ Μουσουλμάνοι.

Ἄλλ' ὄχι μόνον ἡ ἱστορία, ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων, ὁ πολιτισμὸς ἐπιβάλλουν τὴν ἀπόδοσιν τῆς Βορ. Ἡπείρου εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ ἡ γεωγραφικὴ θέσις αὐτῆς. Ἡ Ἡπειρὸς ἀπὸ τῶν Κεραυνίων ὄρέων μέχρι τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου ἀποτελεῖ γεωγραφικὴν ἐνότητα. Τοῦναντίον ἡ Ἀλβανία χωρίζεται ἀπὸ τῆς Β. Ἡπείρου διὰ τῶν Κεραυνίων καὶ ἄλλων ὄρέων. Ἡ Κορυτσᾶ συνδέεται εὐκόλως μὲ τὴν Μακεδονίαν καὶ τοὺς Ἀγίους Σαράντα, χωρίζεται δὲ δι' ὄρέων ἀπὸ τῆς Ἀλβανίας. Εἶναι ἡ κλεῖς Ἡπείρου καὶ Μακεδονίας. Ἐὰν ἐδίδετο ἡ Βορ. Ἡπειρος εἰς τοὺς Ἀλβανούς, θὰ ὑπέφερε καὶ οἰκονομικῶς, ἐνῶ καὶ ἡ περιφέρεια Ἰωαννίνων θὰ ἔχανε τὸν λιμένα τῶν Ἀγίων Σαράντα καὶ θὰ ἔμενεν ἀκάλυπτος στρατιωτικῶς ἀπέναντι τῶν Ἀλβανικῶν ἐπιδρομῶν. Θὰ ἐδημιουργεῖτο οὕτω ἐστία ταραχῶν καὶ ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς Β. Ἡπείρου θὰ ἔμαραίνετο (1). Μόνον τὰ βόρεια σύνορα τῆς Ἡπείρου δύνανται στρατιωτικῶς καὶ τοὺς Ἑλληνας καὶ τοὺς Ἀλβανούς νὰ ἱκανοποιήσουν καὶ περαιτέρω ἀνωμαλίας νὰ προλάβουν. Ἡ λύσις δὲ τοῦ Ἡπειρωτικοῦ ζητήματος συμφώνως πρὸς τὰς ἀνωτέρω παρατηρήσεις θὰ προσεγγίση τὴν Ἑλλάδα καὶ Ἀλβανίαν, τοῦτο δὲ θὰ ὠφελήσῃ τὴν Ἀλβανίαν πολὺ περισσότερον παρὰ ἡ διαι-

(1) Ἡ σημερινὴ Ἀλβανικὴ κατοχὴ τῆς Β. Ἡπείρου ἀπέδειξε τοῦτο. Ὁχι μόνον ἡ κυρίως Ἡπειρος ὑπέστη οἰκονομικὰς καταστροφάς, ἀλλὰ καὶ ἡ Βόρειος!

ώνισις τῶν συγκρούσεων, τὴν ὁποίαν ἐπιδιώκει ἡ Ἰταλία.

Ἡ συντομωτάτη ἀνωτέρω ἐπισκόπησις καθιστᾷ σαφῆ τὸν χαρακτῆρα τῆς Β. Ἡπείρου. Ἄλλ' ἐνῶ οὕτως ἔχουν τὰ πράγματα, ἡ Β. Ἡπειρος δὲν ἀπεδόθη ἀκόμη εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἔνεκα τῆς ἀντιστάσεως τῆς ἀπαισίον μνήμης Αὐστρίας καὶ κυρίως τῆς Ἰταλίας. Ἡ χώρα αὕτη ἐπεζήτησε νὰ γίνῃ κυρίαρχος τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης, νὰ καταστήσῃ αὐτὴν Ἰταλικὴν θάλασσαν, «mare nostro» καὶ διὰ τοῦτο ἐπέμεινε ὄχι μόνον νὰ μὴ δοθῇ ἡ Β. Ἡπειρος εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ νὰ οὐδετεροποιηθῇ τὸ στενὸν τῆς Κερκύρας. Τὸ ὄνειρον τῆς Ἰταλίας δὲν ἐπραγματοποιήθη· ἡ Νοτιοσλαβία ἔγινεν ἐπικίνδυνος ἀντίπαλος τῆς Ἰταλίας εἰς τὴν Ἀδριατικὴν θάλασσαν καὶ ἡ Ἀλβανία ἐξεδίωξε τοὺς Ἰταλοὺς ἀπὸ τὸν Αὐλῶνα. Θὰ ἔπρεπε τώρα νὰ χαλαρωθῇ ἡ ἀντίστασις τῆς Ἰταλίας, μετὰ τοιοῦτον ναυάγιον ὀνείρων. Ἄλλ' ἡ Ἰταλία ἐνθουσιάζεται ἐκ τῆς ἱστορίας ὅτι καὶ ἄλλοτε πρὸ δύο χιλιᾶδων ἐτῶν διὰ τῆς χώρας τῶν Ἰλλυριῶν τὸ πρῶτον ἀνεμίχθη εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἔγινεν ἔπειτα κυρία αὐτῆς καὶ ὅτι πρὸ ἐνεακοσίων ἐτῶν περίπου ἤρχισε πάλιν νὰ ἐκμεταλλεύεται τὰς στενοχωρίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ κατώρθωσε τὸ 1204 νὰ καταλάβῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὸ Αἰγαῖον, νὰ παραλύσῃ τὴν δύναμιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ νὰ τὸν παραδώσῃ οὕτω ἀδύνατον εἰς τοὺς Τούρκους. Ἐλπίζει λοιπὸν ὅτι καὶ τρίτην φορὰν θὰ δυνηθῇ νὰ παραλύσῃ τὸν Ἑλληνισμόν καὶ ἐν μέρει δυστυχῶς ἐπέτυχε καὶ πάλιν.

Τὸ ζήτημα τῆς Β. Ἡπείρου μετὰ τὸ 1912.—Ἐξιστοροῦμεν ἐν συντόμῳ τὰ τοῦ ζητήματος τῆς Β. Ἡπείρου

κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Μετὰ τὴν κατάληψιν τῶν Ἰωαννίνων τὸ 1913 ἡ Ἑλλὰς ἐπροχώρησε πρὸς βορρᾶν, κατέλαβε τὴν Β. Ἡπειρον καὶ διηθύνετο πρὸς τὸν Αὐλῶνα. Τότε ἡ Ἰταλία ἠπειλήσε τὴν Ἑλλάδα διὰ πολέμου καὶ ἠνάγκασεν αὐτὴν νὰ μὴ καταλάβῃ τὸν Αὐλῶνα. Ὁμοίως ἠναγκάσθη ἡ Σερβία ὑπὸ τῆς Αὐστρίας νὰ ἐκκενώσῃ τὸ Δυρράχιον, τὸ ὁποῖον εἶχε καταλάβῃ ἐπίσης κατὰ τὸν Βαλκανικὸν πόλεμον. Δύο Ἄλβανοί, ὁ Ἐσσὰτ Πασᾶς εἰς τὸ Δυρράχιον καὶ ὁ Ἰσμαῖλ Κεμάλ βέης εἰς τὸν Αὐλῶνα ἀνεκίηρξαν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἀλβανίας, βοηθούμενοι καὶ εὐνοούμενοι ὑπὸ τῆς Αὐστρίας ὁ μὲν, ὑπὸ τῆς Ἰταλίας ὁ ἄλλος. Σημειωτέον ὅτι ὁ Ἰσμαῖλ Κεμάλ βέης τὸ 1908 εἶχε συνεννοηθῆ μετὰ τὸν Πρωθυπουργὸν Θεοτόκην περὶ τῆς Ἀλβανίας καὶ εἶχεν ἀναγνωρίσει ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἔπρεπε νὰ φθάσῃ μέχρι Αὐλῶνος βοηθοῦσα ἔπειτα τὴν Ἀλβανίαν εἰς τὴν ἐξέλιξίν της.

Τὸ Ἀλβανικὸν ζήτημα ἐκινδύνευε νὰ προκαλέσῃ νέας ταραχὰς καὶ νέον πόλεμον καὶ αἱ Δυνάμεις, πρὸ πάντων ἡ Μ. Βρετανία καὶ ἡ Γαλλία, ἐζήτησαν νὰ προλάβουν αὐτὸν καθορίζουσαι τὰ Ἀλβανικὰ σύνορα, συμφώνως πρὸς τὴν θέλησιν τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ἰταλίας. Τὸν Ἰούλιον λοιπὸν τοῦ 1913 αἱ Δυνάμεις ἀνεγνώρισαν τὴν Ἀλβανίαν ὡς αὐτόνομον οὐδετέραν ἡγεμονίαν καὶ ἓνα μῆνα βραδύτερον ἀνέθηκαν εἰς εἰδικὴν Ἐπιτροπὴν τὸν καθορισμὸν τῶν νοτίων συνόρων, ἐπὶ τῇ βᾶσει τῆς γλώσσης κυρίως, ὄχι τοῦ πολιτισμοῦ ἢ τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Αὐστριακὸς καὶ Ἰταλὸς ἀντιπρόσωπος τῆς Ἐπιτροπῆς εἶχον ἐκ τῶν προτέρων γνώμην ὀρισμένην περὶ τῶν νοτίων συ-

νόρων καὶ δὲν μετέβαλον αὐτὴν ἐκ τῆς ἐφεύνης τῆς χώρας, ἐκ τῶν ἐκδηλώσεων τῶν κατοίκων ὑπὲρ τῆς προσαρτήσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ γνώμη τῶν δύο τούτων ἀντιπροσώπων ὑποστηρικθέντων καὶ ὑπὸ τῆς Γερμανίας ἐπεκράτησε, διότι ἡ Ἀγγλία κυρίως ἐφαίνετο μετριοπαθῆς ἀπέναντι τῆς τότε Τριπλῆς Συμμαχίας (Ἰταλίας, Αὐστρίας, Γερμανίας), πρὸς ἀποφυγὴν προκλήσεως πολέμου. Κυρίως δηλ. ἡ Ἰταλία ἐπέβαλε τὴν γνώμην της περὶ τῶν νοτίων συνόρων τῆς Ἀλβανίας, τὴν διατυπωθεῖσαν εἰς τὸ λεγόμενον πρωτόκολλον τῆς Φλωρεντίας τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1913. Ὅταν ἀνεκοινώθη ἡ ἀπόφασις τῶν Δυνάμεων εἰς τὴν Ἑλλάδα, αὕτη ἠναγκάσθη νὰ υποχωρήσῃ καὶ νὰ ἀποσύρῃ τὰ στρατεύματά της, ἀλλὰ διετύπωσε ἐπιφυλάξεις διαφόρους καὶ ἐζήτησε τὴν ἐξασφάλισιν τῶν πληθυσμῶν.

Ἄλλ' ἀφοῦ ἀπεσύρθη ὁ ἑλληνικὸς στρατός, οἱ Ἕλληνες τῆς Β. Ἡπείρου ἀντέστησαν εἰς τὴν κατοχὴν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν καὶ ἐσημάτισαν προσωρινὴν ἐπαναστατικὴν Κυβέρνησιν ὑπὸ τὸν Γεώργιον Χρηστάκη Ζωγράφον. Μέλη τῆς Κυβερνήσεως ἦσαν οἱ Μητροπολίται Ἀργυροκάστρου, Κορυτσᾶς, Κονίτσης καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Καραπάνος· τὴν διεύθυνσιν τὴν πολεμικὴν εἶχεν ὁ συνταγματάρχης Δούλης, ἀρχηγὸς δὲ τῆς Χιμάρρας ἦτο ὁ Σπυρομήλιος. Οἱ ἐπιτεθέντες Ἀλβανοὶ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν Τούρκων, Αὐστριακῶν καὶ Ἰταλῶν ἀξιωματικῶν ἀπεκρούσθησαν. Ἡ γενναία ἀντίστασις τῶν Ἡπειρωτῶν ἐπικυρώνει, ὅσα ἀνωτέρω εἶπομεν περὶ τῆς ἑλληνικότητος τῆς πλειονοψηφίας τῶν κατοίκων. Μειονοψηφία ἑλληνικὴ δὲν θὰ κατώρθωνε βεβαίως νὰ ἀντιστῇ νικηφόρος κατὰ τῶν Ἀλβανῶν.

Ἀφοῦ οἱ Ἄλβανοὶ κατενόησαν ὅτι δὲν δύνανται νὰ καταλάβουν τὴν Ἠπειρον, ἤλθον εἰς συνεννοήσεις πρὸς τὴν Ἐπαναστατικὴν Κυβέρνησιν τοῦ Ζωγράφου διὰ τῆς Διεθνοῦς Ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία τότε κατ' ἀπόφασιν τῶν Δυνάμεων ἐξήσκει ἔλεγχον ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν καὶ τῆς διοικήσεως ἐν Ἀλβανίᾳ. Αἱ συνεννοήσεις διεξήχθησαν ἐν Κερκύρᾳ καὶ ἀπέληξαν τὸν Μάιον τοῦ 1914 εἰς τὰς ἑξῆς ἀποφάσεις: 1) Ἡ Β. Ἠπειρος ἀναγνωρίζεται αὐτόνομος ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἀλβανίας (τότε ἡγεμόνος Βίδ). 2) Ἀποστέλλει βουλευτὰς εἰς τὸ Ἀλβανικὸν Κοινοβούλιον. 3) Ἡ ἐπίσημος γλῶσσα τῆς Β. Ἠπέιρου εἶναι ἡ Ἑλληνική, αὕτη δὲ διδάσκεται καὶ εἰς τὰ σχολεῖα, ἡ δὲ Ἀλβανικὴ μόνον προαιρετικῶς. 4) Ἡ Β. Ἠπειρος ἔχει ἰδίαν χωροφυλακὴν μὲ ἰδίους ἀξιωματικούς. Διὰ τῶν ἀποφάσεων τούτων ἀνεγνωρίσθη καὶ ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν ὁ ἑλληνικὸς χαρακτήρ τῆς Β. Ἠπέιρου, ἡ ὁποία δὲν ἠδύνατο νὰ προσαρτηθῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα, μόνον διότι ἡ Ἰταλία ἀντίστατο εἰς τοῦτο καὶ μετ' αὐτῆς ὀλόκληρος ἡ Τριπλῆ τότε Συμμαχία.

Ὁ πρίγκιψ Βίδ δὲν ἠδυνήθη νὰ στερεωθῆ εἰς τὴν ἀναρχομένην Ἀλβανίαν καὶ ἠναγκάσθη μετὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου τὸ 1914 νὰ φύγῃ ἐξ Ἀλβανίας. Ἡ ἀναρχία τότε ἐπετάθη καὶ αἱ Μ. Δυνάμεις ἐζήτησαν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα νὰ καταλάβῃ προσωρινῶς πάλιν τὴν Β. Ἠπειρον χάριν τῆς τάξεως! Συγκατετέθη εἰς τοῦτο καὶ ἡ Ἰταλία, ἀφοῦ ὅμως ἐπεφύλαξεν ὑπὲρ ἑαυτῆς τὸν Αὐλῶνα. Καὶ ἡ νέα αὕτη πρᾶξις, ἡ τόσον τιμητικὴ διὰ τὴν Ἑλλάδα, δεικνύει συγχρόνως ὅτι καὶ αἱ Δυνάμεις ἐπίστευαν ὅτι ἑλληνικὴ ἦτο ἡ χώρα καὶ μόνον ἡ Ἑλλὰς διὰ τοῦτο θὰ ἐπέβαλε τὴν

τάξιν εὐκόλως καὶ ἄνευ αἱματοχυσίας. Ἡ Ἑλλὰς κατέλαβεν ἐκ νέου τὴν Β. Ἠπειρον καὶ ἐπροφύλαξεν αὐτὴν ἀπὸ τὴν Ἀλβανικὴν ἀναρχίαν ἡ ὀριστικὴ τύχη αὐτῆς ἔμελλε νὰ κριθῆ μετὰ τὸν πόλεμον ὑπὸ τῶν Δυνάμεων. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1914 αἱ Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως προσέφεραν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν κατεχομένον ὑπ' αὐτῆς Β. Ἠπειρον, ἐὰν ἠγωνίζετο εἰς τὸν πόλεμον μετ' αὐτῶν. Ὅταν ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὸ 1915-17 ἐζήτησε νὰ τηρήσῃ οὐδετερότητα, ἡ Ἰταλία εὗρεν εὐκαιρίαν νὰ προχωρήσῃ ἐξ Αὐλῶνος, ὅπου εἶχε ἐγκατασταθῆ δυνάμει συμμαχίας μετὰ τῆς Entente (Ἀπριλ. 1915), ὅχι μόνον εἰς τὴν Β. Ἠπειρον, ἀλλὰ καὶ νοτιώτερον εἰς τὰ Ἰωάννινα διὰ νὰ προφυλάξῃ δῆθεν τοὺς Συμμάχους ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος, πράγματι δὲ διότι ἐνόμισεν ὅτι ἀμαχητὶ καὶ εὐκόλως θὰ ἐκπληρώσῃ παλαιὰ τῆς ὄνειρα, θὰ διατηρήσῃ ὅλην τὴν Ἠπειρον. Ὅταν τὸ 1917 ἡ Ἑλλὰς ἐτάχθη μὲ τὸ μέρος τῶν Συμμάχων, μετὰ κόπου ἔφυγαν οἱ Ἰταλοὶ ἐκ τῆς λοιπῆς Ἠπέιρου, ἐκράτησαν ὅμως τὴν Βόρ. Ἠπειρον, ἥτις διεθνῶς δὲν εἶχε ἀκόμη ἀναγνωρισθῆ ἑλληνικὴ. Οἱ Ἰταλοὶ κρατοῦντες τὴν Βορ. Ἠπειρον ἐπεδίωξαν νὰ ἀλλάξουν τὸν ἐθνολογικὸν χαρακτήρα βιαίως διὰ νὰ μὴ παραδοθῆ πλέον εἰς τὴν Ἑλλάδα· ἐξεδίωξαν λοιπὸν τοὺς καλυτέρους Ἠπειρώτας, ἐφυλάκισαν ἢ ἐφάνευσαν ἄλλους, ὑπεστήριξαν τὸ Ἀλβανικὸν στοιχεῖον, ἔκλεισαν τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα.

Τὸν Ἰούνιον τοῦ 1916 ὁ διοικῶν τὰ ἐν Μακεδονίᾳ Γαλλικὰ καὶ συμμαχικὰ στρατεύματα στρατηγὸς Serrail προφασισθεὶς ὅτι διὰ τῆς Κορυτσᾶς ἐγίνοντο ἑλληνογερμανικαὶ συνεννοήσεις καὶ θέλων νὰ ἐπικοινωνῆ εὐκολώτερον μὲ

τὸν λιμένα τῶν Ἁγίων Σαράντα κατέλαβε δι' ἀποσπασμάτων Γαλλικοῦ στρατοῦ τὴν περιφέρειαν Κορυτσᾶς καὶ βαθυμηδὸν ἀντικατέστησε τὴν ἑλληνικὴν διοίκησιν. Τὸ 1918 ἐπεξετάθη ἡ γαλλικὴ κατοχὴ μέχρι τοῦ Ἐλβασάν, ἔκτοτε δ' ἡ Γαλλία, ἥτις ἀπὸ τοῦ 1913 ὑπεστήριξε τὴν παραχώρησιν τῆς Β. Ἠπείρου εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἤρχισε νὰ εὐνοῖ τοὺς Ἄλβανούς!

Κατὰ τὸ 1919 καὶ 1920 οἱ Σύμμαχοι ἐξήτασαν ἐκ νέου τὸ ζήτημα τῆς Β. Ἠπείρου καὶ συνεφώνησαν μετὰ μεγάλην ἀντίστασιν τῶν Ἱταλῶν, ὅτι ἡ Χιμάρα, τὸ Ἀργυροκάστρον καὶ ἡ Κορυτσᾶ μετὰ τῶν περιφερειῶν τῶν θὰ παραχωρηθῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τμήματα μόνον ὀλίγα ἀπεφασίσθη νὰ δοθῶν εἰς τοὺς Ἄλβανούς. Ἡ Ἀμερικὴ ἐδέχθη νὰ δοθῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα μόνον ἡ ἀριστερὰ τοῦ Ἄφου Ἠπειρος, ἥτοι ἡ δυτικὴ. Ἡ Ἑλλὰς ἠδύνατο νὰ καταλάβῃ τὴν Β. Ἠπειρον μετὰ τὸν διακανονισμόν τοῦ ζητήματος τοῦ Ἀδριατικοῦ, ὅστις ἔγινε διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Rapallo τὴν 30ῆν Ὀκτωβρίου 1920. Προηγουμένως, τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1920 εἶχαν ἐκκένώσει τὴν Β. Ἠπειρον τὰ Ἱταλικά στρατεύματα καὶ τὸν Μάϊον τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἔφυγαν τὰ Γαλλικά ἀπὸ τὴν περιφέρειαν Κορυτσᾶς. Ἐπειδὴ τότε ἀκόμη δὲν εἶχε κανονισθῆ τὸ Ἀδριατικὸν ζήτημα μετὰ τῶν Ἱταλῶν καὶ Νοτιοσλάβων, ἡ Ἑλλὰς συνῆψε μετὰ τῶν Ἄλβανῶν τὸν Μάϊον τοῦ 1920 τὴν συμφωνίαν τῆς Καπιτσίκας, κατὰ τὴν ὁποίαν Ἕλληνας καὶ Ἄλβανοὶ θὰ ἀνεγνώριζαν τὰς ἀποφάσεις τῶν Δυνάμεων, ὡς πρὸς τὴν Β. Ἠπειρον. Καὶ μετὰ τὸν διακανονισμόν τοῦ Ἀδριατικοῦ ἡ Β. Ἠπειρος δὲν κατελήφθη ὑφ' ἡμῶν δυστυχῶς.

Ἡ ἀναβολὴ τῆς καταλήψεως τῆς Ἠπείρου ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος εἶχε τὸ δυσάρεστον ἀποτέλεσμα ὅτι ἐπανέφερε τὸ ζήτημα πρὸ τῆς Διπλωματίας. Οἱ Ἱταλοὶ, οἵτινες μετὰ δυσκολίας ὑπεχώρησαν εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἀξιώσεις τὸ 1919 καὶ 1920, προσεπάθησαν, βοηθούμενοι τώρα καὶ ὑπὸ τῆς Γαλλίας, νὰ ἀνατρέψουν τὰς προηγουμένας ἀποφάσεις διὰ νὰ ἐμποδίσουν προσέγγισιν Ἑλλάδος καὶ Ἀλβανίας καὶ διὰ νὰ δυνηθῶν ἐν περιπτώσει ἀναρχίας εἰς τὴν Ἀλβανίαν νὰ ἐπανέλθουν αὐτοὶ εἰς τὴν Β. Ἠπειρον. Ἡ προσέγγισις Ἀλβανίας καὶ Ἑλλάδος θὰ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα καὶ τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ὄχρωτάτου Αὐλῶνος ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου καὶ τῶν συμμάχων τῆς Ἑλλάδος, τοῦτο δὲ θὰ ἦτο ἰσχυρὸν κτύπημα κατὰ τῆς κυριαρχίας τῆς Ἀδριατικῆς, τὴν ὁποίαν ὠνειρεῖτο ἀποκλειστικῶς ὡς «mare nostro» ἡ Ἱταλία.

Ἡ λεγομένη συμφωνία Τιτόνη - Βενιζέλου (τοῦ Ἰουλίου 1919), κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἱταλία ἐδέχετο τὴν παραχώρησιν τῆς Β. Ἠπείρου εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπέναντι παραχώρησεως ἰδιαιτέρας ζώνης Ἱταλικῆς εἰς τὸν λιμένα τῶν Ἁγίων Σαράντα, κατηγγέλθη, ἡ δ' Ἱταλία εὔρε προφάσεις νὰ ἀρνηθῆ τὰς προηγουμένας συγκαταθέσεις τῆς καὶ νὰ ἐνεργήσῃ πάλιν κατὰ τῆς Ἑλλάδος, βοηθουμένη τώρα καὶ ὑπὸ τῆς Γαλλίας.

Τοιοῦτοτρόπως αἱ Κυβερνήσεις Ἱταλίας, Γαλλίας καὶ τέλος καὶ τῆς Ἀγγλίας, συνεφώνησαν τὸν Νοέμβριον τοῦ 1921 ὑπὲρ τῆς παραχώρησεως τῆς Β. Ἠπείρου εἰς τὴν Ἀλβανίαν, ἥτις κατεῖχεν ἤδη αὐτὴν, παραλαβοῦσα κατὰ τὴν ἐκκένωσιν ὑπὸ τῶν Ἱταλικῶν καὶ Γαλλικῶν στρατευμάτων. Ἡ Ἀλβανικὴ κατοχὴ παρὰ τὰς προηγουμένας ἑλληνοαλβανι-

κας συμφωνίας, ἤρχισεν ἄγριον διωγμὸν κατὰ τῶν ὑπολειφθέντων Ἑλλήνων προσπαθοῦσα διὰ κάθε ἐνδεχόμενον νὰ τροποποιήσῃ τὸν ἐθνολογικὸν χαρακτήρα τῆς Β. Ἠπείρου. Ἡ Ἑλλὰς ἀπασχολημένη ἐν Μ. Ἀσίᾳ, δὲν ἠδυνήθη ἐγκαίρως νὰ ὑπερασπίσῃ τὰ δίκαιά της ἐν Ἠπείρῳ, διετήρησε μόνον τὰς ἐπιφυλάξεις της, ἐπεδίωξεν ἀναβολὴν τοῦ καθορισμοῦ τῶν συνόρων, ὅστις μόλις κατὰ τὸ 1923 ἤρχισε καὶ ἔξακολουθεῖ, καθ' ἣν στιγμὴν γράφομεν (1).

(1) Ἐν τέλει σημειῶνω τὰς παρατηρήσεις τοῦ Οὐγγρου Sufflay, τὰς ὁποίας τελευταῖον βλέπω. Ὁ Sufflay καθορίζει ὡς μεσαιωνικὴν Ἀλβανίαν τὸ τετράγωνον Ἀντιβάρεως - Πριζρένης - Ἀχρίδος - Αὐλώνας καὶ νομίζει ὅτι αὐτὸ πρέπει κατ' οὐσίαν νὰ ἀποτελέσῃ τὴν σημερινὴν Ἀλβανίαν. Ἐξω τοῦ τετραγώνου τούτου ἀφίγει καὶ τὸ Βεράτιον! Ἡ γνώμη τοῦ διακεκριμένου ἱστορικοῦ εἶναι τοσοῦτο μᾶλλον ἀξία προσοχῆς, καθ' ὅσον ἐγράφη τὸ 1915, μετὰ τὰς συζητήσεις τοῦ 1913 - 1914 περὶ τῆς Β. Ἠπείρου καὶ εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν οἱ Αὐστριακοὶ ἤθελαν νὰ καταλάβουν τὴν Ἀλβανίαν. Εἶναι λοιπὸν ἀνεληρέαστος πολιτικῆς, στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ πρέπει νὰ τύχῃ πάσης προσοχῆς. Ὅλα τὰ ἀνωτέρω περὶ ἑλληνικότητος τῆς Β. Ἠπείρου ἐπικυροῦνται ὑπὸ τῶν παρατηρήσεων τοῦ Sufflay, ὅστις ὡς νότιον ὄριον τῆς Ἀλβανίας θεωρεῖ τὸν Αὐλῶνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ

Ἐθνολογικαὶ παρατηρήσεις.— Ἡ χώρα τῶν σημερινῶν Ἀλβανῶν κατοικεῖτο τὸ πάλαι, πλὴν τῶν παραλίων πόλεων Ἀπολλωνίας, Ἐπιδάμνου, Λισσοῦ, ὑπὸ Ἰλλυριῶν, οἱ ὅποιοι εἶχον ὑποστῆ τὴν μεγάλην ἐπίδρασιν τῶν Ρωμαίων καὶ εἶχον ἐν πολλοῖς ἐκρωμανισθῆ. Ἐν τούτοις δὲν δύναται νὰ θεωρηθοῦν οἱ σημερινοὶ Ἀλβανοὶ ὡς γνήσιοι ἀπόγονοι μόνον τῶν Ἰλλυριῶν. Μερικὰ γλωσσικὰ φαινόμενα εἶναι Θρακικά, ὅπως ἡ προσθήκη τοῦ ἄρθρου ἐν τέλει τῆς λέξεως, καὶ φαίνεται ὅτι καὶ Θράκες κατέφυγον εἰς τὰ ὄρη τῆς Ἀλβανίας κατὰ τὰς ἐπιδρομὰς καὶ εἰσβολὰς τῶν Οὐννων καὶ Σλάβων τοῦ πέμπτου καὶ ἕκτου αἰῶνος νοτιῶς τοῦ Δουνάβεως. Ἐκτὸς τῶν Ἰλλυριῶν καὶ Θρακῶν καὶ Ἑλλήνων, οἱ ὅποιοι διὰ τῶν παραλίων καὶ ἐκ νότου ἤρχοντο πάντοτε εἰς τὴν Ἀλβανίαν, καὶ Σλάβοι κατόπιν εἰσέδυσαν εἰς αὐτήν, πρὸ πάντων εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Δρίλωνος (Drin). Κατὰ ταῦτα οἱ Ἀλβανοὶ δὲν δύναται νὰ θεωρηθοῦν ὡς γνήσιοι ἀπόγονοι τῶν Ἰλλυριῶν, ἀλλ' εἶναι μείγμα, τοῦ ὁποίου τὸν χαρακτήρα ἔδωκαν οἱ ὄρειοι κάτοικοι τῆς χώρας, οἵτινες ὁμολογουμένως πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀπόγονοι τῶν Ἰλλυριῶν καὶ Θρακῶν ὁμοῦ. Τὸ μείγμα τοῦτο ἔλαβε τὸν σημερινόν του τύπον κατὰ τὸ τέλος τοῦ μεσαιῶνος καὶ πρὸ πάντων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας,

ότε οἱ πληθυσμοὶ τῶν ὄρεων ἐπυκνώθησαν, οἱ δὲ τῶν πόλεων καὶ πεδιάδων ἤραιώθησαν.

Εἰς τὴν βόρειον Ἀλβανίαν ἀπαντῶσι κατὰ τὸν ἔθνο-λόγον Pittard τὰ *ιλλυρικὰ* χαρακτηριστικὰ τῶν κατοικούντων μεταξὺ Πίνδου καὶ Δυναρικῶν Ἀλπεων, δηλ. ὑπερβραχυκεφαλία, ὑψηλὸν ἀνάστημα, μαῦρα μάτια, μαῦρα μαλλιά, μύτη γρυπή. Εἰς τὴν νότιον Ἀλβανίαν οἱ Τόσκηδες διαφέρουν ἐν μέρει, εἶναι ὀλιγώτερον βραχυκέφαλοι, ὀλιγώτερον ὑψηλοὶ καὶ ἔχουσιν ἀνοικτότερον χροῶμα εἰς τὰ μάτια καὶ τὰ μαλλιά. Καὶ ἐθνολογικῶς λοιπὸν βεβαιοῦται διαφορὰ μεταξὺ Τόσκηδων καὶ Γκέγκηδων.

Τὴν μεγάλην, μέχρις ἀπιστεύτου βαθμοῦ ἀνάμειξιν τῶν Ἀλβανῶν δευκνύει καὶ ἡ σημερινή των γλῶσσα. Ὁ Γερμανὸς G. Meyer ἔγραψε Λεξικὸν τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης, παρετήρησε δ' ὅτι ἐκ τῶν 5140 ἀπλῶν λέξεων αὐτῆς 1420 εἶναι ῥωμανικαὶ (βλαχικαί, ἰταλικαί, λατινικαί), 540 σλαβικαί, 1180 τουρκικαί, 840 νεοελληνικαί, 400 ἰνδογερμανικαὶ καὶ 730 ἀγνώστου ἀρχῆς! Τὸ Λεξικὸν Meyer δὲν εἶναι βεβαίως πλήρες, ἐπομένως ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνωτέρω λέξεων θὰ τροποποιηθῆ δι' ἐρεῦνης ἀκριβεστέρας. Ἄλλ' ὅσον ἀτελὲς καὶ ἂν εἶναι, χαρακτηρίζει ἀρκετὰ σαφῶς καὶ τὴν ἀνάμειξιν τῶν Ἀλβανῶν καὶ τὴν ἐπίδρασιν ξένων πολιτισμῶν. Οἱ Τοῦρκοι δὲν ἀνemiχθησαν παρὰ μόνον εἰς τὰς πεδιάδας καὶ τὰς πόλεις, ὅπου ἤρπασαν κτήματα κατὰ τὸν δέκατον πέμπτον καὶ δέκατον ἕκτον αἰῶνα, ὁ δὲ σχετικῶς μεγάλος ἀριθμὸς τῶν 1180 τουρκικῶν λέξεων προέρχεται ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ Τουρκικοῦ Κράτους, τὸ ὁποῖον ὑπερέτουν οἱ Ἀλβανοί. Ὁ ἀριθμὸς τῶν «ἰνδογερμανικῶν» καὶ τῶν ἀγνώστου ἀρχῆς 1130

λέξεων εἶναι βεβαίως ὁ γνήσιος ἀλβανικὸς θησαυρὸς, πιθανῶς ἰλλυρικῆς καὶ θρακικῆς ἀρχῆς.

Ἄλλ' ὅχι μόνον ἡ γλῶσσα δευκνύει τὴν μεγάλην ἀνάμειξιν, ἀλλὰ καὶ τὰ διάφορα ἔθιμα, τὰ διάφορα ἐνδύματα, τὰ κοινωνικὰ γνωρίσματα. Οὐσιώδης διαφορὰ καθ' ὅλα ταῦτα ὑπάρχει μεταξὺ τῶν Ἀλβανῶν βορείως τοῦ ποταμοῦ Σκούμπη (ἀρχ. Γενούσου), τῶν *Γκέγκηδων* καὶ τῶν νοτίως αὐτοῦ *Τόσκηδων*. Οἱ τελευταῖοι ἀνemiχθησαν πολὺ μὲ Ἑλληνας, ὑπέστησαν πολὺ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ Cvijitch, ὁ γνωστὸς Σέρβος ἐθνολόγος καὶ γεωγράφος γράφει ὅτι πολλάκις δὲν διακρίνονται οἱ Τόσκηδες τῶν Ἑλλήνων, τόσον πολὺ ὁμοιάζουν. Οἱ Τόσκηδες μεταναστεύουν, ἐνῶ οἱ βόρειοι Ἀλβανοὶ εἶναι δυσκίνητοι καὶ δὲν ἐγκαταλείπουν εὐκόλως τὸ πατριον ἔδαφος. Οἱ Τόσκηδες φοροῦν φουστανέλλαν, ἐνῶ οἱ Γκέγκηδες καὶ οἱ ἄλλοι βόρειοι Ἀλβανοὶ ἔχουν ἄλλα ἐνδύματα.

Οἱ Τόσκηδες δὲν διαιροῦνται εἰς φυλάς, ὑπερέβησαν τὴν πατριαρχικὴν ταύτην κατάστασιν, ἐνῶ οἱ βόρειοι ὄρεινοὶ μάλιστα Ἀλβανοὶ ἀντιπροσωπεύουν σήμερον περίοδον πατριαρχικὴν, ὁποῖαν γνωρίζομεν ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν ἀρχαίων Γερμανῶν ἢ Κελτῶν! Ἡ πατριαρχικὴ κατάσταση, πρὸ πάντων εἰς τὴν περιφέρειαν τῶν Μιρδιτῶν καὶ Μαλισόρων εἶναι ἀρραιφνεστάτη, δὲν μετεβλήθη καθόλου, μᾶς μεταφέρει εἰς παλαιοὺς χρόνους, μᾶς κάμνει νὰ λησμονοῦμεν ὅτι εὐρισκόμεθα εἰς τὸν εἰκοστὸν αἰῶνα. Ἐκεῖ ὅπου ἐπικρατεῖ ἀρχαία πατριαρχικὴ κατάσταση, διετηρήθη, δὲν μετεβλήθη βέβαια πολὺ ὁ πληθυσμὸς. Οἱ Χριστιανοὶ Τόσκηδες εἶναι ὀρθόδοξοι, ἐνῶ οἱ βόρειοι Ἀλβανοὶ (Χριστιαν-

νοί) καθολικοί. Οί Μωαμεθανοί Ἄλβανοί εὐρίσκονται πανταχοῦ τῆς Ἀλβανίας. Καί ἡ γλῶσσα διαιρεῖται εἰς δύο διαλέκτους, τὴν Τοσκικὴν καὶ Γκεγκικὴν. Ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω φαίνεται ὅτι οἱ Τόσκηδες ὑπέστησαν πολὺ τὴν ἐπίδρασιν τῆς γειτονίας τῆς ἑλληνικῆς καὶ ἐγκατέλειψαν πολλὰ φυλετικὰ ἔθιμα καὶ προήχθησαν ταχύτερον πρὸς τὸν πολιτισμὸν καὶ ἀνείχθησαν πολὺ μετὰ τῶν Ἑλλήνων. Παρὰ τὸν Αὐλῶνα μάλιστα ὑπάρχουν χωρία καθαρῶς ἑλληνικά, ὅπως ἡ **Ἄρτα**, ἀποικία πιθανῶς Ἀρτηνῶν τῆς Ἡπείρου. Ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ὅλη ἡ πνευματικὴ κίνησις ἐν τῇ νοτιῷ Ἀλβανίᾳ προῆλθεν ἐξ Ἑλλάδος καὶ δι' Ἑλλήνων, πασίγνωστος δ' εἶναι ἡ ἀκμὴ τῆς Μοσχοπόλεως κατὰ τὸν δέκατον ὕγδοον αἰῶνα, ὅπου σχολεῖα ἑλληνικά καὶ τυπογραφεῖον διέδιδον τὸν πολιτισμὸν εἰς ὅλην τὴν περιφέρειαν.

Εἰς τὴν βόρειον Ἀλβανίαν ὑπάρχει πάντως σλαβικὴ ἐπίδρασις. Κατὰ τὸν μεσαιῶνα κατώκουν εἰς τὴν β. Ἀλβανίαν πολλοὶ Σέρβοι, ἡ δὲ περιφέρεια Σκόδρας ἀνήκεν εἰς τὸ πρῶτον Σερβικὸν Κράτος, τὸ ὁποῖον ἐσχημάτισαν οἱ Νεμανίδαι. Ὑπῆρξε μάλιστα ἡ Σκόδρα τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα πρωτεύουσα τοῦ Σερβικοῦ Κράτους τοῦ Βοδίνου. Ἀλλὰ παρὰ ταῦτα δὲν πρέπει νὰ ἦσαν πολλοὶ οἱ Σέρβοι, ἄλλως θὰ ἐξεσλάβιζον τοὺς Ἀλβανούς. Αὐτὸ τὸ ἐσλαβισθὲν Μαυροβούνιον ἔχει εἰς τὰ νότια τὸν ἄλβανικὸν χαρακτῆρα, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλει τὴν πολεμικότητά του. Οἱ Ἀλβανοὶ τοῦ Μαυροβουνίου ἐξεσλαβίσθησαν περὶ τὸ τέλος τοῦ μεσαιῶνος καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας ὑπὸ ἰσοψηφίας ἴσως σλαβικῆς!

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας μετεκινήθησαν οἱ Σέρβοι πρὸς βορρᾶν καὶ εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐξε-

τάθησαν, πρὸ πάντων Μωαμεθανοὶ Ἀλβανοὶ ὡς εὐνοούμενοι τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως, μέχρι τοῦ Νοβιπαζάρ καὶ τῶν Σκοπίων. Εἰς τὴν σημερινὴν Νοτιοσλαβίαν περιελήφθησαν 100,000—150,000 Ἀλβανοὶ καὶ οὗτοι βεβαίως θὰ ἀποτελέσουν τοὺς ἀλυτρώτους Ἀλβανούς τοῦ μέλλοντος καὶ θὰ εἶναι ἀφορμὴ μίσους Ἀλβανῶν καὶ Σέρβων. Τὸ μῖσος τοῦτο ἐξεδηλώθη κατὰ τὴν ἀτυχῆ ὑποχώρησιν τῶν Σέρβων διὰ τῆς Ἀλβανίας τὸ 1915, ὅτε κατεσφάγησαν χιλιάδες Σέρβων ὑπὸ τῶν ἐκδικουμένων Ἀλβανῶν.

Πληθυσμός.— Οἱ κάτοικοι τῆς Νέας Ἀλβανίας ἀνέρχονται περίπου εἰς 850,000. Πλὴν τούτων ζῶσιν εἰς τὴν Ἰταλίαν 150,000 περίπου Ἀλβανοί, οἱ ὁποῖοι ἀναμιγνύονται καθ' ἑκάστην μὲ τοὺς Ἰταλοὺς καὶ εἶναι πλέον χαμένοι διὰ τὴν Ἀλβανίαν. Οἱ Ἀλβανοὶ ἀμφισβητοῦν ὡς Ἀλβανικὰς τὴν Δίβρην, τὴν Διάκοβαν, τὴν Πριζρένην καὶ ἄλλας πόλεις τῆς Νοτιοσλαβίας. Εἰς τὴν Ἡπειρον ζῶσιν ὀλίγοι Ἀλβανοὶ εἰς τὴν Τσαμουριάν, ἀλλ' εἶναι πλέον ἀνάμικτοι μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἔχουσι συνείδησιν ἑλληνικὴν. Περὶ τῶν παλαιῶν Ἀλβανῶν τῆς Ἀττικῆς καὶ Πελοποννήσου μόνον ἱστορικῶς δύναται νὰ γίνεταί λόγος.

Ἐκ τῶν σημερινῶν κατοίκων τῆς Ἀλβανίας 585,000 περίπου εἶναι Μουσουλμάνοι, 90,000 Καθολικοὶ καὶ Ὁρθόδοξοι 160,000. Οἱ Μουσουλμάνοι πάλιν διαιροῦνται εἰς Ὁρθόδοξους καὶ **Μπεκιασῆδες**. Οἱ **Μπεκιασῆδες** ἀνήκουν εἰς τὴν Μικρασιατικὴν αἵρεσιν τοῦ Χατζῆ-Μπεκιάς, ἡ ὁποία ἀνεπτύχθη κατὰ Περσικὴν ἐπίδρασιν, δι' αὐτὸ εἶναι **Σχιῖται**, ὄχι **Σουννίται**, ὅπως οἱ Ὁρθόδοξοι Μουσουλμάνοι· πιστεύουν εἰς τὴν Τριάδα Θεοῦ - Προφήτου - Ἀλῆ, δὲν

εἶναι αὐστηροὶ εἰς τὸ γράμμα τοῦ Κορανίου ἀλλ' ἐρμηνεύουν μᾶλλον φιλελευθέρως αὐτό, δὲν ἔχουν τὴν πολυγαμίαν, οὔτε τὴν νηστείαν τοῦ ἡαμαζανίου, ἀντὶ τζαμιῶν ἰδρύουν ἰδίους ναοὺς, τοὺς τεκέδες. Οἱ Μουσουλμάνοι Ἄλβανοὶ ἢ Τουρκαλβανοί, καὶ οἱ Σουννίται καὶ οἱ Σχῆται δὲν εἶναι φανατικοὶ καὶ τοῦτο θὰ ἐπιτρέψῃ εὐκολώτερα τὴν πολιτικὴν συνεργασίαν ἐν τῇ νέᾳ Ἄλβανίᾳ. Γνήσιοι Τοῦρκοι ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας ὑπάρχουν ὀλίγοι ἐν τῇ Ἄνατ. Ἄλβανίᾳ. Ὀλίγοι μετανάσται ἐκ Βοσνίας (Μουσουλμάνοι) ἐγκατεστάθησαν μεταξύ Τιράνων καὶ Δυρραχίου.

Πολλοὶ Κρυπτοχριστιανοὶ Ὀρθόδοξοι ὑπάρχουν ἀκόμη εἰς τὴν Σπαθίαν νοτίως τοῦ Ἐλβασάν, ὀλίγοι δὲ Κρυπτοκαθολικοὶ εἰς τὴν βόρειον Ἄλβανίαν.

Κοινωνικὴ κατάστασις.— Περὶ τῆς κοινωνικῆς, πατριαρχικῆς καταστάσεως τῶν βορείων Ἄλβανῶν πρέπει νὰ γραφῶσιν ἐνταῦθα ὀλίγαι λέξεις. Οἱ ὄρεινοὶ Ἄλβανοὶ δὲν ὑπετάγησαν τελείως εἰς τοὺς Τούρκους ποτέ. Ἀνεγνώριζαν τὴν κρατικὴν ἐξουσίαν τῶν Σουλτάνων, ἀλλ' ἐκυβερνῶντο πατριαρχικῶς, εἶχον αὐτονομίαν ἐσωτερικὴν. Συγγενεῖς οἰκογένειαι ἀπετέλουν μίαν πατριάν μὲ ἴδιον ἀρχηγόν, πολλαχοῦ κληρονομικόν. Αἱ πατριαὶ ὀνομάζονται καὶ **μπαϊράκια**, διότι εἰς τὰς ἐκστρατείας ἐλάμβανον μέρος μὲ τὴν σημαίαν των (τὸ μπαϊράκι) καὶ τὸν στρατιωτικὸν ἀρχηγὸν τὸν **μπαϊρακτάρην**. Ἐν καιρῷ εἰρήνης ἀρχηγὸς ἦτο συνήθως ὁ πρεσβύτερος τῆς οἰκογενείας. Αἱ πατριαὶ συνεκρούοντο πολλάκις ἀναμεταξύ των διὰ λόγους οἰκονομικοὺς (διὰ ζητήματα βοσκῆς π. χ.) ἢ διὰ ζητήματα αἵματος. Διότι ἐν Ἄλβανίᾳ ὁ φονεὺς τιμωρεῖται διὰ φόνου (vendetta) ὄχι μόνον

μεταξὺ οἰκογενειῶν, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ πατριῶν. Ἐπίσης τὰ ζητήματα τιμῆς καταλήγουν εἰς τὴν τιμωρίαν διὰ φόνου. Ὁ προσβαλὼν μίαν σύζυγον δὲν καταδιώκεται μόνον ὑπὸ τοῦ συζύγου, ἀλλ' ὑφ' ὅλης τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ. Ἐὰν δ' ὁ προσβαλὼν ἢ ὁ φονεὺς ἀνήκῃ εἰς ξένην πατριάν, καταδιώκεται ὑφ' ὀλοκλήρου τῆς πατριάς τοῦ φονευθέντος ἢ προσβληθέντος. Τὰ ζητήματα προσβολῆς τῆς τιμῆς εἶναι σπάνια, διότι ἡ αὐστηρὰ ἀντίληψις ἐπεβλήθη γενικῶς. Οἱ φόνοι ὅμως δι' ἐκδίκησιν ἢ καὶ δι' ἀρπαγὴν εἶναι συνήθεις καὶ ἀπετέλουν μέχρι τινὸς 20-50 % ἐπὶ τῶν θανάτων τῆς β. Ἄλβανίας. Ἐνιαχοῦ ὁ φόνος τιμωρεῖται καὶ διὰ χρηματικῆς ἀποζημιώσεως (**ποινῆς!**), ἀλλὰ τοῦτο εἶναι σπάνιον, διότι οἱ περισσότεροὶ Ἄλβανοὶ εἶναι ἀδιάλλακτοὶ εἰς τὸ ζήτημα τοῦ αἵματος.

Ἐπὶ τοιαύτας συνθήκας δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἐπεκράτει ἀναρχία ἐν Ἄλβανίᾳ, ἀφοῦ οἱ ἀγῶνες μεταξὺ τῶν πατριῶν καὶ τῶν οἰκογενειῶν εἶναι τόσον συνήθεις. Ἐνῶ ὅμως ἐρίζουν καὶ μάχονται πρὸς ἀλλήλας αἱ πατριαὶ, ἐνώνονται καὶ συνεργάζονται εὐθὺς ὡς φανῇ ἐξωτερικὸς ἐχθρὸς, Τοῦρκος ἢ ἄλλος.

Ὀλιγοτέρα ἀναρχία, περισσότερα τάξις ἐπεκράτει εἰς τὴν περιφέρειαν τῶν **Μιρδιτῶν**, νοτίως τοῦ δυτικοῦ Δρίλωνος καὶ τῆς Σκόδρας. Οὗτοι εἶναι κάλλιον ὠργανωμένοι, ἔχουν περισσότερον αἴσθημα ἀλληλεγγύης καὶ ὑπέστησαν καὶ τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τοῦ Καθολικοῦ ἐπισκόπου τοῦ Ὀρόχι, τῆς πρωτεύουσης τῶν Μιρδιτῶν. Οἱ Μιρδιταὶ εἶναι καθολικοὶ κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ ἔχουν πλὴν τῶν φυλάρχων κληρονομικὸν ἀρχηγὸν ἐκ τῆς οἰκογενείας Bid-doda.

Συνηθεστάτη είναι ἐν Μιρδιτία ἡ ζφοκλοπή καὶ καθόλου αἱ ἀρπαγαί. Πτωχοὶ καὶ πάντοτε ἐνοπλοὶ ὀρεσίβιοι Ἕλβανοὶ ἀρπάζουν εὐκόλως καὶ θεωροῦν τὴν ἀρπαγὴν καθόρθωμα, δι' ὃ καυχῶνται! Τὰ ἔθιμα εἰς τοὺς Μιρδίτας ἔχουν ἰσχύον νόμον, ἀποδίδεται δ' ἡ διατύπωσις αὐτῶν εἰς τὰς λεπτομερείας εἰς τὸν Lek Doucadjin, ἀρχηγὸν Μιρδιτῶν κατὰ τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα, πρόγονον τῶν σημερινῶν φυλάρχων τῆς Μιρδιτίας. Ὁ ἀρχηγὸς (ἀλβ. Prenk) τῶν Μιρδιτῶν ἐκυβέρνησα τὴν περιφέρειαν βοηθούμενος ὑπὸ πέντε **μπαϊ-ρακτάριδων** καὶ συμβουλίου 20 γερόντων τὸ συμβούλιον τῶν γερόντων δικάζει πρὸ πάντων τὰς μεταξὺ τῶν πατριῶν σχέσεις. Ἀποτελεῖ λοιπὸν ἡ Μιρδιτία μικρὰν ὁμοσπονδίαν πατριῶν, τὴν σπουδαιότεραν ἐν Ἑλλάδι.

Μεταξὺ τῶν ἐθίμων τῶν Μιρδιτῶν ἄς σημειωθῇ ἡ ἐξαγορὰ τῆς νύμφης ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ. Τὸ πανάρχαιον τοῦτο ἔθιμον διατηρεῖται καὶ εἰς ἄλλας περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος. Κοινῶς ἡ τιμὴ τῆς νύμφης ἀνήρχετο πρὸ τοῦ 1914 εἰς 100—300 φρ. σπανίως περισσότερα, ἂν ὁ γαμβρὸς ἦτο πλούσιος. Πατριαὶ ὀλόκληροι δὲν κάμνουν γάμους ἀναμεταξύ των, διότι θεωροῦνται συγγενεῖς, διότι ὅπου ὑπάρχει ἡ πατριαρχικὴ ὀργάνωσις, ἐνθυμοῦνται καλύτερα τοὺς προγόνους καὶ γνωρίζουν καὶ τοὺς ἀπωτέρω συγγενεῖς. Εἰς τὸ Μαυροβούνιον ὑπάρχουν πατριαὶ (Piperi, Ozriniçi καὶ ἄλλαι) σλαβικά, αἱ ὁποῖαι διατηροῦν τὴν παράδοσιν ὅτι εἶναι συγγενεῖς μὲ τὰς Ἑλληνικὰς πατριαὶ τῶν Krasnici, Hoti κλπ. Πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ πρόγονοι τῶν πατριῶν τούτων πρὸ πεντακοσίων περίπου ἐτῶν θὰ ἦσαν συγγενεῖς καὶ θὰ ὠμίλουν τὴν ἑλληνικὴν ἢ σερβικὴν. Μετὰ τούτους

αἰῶνας καὶ μετὰ τὴν γλωσσικὴν διαίρεσιν διατηρεῖται ἡ παράδοσις τῆς συγγενείας!

Οἱ βορειότατοι Ἕλβανοὶ πρὸς τὰ Σερβικὰ σύνορα εἶναι οἱ **Μαλισσόροι**, βορείως τοῦ δυτικῆς Δριλῶνος. Τὸ ὄνομα Μαλισσόροι σημαίνει τοὺς ὀρεινοὺς, δὲν εἶναι ἐθνολογικόν. Οἱ Μαλισσόροι ἔζησαν περισσότερο ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τῶν Τούρκων εἰς τὰ ὄρη των. Διαιροῦνται εἰς διαφόρους πατριαὶ τὰς Hotti, Klementi, Kastrati, Poulati, κλπ. Καὶ οἱ Μαλισσόροι ἔχουν τὰ ἔθιμα τῶν Μιρδιτῶν, τὴν ἐκδίκησιν τοῦ αἵματος καὶ τὴν καθόλου φυλετικὴν ὀργάνωσιν, ἀλλ' εἶναι ἀναρχικώτεροι, ἢ ὁμοσπονδία τῶν πατριῶν εἶναι χαλαρώτερα. Μεγίστη ἡ φιλοξενία εἰς τοὺς Μαλισσόρους· ὁ προσβάλλων ξένον τιμωρεῖται διὰ φόνον, ὑποβάλλεται εἰς τὴν ἐκδίκησιν τοῦ αἵματος· ἀντιθέτως χάριν τῶν ξένων σταματᾷ προσωρινῶς ἡ ἐκδίκησις τοῦ αἵματος. Σύνηθες ἔθιμον παρ' αὐτοῖς ἡ ἀδελφοποιία, ὅπως παρὰ τοῖς Μαυροβουνιώταις, καὶ τοῖς Σέρβοις.

Ἄλλην ὁμοσπονδίαν πατριῶν ἀποτελεῖ ἡ περιφέρεια τῆς **Διούμας**, παρὰ τὴν συμβολὴν τοῦ Μέλανος καὶ Λευκοῦ Δριλῶνος. Οἱ Λιουμιῶται εἶναι Μωαμεθανοί, ὑπήχθησαν δὲ τῶρα κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τοὺς Σέρβους.

Ἀγροτικαὶ σχέσεις.— Ὑπάρχει λοιπὸν μεγάλη κοινωνικὴ ἀντίθεσις ἐν Ἑλλάδι, διότι μέρος τοῦ πληθυσμοῦ διάγει πατριαρχικὸν προϊστορικὸν σχεδὸν βίον, ἐνῶ ὁ πληθυσμὸς τῶν παραλίων πόλεων καὶ τῆς νοτίου Ἑλλάδος ὑπερενίκησε τὴν βαθμίδα ταύτην τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀλλὰ πλὴν τῶν ἀντιθέσεων τούτων ὑπάρχει καὶ ἀγροτικὸν ζήτημα καὶ ἀριστοκρατία Μωαμεθανικὴ ἐκτὸς τῆς πατριαρχικῆς

ζώνης· αἱ οἰκογένειαι Βλιώρα εἰς τὸν Αὐλῶνα, Βρυώνη εἰς τὴν Μουζακιάν, Τοπτάνη εἰς τὸ Δυρράχιον καὶ ἄλλαι κατέχουν ἐκτάσεις γῆς μεγάλας, ἐκάστη ἐκ τούτων περὶ τὰ 50—60000 ἐκτάρια. Ταῦτα πρέπει νὰ ἀπαλλοτριωθοῦν καὶ τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι εὐκόλον ἐκεῖ. Εὐκολώτερον θὰ λυθῇ τὸ ζήτημα τῶν πολλῶν βακουφίων, κτημάτων ἀφιερωμένων εἰς τουρκικὰ τεμένη καὶ προερχομένων κατὰ μέγα μέρος ἐξ ἀρπαγῆς καὶ δημεύσεως χριστιανικῆς περιουσίας. Ἐπίσης μεγάλην δύναμιν θὰ ἀσκήσουν αἱ ἀριστοκρατικαὶ οἰκογένειαι τῶν Τουρκαλβανῶν βέηδων καὶ πασάδων, αἱ ὁποῖαι κατεῖχον εἰς τὴν Τουρκίαν στρατιωτικὰς καὶ πολιτικὰς θέσεις, ὑπηρετοῦν ἐν μέρει ἀκόμη ἐκεῖ, ἰσχύουν διὰ τῶν πολυαριθμῶν μελῶν των καὶ ἐν Ἀλβανίᾳ καὶ εἶναι συνηθισμένοι εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν. Οἱ ἰσχυροὶ οὗτοι Τουρκαλβανοὶ θὰ κατορθώσονται νὰ εἶναι ἀνώτεροι τῶν νόμων, ὅπως καὶ οἱ φύλαρχοι τῆς ὀρεινῆς Ἀλβανίας, καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἰσονομία καὶ ἡ εὐνομία θὰ βραδύνη νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὴν χώραν ταύτην. Ἡ Ἀλβανία ἔχει ἀνάγκην ἐνὸς νέου Καστριώτου, ἰσχυροῦ δηλ. πολιτικοῦ καὶ στρατιωτικοῦ συγχρόνως, ἐμφορομένου δὲ καὶ νέων κοινωνικῶν ἰδεῶν. Ἴσως οὗτος θὰ ἐπέβαλε τὴν ἰσότητα καὶ τὴν ἰσονομίαν.

Πνευματικὴ ζωή.—Τὰ δύο ἀρχαιότατα ἔθνη τῆς χειρσονήσου τοῦ Αἴμου, οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ἰλλυριοί, ἠκολούθησαν εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν ὅπως διόλου διάφορον δρόμον. Οἱ Ἕλληνες πολὺ ἐνωρὶς δημιουργοῦν τὰ πρῶτα εὐρωπαϊκὰ πνευματικὰ δημιουργήματα (Ὀμηρικὰ ποιήματα) τὰ ὁποῖα ἔχουν παγκόσμιον σημασίαν καὶ εἶναι ἀκόμη μέχρι σήμερον ἀνυπέροβλητα καὶ ἀπαραίτητα συγχρόνως. Ἐκτοτε οἱ

Ἕλληνες εὗρον τὸν δρόμον των διὰ τοῦ δημιουργικοῦ των πνεύματος κυρίως ὑπερτεροῦν τοὺς γείτονας λαοὺς ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι τῶν νεωτέρων.

Ὅπως διόλου τὸ ἀντίθετον συνέβη εἰς τὴν Ἰλλυρίαν. Οἱ Ἰλλυριοὶ δὲν ἐπεκοινώνησαν μὲ τὸν πνευματικὸν κόσμον τῆς Ἑλλάδος, ἔζησαν μᾶλλον ὡς ποιμένες καὶ γεωργοὶ καὶ ὡς πειραταὶ εἰς τὴν τραχεῖαν χώραν των καὶ τὰς δυσκόλους ἀκτὰς των, ὑπηρετήσαν ξένους, ὡς στρατιῶται τοὺς Ρωμαίους πρὸ πάντων καὶ ἔπειτα ὡς Ἀλβανοὶ τοὺς Τούρκους. Ἡ πνευματικὴ τροφή τῶν Ἰλλυριῶν καὶ τῶν ἀπογόνων των Ἀλβανῶν ὑπῆρξε πάντοτε πενιχρά. Λαὸς τόσο ἀμαθὺς φυσικῶς ὑπῆρξε τελείως ἄγονος πνευματικῶς. Μετὰ τρισχιλιετῆ πολυκύμαντον βίον εὐρίσκονται καὶ σήμερον οἱ Ἀλβανοὶ εἰς πρωτόγονον κατάστασιν ὑπὸ ἔποψιν πνευματικῆς ζωῆς ἐθνικῆς.

Οὔτε ἡ ἀρχαία Ἰλλυρικὴ, οὔτε ἡ νέα Ἀλβανικὴ ἐκαλλιεργήθη καλῶς. Μόλις τελευταῖον ἐπεκράτησε τὸ λατινικὸν ἀλβανικὸν, τὸ ὁποῖον ἐδέχθησαν πρῶτοι οἱ Καθολικοὶ Μιθριταί, ἐνῶ προηγουμένως μετεχειρίσθησαν εἰς ἀλβανικὰ βιβλία πλὴν τούτου καὶ τὸ ἑλληνικὸν καὶ τὸ σλαβικὸν καὶ τὸ τουρκικόν! Τὸ λατινικὸν ἀλφάβητον μὲ ὀλίγα ἑλληνικὰ ἢ ἄλλα στοιχεῖα θὰ ὑπηρετήσῃ δεόντως τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῆς Ἀλβανίας.

Μεγάλην δυσκολίαν παρέχει καὶ ἡ ὀρθογραφία. Ἐπειδὴ μέχρι τοῦδε δὲν ἐκαλλιεργήθη ὠρισμένη διάλεκτος ἀλβανικῆ, ἡ βόρειος π. χ. ἢ ἡ νότιος, δὲν ἐπεβλήθη καὶ ἡ ὀρθογραφία της ἀναλόγως λοιπὸν τῶν γραφομένων διαλεκτικῶν παραλλαγῶν ἐπεκράτει ἡ διάφορος ὀρθογραφία, ἢ ὁποῖα κατανατᾷ

ἐμπόδιον σοβαρὸν εἰς τὴν εὐκόλον πνευματικὴν ἐπικοινωνίαν τῶν Ἀλβανῶν. Ἡ Ἀγγλικὴ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἔχει ὀρθογραφικὰς δυσκολίας ἕνεκα τοῦ μεγάλου καὶ ἀρχαίου φιλολογικοῦ παρελθόντος, ἡ Ἀλβανικὴ ἕνεκα τῆς ἑλλείψεως παραδόσεως! Τελευταῖον ὅμως ἐκανονίσθη ὁπωσδήποτε καὶ ἡ Ἀλβανικὴ ὀρθογραφία.

Πρῶτοι οἱ Ἀλβανοὶ τῆς κάτω Ἰταλίας ἐκαλλιέργησαν εἰς τὴν λογοτεχνίαν τὴν ἄλβανικὴν γλῶσσαν. Τὸ ἰταλικὸν περιβάλλον ἐπέδρασε δημιουργικῶς ἐνταῦθα. Πολλοὶ Ἀλβανοὶ τῆς Ἰταλίας συνέλεξαν δημοτικὰ τραγούδια καὶ παραδόσεις τῶν ὁμοειδῶν των καὶ ἔπειτα ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν ἐδοκίμασαν καὶ τὴν ἰδίαν δημιουργικὴν φαντασίαν. Οἱ κυριώτατοι τῶν Ἀλβανῶν τούτων εἶναι ὁ Ἰερώνυμος *de Rada* καὶ ὁ Βικέντιος *Stratigo* (1822 - 1855) ἦτοι Στρατηγός! Ἐγραψαν ποιήματα λυρικά, πατριωτικά (ὁ *de Rada*) μελέτας ἱστορικές. Ἐκ τῶν λογογράφων τῆς κυρίως Ἀλβανίας γνωστότερος εἶναι ὁ *Νεσῆμ βέης* ἐκ Πρεμετῆς, ὅστις ὅμως ὑπέστη πολὺν τὴν ἐπίδρασιν τῆς περσικῆς καὶ ἀραβικῆς φιλολογίας καὶ δὲν ἀντιπροσωπεύει τὸν γνησίως ἐθνικὸν ἄλβανικὸν χαρακτήρα.

Χωρὶς ἀξιώσεις φιλολογικὰς ἐκαλλιέργησαν πολλοὶ τὴν ἄλβανικὴν γλῶσσαν γράψαντες χρήσιμα βιβλία. Ὁ γνωστότατος ἐκ τούτων εἶναι ὁ *Κωνσταντῖνος Χριστοφορίδης* ἐκ τῆς νοτίου Ἀλβανίας ὅστις ἔγραψε καὶ γραμματικὴν τῆς Τοσκικῆς διαλέκτου (τοῦ Ἑλβασάν) καὶ πλεῖστα ἄλλα ἔργα, μετέφρασε δὲ καὶ τὴν Νέαν Διαθήκην εἰς τὴν Τοσκικὴν διάλεκτον. Περὶ τῆς δημοτικῆς ποιήσεως ἔγραψε πρώτη ἡ λογία *Dora d'Istria* (Ἑλένη Γκίκα).

Ἡ Ἀλβανικὴ λοιπὸν λογοτεχνία ἤρχισε μόλις τὸν 19ον αἰῶνα νὰ καλλιεργῆται, ἡ δὲ ἄλβανικὴ γλῶσσα ἀπὸ τοῦ 18ου αἰῶνος. Ὁ *de Rada* ἔδειξε τὴν ὀρθὴν ὁδὸν εἰς τὴν λογοτεχνίαν ἀκολουθήσας τὴν δημοτικὴν ποίησιν καὶ τὰς δημοτικὰς παραδόσεις. Μόνον ἐπ' αὐτῶν ἂν στηριχθῆ ἡ ἄλβανικὴ λογοτεχνία δύναται εὐκολώτερον ν' ἀναπτυχθῆ καὶ ἰδιαίτερον χαρακτήρα νὰ προσλάβῃ. Ἐφ' ὅσον δὲν μιμεῖται ξένα ἔργα ἀλλὰ περιγράφει τὴν τραγεῖαν ἀλλ' ὠραίαν χώραν καὶ ἀναλύη γνήσια αἰσθήματα τῶν Ἀλβανῶν, θὰ εἶνε πάντοτε ἐνδιαφέρουσα καὶ ἂν ἀκόμη οἱ Ἀλβανοὶ συγγραφεῖς δὲν εἶναι μεγάλοι.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

ΝΟΤΙΟΣΛΑΒΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Η ΧΩΡΑ

Σύνορα τῆς Νοτιοσλαβίας.—Ἡ σημερινὴ Νοτιοσλαβία περιλαμβάνει μέγα μέρος τῆς ἀρχαίας ῥωμαϊκῆς Παννονίας—ἡ ὁποία ἐξετείνεται καὶ βορειότερον εἰς τὴν σημερινὴν Οὐγγαρίαν—τοῦ ἀρχαίου Νωρικοῦ, τὴν Δαλματίαν, μέρος τῆς ἐπαρχίας Praevalis (Μαυροβούνιον, Νοβιπαζάρ, μέρος τῆς βορείου Ἀλβανίας). Αἱ χῶραι αὗται εἶναι γνωσταὶ καὶ ὡς Ἰλλυρικαὶ χῶραι (Illyricum), διότι κατοικοῦντο ὑπὸ Ἰλλυριῶν. Κυρίως λοιπὸν ἡ σημερινὴ Νοτιοσλαβία κατέλαβε μέγα μέρος τῶν ἀρχαίων Ἰλλυρικῶν χωρῶν.

Ἡ Νοτιοσλαβία εἶναι πλέον ἢ πενταπλασία τοῦ πρὸ τοῦ 1912 βασιλείου τῆς Σερβίας, (τὸ ὁποῖον εἶχε 48,303 τετρ. χιλιομ. ἔκτασιν) καὶ ἔχει ἔκτασιν περίπου 250,000 τ. χ.

Ἡ Νοτιοσλαβία ἐβελτίωσε τὰ σύνορά της πρὸς τὴν Βουλγαρίαν διὰ τὴν ἀνατολικὴν καλύπτειν ἀπ' αὐτῆς τὸν σιδηρόδρομον Θεσσαλονίκης - Βελιγραδίου, ὅστις διήρητο

πλησίον τῶν συνόρων. Κατέλαβε πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἔκτασιν περίπου 2500 τετρ. χιλιομέτρων πρὸ πάντων περὶ τὴν πόλιν Στρούμνιτσαν, ἣτις ἔγινε Σερβικὴ, ἐνῶ διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου 1913 εἶχε παραχωρηθῆ εἰς τὴν Βουλγαρίαν καὶ βορειότερον δὲν χωρίζει πλέον ὁ Τιμόκ τὴν Σερβίαν ἀπὸ τῆς Βουλγαρίας· ἔγινε νοτιοσλαβικὴ καὶ ἡ ἀνατολικὴ ὄχθη αὐτοῦ.

Πρὸς βορρᾶν τοῦ Δουνάβεως κατέλαβεν ἡ Νοτιοσλαβία τὸ ἐξῆς τμήμα τοῦ Βανάτου : τὸ ἀπὸ Σεμενδρίας μέχρι τῆς πόλεως Arad καὶ τοῦ ποταμοῦ Maros, παραποτάμου τοῦ Τισσοῦ (Theiss, Tisza). Ἐπίσης ἔγινε Νοτιοσλαβικὸν ὅλον τὸ πρὸς νότον τῆς πόλεως Szegedin μεταξὺ τοῦ Δουνάβεως καὶ τοῦ Τισσοῦ τμήμα τῆς Οὐγγαρίας, ἡ Batekka καὶ μικρὸν τρίγωνον μεταξὺ Δουνάβεως καὶ Δράβου ἀπὸ τῆς πόλεως Mohacs καὶ νοτίως, ἡ Barania. Τὸ Βανάτον, ἡ Μπάτσκα καὶ ἡ Μπαράνια καλοῦνται ὁμοῦ **Βοϊβοδίνα**.

Ὅλη ἡ Κροατία καὶ ἡ Σλοβενία πρὸς νότον τοῦ Δράβου μέχρι τῆς πόλεως Drauburg καὶ μέρος μεταξὺ Δράβου καὶ Mur περιῆλθεν εἰς τὴν Νοτιοσλαβίαν, ὅπως καὶ ἡ χώρα τῶν Σλοβένων ἀπὸ τῶν πηγῶν τοῦ Σάβου. Οἱ Σλοβένοι κατοικοῦν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Κρανιόλην, ἡ ὁποία δλόκληρος ἔγινε νοτιοσλαβικὴ, καὶ μέρος τῆς Καρινθίας, Στυρίας καὶ Ἰστρίας. Τὴν χώραν τῶν Σλοβένων ὀνομάζομεν εἰς τὸ ἐξῆς **Σλοβενίαν!** Διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Rapallo (30 Ὀκτ. 1920) αἱ ἀκταὶ τῆς Ἰστρίας ἐδόθησαν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἡ ὁποία ἐξήτησε καὶ ἔλαβε παράλιον ἑδαφικὴν συνέχειαν ἕως τὸ Fiume.

Ἡ Σερβία ἦτο ἀποκλεισμένη ἀπὸ τῆς θαλάσσης, ὅλαι

της δὲ αἱ προσπάθειαι διὰ νὰ λάβῃ διέξοδον πρὸς τὴν Ἀδριατικὴν κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1912-13 ἐναυάγησαν ἕνεκα τῆς ἀντιστάσεως τῆς Αὐστρίας. Ἀλλὰ μετὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν πόλεμον ἀπεξημώθη, διότι ἔλαβεν ὅλην τὴν παραλίαν ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Bojana εἰς τὴν Ἀλβανίαν μέχρι τοῦ Fiume (σλαβ. Rieka), ἥτοι ὅλην τὴν Δαλματικὴν ἀκτὴν, πλὴν τῆς περιοχῆς τῆς Ζάρας (!). Ἡ χώρα αὕτη εἶναι περιεργος γεωλογικῶς, διότι διεβρώθη πολλαχοῦ καὶ ἐσχημάτισεν ἀτελεύτητον καὶ πολύμορφον σειρὰν νήσων καὶ κολπίσκων. Οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν τούτων ἦσαν καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα περίφημοι ναυτικοί, οἱ Ἰλλυριοὶ καὶ οἱ Λιβυρνοὶ (οἱ βόρειοι Ἰλλυριοὶ) καὶ κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ὡς ναῦται τῆς Βενετίας καὶ εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους ὡς ναῦται τῆς Αὐστρίας. Ἡ Νοτιοσλαβία λοιπὸν θὰ ἔχῃ τώρα καὶ ἱκανωτάτους ναυτικούς καὶ θὰ ἀναπτύξῃ ἐμπορικὸν καὶ πολεμικὸν ναυτικόν. Πλὴν τοῦ Fiume ὑπάρχουν πολλοὶ ἄλλοι λιμένες, ὅπως τοῦ Σπαλάτου, τοῦ Sebenico, τοῦ Κατάρου κλπ. διὰ νὰ ὑπηρετήσουν τὸ πολεμικὸν καὶ ἐμπορικὸν ναυτικὸν τῆς Νοτιοσλαβίας. Τοιοῦτρόπως ἡ Ἀδριατικὴ θάλασσα, δὲν θὰ γίνῃ μόνον Ἰταλική, ὅπως ἐπεδίωξε τελευταῖον ἡ Ἰταλία, ἀλλὰ πρὸ πάντων Νοτιοσλαβική, διότι αἱ νῆσοι καὶ αἱ ἀκταὶ τῆς Δαλματίας ἔχουν ὀχυρώτατα κατα-

(!) Διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Rapallo (30 Ὀκτ. 1920) τὸ μὲν Fiume ἀνεγνωρίσθη αὐτόνομον, ἡ δὲ περιοχὴ τῆς Ζάρας μετὰ τινων νήσων τῆς Cherso καὶ ἄλλων Ἰταλική! Τοιοῦτρόπως ἡ Ἰταλία ἐποφελουμένη ἐκ τῆς ἰταλικῆς πλειονοψηφίας τῶν πόλεων Fiume καὶ Zara κατώρθωσε νὰ κρατήσῃ καίρια σημεῖα τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς τῆς Ἀδριατικῆς!

φύγια μεγάλων πλοίων καὶ ὑποβρυχίων, ἐνῶ ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς Ἰταλίας, ἡ πρὸς τὴν Ἀδριατικὴν, εἶναι ὀλιγώτερον ὀχυρά, ὀλιγώτερον διὰ ναυτικὰς ἐπιχειρήσεις κατάλληλος. Ἐξακόσιοι περίπου νῆσοι, ἐκ τῶν ὁποίων μεγαλύτεραι εἶναι ἡ Cherso καὶ ἡ Brazza, εἶναι διεσπαρμέναι πρὸ τῆς Δαλματίας καὶ σχηματίζουν ποικιλομόρφους καὶ δυσκόλους κολπίσκους καὶ πορθμούς, εἰς τοὺς ὁποίους γυμνάζουν καὶ καθιστοῦν ἱκανωτάτους τοὺς Δαλμάτας ναυτίλους. Ἡ ἀποτομωτάτη Δαλματικὴ ἀκτὴ καθὼς, καὶ αἱ νῆσοι αὐτῆς, ἀκολουθοῦν νοτιοανατολικὴν διεύθυνσιν, ὅπως καὶ ἡ ἀντικρυνὴ ἰταλικὴ ἀκτὴ.

Ἡ Δαλματία μὲ τὴν πολύμορφον, ἀγρίαν πολλὰκις, ἀπαλὴν ἄλλοτε ἀκτὴν καὶ τὰς νήσους τῆς καταντᾶ ἡ ὥραιότερα χώρα τῆς Εὐρώπης!

Οἱ δύο κύριοι τῆς Ἀδριατικῆς, οἱ Ἰταλοὶ καὶ οἱ Νοτιοσλάβοι—διότι οἱ Ἀλβανοὶ θὰ μείνουν ἀσήμαντοι ναυτικῶς—θὰ εὗρουν φοβερὸν ἀντίπαλον εἰς τοὺς Γερμανοὺς καὶ Οὐγγυροὺς ἴσως, οἱ ὁποῖοι εἰς πρώτην εὐκαιρίαν εὐνοϊκὴν θὰ κατέλθουν βεβαίως εἰς τὴν Ἀδριατικὴν ἀφαιρουῦντες ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς τὴν Τεργέστην καὶ τὴν Gorizzia καὶ ἀπὸ τοὺς Νοτιοσλάβους τὴν Σλοβενίαν, τὴν ἔχουσαν μάλιστα πολλοὺς Γερμανοὺς κατοίκους. Ὁ φόβος οὗτος θὰ προσεγγίξῃ τοὺς δύο ἀντιπάλους συγκυριάρχους τῆς Ἀδριατικῆς, Ἰταλοὺς καὶ Νοτιοσλάβους.

Εἰς τὴν Ἀλβανίαν κατέλαβαν οἱ Νοτιοσλάβοι τὰς πόλεις Διάκοβαν καὶ Πρισρένην καὶ γραμμὴν στρατιωτικὴν καλὴν ἀνατολικῶς τοῦ Δρύλωνος ποταμοῦ. Μόνον παρὰ τὴν Ἀχρίδα ἐπροχώρησαν καὶ δυτικὰ τοῦ Δρύλωνος, οὗτω δὲ

ἔγιναν κατὰ τὸ πλεῖστον κύριοι τῆς ὠραίας λίμνης. Ἡ στρατηγικὴ αὐτῆ γραμμὴ ἀφῆκε πολλοὺς Ἄλβανούς εἰς τὴν Σερβίαν, περισσοτέρους ἴσως τῶν 100,000. Οἱ Σέρβοι πλὴν τῶν στρατηγικῶν λόγων φέρουσι καὶ ἱστορικούς· ἄλλοτε κατὰ τὸν μεσαῖωνα ἦσαν πολλοὶ Σέρβοι εἰς τὴν Ἄλβανίαν, αὐτὴ δ' ἢ Σκόδρα ὑπῆρξε πρωτεύουσα Σέρβων ἡγεμόνων καὶ αὐτόθι ἐγεννήθη καὶ ὁ Στέφανος Δουσάν. Κατὰ τοὺς χρόνους ὅμως τῆς Τουρκοκρατίας οἱ μὲν Σέρβοι ἠραιώθησαν, διότι μετενάστευσαν πολλοὶ εἰς Αὐστρίαν, ἐνῶ οἱ Μωαμεθανοὶ Ἄλβανοὶ βοηθούμενοι ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως ἐξηπλώθησαν εἰς τὴν παλαιὰν Σερβίαν μέχρι τῶν Σκοπίων καὶ τοῦ Νοβιπαζάρ.

Τὰ Ἑλληνοσερβικὰ σύνορα παρέμειναν μετὰ τὸν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον, ὅπως εἶχον καθορισθῆ κατὰ τὴν συνθήκην τοῦ Βουκουρεστίου (1913). Γραμμὴ ἀπὸ τῆς λίμνης Πρέσπας μέχρι τῆς λίμνης τῆς Δοϊράνης καὶ ἀνατολικῶς αὐτῆς ἀφήνει εἰς τοὺς Σέρβους τὸ Μοναστήρι καὶ εἰσχωρεῖ εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος παρὰ τὴν Γεβγελὴν εἰς ἀπόστασιν 60 περίπου χιλιομέτρων ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης. Οἱ Σέρβοι εἰς στιγμὰς κρισίμους ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ ἀφήσουν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ Μοναστήρι, τὴν Γεβγελὴν καὶ Δοϊράνην, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐπραγματοποιήθη δυστυχῶς. Ὅπως εἶναι σήμερον τὰ Ἑλληνοσερβικὰ σύνορα ἐγκλείουν πολλοὺς κινδύνους διὰ τὸ μέλλον. Φυσικῶς ἀνήκει εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ Αἰγαίου, ὅλη ἢ πρὸς νότον τοῦ Σκάρδου χώρα, ὅλος ὁ Ἄξιός! Ἡ συγκοινωνία τῶν κατοίκων, ἢ ἔξαγωγή τῶν προϊόντων δύναται εὐκόλως νὰ γίνουν διὰ τῆς Θεσσαλονίκης. Ὅπως εὐρίσκονται λοιπὸν τὰ σύνορα τὰ ἑλληνοσερ-

βικὰ πλησίον τῆς Θεσσαλονίκης, θὰ προκαλοῦν τὴν ὄρεξιν πρὸς κατάκτησιν αὐτῆς διὰ νὰ ἱκανοποιηθοῦν αἱ οικονομικαὶ ἀνάγκαι τῶν κατοίκων βορείως τῶν συνόρων· τίς γνωρίζει ἂν πάντοτε οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες τῆς Σερβίας θὰ ἔχουν τὴν ψυχραιμίαν καὶ τὴν πρόνοιαν νὰ προλάβουν ὄξειν μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Σερβίας ἕνεκα τοῦ ζητήματος τῆς Θεσσαλονίκης; Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ Σέρβοι κατὰ τὸν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον ἐσκέφθησαν σοβαρῶς νὰ καταλάβουν τὴν Θεσσαλονίκην καὶ δὲν ὑπάρχει καμμία ἀμφιβολία ὅτι καὶ εἰς τὸ μέλλον θὰ ζητηθῆ ἀνάλογος εὐκαιρία. Συχνὰ Σέρβοι πολιτικοὶ καὶ λόγιοι ἔγραψαν ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν Σερβίαν καὶ ἐζήτησαν προσέγγισιν μετὰ τῆς Βουλγαρίας χάριν τοῦ σκοποῦ τούτου. Οἱ Σέρβοι θὰ θεωρήσουν τοὺς Σλαβοφώνους τῆς Μακεδονίας ὡς Σέρβους καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο, ὅπως καὶ τὴν ἀνάγκην οικονομικῆς διεξόδου τῆς νοτίου Νοτιοσλαβίας πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην θὰ ἐκμεταλλευθοῦν οἱ σωβινισταὶ πρὸς δημιουργίαν περιπλοκῶν μεταξὺ τῶν δύο γειτονικῶν χωρῶν. Αἱ παραχωρηθεῖσαι ὑφ' ἡμῶν ἐμπορικαὶ εὐκολαὶ εἰς τοὺς Σέρβους ἐν Θεσσαλονίκῃ δὲν θὰ θεωρηθοῦν τότε ἀρκεταί.

Ἄλλ' εἶναι προφανές ὅτι τὰ μεσαιωνικὰ πολιτικὰ λάθη τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ καὶ τοῦ Στεφάνου Δουσάν δὲν πρέπει νὰ ἐπαναληφθοῦν σήμερον διὰ νὰ μὴ ἔχωμεν καὶ τὰς ἀναλόγους καταστροφάς. Ἡ Ἑλλὰς δὲν ἐπιδιώκει κατακτήσεις, ἀπαραίτητος ὅμως ἀνάγκη ἐπιβάλλει τὴν διατήρησιν τῆς συνεχείας τοῦ Ἑλληνισμοῦ τοῦ Αἰγαίου. Ἐὰν διακοπῇ ἢ συνέχεια αὕτη, ἐὰν δὲν διατηρηθῇ ἡ ἐνότης τοῦ Ἑλληνισμοῦ διὰ τοῦ Αἰγαίου, ἢ Ἑλλὰς δὲν δύναται νὰ

ζήση ἐπὶ μακρόν, θὰ ὑποστῇ τὴν πίεσιν τῶν Σλαβικῶν ὄγκων. Θὰ χρειασθῇ λοιπὸν νὰ γίνῃ εἰς τὸ μέλλον ἡ βελτίωσις τῶν Ἑλληνο-σερβικῶν συνόρων κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε ἡ γειτονία τῆς Θεσσαλονίκης νὰ μὴ προκαλῆ κατακτητικὰ ὀρέξεις, τὰς ὁποίας πιθανὸν νὰ μὴ δυνηθοῦν νὰ προλάβουν εἰς ὠρισμένας στιγμὰς οὐδ' οἱ φρονιμώτεροι πολιτικοί. Ἐνῶ δὲ διὰ τὴν Ἑλλάδα εἶναι τόσον ζωτικὴ ἡ ἔκασφάλις τῆς Θεσσαλονίκης, τοῦναντίον διὰ τὴν Νοτιοσλαβίαν δὲν εἶναι ἔξ ἴσου σπουδαῖον ζήτημα ἡ παραχώρησις καλυτέρων συνόρων εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν περιφέρειαν Μοναστηρίου καὶ Δοϊράνης-Γεβγελῆ. Ἡ παραχώρησις αὕτη πρέπει νὰ γίνῃ μόνον φιλικῶς καὶ πιστεύω ὅτι μὲ τὸν καιρὸν οἱ Ἕλληνες πολιτικοὶ θὰ εὑρουν τὴν εὐκαιρίαν νὰ πείσουν τοὺς Σέρβους περὶ τούτου καὶ οἱ δύο γειτονικοὶ λαοὶ ἐμφοροῦμενοι νεωτέρων ἀνθρωπιστικωτέρων ἰδεῶν, ἀποκρούοντες τὰ σφάλματα τῶν μεσαιωνικῶν προγόνων των, δύνανται νὰ ζήσουν ὡς καλοὶ γείτονες καὶ νὰ λύσουν φιλικῶς ὅλα τὰ συνοριακὰ ζητήματα. Ἡ καλλιέργεια τοῦ μίσους ἅς μείνῃ προνόμιον ἱστορικῶν τῶν Κελτῶν καὶ Γερμανῶν ἐκατέρωθεν τοῦ Ρήνου.

Γενικῶς πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἡ Νοτιοσλαβία πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς νότον τῆς ἐξησφάλισε καλὰ στρατηγικὰ σύνορα, ἐνῶ πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς δυσμὰς εἶναι ἐκτεθειμένη, ἐνῶ ἀκριβῶς ἐκεῖ εὐρίσκονται οἱ ἐχθροὶ τῆς! •

Ὁρογραφία, ὕδρογραφία. — Ἡ Νοτιοσλαβία ἐν τῷ συνόλῳ τῆς πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ μᾶλλον ὡς ὄρεινὴ χώρα· ἰδίᾳ ὅμως ὄρεινὴ εἶναι ἡ Δαλματία, ἡ νότιος Βοσνία, ἡ Ἐρζεγοβίνη, τὸ Μαυροβούνιον, ἡ Παλαιὰ Σερβία, τὸ νό-

τιον τμήμα τῆς κυρίως Σερβίας, ἡ Σλοβενία· πεδινὴ εἶναι ἡ χώρα ἡ περὶ τὰς συμβολὰς τῶν ποταμῶν Τισσοῦ, Σάβου, Δράβου μετὰ τοῦ κυρίου κορμοῦ τοῦ Δουνάβεως, ἔπειτα δὲ κατὰ δεύτερον λόγον ἡ παραποταμία τοῦ Σάβου καὶ ἡ μετὰ τὸν Σάβου καὶ Δράβου χώρα.

Εἰς τὴν παλαιὰν Σερβίαν καὶ τὴν βόρειον Μακεδονίαν, τὴν ἐλευθερωθεῖσαν διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου, τὸ κυριώτατον ὄρος εἶναι ὁ Σκάρδος, ὅστις διετήρησε μέχρι σήμερον καὶ μετὰ τῶν Τούρκων καὶ μετὰ τῶν Σλάβων τὸ ὄνομά του ὑπὸ τὴν μορφήν Char (Char-dagh, Char - Planina). Ὁ Σκάρδος ἔχει μῆκος 70 χιλιομ. καὶ ὑψίστην κορυφήν 3050 μέτρων. Ἐκ τοῦ Σκάρδου πηγάζει ὁ Ἄξιός, τοῦ ὁποίου ἀκριβῶς ἡ κοιλὰς παρὰ τὰ Σκόπια καὶ κατωτέρω σχηματίζει εὐφόρους πεδιάδας· ὁ παραπόταμος τοῦ Ἄξιου Ἐριγῶν σχηματίζει τὴν πεδιάδα τοῦ Μοναστηρίου, τῆς ὁποίας μέρος μόνον ἀνήκει εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ κυρία Σερβία εἶναι χώρα ὄρεινὴ κατεχομένη βαθυμηδὸν πρὸς βορρᾶν καὶ ἀπολήγουσα εἰς πεδιάδα παρὰ τὸν Δούναβιν καὶ τὸν παραπόταμον τούτου Σάβον. Ὁ Μοργάβας (ἀρχ. Margus, Μάργος), πηγάζων βορείως τῶν Σκοπίων, διασχίζει τὴν παλαιὰν καὶ ὄλην τὴν κυρίως Σερβίαν.

Τὰ μεγαλύτερα ὄρη τῆς ἀνατολικῆς Νοτιοσλαβίας πλὴν τοῦ Σκάρδου εἶναι τὰ τοῦ Μαυροβουνίου, τούτων δὲ πάλιν ὁ Δορμίτωρ (Dormitor) ἔχει ὕψος 2528 μέτρων. Ἡ Σλοβενία ἔχει ἐπίσης μεγάλα ὄρη, τὰς Ἰουλιανὰς Ἄλπεις μὲ κορυφὰς 2865 μέτρων.

Τὴν Δαλματίαν χωρίζουν ἀπὸ τῆς λοιπῆς Νοτιοσλαβίας

αἱ Διναρικαὶ Ἄλπεις, αἱ ὁποῖαι ἐπέτρειψαν εἰς διαφόρους κατακτητὰς νὰ κατέχουν τὴν Δαλματίαν ἀνενόητοι ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ αἱ ὁποῖαι καθιστοῦν καὶ τὴν συγκοινωνίαν μετὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ κάπως δύσκολον. Ὁ μόνος σχεδὸν ἀξιόλογος ποταμὸς τῆς Νοτιοσλαβίας ὁ χυνόμενος εἰς τὴν Ἀδριατικὴν εἶναι ὁ Narenta· αἱ Διναρικαὶ Ἄλπεις δὲν ἀπέχουν πολὺ τῆς ἀκτῆς καὶ διὰ τοῦτο δὲν σχηματίζονται πρὸς τὸ μέρος τοῦτο καὶ μεγάλοι ποταμοί. Ἐνιαχοῦ ἡ Δαλματία ἔχει πλάτος μόνον ὀλίγων χιλιομέτρων (ἀπὸ τῆς θαλάσσης μέχρι τῶν Ἄλπεων). Καὶ τῶν Διναρικῶν Ἄλπεων καὶ τῶν λοιπῶν ὄρεων τῆς Βοσνίας τὰ πολλὰ ὕδατα κυλίνονται πρὸς βορρᾶν καὶ πίπτουν εἰς τὸν Σάβον, τὸν κατ' ἐξοχὴν Νοτιοσλαβικὸν ποταμόν, τοῦ ὁποῖου γνωστότεροι παραπόταμοι εἶναι ὁ Δρίνας, ὁ χωρίζων τὸ τέως βασιλεῖον τῆς Σερβίας ἀπὸ τὴν Βοσνίαν, καὶ ὁ Βόσνας, ἕξ οὗ τὸ ὄνομα τῆς Βοσνίας.

Εἰς τὴν Ἰστρίαν καὶ Σλοβενίαν εἶναι τὸ περίφημον καὶ τόσον γεωλογικῶς ἐνδιαφέρον ὄρος Carso ἢ Karst μὲ ἀπείρους διαβρώσεις καὶ ὑπόγεια σπήλαια, καθὼς ἕξ ἄλλου μὲ ἀφθονίαν κροκάλης, ἣτις ἐπικάθηται πολλαχοῦ τοῦ ὄρους.

Αἱ μεγάλαι πεδιάδες τῆς Νοτιοσλαβίας εἶναι πρὸς βορρᾶν παρὰ τοὺς ποταμούς· παρὰ τὰς συμβολὰς ἰδίως Σάβου, Δράβου, Τισσοῦ καὶ κυρίως Δουνάβεως εἶναι αἱ μέγισται καὶ εὐδρῶν πεδιάδες τῆς Νοτιοσλαβίας, ὁ σιτοβολῶν αὐτῆς. Διὰ τοῦτο αὐτόθι κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους ἤκμασεν ἡ πόλις Σίρμιον (ἕξ ἧς ἡ ἐπαρχία ὀνομάζεται καὶ Σιρμία σήμερον) καὶ ἡ Σιγγηδῶν (Βελιγράδι) παρὰ τὴν συμβολὴν Σά-

βου καὶ Δουνάβεως. Ἄλλὰ καὶ ἡ ἀνατολικὴ Σλαβονία καὶ ἡ Κροατία εἶναι εὐφοροὶ χῶραι.

Λίμνας μεγάλας ἔχει ἡ Νοτιοσλαβία μόνον εἰς τὰ νότια σύνορα· ἡ λίμνη τῆς Πρέσπας, Δοϊράνης καὶ Γεβγελῆς ἀνήκουν εἰς τὴν Νοτιοσλαβίαν καὶ Ἑλλάδα, αἱ δὲ λίμναι τῆς Ἀχρίδος καὶ τῆς Σκόδρας εἰς τὴν Νοτιοσλαβίαν καὶ Ἀλβανίαν.

Καθὼς φαίνεται ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἡ Νοτιοσλαβία εἶναι χώρα εὐλογημένη μὲ ποικιλίαν φύσεως, ἀνάλογον πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν μεγάλαι πεδιάδες καὶ μεγάλα ὄρη, πολύκολπος θάλασσα καὶ πολύμορφος ξηρὰ παράγουν ποικιλίαν προϊόντων καὶ ἐπιφέρουν τὴν ἀνάπτυξιν ὄλων τῶν δυνάμεων τοῦ Νοτιοσλάβου. Κτηνοτροφία, γεωργία, δενδροκομία, ναυτιλία, ἀλιεῖα, βιομηχανία καὶ ἐμπόριον ἀνεπτύχθησαν εἰς τὴν χώραν ταύτην καὶ θὰ ἀναπτυχθῶν ἔτι μᾶλλον εἰς τὸ μέλλον. Ἡ ποικιλία τῆς φύσεως, τοῦ κλίματος ἀναπτύσσει ἁρμονικώτερον τὰς δυνάμεις τῶν ἐθνῶν, ἐνῶ ἡ μονοτονία τῆς αἰγυπτιακῆς γῆς π. γ. ἐπιδρᾷ κακῶς, ὁμοιομόρφως ἐπὶ τοὺς κατοίκους, τοὺς ὁποῖους δύναται νὰ καταστήσῃ ἕξ ἴσου τρυφηλοὺς ἢ ἕξ ἴσου ἀδεξίους.

Ἡ συγκοινωνία θὰ δεῆσῃ νὰ ἀναπτυχθῇ εἰς τὴν Νοτιοσλαβίαν καὶ νὰ ὑπηρετήσῃ ὠρισμένους οικονομικοὺς σκοποὺς ταύτης, ἐνῶ ἕως τώρα ὑπηρετεῖ τὴν Αὐστρίαν ἢ τὴν διεθνή κίνησιν. Ἀπὸ βορρᾶ διὰ τοῦ Δουνάβεως καὶ μεγάλου δικτύου σιδηροδρόμων ἐπικοινωνεῖ καὶ τώρα μὲ τὰς κεντρικὰς χώρας τῆς Εὐρώπης. Εἰς τὸ ἐξῆς θὰ χρειασθῇ κυρίως νὰ ἀνοίξῃ πολλὰς διεξόδους διὰ τὸ ἐμπόριον εἰς τὴν

Ἀδριατικὴν, εἰς δὲ τὸ Αἰγαῖον θὰ παρέχη ἡ Ἑλλάς εὐκολίας διὰ τὸ ἐμπόριον τῆς νοτίου Σερβίας.

Ἡ παλαιὰ Σερβία (Διάκοβα, Πρισρένη, Πρίστινα) θὰ ἐπικοινωνήσῃ εὐκόλως καὶ ταχέως μετὰ τὴν Ἀδριατικὴν, ὅταν κατασκευασθῇ σιδηρόδρομος διὰ τῆς Ἀλβανίας μέχρι τοῦ λιμένος τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῆς Μεδούης.

Γεωγραφικὴ διάσπασις τῆς Νοτιοσλαβίας.— Καθὼς φαίνεται ἐκ τῶν ἀνωτέρω καὶ ἐξ ἑνὸς βλέμματος ἐπὶ τοῦ χάρτου, ἡ Νοτιοσλαβία δὲν ἀποτελεῖ γεωγραφικὴν ἐνότητα ἀλλὰ μόνον γλωσσικὴν. Ἀποτελεῖται γεωγραφικῶς κυρίως 1) ἀπὸ τὴν κοιλάδα τοῦ Μοράβα (καὶ ἐν μέρει τοῦ Ἀξιού, ὅστις ὅμως φυσικῶς ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὸ Αἰγαῖον), 2) τὴν ὄρεινὴν Παλαιὰν Σερβίαν, Βοσνίαν-Μαυροβούνιον, 3) τὴν πεδινὴν παράποτάμιον βόρειον Νοτιοσλαβίαν, 4) τὴν παράλιον Δαλματίαν, ἣτις χωρίζεται διὰ τῶν Διναρικῶν Ἄλπεων ἀπὸ τῆς Βοσνίας καὶ ἔζησε βίον ἰδιαίτερον πάντοτε, 5) τὴν Σλοβενίαν καὶ Κροατίαν, Ἰστροίαν, ἥτοι τὴν δυτικὴν Νοτιοσλαβίαν μετὰ διέξοδον πρὸς τὸ *Fiume*.

Ἡ γεωγραφικὴ αὕτη διάσπασις ἐρμηνεύει σαφῶς διατί δὲν ἐδημιουργήθη ποτὲ ἄλλοτε ἠνωμένον Κράτος Νοτιοσλαβικόν, διατί ἀκόμη πρὸ ὀλίγων ἐτῶν κατώρθωναν οἱ Οὐγγροὶ καὶ οἱ Γερμανοὶ νὰ γεννῶσι μίση φοβερὰ μεταξὺ Κροατῶν καὶ Σέρβων. Ἡ σημερινὴ Νοτιοσλαβία δὲν προῆλθεν ἐξ ἐσωτερικῶν λόγων, ἐκ τῆς κοινῆς προσπαθείας ὄλων τῶν Νοτιοσλάβων, ἀλλ' εἶναι ἔργον τῆς συνδρομῆς τῶν περιστάσεων καὶ ὀφείλεται εἰς τὴν διάλυσιν τῆς Αὐστρίας καὶ τὰς συμπαθείας, τὰς ὁποίας ἐπροκάλεσεν ὁ μαρτυρικὸς ἀγὼν τῶν Σέρβων.

Πλὴν τῆς γεωγραφικῆς διασπάσεως, ἔνεκα τῆς ὁποίας δὲν κατορθώθη ποτὲ ἄλλοτε ὁ σχηματισμὸς μεγάλου Νοτιοσλαβικοῦ Κράτους, πρέπει νὰ σημειωθῇ ἡ γειτονία τῶν Γερμανῶν καὶ Οὐγγρων, ἡ ὁποία κατεπολέμησε πάντοτε τὴν ἔνωσιν τῶν Νοτιοσλάβων καὶ θὰ τὴν καταπολεμήσῃ καὶ εἰς τὸ μέλλον. Ἐχθρὸς ἀμείλικτος τῶν Νοτιοσλάβων εἶναι καὶ ἡ Ἰταλία, ἡ ὁποία φοβεῖται τὸν σχηματισμὸν μεγάλου στόλου εἰς τὴν πολύκολπον Δαλματίαν, ἐνῶ αὐτὴ ὡς θέλουσα νὰ κυριαρχῇ τῆς Ἀδριατικῆς δὲν ἔχει πολλοὺς καταλλήλους λιμένας ἐν αὐτῇ. Ἡ ἔχθρα τῆς Ἰταλίας ἐβλάψε κατὰ τοὺς Βενετικὸς χρόνους τοὺς Νοτιοσλάβους, ἀλλὰ εἰς τὸ μέλλον δὲν θὰ ἀσκήσῃ ὅσῃν ἡ Γερμανία καὶ ἡ Οὐγγαρία ἐπίδρασιν. Τὰ δύο ταῦτα πολεμικὰ ἔθνη εἰς πρώτην εὐνοικίαν εὐκαιρίαν θὰ βλάψουν καιρίως τὴν Νοτιοσλαβίαν καὶ θὰ κατέλθουν δαπάναις αὐτῆς εἰς τὴν Ἀδριατικὴν. Ἴδου τὸ ἀκροσφαλὲς σημεῖον τῆς γεωγραφικῆς θέσεως τῆς Νοτιοσλαβίας. Φοβουμένη τοὺς Γερμανοὺς καὶ Οὐγγρούς, θὰ παραβλέψῃ τὰς διαφορὰς μετὰ τὴν Ἰταλίαν, θὰ προσεγγίσῃ ἴσως πρὸς τὴν Βουλγαρίαν, θὰ διατηρήσῃ φιλικὰς σχέσεις μετὰ τὴν Ἑλλάδα. Ὅπως ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῆς Ἑλλάδος μεταξὺ Τούρκων καὶ Βουλγάρων, δύο πολεμικῶν λαῶν, εἶναι δύσκολος, οὕτω καὶ τῆς Νοτιοσλαβίας, ἔνεκα τῆς γειτονίας Οὐγγρων καὶ Γερμανῶν. Οἱ λόγοι οὗτοι οἱ γεωγραφικοὶ ἐπιβάλλουν ἐπὶ πολλὰ ἔτη συνεργασίαν Νοτιοσλαβίας καὶ Ἑλλάδος, ἡ δὲ παραγνώρισις αὐτῶν θὰ ἔχῃ φοβερὰ ἐπαικόλουθα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΧΩΡΩΝ ΤΗΣ ΝΟΤΙΟΣΛΑΒΙΑΣ

Αἱ Ἰλλυρικαὶ χῶραι μέχρι τῆς εισβολῆς τῶν Σλάβων.— Ποῖοι καὶ πότε κατόκησαν τὸ πρῶτον τὰς χῶρας τῆς σημερινῆς Νοτιοσλαβίας; Νεώτεροι παρατηρήσεις ἔδειξαν ὅτι ἡ Δαλματία καὶ ἡ Βοσνία κατοκοῦντο ἤδη κατὰ τὴν νεολιθικὴν καὶ χαλκῆν λεγομένην ἐποχὴν. Κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους κατοκεῖτο ἡ σημερινὴ Νοτιοσλαβία ὑπὸ Ἰλλυριῶν, οἱ ὁποῖοι κατεῖχον αὐτὴν ἤδη τὴν δευτέραν π. Χ. χιλιετηρίδα. Οἱ Ἰλλυριοὶ κατέλαβαν ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης ἀπὸ τῆς σημερινῆς Ἀλβανίας μέχρι τῆς Βενετίας καὶ νοτιώτερον εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν (Ίάπυγες, Μεσσάπιοι). Ἡ Ἀδριατικὴ θάλασσα ὀρθῶς ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ Ἰλλυρικὴ, ἀφοῦ τὸ πάλαι περιέβρεχεν Ἰλλυρικὰς χῶρας. Ἄν οἱ Ἰλλυριοὶ κατεῖχον ὅλην τὴν σημερινὴν Νοτιοσλαβίαν μέχρι τοῦ Δράβου καὶ τοῦ Δουνάβειος καὶ πέραν αὐτῶν δὲν δυνάμεθα μετ' ἀκριβείας νὰ ὀρίσωμεν σήμερον. Βορείως τῆς Μακεδονίας κατοκοῦν αἱ Ἰλλυρικαὶ φυλαὶ τῶν Δαρδάνων καὶ Παιόνων, αἵτινες ὅμως ἦλθαν εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμόν.

Οἱ Ἕλληνες δὲν τὴν ἠγάπησαν καὶ δὲν ἐσύχνασαν εἰς τὴν Ἀδριατικὴν θάλασσαν, ὅσον εἰς τὸν Εὐξείνιον Πόντον. Αἰτία τοῦ φαινομένου ἦτο κυρίως ὅχι μόνον ἡ ἄξενος ἀκτὴ, ἀλλ' ἡ πτωχεία αὐτῆς καὶ ὁ πειρατικὸς χαρακτὴρ τῶν Ἰλλυριῶν. Ὁ Εὐξείνιος Πόντος ἔδιδεν ἀφθονα προϊόντα,

διὰ τοῦτο εἰς ὅλας τὰς ἀκτὰς του καὶ τὰς βορείους ἐγκατεστάθησαν Ἕλληνες εἰς εὐλίμενα πάντοτε μέρη. Εἰς τὰς Ἰλλυρικὰς ἀκτὰς ἦλθαν ἀργότεροι οἱ Ἕλληνες. Ἄν παραλείψωμεν τὴν Ἀπολλωνίαν καὶ τὴν Ἐπίδαμνον τῆς σημερινῆς Ἀλβανίας, βορειότερον ἴδρυσαν οἱ Ἕλληνες τῶν Συρακουσῶν τὴν πόλιν Λίσσον (τὸ σημερινὸν Alessio) παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Δορίλωνος ποταμοῦ εἰς τὴν σημερινὴν Ἀλβανίαν, καὶ βοειότερὰ ἀκόμη κατόκησαν ἄλλοι Ἕλληνες τὰς Δαλματικὰς νήσους Ἴσσαν (σημ. Lissa), Φάρον (Ἰταλ. Lesina, Σλαβικὰ ὅμως Far ἢ Hvar), τὴν Μέλαιναν Κέρκυραν (Ἰταλ. Curzola, Σλαβ. ὅμως Karkar), τὴν Μελίτην (Melida) καὶ ἄλλας μᾶλλον ἀσημάντους. Οἱ Ἕλληνες οὗτοι ἦσκουν φαίνεται μᾶλλον εἰσαγωγικὸν ἐμπόριον (ὄπλων, ἀγγείων, κοσμημάτων, ἄλατος κλπ.), ὀλιγώτερον δὲ τὸ ἐξαγωγικόν, διὰ τὴν πτωχείαν τῶν μερῶν τούτων. Ἐννοεῖται ὅτι ἐνωρὲς ἀνεμίχθησαν μετὰ τῶν Ἰλλυριῶν καὶ ἐχάθησαν, ὡς ὅλοι οἱ ἀπομακρυνθέντες ἀπὸ τῶν κέντρων τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἀπέληξε λοιπὸν εἰς ἀποτυχίαν ἡ ἀπόπειρα ἐγκαταστάσεως καὶ κυριαρχίας τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸ βόρειον Ἀδριατικὸν πέλαγος. Ὅπωςδήποτε εἶναι ἱστορικῶς ἐνδιαφέρον ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Σικελίας τοῦ τετάρτου αἰῶνος, ἐπὶ τοῦ τυράννου Διονυσίου πρὸ πάντων, ἐζήτησαν νὰ γίνουιν κύριοι τῆς Ἀδριατικῆς καὶ πρὸς τοῦτο δὲν ἐγκατεστάθησαν μόνον εἰς τὰς νήσους τὰς Δαλματικὰς, ἀλλ' ἴδρυσαν καὶ τὴν Ἐπίδαυρον (Ραγοῦσαν) καὶ ἐξ ἄλλου τὴν Ἀγκῶνα, ἐπολέμησαν δὲ καὶ ἐνίκησαν τοὺς Ἰλλυριοὺς το 384 π. Χ. Τὰς σχέσεις τῶν Ἰλλυριῶν πρὸς τοὺς βορειοτέρους λαοὺς δὲν

γνωρίζομεν. Ὀλίγα εἰδήσεις διεσώθησαν περὶ τῆς ἐξαπλώσεως Κελτικῶν ἢ Γαλατικῶν φύλων εἰς τὰς Ἰλλυρικὰς χώρας. Ἐκ τούτων οἱ **Σκορδίσκοι**, πολεμικωτάτη Γαλατικὴ φυλὴ ἔκτισε τὸ Singidunum, τὴν Σιγγηδόνα, παρὰ τὸ σημερινὸν Βελιγράδιον, εἰς ἀρίστην ἐμπορικὴν καὶ στρατιωτικὴν θέσιν. **Γαλάται** λοιπὸν ἐσκορπίσθησαν καὶ εἰς τὰς Ἰλλυρικὰς χώρας, ἀφοῦ δὰ οὗτοι μέχρι Ἑλλάδος καὶ Μικρᾶς Ἀσίας κατώρθωσαν νὰ ἐκσφενδονισθῶν.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι καὶ Γερμανικὰ φύλα ἤλθον εἰς σχέσεις καὶ ἀνemiχθήσαν μετὰ τῶν Ἰλλυριῶν. Ἀκριβεστερας ὁμως εἰδήσεις ἔχομεν μόνον περὶ τῶν Γότθων τοῦ τρίτου καὶ τετάρτου μ. Χ. αἰῶνος καὶ περὶ τῶν Ὀστρογότθων τοῦ πέμπτου αἰῶνος. Οἱ Ὀστρογότθοι ὑπὸ τὸν Θεοδώριον κατέλαβον ἐπὶ τινα χρόνον τὴν Δαλματίαν (489-535).

Ἄλλοι Γερμανοὶ ἔπειτα, οἱ Γεπίδαι καὶ Λογγοβάρδοι ἔμειναν ὡς κυρίαρχοι ἐπὶ τινα χρόνον εἰς τὰ βόρεια τῆς σημερινῆς Νοτιοσλαβίας.

Ἐννοεῖται ὅτι οἱ βάρβαροι τότε Γαλάται καὶ Γερμανοὶ δὲν ἀφῆκαν σπουδαῖα ἴχνη πολιτισμοῦ εἰς τὴν χώραν. Πάντως ὁμως οἱ σημερινοὶ Νοτιοσλάβοι περιέχουσι καὶ αἷμα γαλατικὸν καὶ γερμανικὸν πολύ, ὄχι μόνον Ἰλλυρικόν.

Οἱ Ἰλλυριοὶ εἰς τὰ παράλια τῆς Δαλματίας ἀνέπτυξαν πειρατικὸν στόλον (περίφημα πλοῖα αἱ ταχεῖαι **λιβυρνίδες** ἐκ τῆς Λιβυρνίας) μεταξὺ Δαλματίας καὶ Ἰστρίας καὶ ἐτρομοκράτουσαν τὴν Ἀδριατικὴν θάλασσαν. Ἐξ ἀφορμῆς τῶν πειρατικῶν ἐπιδρομῶν τῶν Ἰλλυριῶν, ἐπολέμησαν κατ' αὐτῶν οἱ Ῥωμαῖοι ἤδη τὸ 229 π. Χ. Ἐκτοτε ἔλαβον πολλάκις ἀφορμὴν, ἰδίᾳ μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Μακεδονίας νὰ ἐπι-

βάλουν τὴν θέλησίν των διὰ τῆς βίας εἰς τοὺς Ἰλλυριοὺς οἱ Ῥωμαῖοι. Κυρίως ὁμως τὰ παράλια εὐρίσκοντο ὑπὸ τὴν πίεσιν αὐτῶν, διότι ὁ στόλος τῶν Ἰλλυριῶν εἰς τοὺς πολέμους τούτους κατεστράφη. Ἐντονώτερος ἀγὼν κατὰ τῶν Ἰλλυριῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ διεξήχθη ὑπὸ τοῦ Ὀκταβιανοῦ καὶ τοῦ Κράσσου ἔπειτα: οἱ Ἰλλυριοὶ ἀντίταξαν φοβερὰν ἀντίστασιν, λέγεται δ' ὅτι 200,000 στρατοῦ πεζικοῦ, πλὴν τῶν ἱππέων, ἠδυνήθησαν εἰς νέαν ἐπανάστασιν νὰ συγκεντρώσουν κατὰ τῶν Ῥωμαίων. Τέλος οὗτοι κατώρθωσαν νὰ διασπάσουν τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Ἰλλυριῶν (divide et impera!) καὶ νὰ ὑποτάξουν τελείως τὴν Ἰλλυρίαν μέχρι τοῦ Δουνάβεως τὸ 9 μ. Χ. Ὁ Δούναβις ἔγινε τὸ βόρειον σύνορον τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐνταῦθα, ὅπως ὁ Ῥήνος δυτικώτερον.

Ἡ Ῥωμαϊκὴ διοίκησις καὶ ἡ εἰρήνη ἐπέτρεψαν τὴν αὔξησιν τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τοῦ πλοῦτου τῆς χώρας. Ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν μεταλλείων ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, ἡ κατασκευὴ ὁδῶν, ἡ ἐγκατάστασις στρατοπέδων ηὔξησε τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν γεωργίαν, ἀντὶ τοῦ πρότερον ἀκμαΐζοντος ποιμενικοῦ καὶ νομαδικοῦ βίου. Τὸν τρίτον αἰῶνα μ. Χ. ἤκμασεν ἡ Ἰλλυρία ὅσον οὐδέποτε ἄλλοτε πρότερον. Στρατηγοί, ἀνώτεροι ὑπάλληλοι καὶ αὐτοκράτορες ἀκόμη τῆς Ρώμης προήρχοντο ἐξ Ἰλλυρίας: ὁ Δέκιος, ὁ Κλαύδιος, ὁ Πρόβος, ὁ Διοκλητιανός, ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας ἦσαν Ἰλλυριοί. Καὶ βραδύτερον ἐξ Ἰλλυρίας προῆλθον ὁ Ἰοβιανός (ἐκ Σιγγηδόνας) ὁ Οὐάλης, ὁ Γρατιανός ὁ Ἰουστίνος καὶ ἄλλοι.

Ἡ Ῥωμαϊκὴ διοίκησις, τὰ στρατόπεδα μὲ τὰς πλησίον

ἐμπορικὰς ἀγοράς, ἢ στρατεύσεις τῶν Ἰλλυριῶν καὶ διασπορὰ αὐτῶν ἐν ῥωμαϊκαῖς ἐπαρχίαις ἐπέβαλον βαθμηδὸν τὴν λατινικὴν γλῶσσαν εἰς τὰ κεντρικώτερα μέρη τοῦλάχιστον. Εἰς τὰ ὄρεινά διειρηθῆ βεβαίως ἡ ἰλλυρικὴ μέχρι τινός. Μέχρι σήμερον διατηροῦνται εἰς τὴν ὄρεινὴν Βοσνίαν πλεῖστα ἰλλυρικὰ τοπωνύμια καὶ τοῦτο βεβαίως δεικνύει ὅτι ἐκεῖ ἐπὶ πολὺ διειρηθῆσαν οἱ Ἰλλυριοί.

Ὁ Χριστιανισμὸς εἰσήχθη βαθμηδὸν εἰς τὴν Ἰλλυρίαν, εἰς τὰ κέντρα τοῦλάχιστον. Μάρτυρες τοῦ χριστιανισμοῦ ἀναφέρονται εἰς τὸ Σίρμιον (σημερ. Μιτροβίτσα, παρὰ τὴν συμβολὴν Σάβου καὶ Δουνάβεως), εἰς τὴν Ulriana (Lipian τοῦ Κοσόβου), εἰς τὴν Σιγγηδόνα. Ἀναφέρονται συναθροίσεις τῶν Ἀριανῶν, μετὰ τὴν κατ' αὐτῶν σύνοδον τῆς Σερδικίης (344), εἰς τὸ Σίρμιον καὶ εἰς τὴν Σιγγηδόνα. Ὁ πατὴρ τῆς Ἐκκλησίας Ἰερώνυμος (†420) ἦτο Ἰλλυριός.

Ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἰλλυρίας ἐταλαιπωρήθη πολὺ ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, οἱ ὅποιοι ἐστρατολόγουν ἐντόνως ἐν αὐτῇ. Ἀπὸ τοῦ τρίτου καὶ πρὸ πάντων ἀπὸ τοῦ τετάρτου αἰῶνος ἤρχισαν καὶ αἱ ἐπιδρομαὶ ἀπὸ βορρᾶ νὰ ἐλαττώνουν τὸν πληθυσμὸν τῶν Ἰλλυριῶν. Ἀγῶνες τῆς Ρώμης καὶ τοῦ Βυζαντίου πρὸς τοὺς Γότθους, τοὺς Οὐννους, τοὺς Γεπίδας, τοὺς Ἀβάρους ἔπειτα καὶ τοὺς Σλάβους, ὅχι μόνον ἐχρησιμοποίησαν καὶ Ἰλλυριοὺς ἀλλὰ καὶ διεξήχθησαν κατὰ μέγα μέρος ἐν τῇ χώρᾳ πρὸς μεγίστην ζημίαν αὐτῆς. Τὸ 395 μ. Χ. διηρέθη ὀριστικῶς τὸ Ρωμαϊκὸν κράτος εἰς Ἀνατολικὸν καὶ Δυτικὸν καὶ τότε καὶ αἱ Ἰλλυρικαὶ χώραι ἐδιχάσθησαν. Γραμμὴ ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ λιμένος Κατάρου μέχρι Σιγγηδόνας ὑπῆρξε τὸ σύνορον τῶν δύο ρωμαϊκῶν Κρατῶν· τὸ πλεῖστον

τῆς Ἰλλυρίας παρέμεινεν εἰς τὸ ἀσθενέστερον δυτικὸν κράτος, τὸ ὅποιον δὲν ἠδύνατο ἀποτελεσματικῶς νὰ βοηθήσῃ τὴν χώραν.

Αἱ εἰσβολαὶ τῶν Οὐννων πρὸ πάντων ἠνάγκασαν τοὺς κατοίκους τῆς ὑπαίθρου χώρας νὰ συγκεντρωθοῦν εἰς τὰ φρούρια, ὀλιγώτεροι δ' ἀνήλθον εἰς δυσπρόσιτα ὄρη βραδύτερον, ὅταν καὶ τὰ φρούρια δὲν ἦσαν ἀσφαλῆ. Ἡ συγκέντρωσις αὕτη συνετέλεσεν ἔτι μᾶλλον εἰς τὸν ἐκρωμανισμὸν ἢ ἐκλατινισμὸν τῶν Ἰλλυριῶν. Ἄλλ' ἡ ἀραιώσις τοῦ πληθυσμοῦ ἠνέκλυσε τὰς εἰσβολὰς τῶν Οὐννων, τὴν ἐπικράτησιν τῶν Ὀστρογότθων περὶ τὸ τέλος τοῦ πέμπτου αἰῶνος, τῶν Ἀβάρων κατὰ τὸν ἕκτον.

Σλάβοι.—Τὸν ἕκτον αἰῶνα ἤρχισαν καὶ οἱ Σλάβοι νὰ διαβαίνουν τὸν Δούναβιν κυρίως ὡς βοηθοὶ τῶν Ἀβάρων, ὡς ἵπποκόμοι, ἀχθοφόροι κτηνοτρόφοι κλπ. Μόνον μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν Ἀβάρων εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ τοῦ Ἡρακλείου, οἱ Σλάβοι Κροαταὶ ἐνίκησαν τοὺς Ἀβάρους τὸ 626 μ. Χ. καὶ ἤρχισαν εἰς μεγάλας μάζας νὰ ἐγκαθίστανται νοτιῶς τοῦ Δουνάβεως εἰς τὴν σημερινὴν Κροατίαν, Βοσνίαν, Σερβίαν. Τὸ Βυζάντιον ἀπασχολημένον μὲ τοὺς πολέμους κατὰ τῶν Ἀράβων δὲν ἠδυνήθη οὔτε ἠθέλησε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Σλάβων. Τὸ 796 κατεστράφησαν οἱ Ἀβανοὶ ὑπὸ τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου, ὥστε οἱ Σλάβοι ἀπὸ τούτων ἔμειναν τελείως ἀνενόητοι, ὑπὸ τὸ ὄνομα δὲ τῶν Σκλαβηνῶν ἢ Χρωβατῶν (=Κροατῶν) ἐξηπλώνοντο εἰς τὰς ἀνωτέρω χώρας παραγκωνίζοντες τοὺς ἐκρωμανισθέντας Ἰλλυριοὺς. Οὗτοι κατῆλθον νοτιώτερα, κυρίως εἰς τὰς Δαλματικὰς ἀκτὰς καὶ νήσους,

δπου ἴδρυσαν τότε νέας ρωμανικὰς πόλεις, τὸ Σπαλάτον καὶ τὴν Ραγοῦσαν. Νεώτεροι μελέται τοῦ Jirecek ἔδειξαν πῶς ὁ Σλαβισμὸς βαθμηδὸν περιέσφιξε τοὺς ἐκρωμανισθέντας Ἰλλυριοὺς, ἕως οὗ τοὺς ἐξεσλάβισε τελείως περὶ τὸ τέλος τοῦ μεσαιῶνος. Οἱ βορειότεροι Ἰλλυριοί, ὅσοι τούτων παρέμειναν ἐκεῖ, ἐξεσλαβίσθησαν πρῶτοι, οἱ Ἰλλυριοὶ τῆς ὄρεινης Δαλματίας καὶ τῶν νήσων ἀντέστησαν περισσότερον. Εἰς ὄρεινὰ μέρη δυσπρόσιτα πρὸ πάντων τῆς ἀνατολικῆς Σερβίας διετηρήθησαν μέχρι σήμερον Ἰλλυριοὶ μὲ τὸ ὄνομα Βλάχοι. Καὶ οἱ σήμερον σλαβόφωνοι **Μορλάκκοι** τῆς Κροατίας ἦσαν Βλάχοι (=Μαυρόβλαχοι) ἤτοι ἐκρωμανισθέντες Ἰλλυριοί, οἱ ὅποιοι μέχρι τινὸς ὁμίλουν νεολατινικὴν διάλεκτον.

Οἱ κατελθόντες Σλάβοι δὲν κατώρθωσαν νὰ ἰδρῦσουν ἐνιαῖον κράτος, διότι οὔτε ἀρχικῶς πρὶν καταβοῦν ἀπετέλουν ἐνότητα, οὔτε κατόπιν εὗρον κατάλληλον γεωγραφικὸν ἔδαφος. Ὅπως μάλιστα εὗρισκοντο εἰς πατριαρχικὴν κατάστασιν, δυσκόλως ἠδύναντο νὰ ἐνωθοῦν, καὶ τὴν διάσπασιν αὐτῶν ἠκολούθησε καὶ ἡ γεωγραφικὴ διάσπασις τῆς νέας χώρας. Θὰ ἐξιστορήσωμεν διὰ τοῦτο ἰδιαίτερος πρῶτον τὰ τῶν Σέρβων καὶ ἔπειτα τὰ τῶν ἄλλων Σλάβων.

Οἱ Σλάβοι οἱ ἐγκατασταθέντες εἰς τὴν σημερινὴν Σερβίαν μεταξὺ δηλ. τῶν ποταμῶν Δρίνα καὶ Τιμόκ καὶ μέρος τῆς Βοσνίας, τὸ σημερινὸν Νοβιπαζάρ, ὀνομάζονται **Σέρβοι** πρῶτον κατὰ τὸν ἑνατον αἰῶνα. Εἰδικῶς περὶ τῶν Σλάβων τοῦ Νοβιπαζάρ λέγεται τὸ ὄνομα Σέρβος. Ἐπὶ τόπου πιθανῶς ἐλέγετο τὸ ὄνομα τοῦτο καὶ πρότερον, ἀλλ' εἰς τὰς ἱστορικὰς πηγὰς εὗρίζεται τότε πρῶτον. Τὸ Σέρβος

βεβαίως εἶναι τὸ ἴδιον πρὸς τὸ ὄνομα Sorabe (1), τὸ ὁποῖον φέρουν ἀκόμη μέχρι σήμερον Σλάβοι τινὲς τῆς Γερμανίας. Οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Soraben προῆλθον ἐκ κοινῆς σλαβικῆς πατριδος.

Οἱ Σλάβοι οὗτοι εὗρον τὴν πρὸς νότον τοῦ Δουνάβεως χώραν κατεστραμμένην ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Ἀβάρων καὶ ἄλλων προηγούμενων λαῶν καὶ εὐκόλως κατέλαβον αὐτὴν ἐπὶ τοῦ Ἡρακλείου. Ἡ κατάβασις αὐτῶν δὲν ἔγινε βεβαίως ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν, πιθανῶς ἐξηκολούθησε καὶ τὸν ὄγδοον αἰῶνα. Ὅτι δὲν ἔγινεν ἀθρόα, φαίνεται καὶ ἐκ τούτου ὅτι δὲν ἐσχηματίσθη ταχέως μεγαλύτερον σλαβικὸν Κράτος.

Βεβαίως ἐσκορπίσθησαν οἱ νέοι ἐπιδρομεῖς εἰς μεγάλην ἔκτασιν, καθ' ὅλην περίπου τὴν σημερινὴν Νοτιοσλαβίαν, ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς Σερβίας μέχρι τῆς Σλοβενίας. Τοῦτο ὅμως μόνον δὲν ἐρμηνεύει τοὺς ἐμφυλίους πολλαίαις ἀγῶνας τῶν Νοτιοσλάβων καὶ τὴν ἔλλειψιν μεγάλων πολιτικῶν σχηματισμῶν. Πάντως εἰς τοῦτο συνετέλεσε καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ κατάβασις ἐξηκολούθησε ἀραιὰ καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον, πιθανῶς δὲ ἀπὸ διαφόρων διευθύνσεων, δυτικώτερον ἀπὸ τῆς Μοραβίας καὶ Βοημίας καὶ ἀνατολικώτερον ἀπὸ τῶν Καρπαθίων καὶ τῆς σημερινῆς Ρουμανίας, ἥτις τὸν ἕκτον αἰῶνα ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ Θεοφυλάκτου Σιμοκάττου ἀπλῶς **Σκλαβηνία**.

(1) Ἐκ παραδρομῆς ἐσχέτισα ἄλλοτε τοὺς «Κιμμερίους Σερβιώτας», τοῦ Εὐσταθίου, ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, πρὸς τὸν Καύκασον καὶ τοὺς αὐτόθι Σέρβους, ἐνῶ ἐπρόκειτο περὶ κατοίκων τῶν Σερβίων τῆς Μακεδονίας.

Ἡ κατάβασις τῶν ἀπολιτίστων Σλάβων ἐπανεφέρει τὴν χώραν εἰς τὴν προρρωμαϊκὴν ἐποχὴν ὑπὸ ἔποψιν πολιτισμοῦ. Οἱ νέοι κάτοικοι εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον νομάδες, ὀλιγώτερον γεωργοί, οὐδέλωσ δ' ἔμποροι. Ἀκολουθοῦν συνήθως τὰς κοιλάδας τῶν ποταμῶν διὰ νὰ βόσκουν τὰ ποιμνιά των εἰς καλὰ λιβάδια, ἐκ τῶν ποταμῶν δὲ πολλάκις καὶ ἐπονομάζονται. Δὲν ἔχουν ἀνάγκην ὁδῶν ἐμπορικῶν, οὔτε πόλεων καὶ φρουρίων. Ἐν καιρῷ ἐπιδρομῶν νέων καταφεύγουν εἰς μεγάλα ἀδιάβατα δάση. Κοινωνικῶς εὐρίσκονται εἰς τὴν παλαιὰν πατριαρχικὴν κατάστασιν. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς φυλῆς, συνήθως ὁ πρεσβύτερος ἢ ἐν καιρῷ ἀνάγκης ὁ ἰσχυρότερος διευθύνει αὐτήν. Πολλάκις ἐνώνονται περισσότεραι φυλαὶ ὑπὸ ἓνα ἀρχηγόν διὰ νὰ καταπολεμήσουν ἄλλας φυλάς. Ὁ ἐχθρὸς δηλ. ὠφελεῖ, διότι φέρει ἐνῶσιν φυλῶν αἱ φυλαὶ μιᾶς περιοχῆς φυσικῆς, μιᾶς κοιλάδος π. χ. ἀποτελοῦν μίαν *ζούπαν* ἢ *ζουπανίαν*, ὃ δὲ ἀρχηγὸς αὐτῶν ἀποκαλεῖται *ζουπάνος*.

Ἄνευ πολέμων, μεγάλων τοῦλάχιστον, ἐξηπλώθησαν οἱ Σλάβοι νοτίως τοῦ Δουνάβεως εἰς τὴν σημερινὴν Νοτιοσλαβίαν. Τινὲς τούτων ἔγιναν ταχέως Χριστιανοί, ἄλλοι ὅμως παρέμειναν εἰς τὴν πάτριον θρησκείαν μέχρι τοῦ ἐνάτου αἰῶνος, ὅτε συνεπληρώθη ὁ Χριστιανισμὸς αὐτῶν διὰ τῶν μαθητῶν τοῦ Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου, ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος λεγομένου. Λεπτομερείας περὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ τούτου τῶν κυρίως Σέρβων δὲν γνωρίζομεν, ὅπως καὶ περὶ τῆς πολιτικῆς καθόλου θέσεως αὐτῶν. Συνήθως ἐξηρτῶντο ἐκ τοῦ Βυζαντίου, ἀνεγνώριζον δηλ. τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ.

Σερβικὸν Κράτος. — Ἀπὸ τοῦ ἐνάτου αἰῶνος ἔχομεν περισσότερας πληροφορίας. Οἱ Βούλγαροι ἐξέτειναν πρὸς δυσμὰς καὶ τὰς ἐπιδρομὰς των, ὄχι μόνον πρὸς νότον. Ὁ Κροῦμος πρῶτος ἐπροχώρησε πρὸς δυσμὰς καὶ ἔγινεν ὄμορος τῶν Φράγκων καταλαβὼν μέρος τῆς σημερινῆς βορείου Νοτιοσλαβίας. Ὁ Βόρις ἐνίκηθη ἀπὸ τοὺς Σέρβους καὶ ἔπειτα ἀπὸ τοὺς Κροάτας. Ὁ Συμεὼν ἐνίκησε τοὺς Σέρβους διὰ τοῦ στρατηγοῦ Ἀλοβογοτοῦρ (924), ὅστις ἔπειτα ἐνίκηθη ἀπὸ τοὺς Κροάτας (927). Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κατωρθώθη ἡ ἔνωσις πολλῶν Σερβικῶν καὶ Κροατικῶν φυλῶν ὑπὸ ἓνα ἡγεμόνα, μόνον δ' οὕτω κατώρθωσαν καὶ οἱ Σέρβοι νὰ ἀντισταθοῦν κατὰ τῶν Βουλγάρων. Ὁ Σαμουὴλ βραδύτερον κατέλαβε τὴν κυρίως Σερβίαν ἐπὶ τινα ἔτη. Ἀφοῦ κατελύθη τὸ Κράτος τοῦ Σαμουὴλ ὑπὸ τοῦ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου, ἡ ἑλληνικὴ κυριαρχία ἐξετάθη καὶ εἰς τὴν Σερβίαν.

Ἐκτοτε ἤρχισεν ἡ ἀντίδρασις τῶν Σέρβων κατὰ τῶν Ἑλλήνων, ἐνῷ προηγουμένως φαίνεται ὅτι οἱ Ἕλληνες τοῦ Βυζαντίου διετέλουν εἰς φιλικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς Σέρβους, ἀκριβῶς ἕνεκα τῶν Βουλγάρων, οἱ ὅποιοι ἐξέτειναν τὰς ἐπιδρομὰς των καὶ πρὸς τὴν Σερβίαν. Τὸν 11ον καὶ 12ον αἰῶνα διεξήχθησαν συχνοὶ ἀγῶνες μεταξύ Ἑλλήνων καὶ Σέρβων, οἱ ὅποιοι ἠγωνίζοντο ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας των. Τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα ἔγινε τὸ πρῶτον μεγαλύτερον Σερβικὸν Κράτος τοῦ Βοδίνου μὲ πρωτεύουσαν τὴν Σκόδραν. Ὑπῆρξε μέγα σφάλμα τοῦ Βυζαντίου ἡ διεξαγωγή ἀγῶνων κατὰ τῶν Σέρβων καὶ ἔπειτα κατὰ τῶν Οὐγγρων, καθ' ἣν ἐποχὴν οἱ Σελδιτσοῦκοι εἶχον ἐγκατασταθῆ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ.

Κατὰ τῶν Οὐγγρων ἐπολέμησεν ὁ Ἰωάννης Κομνηνός (1118—1143) καὶ ἔπειτα ὁ Μανουὴλ Κομνηνός (1143—1180), ὅστις τὸ 1168 διὰ τοῦ στρατηγοῦ Ἀνδρονίκου Κομνοστεφάνου κατενίκησεν αὐτοὺς παρὰ τὸ Σίρμιον, τὴν σημερινὴν Μητροβίτσαν. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο οἱ Σέρβοι συνεμάχουν μετὰ τῶν Ἑλλήνων.

Οἱ πολλοὶ πόλεμοι τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ, ὅστις ἦτο γενναϊότατος στρατιώτης ἀλλὰ κάκιστος διπλωμάτης, εἶχαν ὡς ἐπακόλουθον τὴν ἐξάντλησιν τοῦ στρατοῦ καὶ τὴν ἦταν εἰς τὸ Μυριοκέφαλον τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (1176). Οἱ Τούρκοι ἔκτοτε δὲν ἐφοβοῦντο πλέον τοὺς Ἕλληνας. Ἄλλ' ἢ ἦττα αὕτη, καθὼς καὶ ὁ θάνατος τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ ἐπέδρασαν καὶ εἰς τὰς ἑλληνοσερβικὰς σχέσεις.

Ὁ Στέφανος *Νεμάνια*, μέγας ζουπάνος τῆς Σερβίας εἶχε γεννηθῆ παρὰ τὴν Ποδγορίτσαν τοῦ σημερινοῦ Μαυροβουνίου. Διεκρίνετο διὰ τὴν γενναιότητα καὶ τὴν διπλωματικότητά του· συνετέλεσε δὲ διὰ τῶν ἀρετῶν τούτων εἰς τὴν ἔνωσιν μεγάλου μέρους τῶν Σέρβων καὶ εἰς τὴν ἴδρυσιν τῆς δυναστείας τῶν *Νεμανιδῶν*. Ὁ Νεμάνια ἐνίκηθη κατ' ἀρχὰς καὶ ἠχμαλωτίσθη μάλιστα ὑπὸ τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ, ἔπειτα δὲ συνεμάχησε μετ' αὐτοῦ κατὰ τῶν Οὐγγρων καὶ τῶν Τούρκων ἀκόμη (Σέρβοι ἐπολέμησαν καὶ εἰς τὸ Μυριοκέφαλον τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μετὰ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Τούρκων) διὰ νὰ τύχη τῆς βοήθειάς τούτου καὶ στερεώσῃ τὴν δυναστικὴν του θέσιν καὶ νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἀρχὴν του εἰς διαφόρους Σερβικὰς φυλάς. Μετὰ τὴν ἦταν τοῦ Μυριοκεφάλου ἐπεδίωξε τὴν τελείαν ἀνεξαρτησίαν τῆς χώρας του καὶ τὴν ἐπέτυχε, διότι εἰς τὸ Βυζάντιον μετὰ τὸν

θάνατον τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ ἐπηκολούθησαν ἐμφύλιοι ἀγῶνες καὶ ἤρξαν ἀνίκανοι ἢ κακοὶ βασιλεῖς. Τὸ Κράτος τοῦ Νεμάνια ἐξετείνετο εἰς τὸ σημερινὸν Μαυροβούνιον, τὸ Νοβιπάζαρ, τὴν βόρειον Ἀλβανίαν καὶ τὴν παλαιὰν Σερβίαν, τὴν κληθεῖσαν οὕτω διότι ἐκεῖ συνεκροτήθη τὸ πρῶτον Κράτος τοῦ Νεμάνια. Ἀκριβῶς καθ' ὃν χρόνον οἱ Σέρβοι εὗρον δεξιούς καὶ ἱκανοὺς ἀρχηγούς, τοὺς Νεμανίδας, τὸ Βυζαντινὸν Κράτος ὑπὸ τὴν δυναστείαν τῶν Ἀγγέλων ἔπαθε φοβεράς καταστροφάς, ἔχασε τὴν πρωτεύουσάν του καὶ κατεκερματίσθη. Αἱ καταστροφαὶ τοῦ Βυζαντίου ἠνκόλυναν τὴν μεγέθυνσιν τῆς Σερβίας.

Ὁ Στέφανος Νεμάνια ἀπέθανε τὸ 1199 εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Ἁθῶ *Χιλιαντάρι*, τὸ ὁποῖον οὗτος ἀνεκαίνισε μετὰ τοῦ νεωτέρου υἱοῦ του Σάββα. Ὁ πρεσβύτερος υἱὸς τοῦ Νεμάνια, Στέφανος καὶ οὗτος ὀνομαζόμενος, ἐνυμφεύθη πριγκίπισσαν Ἑλληνίδα καὶ ἀνύψωσεν οὕτω τὴν οἰκογένειαν τῶν Νεμανιδῶν. Ὁ ἀδελφός του Σάββας ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ὡς αὐτοκέφαλος ἀρχιεπίσκοπος Σερβίας (1219), ἀποσπασθεὶς ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἀρχίδος. Ἡ ἴδρυσις ἀνεξαρτήτου Ἐκκλησίας Σερβικῆς ὑπὸ τῶν Νεμανιδῶν εἶναι χαρακτηριστικὴ τῆς ἰκανότητος αὐτῶν. Μόλις ἴδρυσαν Κράτος, συνίδρυσαν καὶ ἀνεξάρτητον Ἐκκλησίαν, ἔκτοτε δὲ πλὴν μικρῶν διαλειμμάτων διετήρησαν αὐτὴν οἱ Σέρβοι.

Περίφημος ὑπῆρξεν ὁ Νεμανίδης Μιλουτίν (1282—1321) ὅστις ἐπεχείρησε πρῶτος ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Μακεδονίαν, κυρίως τὴν Ἀνατολικήν, διὰ τῆς κοιλιάδος τοῦ Στρυμόνος. Ἄλλ' ἦλθεν ἔπειτα εἰς φιλικὰς σχέσεις πρὸς

τοὺς Ἕλληνας, ἐνυμφεύθη καὶ οὗτος Ἑλληνίδα πριγκίπισσαν καὶ ἔστειλε μάλιστα καὶ στρατὸν εἰς βοήθειαν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Τούρκων. Τῆς Μακεδονίας μόνον τὸ βορειότατον σημεῖον, τὸν Πρίλαπον (Περολεπὲν) ἐκράτησεν. Ἐν γένει εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι οἱ Σέρβοι ἡγεμόνες ὑπῆρξαν πάντοτε ἡπιώτεροι τῶν Βουλγάρων, εὐκαμπτότεροι καὶ εὐκόλως ἤρχοντο εἰς λόγους καὶ συνεννοήσεις μετὰ τῶν Ἑλλήνων.

Ὁ διάδοχος τοῦ Μιλουτίν Στέφανος Οὐρέσης ὁ τρίτος (1321 - 1331) ἐνίκησε πρὸ πάντων διὰ τοῦ υἱοῦ του Στεφάνου Δουσάν τοὺς Βουλγάρους παρὰ τὸ Βελεβούσδιον, τὸ σημερινὸν Κιουστενδὴλ. Ἐκτοτε ἤρχισαν οἱ Σέρβοι νὰ ὀνειρεύωνται τὴν ἡγεμονίαν ἐν τῇ Χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου καὶ νὰ σκέπτονται καὶ περὶ τῆς κατακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ νίκη τοῦ Βελεβουσδίου ἠνοιξε τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν Μακεδονίαν. Εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἔθνῶν μία νίκη γεννᾷ πολλάκις τὴν αὐταπάτην καὶ τὴν μεγαλομανίαν.

Στέφανος Δουσάν. Ὑποταγῇ τῶν Σέρβων εἰς τοὺς Τούρκους.— Ὁ μέγιστος τῶν Νεμανιδῶν ὑπῆρξεν ὁ Στέφανος Δουσάν (1331 - 1355). Οὗτος πρὸ πάντων ἐπεδίωξε τὴν καταστροφὴν τοῦ Βυζαντίου, τοῦ ὁποίου τὴν πρωτεύουσαν ἤθελε νὰ καταλάβῃ. Διὰ τοῦτο ἐνῶ ἠδύνατο νὰ ἐκταθῇ πρὸς δυσμὰς καὶ νὰ ἐνώσῃ ὅλους ἢ τοὺς πλείστους Σλάβους εἰς ἓν ἰσχυρὸν Κράτος, ἐπροτίμησε νὰ συγκεντρώσῃ τὰς δυνάμεις του πρὸς νότον. Ὁφελούμενος ἐκ τῶν ἐμφυλίων ἀγώνων τῶν Παλαιολόγων καὶ Καντακουζηνῶν ἐν Βυζαντίῳ κατέλαβε μέγα μέρος τῆς Μακεδονίας, πλὴν τῆς Θεσσαλονίκης, ὅχι διὰ μαχῶν, ἀλλὰ διὰ πίεσεως

ἀπλῆς, δι' ἐλαφρῶν πολιορκιῶν καὶ διὰ συνεννοήσεως μετὰ τὰ ἀντιμαχόμενα κόμματα. Μόνον τὰς Σέρβας ἠγαγκάσθη νὰ πολιορκήσῃ ἐπὶ 18 μῆνας! Ὁ ἐμφύλιος σπαραγμὸς τῶν ἀρχηγῶν τοῦ Βυζαντίου εἶχεν ἐκταθῇ καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας οἱ πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν ἰσχυρῶν τοῦ Βυζαντίου συνεννοοῦντο καὶ μετὰ τὸν Δουσάν ἐν ἀνάγκῃ, ὅστις ἐξ ἄλλου ἐν τῇ εὐστροφίᾳ του ἀνεγνώριζε ὑπάρχοντα τυχὸν προνόμια καὶ δὲν ἐπεζήτη παρὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀρχῆς του. Ἡ πολιτικὴ τῶν Σέρβων δὲν εἶχε τὸν ἀρπακτικὸν καὶ τὸν βασανιστικὸν χαρακτῆρα τῶν Βουλγάρων. Τὸ 1346 ἀνηγορεύθη καὶ ὁ Δουσάν **Τσάρος τῶν Σέρβων καὶ Γραικῶν**, ὅπως ὁ Συμεὼν ὠνομάσθη ἄλλοτε Τσάρος τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Γραικῶν. Τὸ 1349 ἐξέδωκεν ὁ Δουσάν εἰς τὰ Σκόπια, τὴν συνήθη του πρωτεύουσαν, ἡ ὁποία κατοικεῖτο κατὰ μέγα μέρος ὑπὸ Ἑλλήνων, τὸν περίφημον **κώδικά** του (zakonik), διὰ τοῦ ὁποίου καὶ τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν διοίκησιν τοῦ νέου Κράτους ἠνκόλυνε καὶ ἐκανόνισε κάλλιον. Πλὴν τῆς Μακεδονίας κατέλαβεν ὁ Δουσάν μέγα μέρος τῆς Θεσσαλίας, τὴν Ἡπειρον καὶ Ἀλβανίαν. Καὶ εἰς τὴν Βοσνίαν εἰσέβαλεν, ἀλλὰ δὲν ἐπέμεινε νὰ τὴν καταλάβῃ ὀλόκληρον, διότι ἤθελε νὰ ἀποφύγῃ μακροὺς ἀγῶνας πρὸς τοὺς Οὐγγρους, καθ' ὃν χρόνον τὸ ὄνειρόν του ἦτο ἡ κατάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἐκαλλιέργησε σχέσεις πρὸς τὴν Βενετίαν, τὴν κατέχουσαν τὰς Δαλματικὰς ἀκτῆς, καὶ ἐν τέλει συνῆψε συμμαχίαν μετ' αὐτῆς χάριν τοῦ κυρίου-του σκοποῦ, τοῦ ἀγῶνος κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Ἐπίσης ἐκαλλιέργησε σχέσεις πρὸς τὸν Πάππαν, ἂν καὶ ἡ Ὁρθοδοξία τοῦ Σερβικοῦ Κράτους ἐστηρίχθη θερμοῶς ὑπ' αὐτοῦ, ἡ δὲ αὐτοκέ-

φαλος Σερβική ἐκκλησία τοῦ Πεκίου (Υρεκ) ἀνεβιβάσθη εἰς Σερβικὸν Πατριαρχεῖον (1346).

Καὶ πρὸς τοὺς Τούρκους ἦλθεν εἰς συνεννοήσεις ὁ Δουσανὸν διὰ τὰ δύνηθῆ εὐκολώτερον τὰ ἐπιτύχη τοὺς σκοποὺς του. Τοῦτο ἠνάγκασε τοὺς Ἕλληνας νὰ πλειοδοτήσουν εἰς ὑποχωρήσεις καὶ παραχωρήσεις ἀπέναντι τῶν Τούρκων καὶ κατώρθωσαν καὶ διὰ τῆς βοήθειας τούτων νὰ νικήσουν τὸν Δουσανὸν εἰς τὸ Διδυμότειχον τῆς Θράκης. Τέλος τὸ 1355 ἀπέθανεν ὁ Δουσανὸν, ἐνῶ ἠτοιμαζε νέαν ἐκστρατεῖαν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Οἱ Σέρβοι θαυμάζουν τὸν Δουσανὸν, ὅστις ἦτο ὁμολογουμένως γενναῖος καὶ δεξιότατος στρατηγὸς καὶ διπλωμάτης. Ἄλλ' αἱ ιδιότητες αὐταὶ ὑπηρετήσαν μεγαλομανῆ πολιτικὴν, ἡ ὁποία ὄχι μόνον τοὺς Ἕλληνας ἔβλαπεν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς Σέρβους : ἀντὶ νὰ ἐνώση ὅλους τοὺς Σέρβους εἰς ἰσχυρὸν Κράτος, ἐπέδιωκε τὴν κατάκτησιν ξένων χωρῶν, οὕτω δ' ἠνέκλυνε μόνον τὴν ταχεῖαν πρόοδον τῶν Τούρκων καὶ ἐπομένως καὶ τὴν ὑποταγὴν τῶν Σέρβων εἰς αὐτούς. Οἱ Ἕλληνες ἐπέδιωξαν συνεννόησιν μετὰ τῶν Σέρβων κατὰ τῶν Τούρκων, ἀλλ' ὁ Δουσανὸν δὲν ἔβλεπε παρὰ μόνον τὸν ὄνειρον, ἐν φάσμα, τὴν Κωνσταντινούπολιν. Σέρβος ἱστορικὸς ἔγραψε τελευταῖον ὅτι εἶναι ἀπορίας ἄξιον πῶς δὲν ἠνώθησαν ὅλοι οἱ Χριστιανοὶ τοῦ Αἵμου πρὸ τοῦ τουρκικοῦ κινδύνου! Δυστυχῶς ὁ Δουσανὸν ἦτο τὸ ἐμπόδιον τῆς ἐνώσεως!

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δουσανὸν καὶ τοῦ υἱοῦ του (1367) τὸ Σερβικὸν κράτος διεσπάρθη καὶ δὲν ἠδυνήθη οὕτω ἀποτελεσματικῶς νὰ πολεμήσῃ κατὰ τῶν Τούρκων. Εἶναι ἀληθῶς

χαρακτηριστικὴ ἡ διάσπασις αὕτη καὶ δεικνύει, καθὼς παρατηρεῖ καὶ ὁ Σέρβος ἱστορικὸς Stanoyevitch, ὅτι τὸ Κράτος τὸ Σερβικὸν δὲν εἶχεν ὁμοιογένειαν πληθυσμοῦ, ἐνῶ ἀντιθέτως οἱ διάφοροι φεουδαλικοὶ ἢ προνομιούχοι τοπάρχαι ἐζήτουν ἀφορμὴν νὰ ἀναπτύξουν τὴν δυνάμιν των. Ἡ Μακεδονία ἦτο τότε ἑλληνικώτερα. Τὸ 1371 ἐπολέμησαν τὸ πρῶτον γενναῖως κατὰ τῶν Τούρκων Σέρβοι (καὶ Ἕλληνες) παρὰ τὸν Ἔβρον, ἀλλ' ἐνίκηθησαν. Ἐκτοτε οἱ Τούρκοι ἤρχισαν νὰ καταλαμβάνουν καὶ τὴν Μακεδονίαν, ὅπου ἤρχεν ὁ γενναῖος Μάρκος Κράλεβιτς (1371—1394), υἱὸς τοῦ φονευθέντος παρὰ τὸν Ἔβρον Βουλκασίν. Τὸ 1389 ἐγένετο ἡ μεγάλη μάχη τοῦ Κοσόβου ἢ Κοσσυφοπεδίου, ὅπου ἐπολέμησαν μὲν οἱ Σέρβοι πάλιν γενναῖως, ἀλλ' ἐν τέλει ἐνίκηθησαν, κατὰ τὴν παράδοσιν μὲν, διότι ὁ γαμβρὸς τοῦ βασιλέως τῶν Σέρβων Λαζάρου Βράγκοβιτς ἐδειλίασε καὶ ἔφυγε μετὰ τοῦ ὑπ' αὐτὸν στρατοῦ, ἀληθῶς ὅμως, ὡς ἀπέδειξε τελευταῖον ὁ Jirecek, διότι μέρος τοῦ στρατοῦ ἔπαθε πανικὸν καὶ ἔφυγεν. Ἄλλος γαμβρὸς τοῦ Λαζάρου ὁ Μίλος, ὁ ἐπονομασθεὶς βραδύτερον Obilitsch, ἐφόρευσε τὸν Σουλτὰν Μουράτ, τὸ ὁποῖον ἐν τούτοις δὲν ἠμπόδισε τὴν νίκην τῶν Τούρκων, διότι ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν αὐτῶν ὁ ὀρμητικὸς καὶ πολεμικὸς Βαγιαζήτ Α'. Μετὰ τῶν Σέρβων ἐπολέμησαν καὶ Βόσνιοι καὶ Ἄλβανοὶ καὶ Βλάχοι. Πρώτην φορὰν ἠνώθησαν τόσοι Χριστιανοὶ κατὰ τῶν Τούρκων.

Οἱ Τούρκοι μετὰ τὴν νίκην ἀφῆκαν τὸν υἱὸν τοῦ αἰχμαλωτισθέντος Λαζάρου, Στέφανον Λαζάρεβιτς ὡς φόρου ὑποτελῆ ἡγεμόνα τῆς Σερβίας. Ὁ πόλεμος κατὰ τῶν Οὐγγρων (1396), κατὰ τῶν Μογγόλων (1402), ὁ θάνατος

τοῦ Βαγιαζήτ καὶ αἱ ἐμφύλιοι ἔπειτα ἔριδες τῶν Τούρκων δὲν ἐπέτρεψαν εἰς αὐτοὺς τὴν ὀριστικὴν κατάληψιν τῆς Σερβίας. Τοῦτο ἐπέτυχεν ὁ Μεχμέτ ὁ Κατακτητὴς τὸ 1459, ὅστις κατέλαβεν ὀριστικῶς τὴν χώραν καὶ διήρθεσεν αὐτὴν εἰς πασαλίγια. Κατὰ τὴν συνήθειαν τὴν συστηματικὴν, πρὸ πάντων τοῦ Μεχμέτ, ἠχμαλωτίσθησαν τότε περὶ τὰς 200,000 Σέρβων καὶ ἀπὴχθησαν εἰς Μικρὰν Ἀσίαν καὶ Θράκην. Ἡ αἰχμαλωσία ἐπεδίωκε ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ἐξάντησιν τῶν Χριστιανῶν, ἀφ' ἑτέρου τὴν ἐνίσχυσιν τῶν Τούρκων, διότι πολλοὶ τῶν αἰχμαλώτων ἐτούρκευαν καὶ ὑπηρετοῦν φανατικῶς τὸν τουρκικὸν στρατόν. Μετὰ τὴν ὀριστικὴν ὑποταγὴν τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Σέρβων, μόνον εἰς τὴν ὀρεινὴν Ἀλβανίαν ὑπῆρχον ἀκόμη ὀλίγοι στρατιῶται δυνάμενοι νὰ ἀντισταθῶσι κατὰ τῶν Τούρκων. Ἡ λοιπὴ Χερσόνησος τοῦ Αἴμου, ἡ ὁποία πρὸ ἑκατῶν ἐτῶν κατεσπαράσσεται ὑπὸ τῶν ἀγῶνων μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν, ἔκειτο τώρα ὑποχείριος τῶν Τούρκων. Τὸ 1498 ὑπετάγη καὶ τὸ ὀρεινότατον Μαυροβούνιον εἰς τοὺς Τούρκους, τὸ δὲ 1482 καὶ ἡ Ἐρζεγοβίνη.

Τουρκοκρατία.—Οἱ Σέρβοι ὑπέφεραν ὑπὸ τοὺς Τούρκους ὅπως καὶ οἱ λοιποὶ Χριστιανοί, οἱ Ἕλληνες, οἱ Βούλγαροι, οἱ Ἀρμένιοι κλπ. Ἐν πρώτοις θετικὸν ἔργον πολιτισμοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ ὑπ' αὐτοὺς, τοῦναντίον δὲ ὅ,τι ἢ ἀτομικὴ πρωτοβουλία ἐπετύγχανε, περιώριζεν ἢ κατέστρεφεν ἢ ἀρπακτικότης τῶν Τούρκων. Δύο ἐν τούτοις σημεῖα ὑπῆρξαν εὐνοϊκὰ διὰ τοὺς Σέρβους: ἐν πρώτοις ἡ Σερβία ἔκειτο μακρὰν τῶν τουρκικῶν κέντρων καὶ διὰ τοῦτο ὀλιγώτερον ὑπέφερε, περισσότερον, ὅταν δι' αὐτῆς διήρχοντο οἱ τουρκικοὶ στρατοὶ οἱ διευθυνόμενοι κατὰ τῆς Οὐγ-

γαρίας, Αὐστρίας, Κροατίας. Διερχόμενοι οἱ Τούρκοι διήρπαζον τὸ πᾶν! Ἡ ὀρεινότης τῆς χώρας ὑπῆρξεν ἐπίσης εὐνοϊκὴ καὶ εὐεργετικὴ εἰς τοὺς κατοίκους, διότι οἱ Τούρκοι οὔτε νὰ ἐγκατασταθοῦν ἐπὶ τῶν ὀρέων μεταξὺ πτωχῶν κτηνοτροφικῶν πληθυσμῶν ἠδύνατο, οὔτε συστηματικὴν ἀρπαγὴν τῶν περιουσιῶν αὐτῶν νὰ ἐπιδιώξουν. Αἱ σερβικαὶ ὅμως πεδιάδες, τὰ εὐφορὰ καὶ εὐύδρα μέρη τῆς χώρας περιήλθον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς χεῖρας Τούρκων ἰσχυρῶν ἢ ἔγιναν **βακουφικά**, ἤτοι κατελήφθησαν ὡς περιουσίαι θρησκευτικῶν ἰδρυμάτων. Ἀφοῦ μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων ἡ ἀρπαγὴ καλῶν χριστιανικῶν γαιῶν ἐπεδιώκετο ὑπὸ τῶν Τούρκων ἰσχυρῶν, δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν τί συνέβαιναν εἰς παλαιότερους χρόνους, ὅταν μάλιστα ἡ κεντρικὴ ἐξουσία τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τοὺς κατὰ τόπους ἰσχυροὺς Τούρκους. Αἱ πεδιάδες καὶ αἱ πόλεις ὑπέφερον ἀκριβῶς διὰ τοῦτο, διότι ἡ περιουσία τῶν κατοίκων ἠρπάζετο εὐκολώτερον ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἐνῶ τὰ ὀρεινὰ τμήματα ἠνωχλοῦντο ὀλιγώτερον ὡς πτωχότερα καὶ ὡς ἀμυνόμενα εὐκολώτερον.

Κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα ἐπέτυχαν οἱ Σέρβοι τὴν ἀνίδρυσιν τοῦ Σερβικοῦ Πατριαρχείου τοῦ Πεκίου, τοῦ καταλυθέντος ὑπὸ τῶν Τούρκων τὸ 1459. Ὁ Μέγας Βεζύρης Μεχμέτ Σοκόλοβιτς, Σερβικῆς καταγωγῆς, ἐπανίδρυσεν τὸ 1557 τὸ Πατριαρχεῖον Πεκίου κατ' ἐπίμονον ἀπαίτησιν τοῦ ἀδελφοῦ του Μακαρίου, ὅστις ἔγινε καὶ πρῶτος Πατριάρχης τότε. Ἡ ἐπανίδρυσις τοῦ Πατριαρχείου εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν καλυτέραν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν τῆς Σερβίας, πρὸς τούτοις δὲ τὴν ἔνωσιν ὄλων τῶν Σέρβων ὑπὸ

μίαν κεφαλήν ἐκκλησιαστικήν. Τὸ Σερβικὸν Πατριαρχεῖον ἐπροστάτευε καλύτερα τοὺς τυραννομένους πληθυσμούς, παρηγόρει αὐτοὺς ἐν ταῖς δυστυχίαις καὶ παρεῖχε τὴν ἐλπίδα πολιτικῆς ἀναστάσεως.

Ἡ τυραννία τῶν Τούρκων ἠνάγκασε τοὺς πληθυσμούς τῶν πεδιάδων καὶ τῶν πόλεων νὰ φεύγουν εἰς τὴν γειτονικὴν Αὐστρίαν, ὅπου εὗρισκον θερμὴν ὑποστήριξιν, ἀφ' ὅτου μάλιστα ἐχρησιμοποιοῦντο κατὰ τῶν Τούρκων εἰς τὴν ἰδρυθεῖσαν ὑπὸ τῆς Αὐστρίας στρατιωτικὴν ζώνην. Καὶ τὸν 16ον αἰῶνα, ἀλλὰ πρὸ πάντων τὸν 17ον καὶ 18ον ἔφυγαν πολλοὶ Σέρβοι πρὸ πάντων εἰς τὴν Σιρμίαν, τὸ Βανάτον, Μπάτσκαν, τὴν Μπαράνια τῆς Οὐγγαρίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Δαλματίαν καὶ Κροατίαν. Ἡ μετανάστευσις αὕτη ἐνίσχυσε τὸν Σερβισμόν τῆς Οὐγγαρίας καὶ ἔδωκε σήμερον τὰς ἀνωτέρω ἐπαρχίας Μπάτσκα καὶ Μπαράνια εἰς τὴν Νοτιοσλαβίαν! Γνωστότεροι εἶναι αἱ ὁμαδικαὶ μεταναστεύσεις τοῦ 1690 καὶ 1739, ὑπὸ τοὺς Πατριάρχας τοῦ Πεκίου Ἀρσένιον Τσερνόγεβιτς καὶ Ἀρσένιον Ἰωάννοβιτς. Οἱ πόλεμοι τῆς Αὐστρίας κατὰ τῶν Τούρκων (1683-1699), ἡ διάβασις τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ διὰ τῆς Σερβίας ἀπέβησαν καταστρεπτικαὶ διὰ τοὺς ὑποδούλους, διότι ἠῤῥησαν τὸν φανατισμὸν καὶ τὴν τυραννίαν τῶν Τούρκων (1). Ἡ ἀραιώσις

(1) Ἡ φυγὴ δύο Πατριαρχῶν τοῦ Πεκίου καὶ μυριάδων Σέρβων δεικνύει ὅτι τὸ Σερβικὸν Πατριαρχεῖον δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ προστατεύσῃ τοὺς Σέρβους Χριστιανούς. Δὲν εἶχεν οὔτε τὰ ὄπλα μῆσα, διότι ἦτο κατάχρεον. Διὰ τοῦτο ἐπὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχοῦ

τοῦ Σερβικοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Κοσσυφοπεδίου ἠνέκλυνε τὴν ἐγκατάστασιν πολλῶν Τουρκαλβανῶν ἀπὸ τοῦ 18 αἰῶνος καὶ ἔπειτα καὶ ἡ πεδιάς αὕτη εἶχε σχεδὸν ἐξαλβανισθῆ. Ὁ Βαλκανικὸς καὶ Εὐρωπαϊκὸς πόλεμος ἐπανέφερε τὴν χώραν εἰς τοὺς Σέρβους.

Ἡ φυγὴ τῶν Σέρβων τοῦ Κοσόβου εἶναι ἀσήμαντον γεγονός, ἐὰν παραβληθῆ πρὸς τὴν φυγὴν τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας πρὸς τὸν Καύκασον καὶ ἀλλαχοῦ. Οἱ πρόσφυγες τοῦ Κοσσυφοπεδίου συνετέλεσαν εἰς τὴν μεγέθυνσιν τῆς Νοτιοσλαβίας τῆς σημερινῆς, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες ἀπῆρχοντο μακρὰν καὶ ἐχάνοντο διὰ παντός! Οὔτε οἱ Σέρβοι, οὔτε οἱ Βούλγαροι ἔπαθον ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὅσα οἱ Ἕλληνες, οἱ ὅποιοι ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλείψουν ὅλα τὰ πλούσια μέρη τῆς Ἑλληνικῆς Εὐρώπης ἢ Ἀσίας καὶ νὰ φύγουν μακρὰν τῆς γενετικῆς τῶν. Ὅσοι κατώρθωναν νὰ μείνουν, ὑπεβάλλοντο εἰς ἰδιαιτέραν οικονομικὴν δουλείαν, ἐπλήρωνον τακτικούς καὶ ἐκτάκτους φόρους ὄχι μόνον εἰς τὸ Κράτος, ἀλλὰ καὶ εἰς ἰσχυροὺς Τούρκους ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἀλλαχοῦ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀνεπτύχθησαν ὠρισμένοι ἑλληνικαὶ κοινότητες, αἱ ὅποια ἐπέτυχαν ποικίλα προνόμια διοικητικὰ, ἀπέναντι πάντοτε βαρυτάτων οικονομικῶν παροχῶν εἰς ἰσχυροὺς Τούρκους πασάδες.

Εἰς τὴν Σερβίαν δὲν ἀνεπτύχθησαν καθ' ὅμοιον τρόπον κοινότητες προνομιούχοι, πολλαὶ τοῦλάχιστον. Ἐκεῖ ἡ ἀλ-

χοῦ Σαμουήλ Χαντζερῆ τὸ 1766 κατηργήθη τὸ Πατριαρχεῖον Πεκίου καὶ ἀνέλαβεν ἡ Μεγάλῃ Ἐκκλησία τὴν προστασίαν τῶν Σέρβων Χριστιανῶν.

ληλεγγύη τῶν Χριστιανῶν, ἡ ἄμυνα κατὰ τῶν Τούρκων ἠκολούθησαν ἄλλον δρόμον, σύμφωνα πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τοῦ χαρακτῆρος των. Ὁ πληθυσμὸς τῶν πόλεων τῆς Σερβίας περιορίσθη πολὺ ἐνῶ τοῦναντίον τῶν ὄρεινῶν **καταφυγίων** (τοιαῦτα καταφύγια καὶ παρ' ἡμῖν συχνότατα) ἐνισχύετο. Ὁ πατριαρχικὸς κοινωνικὸς χαρακτῆρ, ὁ ὅποῖος καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα ἠκμαζεν ἐν τῇ χώρᾳ, ἀνεπτύχθη ἔτι μᾶλλον· αἱ συγγενεῖς οἰκογένειαι ἀποτελοῦν κοινότητα ἢ **συγγενικὴν ἐστίαν** (Zadruga), ἡ ὁποία διευθύνεται ὑπὸ τοῦ πρεσβυτέρου τῶν ἀνδρῶν. Ἐργάζονται καὶ συμπάσχουν ἀπὸ κοινοῦ. Τὰ εἰσοδήματα τῶν μελῶν διανέμονται ἕξ ἴσου, οἱ νεόνυμφοι δὲν ἀπομακρύνονται τῆς συγγενικῆς κοινότητος. Ὅλιγαι τοιαῦται κοινότητες ἀποτελοῦν ἐν χωρίον. Πόθεν ἢ ἀρχὴ τῆς zadruga; ὑπετέθη ὅτι ὁ βυζαντινὸς φόρος τοῦ καπνικοῦ ἠνάγκασε τοὺς συγγενεῖς νὰ καταφύγουν εἰς μίαν ἐστίαν διὰ νὰ πληρώσουν ὀλιγώτερον φόρον, ἐκ τούτου δ' ἐγεννήθη ἡ συγγενικὴ ἐστία. Τοῦτο δὲν εἶναι βέβαιον, ἀλλὰ μόνον ὅτι ἡ πίσις ἢ τουρκικὴ ἀνέπτυξε τὴν ἀνάγκην τῆς ἀλληλοβοηθείας καὶ ἐδημιούργησεν ἢ τοῦλάχιστον ἐνίσχυσε τὴν zadruga. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Σερβίας ἤρχισεν αὕτη νὰ παρακμάζῃ καὶ σήμερον εἰς ὀλίγα μέρη τῆς Νοτιοσλαβίας ἀπαντᾷ.

Ἐπίσης ἐνισχύθη καὶ ἀνεπτύχθη πολὺ εἰς τὴν Σερβίαν ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἡ συνήθεια τῆς **ἀδελφοποιίας**. Δύο νέοι συνήθως, ἀλλὰ καὶ νέαι καὶ πρεσβύτεροι, συνδεόμενοι διὰ φιλίας γίνονται ἀδελφοὶ δι' εὐλογίας τῆς ἐκκλησίας καὶ ὁμνῶν νὰ βοηθοῦν ἀλλήλους μέχρι θανάτου. Τὸ ἔθιμον τοῦτο ἦτο παλαιότερον τῆς Τουρκοκρατίας, ἀλλ' ἔλαβε με-

γάλην ἀνάπτυξιν κατ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴν ἕνεκα τῆς πίσεως τῶν Τούρκων. Κατὰ τὰς τελευταίας δειὰς περιπετείας τοῦ Σερβικοῦ λαοῦ, ἀνεπτύχθη πάλιν προσωρινῶς τὸ ἔθιμον τῆς ἀδελφοποιίας.

Ὅπως εἰς τὴν Ἑλλάδα οἱ ἀρματολοὶ καὶ κλέφτες, ἐν Βουλγαρίᾳ οἱ Χαϊδοῦτοι, οὕτω καὶ ἐν Σερβίᾳ ἐδημιουργήθησαν οἱ **Χαϊντοῦκοι**, οἱ ὑπερασπισταὶ τῶν Χριστιανῶν κατὰ τῶν Τούρκων. Οἱ ἀγῶνες τῶν Χαϊντοῦκων τῆς Σερβίας δὲν ἔχουν τὴν ἔκτασιν τῶν κλεφτῶν καὶ ἀρματολῶν τῆς Ἑλλάδος, πολεμοῦν ὅμως οὗτοι ὄχι μόνον ἐν τῇ κυρίῳ Σερβίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν Αὐστρίᾳ εἰς τὰ Αὐστροτουρκικὰ σύνορα, ὅπου ἀμείβονται ἰδιαίτερος ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν, ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ 1699. Οἱ πολεμισταὶ οὗτοι ἦσαν Σλάβοι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον Σέρβοι, Κροάται, Δαλμάται καὶ συνετέλεσον εἰς ἐνίσχυσιν τῶν σλαβικῶν στοιχείων τῆς Αὐστρίας. Οἱ ἐν Αὐστρίᾳ πολεμοῦντες καλοῦνται καὶ **Οὐσκόκοι**. Τὸ ὄνομα εἶναι γνωστὸν καὶ ἐκ μυθιστορήματος τῆς Γεωργίας Σάνδη (L' Uscoque).

Μαυροβούνιον.— Πολεμικότεροι τῶν Σέρβων ἀπέβησαν οἱ ὄρεινότεροι Μαυροβουνιώται. Οὗτοι δὲν ἔπαυσαν τοὺς πολέμους των κατὰ τῶν Τούρκων, ἀφ' ὅτου οὗτοι ἐπάτησαν εἰς τὴν χώραν των (1498). Ἡ ἀγρία φύσις τῆς χώρας, ἡ δυσκολία τῆς συγκοινωνίας, δὲν ἐπέτρεπαν εἰς τοὺς Τούρκους νὰ συγκεντρώσουν μεγάλας δυνάμεις κατὰ τῶν Μαυροβουνιωτῶν, οἱ ὅποιοι ἕξ ἄλλου ἕνεκα τῶν συχνῶν ἀγῶνων ἔγιναν ἐμπειροπόλεμοι καὶ ἐπικίνδυνοι ἀντίπαλοι. Αὐτονομίαν τινὰ κατώρθωσαν νὰ ἔχουν πάντοτε οἱ Μαυ-

ροβουνιῶται, ἂν καὶ οἱ Τούρκοι μετὰ πείσματος ἐπανελάμβανον ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν τὸν ἀγῶνα κατ' αὐτῶν.

Ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος συνέβη περίεργον γεγονός ἐν Μαυροβουνίῳ ἀκριβῶς ἵνα διεξαχθῇ ὁ ἀγὼν κατὰ τῶν Τούρκων ἀσφαλέστερον. Ὁ Μητροπολίτης Κετίγγης (κατὰ πρῶτον ὁ Δανιὴλ Πέτροβιτς Νιέγος) ἀνεγνωρίσθη καὶ ὑπὸ τῆς μικρᾶς στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας τῆς χώρας ὡς πολιτικὸς καὶ στρατιωτικὸς συγχρόνως ἀρχηγός· οὗτος ἐξελέγετο ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ἐπεκυρώνετο ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ ἐξέλεγεν ἔπειτα τὰς πολιτικὰς καὶ στρατιωτικὰς ἀρχὰς τοῦ Μαυροβουνίου. Ἀπὸ τοῦ 1696 ἐθεωρήθη ἡ ἀρχὴ τοῦ μητροπολίτου (Vladika) κληρονομικὴ, καθ' ὅσον ἠδύνατο νὰ μεταβιβασθῇ εἰς συγγενῆ, εἰς ἀνεψιὸν συνήθως. Τὸ 1852 ὁ μητροπολίτης περιωρίσθη ὡς *ἡγεμῶν* τοῦ Μαυροβουνίου μόνον εἰς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, ἐκλεγέντος ἰδίου θρησκευτικοῦ ἀρχηγοῦ, τοῦ ἐπισκόπου Κετίγγης.

Οἱ μητροπολίται διεξήγαγον ἐντονώτερον καὶ ἐπιτυχέστερον τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Τούρκων, διότι ἐσυμβόλιζον τὸν Χριστιανισμὸν κατὰ τοῦ Μωαμεθανισμοῦ. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἡ Ρωσσία ἠνύνησε καὶ ἐπροστάτευσεν πάντοτε τὸ Μαυροβούνιον, ἰδίᾳ ἐπὶ τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου· τὸ 1712 ἔγινε καὶ συνεννόησις Ρώσων καὶ Μαυροβουνιωτῶν κατὰ τῶν Τούρκων. Καὶ ἡ Βενετία συνειργάσθη πολλάκις μετὰ τῶν Μαυροβουνιωτῶν κατὰ τῶν Τούρκων. Οὐδεὶς ἴσως ἄλλος λαὸς ἐπολέμησε τοὺς Τούρκους ἐπιμονώτερον τῶν Μαυροβουνιωτῶν.

Ἡ Αὐστριακὴ κατοχὴ. — Οἱ ἀγῶνες τῆς Αὐστρίας κατὰ τῶν Τούρκων ἔφερον τὴν εὐνοϊκὴν διὰ τρῶς πρώτους

συνθήκην τοῦ Ποζάρεβατς ἢ *Πασάροβιτς* (1718), κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Αὐστρία ἔλαβε μέρος τῆς Τουρκικῆς Κροατίας, Βοσνίας, Σερβίας καὶ τὸ Βανάτον. Εἶναι περίεργον ἐν τούτοις ὅτι ἡ διοίκησις ἡ Αὐστριακὴ δὲν κατώρθωσε νὰ γίνῃ συμπαθὴς εἰς τοὺς Σέρβους, τὸ ὁποῖον δεικνύει ὅτι οὗτοι δὲν ὑπέφερον πολὺ, διότι δὲν εἶχον Τούρκους ἐκτὸς τῶν πεδιάδων. Ἡ ἀντίδρασις κατὰ τῶν Αὐστριακῶν ἦτο τόση ὥστε οἱ Σέρβοι εὐχαρίστως εἶδον τοὺς Τούρκους, ὅταν οὗτοι μετὰ νέας νίκας (1) ἀνέκτησαν τὴν Σερβίαν διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βελιγραδίου (1739). Ἄλλ' ἡ χριστιανικὴ διοίκησις, παρὰ τὴν ἀντίδρασιν τῶν Σέρβων ἐναντίον τῆς νόθου Αὐστρίας, ἔφερεν ἐν τούτοις τὴν ἀφύπνισιν, τὴν ἀγάπην τῆς ἐλευθερίας καὶ διὰ τοῦτο οἱ Σέρβοι ἐνόησαν μετὰ τὴν ἐπάνοδον τῶν Τούρκων ὅτι καὶ ἡ χειρίστη χριστιανικὴ διοίκησις ἦτο καλυτέρα τῆς Τουρκικῆς. Πολλὰί χιλιάδες Σέρβων κατέφυγον τότε εἰς Ρωσσίαν. Πρὸ πάντων ἐκ τῆς αὐθαιρεσίας τῶν Γενιτσάρων καὶ τῶν κατὰ τόπους ἀρχηγῶν αὐτῶν ὑπέφερον ἡ Σερβία μετὰ τὸ 1739 καὶ διὰ τοῦτο εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ Ἰωσήφ Β' τῆς Αὐστρίας (1787-1791) κατὰ τῶν Τούρκων μετέσχον πολλοὶ Σέρβοι ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Kotcha ἐκ Παλαιᾶς Σερβίας. Καὶ ἐπροδόθη μὲν οὗτος εἰς τοὺς Τούρκους (1788) καὶ ἀνεσκολοπίσθη ὑπ' αὐτῶν μετ' ἄλλων ἐξήκοντα Σέρβων ἡρώων, ἀλλὰ τοῦτο δὲν

(1) Μετὰ τὸν θάνατον (1736) τοῦ ἡρωικοῦ πρίγκιπος Εὐγενίου τῆς Σαβοΐας ἐνίκησαν οἱ Τούρκοι τοὺς Αὐστριακοὺς βοηθοὺς μενοὶ ὑπὸ τῶν Γάλλων καὶ ὑπὸ τὴν ὄδηγιαν τοῦ ἀρηνισιθῆσκου Γάλλου στρατηγοῦ Bonneval (Ἀχμέτ Πασᾶ).

ἐπτόησε τοὺς Σέρβους, ἀλλ' ἐξήγειρε, ὡς ἦτο φυσικόν, ἔτι μᾶλλον τὸ μῖσος κατὰ τῶν Τούρκων καὶ ἠύξησε τὸν ἀριθμὸν τῶν πολεμιστῶν. Ἡ συνθήκη τοῦ Sistovo (1791) ὑπεχρέωσε τοὺς Τούρκους νὰ παράσχουν προνομίαν εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ Πασαλικίου Βελιγραδίου καὶ νὰ ἐμποδίσουν τὴν εἴσοδον τῶν Γενιτσάρων εἰς αὐτό. Καὶ ἐν γένει οἱ ἀγῶνες οὗτοι τῶν Σέρβων τοὺς ἔκαμαν συμπαθεῖς ἐν Αὐστρίας καὶ τοὺς ὠφέλησαν καὶ ἔπειτα, ὅταν ὁ Καραγεώργης ἤρχισε τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Τούρκων!

Ἀγῶνες τῶν Σέρβων ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας. — Ἡ καταδυνάστευσις τοῦ Σερβικοῦ λαοῦ ὑπὸ τῶν προκρίτων Τούρκων καὶ τῶν Γενιτσάρων, — ἡ συνθήκη τοῦ Sistovo δὲν ἐφημερόσθη ἀκριβῶς! — αἱ ἀρπαγαί, αἱ σφαγαὶ ἐπροκάλεσαν τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως κατ' αὐτῶν, εὐθύς ὡς εὐρέθη κατάλληλος ἀρχηγὸς (1803), ὁ Γεώργιος Πέτροβιτς, ὁ ἐπικληθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων **Καραγεώργης**. Οὗτος ἦτο ἀγράμματος χοιροβοσκός, ἀλλ' ἀτρόμητος, ἐπιβλητικὸς, γιγαντείου ἀναστήματος, πάντολμος. Ἐπολέμησε κατὰ τῶν Τούρκων ὡς ἐθελοντῆς καὶ κατὰ τοὺς ἀγῶνας τοῦ Ἰωσήφ Β'. Τὴν ἐπανάστασιν ἔσπευσαν νὰ ὑποστηρίξουν Σέρβοι ἐξ Αὐστρίας, πολεμισταὶ τοῦ 1789 καὶ ἄλλοι καὶ λόγιοι πολλοί, διδάσκαλοι, ἰατροί, νομομαθεῖς. Διὰ τοῦτο ἔλαβε διεύθυνσιν καλυτέραν καὶ διεξήχθη ἐπιτυχῶς. Ἐκ τῶν καλυτέρων συνεργατῶν τοῦ Καραγεώργη ὑπῆρξεν ὁ Ἰάκωβος **Νενάδοβιτς** ἀδελφὸς τοῦ σφαγέντος ὑπὸ τῶν Τούρκων προκρίτου Ἀλέκου Νενάδοβιτς.

Οἱ Γενίτσαροι δὲν ἦσαν ἀγαπητοὶ τότε οὔτε εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐπεδιώχθη δ' ὡς γνωστὸν ὑπὸ τοῦ

Σουλτάνου Σελίμ Γ' (1787—1807) ἡ ἐξόντωσις αὐτῶν. Τοῦτο ὑπῆρξεν εὐτύχημα διὰ τοὺς Σέρβους. Ἀφοῦ ὁ ἀγὼν ἐστράφη, ὄχι κατὰ τοῦ Σουλτάνου, ἀλλὰ κατὰ τῶν Γενιτσάρων, ἡ Πύλη δὲν ἔσπευσε νὰ στείλῃ στρατὸν ἀμέσως, οὕτω δ' οἱ ἐπαναστάται εἶχον κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη μεγάλας ἐπιτυχίας, κατέλαβον δὲ τὸ 1806 καὶ αὐτὸ τὸ Βελιγραδιον, ἀφοῦ ὁ Καραγεώργης κατώρθωσε νὰ συγκεντρώσῃ 9000 Σέρβων καὶ νὰ νικήσῃ τοὺς Τούρκους εἰς τὸ Michar (13 Αὐγούστου 1806). Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐπιτυχία τοῦ Καραγεώργη καὶ πρὸ πάντων ἡ κατάληψις τοῦ Βελιγραδίου κατὰ τὴν πρώτην περίοδον (1803—1806) τῆς Σερβικῆς Ἐπαναστάσεως ἐκίνησαν τὴν ὑποψίαν τῆς Πύλης, ἡ ὁποία ἤρχισε νὰ ἐτοιμάζῃ στρατὸν διὰ τὴν κατάπνιξιν τῆς ἐπαναστάσεως. Οἱ Σέρβοι ἐξηκολούθουν νὰ φαίνωνται νομοταγεῖς ἀπέναντι τοῦ Σουλτάνου καὶ νὰ ζητοῦν παρ' αὐτοῦ αὐτονομίαν ὑπὸ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς κυριαρχίας του. Ἡ Ρωσσία ἔδειξεν ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῆς ὁμοφύλου καὶ ὁμοδόξου Σερβίας, ἀλλ' ἤθελε τελικὴν ἐξάρτησιν τῆς πολιτικῆς τοῦ νέου Κράτους διὰ νὰ ἀναλάβῃ ἀποτελεσματικῶς τὴν ὑπεράσπισίν του. Οἱ ὑπερήφανοι Σέρβοι δὲν ἠθέλησαν νὰ ὑποταχθοῦν ἄνευ ὄρων εἰς τοὺς Ρώσους, ἀφοῦ ἐγνώριζον ὅτι τοῦτο ἠδύνατο νὰ καταστήσῃ εἰς δεδομένην στιγμὴν ἀμειλικτους τοὺς γείτονας Αὐστριακοὺς, οἱ ὁποῖοι μάλιστα μετὰ συμπαθείας εἶδον τὴν πρώτην ἐπανάστασιν τῶν Σέρβων κατὰ τῶν Τούρκων. Ἡ Ρωσσία εἰς τὴν συνθήκην τοῦ Βουκουρεστίου τοῦ 1812 ἐζήτησεν ἀόριστόν τινα αὐτονομίαν ὑπὲρ τῆς Σερβίας. Ἡ ἔλλειψις ἀποτελεσματικῆς βοηθείας μεγάλης τινὸς Δυνάμεως ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς Τούρκους νὰ στείλουν τὸν

Χουρσίτ Πασᾶν κατὰ τῆς Σερβίας καὶ νὰ καταλάβουν ἐκ νέου τὰ ἐλευθερωθέντα τμήματα τὸ 1813. Ὁ Καραγεώργης ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ εἰς τὴν Αὐστρίαν.

Ἄλλ' ἡ τουρκικὴ ἀρχὴ δὲν ἠδύνατο νὰ στερεωθῇ πλέον ἐν Σερβίᾳ. Οἱ προηγούμενοι ἀγῶνες παρεσκεύασαν λαμπροὺς ὑπερασπιστάς, τῶν ὁποίων τὸν ἐνθουσιασμόν ἐνέπνεεν ἡ θεὰ Ἐλευθερία. Ἡ οἰκογένεια Ὁβρένοβιτς ἀνέλαβε τὴν πρωτοβουλίαν καὶ τὴν διεύθυνσιν νέας ἐπαναστατικῆς κινήσεως τὸ 1815· ὁ Μίλος **Ὁβρένοβιτς**, ὅστις προηγουμένως ἀντέδρασεν εἰς τὸν Καραγεώργην εἰς ὅσας περιφερείας εἶχεν ἐπιτροπὴν, ἐνίκησε τοὺς Τούρκους. Μετὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς νέας ἐπαναστάσεως ὁ Καραγεώργης ἦλθεν ἐξ Αὐστρίας εἰς τὴν πατρίδα του (1817), ὅπου ὅμως παραδοθεὶς ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν του, τῶν Ὁβρένοβιτς πιθανῶς, συνελήφθη καὶ ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἡ κεφαλὴ του ἐστάλη εἰς τὸν Σουλτάνον. Πρὸς τὸν τόσον γενναῖον καὶ ἀτυχῆ ἥρωα Καραγεώργην εἶχον ἔλθει καὶ οἱ Ἕλληνες Φιλικοὶ εἰς συνεννοήσεις, ἀλλ' ὁ φόνοσ τούτου ἠμπόδισε συνδυασμένην ἐνέργειαν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Τούρκων.

Ὁ νέος νικητὴς τῶν Τούρκων Ὁβρένοβιτς κατώρθωσε νὰ ἀναγνωρισθῇ ὑπὸ τῆς Πύλης ὡς ἡγεμὼν τῶν Σέρβων καὶ ἔπαυσε τὴν περαιτέρω ἐπανάστασιν. Ἦρχισαν τότε μακρὰ συνεννοήσεις μετὰ τοῦ Σουλτάνου περὶ τῆς ἐκτάσεως τῆς αὐτονομίας, ἡ ὁποία ἔπρεπε νὰ χορηγηθῇ εἰς τὴν Σερβίαν. Ἐνεκα τῶν διαπραγματεύσεων τούτων, τὰς ὁποίας ἡ Πύλη μὲ τὴν συνήθη εἰς αὐτὴν πανουργίαν παρέτεινε καὶ ἀνέβαλε, δὲν ὠφελήθησαν οἱ Σέρβοι ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ὅσον ἔπρεπε. Ἐὰν ὁ Ὁβρένοβιτς συνειργάζετο

μετὰ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Τούρκων, θὰ ἀπληθεύεωρε ἔκτοτε μεγαλύτερα τμήματα Σερβικῆς γῆς. Ἦτο δὲ διὰ τὴν Σερβίαν ὁ ἀπελευθερωτικὸς ἀγὼν πάντοτε εὐκολώτερος καὶ διότι ἀπὸ θαλάσσης δὲν ἠδύνατο νὰ ἀπειληθῇ. Ὑπῆρξε λοιπὸν ἀτύχημα διὰ τὴν Σερβίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα ἀκόμη ὁ φόνοσ τοῦ Καραγεώργη. Ὁ Ὁβρένοβιτς δὲν ἠθέλησε νὰ συνεννοηθῇ μὲ τοὺς Ἕλληνας, τοῦναντίον ἐπρόδωσεν ἀντιπροσωπείαν ἑλληνικὴν εἰς τοὺς Τούρκους!

Ἡγεμονία τῆς Σερβίας.— Διεθνῶς ἀνεγνωρίσθη τὸ πρῶτον ἡ αὐτονομία τῆς Σερβίας καὶ ὁ ἡγεμὼν Ὁβρένοβιτς διὰ τῆς συνθήκης τῆς Ἀδριανουπόλεως τὸ 1829, μετὰ τὴν ἤτταν τῶν Τούρκων ὑπὸ τῶν Ρώσων. Ἀλλὰ τὸ σουλτανικὸν φερμάνιον, δι' οὗ ἐπεκροῦτο ἡ συνθήκη ὡς πρὸς τοὺς Σέρβους, ἐξεδόθη μόλις τὸ 1833, ὅτε παρεχωρήθη καὶ τμήμα τῆς νοτίου Σερβίας (Ἀλέξιναιτς-Κρούσεβατς-Νεγκότιν) κρατούμενον ἀπὸ τοῦ 1813 ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἀπὸ τότε μόνον ἐδημιουργήθη ἡ **ἡγεμονία** τῆς Σερβίας μεταξὺ τῶν ποταμῶν Δουνάβεωσ πρὸς βορρᾶν, Δρίνα πρὸς δυσμᾶς, Τιμόκ πρὸς ἀνατολὰς καὶ τῆς πόλεωσ Ἀλέξιναιτς πρὸς νότον. Κατὰ τὸ φερμάνιον τοῦτο ἡ Σερβία θὰ διωκεῖτο ἐσωτερικῶς ὅπως ἠθέλε, θὰ ἐξέλεγε τὸν ἡγεμόνα τῆς, τὸν ὁποῖον θὰ ἐπεκύρωνεν ἡ Πύλη, θὰ ἐπλήρωνε φόρον τινὰ ὑποτελείας εἰς αὐτὴν· ἐξ ἄλλου οἱ Τούρκοι τῆς ὑπαίθρου χώρας θὰ ἔφευγον, θὰ παρέμενον δὲ μόνον αἱ φρουραὶ ὄρισμένων φρουρίων. Ἡ φυγὴ τῶν Τούρκων τῆς ὑπαίθρου χώρας ἀπέδωκε βαθμηδὸν μεγάλας ἐκτάσεις γῆς, τὰς καλυτέρας, εἰς τοὺς Σέρβους γεωργούς. Βεβαίως οἱ Σέρβοι θὰ ἐπετύγγανον πολὺ περισσότερα, ἀφ' ὅσα ἠδόκησε τὸ

φιρμάνιον τοῦ 1833 νὰ ἀναγνωρίσῃ, ἐὰν ὁ Ὀβρένοβιτς συνειργάζετο μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἀντὶ νὰ ζητῆ διὰ μακρῶν διπλωματικῶν συνεννοήσεων καὶ διὰ νομοταγοῦς διαγωγῆς ἀπέναντι τοῦ Σουλτάνου νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀναγνώρισίν του ὡς ἡγεμόνος καὶ τὴν ἡμιανεξαρτησίαν τῆς χώρας.

Ἡ ἀδράνεια τοῦ Ὀβρένοβιτς εἶχε καὶ ἄλλα ἐπακόλουθα· ἡ χώρα βαθμηδὸν μόνον ἀνέλαβε τὴν τελείαν ἀπὸ τῶν Τούρκων ἀνεξαρτησίαν, κατὰ τὸ διάστημα δὲ τοῦτο ἐσωτερικαὶ διαμάχαι τῶν οἰκογενειῶν Ὀβρένοβιτς καὶ Καραγεώργη, ἐξωτερικαὶ ῥαδιουργίαι καὶ ἐπεμβάσεις, πρὸ πάντων τῆς Ρωσσίας καὶ Αὐστρίας, ἠμπόδιζον τὴν ἐλευθέραν ἀνάπτυξιν τῆς χώρας καὶ ἐπεβράδυνον τὰ ἐκπολιτιστικὰ ἔργα.

Ὁ Ὀβρένοβιτς ἦτο ἀμόρφωτος καὶ αὐθαίρετος ἀνὴρ, ἠναγκάσθη δὲ τέλος τὸ 1839 νὰ παραιτηθῆ ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ του Μιχαὴλ Ὀβρένοβιτς, ὅστις ἐπίσης ἠναγκάσθη τὸ 1842 νὰ φύγῃ εἰς Αὐστρίαν. Πατὴρ καὶ υἱὸς ἐδυσκολεύοντο νὰ δεχθῶν συνταγματικωτέραν κυβέρνησιν, ἤθελον νὰ ἄρχουν αὐθαιρέτως! Ἡ ἀντίδρασις κατὰ τῶν Ὀβρένοβιτς ἦτο τόση εἰς τὴν χώραν, ὥστε ἐκλήθη ὡς ἡγεμὼν ὁ Ἀλέξανδρος Καραγεώργεβιτς, υἱὸς τοῦ ἥρωος Καραγεώργη, εὐνοούμενος ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν ἀλλὰ πολεμούμενος ὑπὸ τῶν Ρώσων. Τὸ 1859 ἠναγκάσθη διὰ τὰς ἐσωτερικὰς ἀνωμαλίας νὰ παραιτηθῆ καὶ ὁ Καραγεώργεβιτς, ἐκλήθη δὲ πάλιν ὁ γηραιὸς Μίλος Ὀβρένοβιτς, ὅστις ὅμως μετὰ ἓν ἔτος, τὸ 1860 ἀπέθανε.

Ὁ διάδοχός του Μιχαὴλ Ὀβρένοβιτς (1860-1868) ἀπέβη τώρα ὁ κάλλιστος τῶν ἡγεμόνων τῆς Σερβίας. Συνε-

τὸς ἀνὴρ, μορφωμένος, διπλωματικώτατος. Ἀπὸ τοῦ 1842, ὅτε ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῆ, ἐδιδάχθη πολλὰ καὶ ἐνεκολλώθη φιλελευθέρους ἀρχάς. Ὁ Μιχαὴλ ἦλθεν εἰς συνεννοήσεις μετὰ τοὺς Χριστιανοὺς τοῦ Αἵμου κατὰ τῶν Τούρκων, βοηθούμενος ὑπὸ δεξιῶν πολιτικοῦ, τοῦ Ρίσιτις (1833—1899). Διὰ τῆς διπλωματικῆς του δεξιότητος κατώρθωσε νὰ ἀπαλλαγῆ τὸ 1867 τελείως τῶν Τούρκων, οἱ ὅποιοι ἔφυγαν ἀπὸ ὅλα τὰ φρούρια τῆς Σερβίας καὶ ἀπ' αὐτὸ τὸ Βελιγράδιον, ὅπου ἀπέμεινε μόνον ἡ Τουρκικὴ σημαία ἐπὶ τινα ἀκόμη ἔτη ὡς δεῖγμα τῆς Τουρκικῆς κυριαρχίας. Ἡ Αὐστρία ἠττημένη ἀπὸ τοῦ 1866 δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀντιδράσῃ ἀποτελεσματικῶς εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν Τούρκων.

Ἡ Σερβία ἐπὶ τοῦ Μιχαὴλ Ὀβρένοβιτς ἀνέπτυξε μεγάλην δραστηριότητα ὑπὲρ ἐνώσεως τῶν νοτιῶν Σλάβων καὶ ἐν γένει τῶν Χριστιανῶν τοῦ Αἵμου. Ἦδη τὸ 1844, ὁ Σέρβος πολιτικὸς Ἡλίας Γκαράσανιν διετύπωσε πρόγραμμα ἐνώσεως ὅλων τῶν Σέρβων, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ Ὀβρένοβιτς διεξήχθησαν αἱ συνεννοήσεις καὶ μετὰ τῶν Κροατῶν διὰ τοῦ περιφήμου ἐπισκόπου Srossmayer. Τότε ἔδρα καὶ ἡ πρόφη φιλολογικὴ εἰσαγγελία Omladina (Σερβικὴ νεότης) ὑπὲρ ἐνώσεως τῶν Νοτιοσλάβων καὶ καθόλου σὺδέποτε ἄλλοτε, οὔτε πρὸ τοῦ Ὀβρένοβιτς οὔτε μετ' αὐτόν, ἀνεπτύχθη ἡ ἐνωτικὴ κίνησις τόσον ζωηρὰ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῆς Σερβίας.

Μὲ τὸν Ὀβρένοβιτς ἦλθον εἰς συνεννοήσεις καὶ Βούλγαροι πατριῶται ἐν Ρουμανίᾳ (1867), κατὰ τὰς ὁποίας οὗτος θὰ ἐβοήθει μὲν τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Βουλγαρίας ἀπὸ τῶν Τούρκων, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ ἐνωθῆ μετὰ τῆς Σερ-

βίας (1). Τὸ σχέδιον λοιπὸν τῆς ἐνώσεως Σέρβων καὶ Βουλγάρων διευπλώθη κάποτε καὶ ὄχι βέβαια διὰ τελευταίαν φορὰν.

Ἄλλὰ καὶ πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἦλθεν εἰς συνεννοήσεις ὁ Ὁβρένοβιτς τὸ 1867, ὅτε ὑπεγράφη ἐπὶ τῆς πρωθυπουργίας Κουμουνδούρου ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Χ. Τρικούπη ἑλληνοσερβικὴ συμφωνία, κατὰ τὴν ὁποίαν ἢ μὲν Ἡπειρος ἀνεγνωρίζετο ὡς Ἑλληνικὴ, ἢ δὲ Βοσνία ὡς Σερβικὴ. Δὲν εἶναι ὁμως γνωστὴ ἡ συμφωνία αὕτη εἰς ὅλας τῆς τὰς λεπτομερείας, διότι δὲν ἐδημοσιεύθη, οὔτε ἐφηρμόσθη.

Ὁ συνετὸς ἀλλ' ἀτυχὴς Ὁβρένοβιτς ἔπεσε θῦμα αὐστριακῶν ῥαδιουργιῶν. Τὸ 1868 ἐδολοφονήθη εἰς τὸν περίπατον, ὑπὸ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Καραγεώργεβιτς, ὡς ἐπιστευθὴ τότε ἐν Σερβίᾳ. Βραδύτερον ὁμως ἀπεδείχθη ἡ ἀθωότης τοῦ Καραγεώργεβιτς καὶ φαίνεται μᾶλλον πιθανὸν ὅτι ἡ Αὐστριακὴ πολιτικὴ ἐνήργησε τὴν δολοφονίαν τοῦ ἀνδρός, ὅστις ἐπεδίωκε συνένωσιν καὶ ἀπελευθέρωσιν τῶν Σλάβων

(1) Παραθέτομεν τὰ δύο πρῶτα ἄρθρα τῆς Σερβοβουλγαρικῆς συμφωνίας τοῦ 1867 ὡς λίαν χαρακτηριστικά: α') Ὁ Σερβικὸς λαὸς καὶ ὁ Βουλγαρικὸς, ἀμφοτέροι Σλάβοι καὶ ὁμόθησκοι, γείτονες καὶ τῆς αὐτῆς προελεύσεως εἶναι προωρισμένοι ὑπὸ τῆς θείας προνοίας νὰ ζήσωσιν εἰς τὸ μέλλον ὑπὸ τὴν αὐτὴν σημαίαν καὶ τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν. β') Ἐπειδὴ ἐμπνέονται ἀπὸ τὰ αὐτὰ αἰσθήματα, καὶ ἔχουν τὰς αὐτὰς βλέψεις καὶ δύνανται νὰ πραγματώσωσιν τὰ ἔθνικα τῶν ἰδανικὰ μόνον διὰ κοινῆς ἐνεργείας, δι' αὐτὸ οἱ δύο ἀδελφοὶ λαοὶ θὰ φέρουν εἰς τὸ μέλλον δικαίως τὸ ὄνομα Σερβοβουλγαροῦ ἢ Βουλγαροσέρβοι καὶ ἡ κοινὴ πατρίς θὰ ὀνομάζεται Βουλγαροσερβία ἢ Σερβοβουλγαρία!

τῆς Αὐστρίας. Ὁ ἀνδριάς τοῦ Μιχαὴλ Ὁβρένοβιτς ἐστήθη κατόπιν εἰς τὸ Βελιγράδιον εἰς ἐνδειξιν εὐγνωμοσύνης τοῦ Σερβικοῦ λαοῦ πρὸς αὐτόν.

Ἡ ἀγανάκτησις κατὰ τοῦ Καραγεώργεβιτς μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Ὁβρένοβιτς ἦτο τόση, ὥστε ἐνῶ ὁ Μιχαὴλ ἦτο ἀτεκνος, ἐκλήθη εἰς τὸν θρόνον ὄχι Καραγεώργεβιτς, ὡς θὰ συνέβαινεν, ἐὰν ἐπήρχετο φυσικὸς ὁ θάνατος, ἀλλ' ὁ δεκαετραετὴς ἀνεψιὸς τοῦ Μιχαὴλ Μιλάνος Ὁβρένοβιτς. Ἡ κακὴ ἀνατροφή τοῦ νέου ἡγεμόνος καὶ ἡ πρόωρος παράδοσις αὐτοῦ εἰς τὰ δίκτυα τῆς αὐλικῆς κολακείας καὶ ἰσχυροῦς δὲν ὠφέλησαν φυσικὰ τὴν Σερβίαν, ἀλλὰ τοῦναντίον ἔβλαψαν αὐτὴν πολλάκις. Ὁ Μιλάνος φοβούμενος τὴν Αὐστρίαν ὑπέκυπτε πολλάκις εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς, κατήντησεν ὄργανον αὐτῆς. Ἡ Σερβία εἶχε τὸ ἀτύχημα ὄχι μόνον νὰ χάσῃ ἓνα λαμπρὸν ἡγεμόνα, τὸν Μιχαὴλ, ἀλλὰ καὶ νὰ φορτωθῇ ἓνα κακόν, τὸν Μιλάνον.

Τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ νεαροῦ βασιλέως Μιλάνου χαρακτηρίζουν γεγονότα τινά, τὰ ὁποῖα παρεσκευάσθησαν διὰ τῆς διπλωματικῆς καὶ συνετῆς διοικήσεως τοῦ Μιχαὴλ Ὁβρένοβιτς, πιθανῶς δὲ καὶ τῆ πρωτοβουλία τοῦ Ρίστιτς. Ἐν πρώτοις ἔγινε τὸ πρῶτον Σύνταγμα τὸ 1869. Προηγουμένως συνήρχετο ἡ Σερβικὴ Βουλὴ (*Σκουπτσίνα*) μόνον κατ' ἄραια χρονικὰ διαστήματα, τὴν δὲ Κυβέρνησιν ἐβοήθει εἰς τὸ νομοθετικὸν ἔργον τῆς τὸ *Συμβούλιον τοῦ Κράτους*, τὸ ὁποῖον βραδύτερον ἐξειλίχθη εἰς τὸ σύνθηδες Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας. Ἄλλ' εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι καὶ κατὰ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1869 μόνον τὰ $\frac{2}{3}$ τῶν βουλευτῶν ἐκλέγονται ὑπὸ τοῦ λαοῦ, τὸ δὲ $\frac{1}{3}$ ὑπὸ τοῦ Βασιλέως. Γενικῶς δύ-

ναται νὰ παρατηρηθῆ ὅτι ἐν Σερβίᾳ ἔνεκα τῆς ἡμιανεξαρτησίας τῆς χώρας καὶ ἔνεκα τῆς αὐθαιρεσίας τοῦ Ὀβρένοβιτς καὶ ἔνεκα ἀκόμη τῆς βραδείας διαδόσεως τῶν γραμμάτων, ἀργὰ ἐπεβλήθη ἡ λαϊκὴ κυριαρχία. Μόλις τὸ 1888 τὸ δεύτερον Σύνταγμα τῆς Σερβίας ἐπέβαλε τὴν ἐκλογὴν ὅλων τῶν βουλευτῶν ὑπὸ τοῦ λαοῦ.

Ὅταν ὁ παῖς Μιλάνος ἀνῆλθεν εἰς τὸν ἡγεμονικὸν θρόνον τῆς Σερβίας ὑπεσχέθη κατὰ συμβουλήν τῶν ἰθυνόντων Σέρβων πολιτικῶν ὅτι θὰ ἐργασθῆ ὑπὲρ ἀπελευθερώσεως ἀπὸ τοῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ τῆς Βοσνίας, Ἑρζεγοβίνης καὶ Παλαιᾶς Σερβίας. Πράγματι παρεσκευάζετο ἡ Σερβία ἀπὸ τοῦ Μιχαὴλ Ὀβρένοβιτς διὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον. Τὸ 1875 ἐπανεστάτησεν ἡ Ἑρζεγοβίνη καὶ τὸ 1876 ἀνέλαβον τὸν ἀγῶνα οἱ Σέρβοι. Μετὰ τῶν Ἑρζεγοβινίων ἐπολέμησεν ὡς ἐθελοντῆς καὶ ὁ ἔπειτα βασιλεὺς τῆς Σερβίας Πέτρος Καραγεώργεβιτς. Χιλιάδες ἐθελοντῶν ἐκ Ρωσσίας ἐβοήθησαν αὐτούς. Ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1876 μέχρι τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐξηκολούθησεν ὁ πόλεμος. Οἱ Σέρβοι ἐπολέμησαν γενναίως, ἐκέρδισαν πολλὰς μάχας, ἀλλ' ἐν συνόλῳ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ νικήσουν τοὺς Τούρκους. Ἡ ἐλπίζομένη ἐπανάστασις τῶν Βουλγάρων δὲν ἔγινε. Τῇ ἐπεμβάσει τῆς Ρωσσίας ἐσταμάτησεν ὁ πόλεμος καὶ τὸν Μάρτιον τοῦ 1877 ὑπεγράφη Σερβοτουρκικὴ εἰρήνη ἄνευ ἐδαφικῶν μεταβολῶν καὶ ἀποζημιώσεων.

Ἡ Σερβία Βασίλειον. — Κατὰ τὸν Ρωσσοτουρκικὸν πόλεμον ἐδίστασαν οἱ Σέρβοι νὰ ἐπαναλάβουν τὰς ἐχθροπραξίας φοβούμενοι μήπως νικήσουν οἱ Τούρκοι. Μόνον μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Πλέβνας τὸ 1878, ἀνεθάρρησαν καὶ

κατέλαβον τὴν περιφέρειαν τοῦ Νις καὶ Πιρότ. Ἡ συνθήκη τοῦ Βερολίνου ἀνεγνώρισεν τὴν Σερβίαν ὡς ἀνεξάρτητον Κράτος καὶ τὴν παραχώρησεν εἰς αὐτὴν τῆς Νοτ. Σερβίας, τῶν περιφερειῶν Νις—Πιρότ—Λέσκοβατς. Καὶ τὸ Μαυροβούνιον ἠϋξήθη τὸ 1878, ἀλλ' ἡ ἔνωσις αὐτοῦ μετὰ τῆς Σερβίας ἠμποδίσθη ὑπὸ τῆς Αὐστρίας, ἣτις κατέλαβε τὸ μεταξὺ αὐτῶν Νοβιπαζάρ.

Τὰ ἀνωτέρω δεικνύουν ὅτι καὶ ἡ ἀνάκτησις τῆς κυριαρχικῆς ἐλευθερίας τοῦ λαοῦ καὶ ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν ὑποδούλων Σέρβων κατορθώθη ἀργὰ καὶ μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας. Τὸ 1885 ὑπέστη ἀπροσδόκητον ἦταν ἡ Σερβία. Ἡ ἔνωσις τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας ἐξήγειρε τοὺς Σέρβους κατὰ τῶν Βουλγάρων, οἱ ὁποῖοι ὅμως μετὰ τὴν ἀναίμακτον σχεδὸν κατάληψιν τῆς νέας ἐπαρχίας ἐστράφησαν κατὰ τῶν Σέρβων. Οὗτοι δὲν εἶχον ἐπαρκῆς πολεμικὸν ὕλικὸν καὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ καλέσουν πολὺν στρατὸν ὑπὸ τὰ ὄπλα! Ἐπέτυχε διὰ τοῦτο ὁ αἰφνιδισμὸς τῶν Βουλγάρων, οἱ ὁποῖοι ἀφοῦ ἐνίκησαν εἰς τὴν Σλιβνίτσαν καὶ εἰς τὸ Πιρότ τοὺς Σέρβους προήλθον εἰς τὴν Σερβίαν. Ἡ ἐπέμβασις τῶν Αὐστριακῶν ἐσταμάτησε τὸν πόλεμον, ὅστις διήρκεσε μόνον δεκατέσσαρας ἡμέρας!

Ἡ ἐσωτερικὴ κατάστασις τῆς Σερβίας ἐξηκολούθησε κακὴ ἔνεκα τῆς ἐλεινότητος τοῦ Ὀβρένοβιτς. Ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν φιλελευθέρων καὶ ῥιζοσπαστικῶν στοιχείων τῆς χώρας ἔγινε τὸ δεύτερον Σύνταγμα τῆς Σερβίας (1888), τὸ ὁποῖον ἀποκατέστησε τὴν λαϊκὴν κυριαρχίαν καὶ ἐπέβαλε τὴν ἐκλογὴν ὅλων τῶν βουλευτῶν ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Ὁ Μιλάνος τότε παρητήθη ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ του Ἀλεξάνδρου Ὀβρέ-

νοβιτς. Αὐθαίρετος καὶ οὗτος δὲν ἐδυσκολεύθη ἐν συνεννοή-
σει μετὰ τοῦ πατρὸς του Μιλάνου νὰ κυβερνήσῃ κατὰ τὸ
μοναρχικώτερον Σύνταγμα τοῦ 1869. Ἐδημιουργήθη οὕτω
φοβερὰ ἀντίδρασις ἐναντίον του, ἥτις ἀπέληξεν εἰς τὴν
σφαγὴν αὐτοῦ καὶ τῆς βασιλείσης καθὼς καὶ τοῦ πρωθυ-
πουργοῦ Μάρκοβιτς τὸ 1903. Ἡ δυναστεία Ὀβρένοβιτς
ἐκηρύχθη ἐκπτωτος καὶ ἐκλήθη ὡς βασιλεὺς ὁ Πέτρος Κα-
ραγεώργεβιτς, υἱὸς τοῦ ἡγεμονεύσαντος (1842 - 1859) Ἀλε-
ξάνδρου Καραγεώργεβιτς καὶ ἑγγονος τοῦ πρώτου ἀπελευ-
θερωτοῦ τῆς Σερβίας Γεωργίου Πέτροβιτς Καραγεώργη. Ὁ
Πέτρος, ἔμπειρος ἀνὴρ, ἐκυβέρνησε σύμφωνα μὲ τὰς ἀπαι-
τήσεις τῆς χώρας καὶ τὸ νέον Σύνταγμα τοῦ 1903, ὅταν δ'
ἤρχισε νὰ γεννᾶται ἀντίδρασις τις κατ' αὐτοῦ, παρεχώρησε
τὴν ἀντιβασιλείαν εἰς τὸν δεύτερον υἱόν του, τὸν συνταγμα-
τικώτερον Ἀλέξανδρον, ὃχι εἰς τὸν πρῶτον Γεώργιον, τὸν
αὐθαίρετώτερον. Τὰ τελευταῖα παθήματα τῆς Σερβίας ἔνεκα
τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου ἐστερέωσαν τὴν συμπαθοῦσαν
μετὰ τοῦ λαοῦ δυναστείαν.

Μετὰ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Πέτρου Καραγεώργεβιτς ἤσκη-
σε μεγάλην ἐπίδρασιν εἰς τὴν χώραν ὁ Νικόλαος Πάσιτς,
ῥιζοσπάστης καταδιωχθεὶς ὑπὸ τῶν Ὀβρένοβιτς. Ἐγεννήθη
τὸ 1844, ἀπὸ τοῦ 1904 ἔγινε συχνάκις πρωθυπουργός, ὡς
τοιούτος δὲ διηύθυνε μετὰ σταθερότητος ἀκλονήτου τὴν
Σερβικὴν πολιτικὴν κατὰ τὸν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον καὶ
ἔπειτα. Εἶναι συνετός, πολύπειρος καὶ κοινοβουλευτικὸς
ἀνὴρ.

Τὴν πολιτικὴν τῆς Αὐστρίας ἀπέναντι τῆς Σερβίας χα-
ρακτηρίζει καλῶς ὁ οἰκονομικὸς πόλεμος τοῦ 1906. Τὸ

1905 ἐξ ἀφορμῆς τῆς λήξεως τῆς ἐμπορικῆς Αὐστροσερβι-
κῆς συνθήκης, ἡ Αὐστρία ἠθέλησε νὰ ἐπιβάλλῃ βαρεῖς ὅρους
εἰς τὴν Σερβίαν καὶ νὰ τὴν ὑποτάξῃ οἰκονομικῶς. Ὁ Πά-
σιτς ἀντέστη καὶ ἐζήτησε νὰ συνάψῃ ἐμπορικὴν συνθήκην
μετὰ τῆς Βουλγαρίας καὶ πρὸς τούτοις τελωνειακὴν
ἔνωσιν. Ἡ Αὐστρία ἐπεδίωξε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν βουλ-
γαροσερβικὴν οἰκονομικὴν συμφωνίαν καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς
τὴν Σερβίαν τὴν ἀγορὰν στρατιωτικῶν προμηθειῶν ἄξ ἔρ-
γοστασιῶν Αὐστριακῶν. Πρὸς τοῦτο κατέφυγε καὶ εἰς οἰ-
κονομικὸν ἀποκλεισμόν ἠμπόδισε τὴν εἰσαγωγὴν ἐκ Σερ-
βίας ζώων, δημητριακῶν καὶ ἄλλων ἐμπορευμάτων, τὰ ὅποια
ἔνεκα τῆς προηγουμένης ἐμπορικῆς αὐστροσερβικῆς συμβά-
σεως εἶχον συνηθισθῆ εἰς τὰς ἀγορὰς τῆς Δυαδικῆς Μοναρχίας.
Ἡ Σερβία δὲν ἐπτοήθη καθόλου ἐμελέτησε καὶ συ-
νῆψε νέας συμφωνίας μετὰ τῆς Γαλλίας καὶ ἄλλων χωρῶν
καὶ ἐξήγαγε τὰ ἐμπορεύματά της διὰ τοῦ Δουνάβους κατό-
πιν συμφωνιῶν μετὰ τῆς Ρουμανίας καὶ Βουλγαρίας. Οἱ
νέοι τελωνειακοὶ φόροι ἐπροκάλεσαν τὴν ἴδρυσιν νέων βιο-
μηχανικῶν καταστημάτων, ὑαλοουργειῶν, κηροποιεῶν, σα-
πωνοποιεῶν κλπ. Ἐν Γαλλίᾳ ἔκαμε δάνειον ἡ Σερβία καὶ
παρήγγειλε στρατιωτικὰς προμηθείας. Ἐδειξε λοιπὸν καὶ
τότε ἡ Σερβία ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Πάσιτς τελείαν ἀνε-
ξαρτησίαν καὶ σταθερότητα εἰς τὴν πολιτικὴν της. Κατόπιν
συνήφθη καὶ ἡ Αὐστροσερβικὴ ἐμπορικὴ συνθήκη ὑπὸ λο-
γικοῦς ὅρους, ἡ δὲ Αὐστρία κατώρθωσε τότε νὰ ἐμποδίσῃ
μόνον τὴν τελωνειακὴν ἔνωσιν τῆς Σερβίας μετὰ τῆς Βουλ-
γαρίας.

Ἡ Σερβία συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν συνεννόησιν Ἑλλά-

δος, Βουλγαρίας, Μαυροβουνίου κατά τῶν Τούρκων τὸ 1912. Ἄνευ τῆς Σερβίας ἢ Ἑλλάς βεβαίως δὲν θὰ ἦρχετο εἰς συνεννοήσεις μετὰ τῆς Βουλγαρίας, ἥτις ἐπρόδωσεν ἄλλοτε εἰς τοὺς Τούρκους τὰς προτάσεις συνεννοήσεων τοῦ Χαριλάου Τρικούπη.

Εἰς τὸν Βαλκανικὸν πόλεμον τοῦ 1912 οἱ Σέρβοι προσεπάθησαν νὰ ἐπιτύχουν τὸ ἀνώτατον ὄριον τῆς στρατολογίας των. Συνεκέντρωσαν ὑπὲρ τὰς 300,000 στρατοῦ, ἂν καὶ δὲν εἶχον ἐνδύματα καὶ τροφίμα δι' ὅλον τὸν στρατὸν τοῦτον. Τὴν 7ην Ὀκτωβρίου 1912 διέβησαν τὰ σύνορα οἱ Σέρβοι, δώδεκα ἡμέρας μετὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ πολέμου μετὰ Μαυροβουνίου καὶ Τούρκων. Εἰς τὸ Κουμάνοβον ἐδόθη κρίσιμος μάχη μετὰ 90000 περίπου Σέρβων καὶ 75,000 Τούρκων, οἱ ὅποιοι ἠττήθησαν, διότι καθυστέρησαν αἱ στελλόμεναι πρὸς αὐτοὺς βοήθειαι· 60 τηλεβόλα περιήλθον εἰς χεῖρας τῶν Σέρβων, περὶ τὰς 15000 ὑπῆρξαν αἱ ἀπώλειαι τῶν Τούρκων εἰς νεκρούς, τραυματίας καὶ αἰχμαλώτους.

Ἡ νίκη τοῦ Κουμανόβου ἤνοιξε τὴν ὁδὸν πρὸς τὸ Μοναστήριον, ἐξύψωσε τὸ θάρρος καὶ τὸ φρόνημα τῶν Σέρβων καὶ ἀπεθάρρυνε τοὺς Τούρκους. Τὸν Νοέμβριον εἰσῆλθον οἱ Σέρβοι εἰς Μοναστήριον, μετὰ πενθήμερον μάχην πρὸς τὸν ἰκανώτατον Τούρκον στρατηγὸν Τζαβίτ πασᾶν. Εἰς τὸ Μοναστήριον κατέλαβον οἱ Σέρβοι ἄφθονα πυρομαχικά.

Οἱ Σέρβοι μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Μοναστηρίου ἔστειλαν τμημα στρατοῦ διὰ τῆς Ἀλβανίας εἰς Δυρράχιον διὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ἔξοδον εἰς τὴν Ἀδριατικὴν, ἐβοήθησαν

δ' ἔπειτα καὶ τοὺς Βουλγάρους εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Ἀδριανουπόλεως καὶ τοὺς Μαυροβουνιώτας εἰς τὴν ἐκπόρθησιν τῆς Σκόδρας. Εὐτύχημα ἦτο ὅτι ἡ Αὐστρία τὸ 1908 κατὰ τὴν προσάρτησιν τῆς Βοσνίας ἐξεκένωσε τὸ Νοβιπαζάρ, τὸ ὅποιον ἠδυνήθη τώρα ἡ Σερβία νὰ καταλάβῃ.

Διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Λονδίνου (17 Μαΐου 1913) ἡ Τουρκία παρεχώρησεν εἰς τοὺς συμμάχους τὰς χώρας δυτικῶς τῆς γραμμῆς Αἴνου - Μηδείας. Ἀλλὰ μετὰ τῶν Συμμάχων, ἰδίᾳ μετὰ τῶν Σέρβων καὶ Βουλγάρων ἐγεννήθησαν διαφωνίαι· οἱ Σέρβοι ἠμποδίσθησαν ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν νὰ ἐξέλθουν εἰς τὴν Ἀδριατικὴν καὶ ἐζήτησαν διὰ τοῦτο νὰ κρατήσουν τὸ Μοναστήριον, ἀφοῦ μάλιστα ἐβοήθησαν τοὺς Βουλγάρους εἰς τὴν κατάληψιν τῆς Ἀδριανουπόλεως, χωρὶς νὰ εἶναι πρὸς τοῦτο ὑποχρεωμένοι. Πολλοὶ Σέρβοι ὁπαδοὶ τῆς ἐνώσεως τῆς Βουλγαρίας μετὰ τῆς Νοτιοσλαβίας κατηγοροῦσαν τὸν Πάσιτς, ὅτι δὲν ἐπρόλαβε τὴν διαφωνίαν καὶ ὅτι ἐπομένως ἐδυσκόλευσε τὴν Σερβοβουλγαρικὴν προσέγγισιν. Ὅταν ἔστειλε βοήθειαν εἰς τοὺς Βουλγάρους εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν, ἔπρεπε, λέγουν οἱ κατηγοροὶ τοῦ Πάσιτς, νὰ κανονίσῃ τὸ ζήτημα τοῦ Μοναστηρίου διὰ νὰ προλάβῃ τὸν Σερβοβουλγαρικὸν πόλεμον.

Ἀνεφέραμεν τὰς κατηγορίας αὐτὰς διὰ νὰ δείξωμεν ὅτι εἰς τὴν Σερβίαν ὑπάρχουν σημαίνοντες ὁπαδοὶ τῆς ταχύτερας Σερβοβουλγαρικῆς προσεγγίσεως, οὗτοι δὲ δὲν ἐνοχλοῦνται καθόλου ἐκ τῆς καταστροφῆς, τὴν ὁποίαν ἐνήργησαν οἱ Βούλγαροι ἐν Σερβίᾳ κατὰ τὸν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον. Ἄν ἠδύνατο ὁ Πάσιτς νὰ κάμῃ ὅ,τι ἐκ τῶν ὑστέρων λέγουν οἱ ἀντίπαλοί του, δὲν τὸ ἐξετάζομεν.

Ὅπως καὶ ἂν ἔχη, ἡ Σερβία μὴ δυναμένη νὰ συνεννοηθῇ μὲ τοὺς Βουλγάρους τὸ 1913 ἠναγκάσθη νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τῆς Ἑλλάδος κατ' αὐτῶν. Τὴν 19ην Μαΐου 1913 ὑπεγράφη συμμαχία μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Σερβίας, ἣτις κατὰ τὸ 11ον ἄρθρον «δὲν δύναται νὰ καταργηθῇ πρὸ τῆς παρελεύσεως δεκαετίας.» Ἡ Ἑλλὰς ἠναγκάσθη νὰ παραχωρήσῃ εἰς τοὺς Σέρβους ἐμπορικὰς εὐκολίας εἰς τὴν Θεσσαλονίκην διὰ νὰ εὐκολύνῃ τὴν συμμαχίαν. Κατὰ τὸ 7ον ἄρθρον τῆς συμμαχίας «ἡ Α. Μεγαλειότης ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων ἀναλαμβάνει τὴν ὑποχρέωσιν, ὅπως ἡ Κυβέρνησις του παράσῃ πάσας τὰς ἀναγκαίας εὐκολίας, καὶ ἐγγυηθῇ ἐπὶ μίαν πεντηκονταετίαν διὰ τὴν πλήρη ἐλευθερίαν τοῦ ἐξαγωγικοῦ καὶ εἰσαγωγικοῦ Σερβικοῦ ἐμπορίου διὰ τοῦ λιμένος τῆς Θεσσαλονίκης καὶ διὰ τῶν ἀπὸ Θεσσαλονίκης εἰς Σκόπια καὶ Μοναστήριον σιδηροδρομικῶν γραμμῶν. Ἡ ἐλευθερία αὕτη ἔσται ὡς οἶόν τε εὐρύτερα, ἀρκεῖ μόνον νὰ συμβιβάζεται μετὰ τὴν πλήρη καὶ ὀλοκληρωτικὴν ἐνάσκησιν τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας.» Ἡ συμπλήρωσις τῆς συμφωνίας περὶ τῆς Θεσσαλονίκης ἐγένετο τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1923. Κατ' αὐτὴν παρεχωρήθη εἰς τοὺς Σέρβους ἐν Θεσσαλονίκῃ τμήμα ἐδάφους ἑλληνικοῦ ὡς **Σερβικὴ τελωνιακὴ περιφέρεια**, ἡ ὁποία θὰ εὐρίσκειται μὲν ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον Ἑλληνικὴν κυριαρχίαν, ἀλλὰ θὰ κυβερνᾶται ὑπὸ Σέρβων ὑπαλλήλων. Εἰς τὰ ἐμπορεύματα τὰ προοριζόμενα διὰ τὴν Σερβίαν καὶ τὰ ἐκ ταύτης διὰ τῆς **ἐλευθέρως Σερβικῆς ζώνης** τῆς Θεσσαλονίκης ἐξαγόμενα παρεχωρήθησαν πᾶσαι αἱ δυναταὶ εὐκολίαι.

Ἐνωτέρω ἐξεθέσαμεν ὅτι οἱ Βούλγαροι ἔκαμαν τὴν ἀνοη-

σίαν νὰ ἐπιτεθοῦν πρῶτοι κατὰ τῶν συμμαχοῦντων Ἑλλήνων καὶ Σέρβων. Αἱ σφοδραὶ μάχαι τῆς Μπρεγκαλνίτσας, μεταξὺ Σέρβων, ὑπὸ τὸν ἔνδοξον στρατηγὸν Ρουτνίκ καὶ Βουλγάρων διήρκεσαν ἐννέα ἡμέρας (17 — 26 Ἰουνίου 1913) καὶ ἔκλιναν ὑπὲρ τῶν Σέρβων, οἱ ὁποῖοι εἰς νέαν διήμερον μάχην (2 - 3 Ἰουλίου 1913) διέσπασαν τὴν γραμμὴν τῶν Βουλγάρων.

Ἡ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου (1913) ἐτιμώρησε τὴν Βουλγαρίαν διὰ τὴν ἀπληστίαν της. Τῆς Μακεδονίας τὸ βόρειον τμήμα ἐγένετο Σερβικόν, ἂν καὶ διὰ τῆς πρώτης Σερβοβουλγαρικῆς συνεννοήσεως ἀνεγνωρίζετο ὡς Βουλγαρικόν. Δυστυχῶς ἐδόθη τότε εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἡ Δυτικὴ Θράκη, ἐνῶ ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς δὲν ἦτο κατὰ πλειονοψηφίαν Βουλγαρικὸς, ἀλλὰ Τουρκικὸς καὶ Ἑλληνικὸς!

Εὐτυχῶς ἡ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου δὲν ἔμελλε νὰ ἰσχύσῃ ὡς πρὸς τὴν Δυτ. Θράκην ἐπὶ πολὺ. Ἡ Αὐστρία δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀνεχθῇ μεγάλην καὶ ὑπερήφανον Σερβίαν, ἡ ὁποία πρὸς τοὺς ἄλλοις ἤσκει τόσην ἐλκυστικὴν δύναμιν διὰ τοὺς Σέρβους καὶ λοιποὺς Σλάβους τῆς Δυναδικῆς Μοναρχίας. Ἡ Αὐστρία ἤθελε νὰ ἐπιτεθῇ τῶρα ταχέως κατὰ τῆς Σερβίας, ἀλλ' ἠμποδίσθη ὑπὸ τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Ἰταλίας. Ἐκτοτε παρεσκευάζετο καὶ ἐξίτηι ἀφορμὴν. Ὅστε ὁ Εὐρωπαϊκὸς πόλεμος προῆλθε κυρίως ἕνεκα τῆς μεγεθύνσεως τῆς Σερβίας καὶ τοῦ σλαβικοῦ κινδύνου.

Ἐχθρὸς τῶν Σλάβων ὁ Διάδοχος τῆς Αὐστρίας Φραγκίσκος Φερδινάνδος εἰσῆλθεν εἰς Σεράγεβον τὴν ἐπέτειον τῆς καταστροφῆς τοῦ Κοσόβου (15 Ἰουνίου 1916) καὶ ἡ προκλητικὴ του συμπεριφορὰ ἐπέφερε τὴν δολοφονίαν του διὰ

τινος Σέρβου φοιτητοῦ. Ἡ ἀφορμὴ λοιπὸν ἢ ζητουμένη ὑπὸ τῆς Αὐστρίας εὐρέθη. Τὸ τελεσίγραφον τῆς Αὐστρίας τὸ δοθὲν εἰς τὴν Σερβίαν ἐπέβαλεν ὄρους, τοὺς ὁποίους δὲν ἠδύνατο νὰ δεχθῆ αὕτη ἐξ ὀλοκλήρου καὶ τοιουτοτρόπως ἤρχισεν ὁ πόλεμος.

Ἡ Σερβία κατὰ τὸν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον.— Ἐνα μῆνα μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Φραγκίσκου Φερδινάνδου ἤρχισαν οἱ Αὐστριακοὶ τὸν βομβαρδισμὸν τοῦ Βελιγραδίου (15—16 Ἰουλίου 1914). Τὸν Αὐγουστον τοῦ 1914 ἐνίκησαν οἱ Σέρβοι τοὺς εἰσβαλόντας εἰς τὴν χώραν των δύο Αὐστριακοὺς στρατοὺς παρὰ τὰ ὑψώματα τοῦ Tser καὶ ἐπέφεραν εἰς αὐτοὺς μεγάλας ζημίας. Εἰς 40,000 ἀνῆλθον οἱ νεκροὶ καὶ τραυματίαι Αὐστριακοί, εἰς 4,000 οἱ αἰχμάλωτοι· 50 τηλεβόλα καὶ ἄπειρον ἄλλον ὑλικὸν πολέμου περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῶν Σέρβων, οἱ ὁποῖοι ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Routnik ἐξεδίωξαν τοὺς Αὐστριακοὺς ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν ἐκ τῆς Σερβίας. Ὑπερήφανοι εἰσέβαλον ἔπειτα οἱ Σέρβοι εἰς Βοσνίαν μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα τῆς ἐνώσεως καὶ τῆς ἐπαρχίας ταύτης μὲ τὴν Σερβίαν. Τὴν 10 Σεπτεμβρίου 1914 κατέλαβον οἱ Σέρβοι τὴν πρωτεύουσαν τῆς Βοσνίας Σεράγεβον.

Οἱ Αὐστριακοὶ ἠναγκάσθησαν τότε, ἂν καὶ ἀπησχολημένοι πολὺ μὲ τοὺς Ρώσους, νὰ στείλουν ἐνισχύσεις εἰς τὸ Σερβικὸν μέτωπον καὶ νὰ καταλάβουν καὶ τὸ Βελιγραδίον ἐκ νέου (19 Νοεμβρίου 1914). Οἱ Σέρβοι στηριχθέντες εἰς τὰ ὑψώματα τοῦ Roudnik ἀντεπετέθησαν κατὰ τῶν Αὐστριακῶν καὶ ἀνέκτησαν τὸ Βελιγραδίον (1 Δεκεμβρ. 1914). Κατὰ τὰς μάχας ταύτας διεκρίθη καὶ ὁ στρατηγὸς Mi-

chitch. Ὁ ἡρωϊσμὸς τῶν Σέρβων εἰς ὅλας τὰς μάχας κατὰ τῶν Αὐστριακῶν εἶναι ἄξιος παντὸς θαυμασμοῦ. Ὑπερήσπιζον τὸ πάτριον ἔδαφος καὶ κατεπολέμησαν τὴν ἀδικίαν τὴν Αὐστριακὴν, τοῦτο δ' ἐνεψύχου αὐτοὺς καὶ μετέβαλλεν ὅλους τοὺς Σέρβους στρατιώτας εἰς ἥρωας. Κατὰ τὰς μάχας τοῦ Δεκεμβρίου ἀπώλεσαν οἱ Αὐστριακοὶ περὶ τὰς 60,000 νεκροὺς καὶ τραυματίας, ὑπὲρ τὰς 50,000 αἰχμαλώτους καὶ ὑπὲρ τὰ 120 τηλεβόλα.

Ἀφοῦ ἔχασαν τὸ Βελιγραδίον οἱ Αὐστριακοὶ διέκοψαν τὸν πόλεμον πρὸς τοὺς Σέρβους, διότι ἦσαν καὶ πρὸς βορρᾶν ἀπησχολημένοι. Κατὰ τὸ 1915 κατάρθωσαν νὰ συμπαρασύρουν τοὺς Βουλγάρους εἰς τὸν πόλεμον. Ἦδη πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου εἶχον ἐφοδιάσει τὴν Βουλγαρίαν μὲ νέον πολεμικὸν ὑλικόν. Καὶ εἶχον μὲν κατ' ἀρχὰς δηλώσει οἱ Βούλγαροι ὅτι θὰ τηρήσουν οὐδετερότητα, ἀλλ' ἡ δήλωσις αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ ἐμποδίσει τοὺς Βουλγάρους νὰ συμμετάσχουν τοῦ πολέμου, ὅταν ἐνόμισαν ὅτι θὰ νικήσουν οἱ Γερμανοί. Ἡ ἐλπίς μάλιστα ὅτι διὰ τῆς νίκης τῶν Γερμανῶν θὰ ἀνακτήσουν τὴν Μακεδονίαν, θὰ τιμωρήσουν τὴν Σερβίαν καὶ θὰ ἐπιβάλουν τὴν ἡγεμονίαν των ἐν τῇ Χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου, τοὺς ἔκαμε νὰ σπεύσουν τόσον πολὺ. Ἡ Ρωσσία καὶ αἱ λοιπαὶ Δυνάμεις τῆς Συνεννοήσεως προσεπάθησαν περιέργως καὶ ματαίως, μὲ θυσίας εἰς βάρος τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Σερβίας νὰ ἀποσπάσουν τὴν Βουλγαρίαν! αὕτη ὅμως ἐπίστευεν εἰς Γερμανικὴν νίκην, διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἐλάμβανε πολὺ περισσότερα τῶν ὑπεσχημένων ὑπο τῆς Entente. Οἱ Σέρβοι ἠθέλησαν νὰ ἐπιτεθοῦν κατὰ τῶν Βουλγάρων, ἀλλ' ἠμποδίσθησαν ὑπὸ

τῆς Entente, ἥτις ἐνόμισεν ὅτι θὰ ἀποσπάσῃ τὴν Βουλγαρίαν ἀπὸ τὰς Κεντρικὰς Δυνάμεις.

Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1915 ἤρχισεν ἡ δευτέρα περίοδος τοῦ Αὐστροσερβικοῦ πολέμου. Οἱ Αὐστριακοί, οἱ ὁποῖοι τότε πικρὰν πείραν ἔλαβον τοῦ ἡρωϊσμοῦ τῶν Σέρβων τὸ 1914, διεξήγαγον τῶρα τὸν ἀγῶνα ἐν συνδυασμῶ μετὰ τῶν Βουλγάρων, οἱ ὁποῖοι ἐπετέθησαν κατὰ τῶν Σέρβων ἀνευ κηρύξεως πολέμου! Ὁ διμέτωπος ἀγὼν ἠνάγκασε τοὺς Σέρβους νὰ ἐκκενώσουν ταχέως τὴν χώραν των! Τὴν 25 Σεπτεμβρίου (1915) κατέλαβον οἱ Αὐστριακοὶ πάλιν τὸ Βελιγράδιον μετὰ γενναίαν ἀντίστασιν τῶν Σέρβων, τὴν δὲ 11 Ὀκτωβρίου οἱ Βούλγαροι τὰ Σκόπια, τὴν δὲ 7ην Νοεμβρίου οἱ Γερμανοὶ τὸ Νοβιπαζάρ! Τὴν 23ην Ὀκτωβρίου συνεκρούσθησαν οἱ Βούλγαροι καὶ Αὐστριακοὶ πρὸς τοὺς Γάλλους ἐν Μακεδονίᾳ καὶ τοὺς ἠνάγκασαν νὰ ὑποχωρήσουν νοτίως τῶν ἐλληνικῶν συνόρων, ὅπου ἐσταμάτησεν ὁ ἀγὼν. Ἐὰν τότε οἱ Κεντρικοὶ δὲν ἐσέβοντο τὴν ἐλληνικὴν οὐδετερότητα, ἐξεδίωκον τοὺς Γάλλους καὶ κατήρχοντο εἰς Θεσσαλονίκην, τίς οἶδε ἂν θὰ καταρθῶντο πλέον νὰ ἐκδιωχθῶν οἱ Βούλγαροι ἐκ Μακεδονίας!

Ἡ ἔνωσις Αὐστριακῶν καὶ Βουλγάρων ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Παλαιᾷ Σερβίᾳ ἠνάγκασε τοὺς Σέρβους νὰ στραφοῦν πρὸς τὴν Ἀλβανίαν, διότι ἕνεκα παρεμβολῆς τῶν Βουλγάρων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐνωθῶν μετὰ τοὺς Γάλλους καὶ νὰ κατέλθουν εἰς Μακεδονίαν. Ἄλλ' ἡ διάβασις διὰ τῆς Ἀλβανίας συνεπλήρωσε τὴν καταστροφὴν. Αἱ τάλαιπωρίαί, ἡ πείνα καὶ αἱ ἀσθένειαι, τὸ ψῦχος τοῦ χειμῶνος, ἡ ἔχθρα τῶν Ἀλβανῶν ἀπέβησαν ἐχθρὸς χειρότερος τῶν Αὐστρια-

κῶν καὶ Βουλγάρων. Οἱ Σέρβοι εἶχον στρατολογήσει 400,000 στρατοῦ τὸ 1914, ἐκ τούτων δὲ μόλις ἔφθασαν 150,000 εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀδριατικῆς, εἰς δύο τμήματα, τὸ ἐν εἰς Alessio ὑπὸ τὸν ἀντιβασιλέα Ἀλέξανδρον καὶ τὸ ἄλλο ὑπὸ τὸν βασιλέα Πέτρον εἰς Δυρράχιον.

Ἐν τῷ μεταξὺ τὸ Μαυροβούνιον ὑπεχώρησεν εἰς τοὺς Αὐστριακοὺς (τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1915), οἱ ὁποῖοι κατήρχοντο εἰς Ἀλβανίαν. Νέος κίνδυνος διὰ τοὺς Σέρβους! Οἱ σύμμαχοι τῶν Σέρβων ἠναγκάσθησαν μετὰ σπουδῆς νὰ τοὺς μεταφέρουν εἰς Κέρκυραν (τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1916), ὅπου πολλαὶ χιλιάδες ἀκόμη ἐξηντημένων ἀπέθανον. Τὸ πολεμικὸν ὕλικόν τῶν Σέρβων ἐχάθη, διότι ἡ ἐπίθεσις τῶν Αὐστριακῶν ἐν Ἀλβανίᾳ δὲν ἐπέτρεψε τὴν μεταφορὰν.

Ἐν Κερκύρᾳ ἀνέλαβεν ὁ Σερβικὸς στρατὸς ἐκ τῶν ἀμυθῆτων τάλαιπωριῶν, ἐφωδιάσθη μὲ νέον πολεμικὸν ὕλικόν καὶ ἀναδιοργανώθη ὑπὸ τῶν Γάλλων. Κατὰ τὸ διάστημα Ἀπριλίου—Ἰουνίου τοῦ 1916 μετεφέρθη εἰς Μακεδονίαν διὰ νὰ συνεργασθῇ μετὰ τῶν Συμμάχων εἰς ἀνάκτησιν τῆς Σερβίας. Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1916—ἐν ἔτος ἀκριβῶς μετὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ Βελιγραδίου—ἐπολέμησαν ἐκ νέου οἱ Σέρβοι κατὰ τῶν Βουλγάρων καὶ κατέλαβον δι' αἰφνιδιασμοῦ τὸ Dobropolje ἐν τῇ Σερβικῇ Μακεδονίᾳ μετὰ δίμηνον στρατιωτικὴν παρασκευὴν τῆς ἐπιθέσεως.

Ἄνευ τῆς συνεργασίας τῆς Ἑλλάδος δὲν θὰ ἠδύναντο οἱ Σέρβοι μετὰ τῶν Γάλλων καὶ Ἀγγλων νὰ διασπᾶσουν τὸ ὀχρῶτατον Μακεδονικὸν μέτωπον, καὶ ἂν ὑπερήσπιζον αὐτὸ μόνοι οἱ Γερμανοί. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ 1917 ἡ Ἑλλὰς ἐτάχθη μετὰ τοὺς συμμάχους καὶ τὸ 1918 εἶχεν ἔτοιμον στρα-

τόν ἄνω τῶν 300,000 ἀνδρῶν μετὰ 5,000 ἀξιωματικῶν.

Εὐτύχημα διὰ τὴν Ἑλλάδα, ἴσως καὶ τὴν Σερβίαν ἦτο ἡ ἀντικατάστασις τοῦ στρατηγοῦ Sarrail, μικρολόγου ἀνθρώπου, διὰ τοῦ στρατηγοῦ Guillaumat, ψυχροῦ ἀλλ' ὑπερόχου στρατιώτου. Ὁ Sarrail ἦτο δυσμενὴς πρὸς τὴν Ἑλλάδα, δὲν ἐλίστευεν εἰς τὴν νίκην καὶ ἐὰν ἐξηκολούθει νὰ διευθύνῃ τὰ συμμαχικὰ στρατεύματα, δὲν θὰ ἀπετόλμα νὰ πολεμήσῃ πρὸς τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς Γερμανούς. Καὶ οἱ Ἄγγλοι ἔτεινον εἰς ἐγκατάλειψιν τοῦ μακεδονικοῦ μετώπου καὶ συνεννόησιν μετὰ τῶν Βουλγάρων. Ὁ Λόρδος Robert Secil ἐπέδωκε τὴν συνεννόησιν ἀπέναντι παραχωρήσεων εἰς τοὺς Βουλγάρους ἐν Θράκῃ!

Ἡ στιγμή ἦτο κρίσιμος διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ Σερβίαν. Εὐτυχῶς ἡ μάχη τοῦ Σκρα⁽¹⁾ τὸν Μάϊον τοῦ 1918 ἔδειξε τὸν ἡρωϊσμόν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ ἐνίσχυσε τὴν πεποιθήσιν ἐπὶ τὴν νίκην, τὴν ὁποίαν ἐθεώρει βεβαίαν ὁ ἔνδοξος στρατηγὸς Guillaumat καὶ διὰ τοῦτο εἰργάσθη ἐπιμόνως διὰ νὰ πείσῃ τοὺς Συμμάχους νὰ πολεμήσουν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ νὰ μὴ ἔλθουν εἰς συνεννοήσεις πρὸς τοὺς Βουλγάρους. Εὐτυχῶς ἡ προσωπικότης τοῦ Guillaumat ἐβοή-

(1) Ὁ στρατηγὸς Guillaumat ὁμιλῶν περὶ τῆς μάχης τοῦ Skradi-Legen εἶπε πρὸς τοὺς ἄλλους: «J'ai vu les troupes grecques monter à l'assaut et tout ce que je puis vous dire de mieux, c'est que j'ai éprouvé la même émotion et la même satisfaction, que le 20 Août 1917, lorsque je vis mes divisions Françaises monter à l'assaut du Mort-Homme et de la côté 304... c'était le même courage avec un peu plus d'agilité, grâce aux vertus ancestrales de ces montagnards Grecs dont l'endurance et la sobriété sont connues de tout.»

θησε τὰς προσπάθειάς τῆς Ἑλλάδος καὶ οὕτω ἀπεσοβήθη ἡ συνεννόησις μετὰ τῆς Βουλγαρίας. Ὡστε μόλις ἐπρόφθασεν ἡ Ἑλλάς νὰ συγκροτήσῃ τὸν στρατόν της καὶ μετὰ κόπου πολλοῦ ἀπέτρεψε τὴν συνεννόησιν μετὰ τῶν Βουλγάρων.

Ἀπεφασίσθη λοιπὸν ὁ πόλεμος ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐστάλη ὁ στρατηγὸς Franchet d'Esperey πρὸς διεξαγωγὴν αὐτοῦ. Τὸ γαλλικὸν σχέδιον τῆς ἐπιθέσεως καὶ διεξαγωγῆς ὑπῆρξε τολμηρὸν καὶ πρὸς ἐπιτυχίαν αὐτοῦ ἐχρησιάσθη νὰ ἀναβιβασθοῦν ταχέως καὶ μυστικῶς ἑκατοντάδες τηλεβόλων εἰς ὕψος 2000 μέτρων εἰς τὸν ὄρεινὸν ὄγκον τῆς Τζένας μεταξὺ Ἐριγῶνος καὶ Ἀξιοῦ. Ἐνῶ οἱ Βούλγαροι περιεσπάσθησαν καὶ ἐκρατήθησαν εἰς τὸν Στρυμόνα καὶ ἄλλος στρατὸς ἀγλοελληνικὸς ἐπετέθη κατὰ τῆς Δοϊράνης, Γάλλοι καὶ Ἕλληνες διέσπασαν τὸ βουλγαρικὸν μέτωπον εἰς τὴν ὄρεινὴν γραμμὴν τῆς Τζένας.

Ὁ πόλεμος διήρκεσε 14 ἡμέρας ἤρχισε τὴν 2αν Σεπτ. 1918 καὶ ἐτελείωσε τὴν 16ην, ὅτε παρεχωρήθη ἀνακαγχή. Ὁ Βουλγαρικὸς στρατὸς ὑπὸ γερμανικὴν διοίκησιν ἔχασεν 90,000 αἰχμαλώτους καὶ ἄπειρα τηλεβόλα. Ἑλληνικὸς στρατὸς βοηθῶν τοὺς Σέρβους ἔφθασε μέχρι τοῦ Πιρότ. Τὴν 18ην Ὀκτωβρίου 1918 οἱ Σέρβοι ἐπανῆλθον εἰς Βελιγράδιον.

Ὁ Ἄγγλος στρατηγὸς Milne καὶ ἄλλοι ἀρμόδιοι ὁμολόγησαν φανερὰ ὅτι ἄνευ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ δὲν ἦτο δυνατὴ νίκη ἐν Μακεδονίᾳ. Ὁ στρατηγὸς Franchet d'Esperey, ὁ στρατηγὸς D'Anselme καὶ ἄλλοι Γάλλοι καὶ Ἄγγλοι ὁμολόγησαν ὅλοι τὸν ἡρωϊσμόν καὶ τὴν ἰκανότητα τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατιώτου. Παρ' ὅλα ταῦτα εἰς τὰ πολλὰ ξένα

δημοσιεύματα, πρὸ πάντων Γαλλικά, περὶ τοῦ Μακεδονικοῦ μετώπου δὲν γίνεται ἡ προσήκουσα μνεία περὶ τῆς δράσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἐνῶ τόσα πολλὰ γράφονται περὶ τῶν λοιπῶν συμμαχικῶν στρατῶν. Ἐὰν κανεὶς ἐστηρίζετο εἰς μόνας τὰς ξένας μελέτας περὶ τοῦ μακεδονικοῦ μετώπου, θὰ ἐσχημάτιζεν ἐσφαλμένην γνώμην περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἐνῶ ὅπως εἶπομεν τὴν ἀξίαν καὶ τὴν σημασίαν αὐτοῦ ὠμολόγησαν εἰλικρινῶς οἱ Ἕλληνοὶ καὶ Γάλλοι ἀρμόδιοι. Διατί λοιπὸν αἱ ξένοι μελέται δὲν ὁμιλοῦν λεπτομερῶς περὶ τῶν Ἑλλήνων; Ἀπλούστατα, διότι ἡμεῖς δὲν ἐφροντίσαμεν νὰ συγκεντρώσωμεν ὅλας τὰς εἰδήσεις τὰς ἀναγκαίας καὶ νὰ τὰς καταστήσωμεν προσιτὰς εἰς τὸ ἔξωτερόν (!).

Ἡ νίκη τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ τῶν συμμάχων του ἐν Μακεδονίᾳ ἐπέδρασε καὶ ἐπετάχυνε τὴν ὑποχώρησιν τῶν Γερμανῶν. Ἦδη τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1918 ἐσχηματίσθη ἐν Βελιγραδίῳ Κυβέρνησις ἀντιπροσωπεύουσα ὅλους τοὺς Νοτιοσλάβους! Τόση ἦτο ἡ πεποίθησις περὶ τῆς ἐνώσεως, διὰ τὴν ὁποίαν αἱ πρῶται συνεννοήσεις διεξήχθησαν ἐπὶ ἑλληνικοῦ ἐδάφους, ἐν Κερκύρᾳ τὸ 1917 μεταξὺ τοῦ Πάσιτς καὶ τοῦ Τροῦμπιτς.

Πρὶν ὁμιλήσωμεν περὶ τῶν ἀπόψεων, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἰδρύεται ἡ Νοτιοσλαβία, πρέπει νὰ προσθέσωμεν ὀλίγας λέξεις περὶ τῶν καταστροφῶν, τὰς ὁποίας ὑπέστη ἡ Σερβία

(1) Οἱ ξένοι συγγραφεῖς (ὁ Hemberger π.χ.) τοῦ Βαλκανικοῦ πολέμου τοῦ 1912 - 13 ὑποτιμοῦν ἐπίσης τὴν σημασίαν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, διότι δὲν ἐφροντίσαμεν νὰ γνωρίσωμεν ἔσω καὶ ἔξω τῆς Ἑλλάδος ἐν λεπτομερείᾳ τὴν δράσιν αὐτοῦ.

ἐκ τοῦ πολέμου καὶ τῆς βουλγαρικῆς εἰσβολῆς. Κατὰ τὸν Vesnitch ἀπωλέσθησαν 370,000 ἄνδρες εἰς τὰς μάχας ἀπὸ τοῦ 1914 μέχρι τοῦ 1918, κατὰ τὴν ὀπισθοχώρησιν διὰ τῆς Ἀλβανίας καὶ ἐξ ἀσθενειῶν, τραυμάτων κλπ. Ἄλλαι 630,000 ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν θὰ ἀπέθανον ἐκ πείνης, ἐξ ἐπιδημιῶν, ἐν τοῖς στρατοπέδοις αἰχμαλώτων, ὥστε τὸ σύνολον τῶν Σερβικῶν ἀπολειῶν ἀνῆλθεν εἰς ἓν ἑκατομύριον ψυχῶν, χωρὶς νὰ λογαριάσωμεν τὰς ἀπωλείας τῶν Μαυροβουνιωτῶν καὶ τῶν Σλάβων τῆς Αὐστρίας, οἱ ὅποιοι ἐπολέμησαν μετὰ τῆς Γερμανίας. Τὸ τρίτον περίπου τοῦ ἀνδρικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Σερβίας κατεστράφη! Ἀληθῶς μεγίστη θυσία, ἡ ὁποία ὅμως ἐξετιμήθη δεόντως ὑπὸ τῶν συμμάχων τῆς Σερβίας καὶ ἔφερε τὴν ἀπελευθέρωσιν ὅλων τῶν Νοτιοσλάβων. Τὸ αἷμα τῶν φονευθέντων καὶ ἀποθανόντων Σερβῶν ἔφερε τὴν ἐλευθερίαν, ἡ ὁποία πάντοτε ἀπαιτεῖ τόσους ἀγῶνας αἵματος! Ἄνευ τῶν θυσιῶν τούτων δύσκολον ἦτο νὰ ἐνωθοῦν οἱ Νοτιοσλάβοι!

Μεγάλαι ὑπῆρξαν καὶ αἱ οἰκονομικαὶ καταστροφαὶ τῆς Σερβίας, ὄχι μόνον ἔνεκα τῶν πολεμικῶν δαπανῶν αὐτῆς, ἀλλ' ἔνεκα τῶν διαρπαγῶν τῶν Βουλγάρων καὶ τῆς συστηματικῆς καταστροφῆς τῆς περιουσίας. Ζῶα καὶ ἐπιπλα καὶ σκευὴ ποικίλα ἠρπάγησαν καὶ οἰκίαι κατεστράφησαν. Σερβικαὶ πληροφορίαι ἀναβιβάζουσι τὴν ἀξίαν τῆς ἀρπαγείσης καὶ καταστραφείσης περιουσίας εἰς 7,837,787,000 δηνάρια. Δὲν δύναμαι νὰ ἐξελέγξω τὸν ἀριθμὸν τοῦτον, ἀλλ' ὅπωςδὴποτε

(1) Κατ' ἄλλας προπαγανδικὰς εἰδήσεις αἱ ἀπώλειαι τῶν Σερβῶν ἀνῆλθον εἰς 1,330,925 ἄνδρας!

δὲν θὰ ἀπέχη πολὺ τῆς ἀληθείας, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ Βούλγαροι διήρπαζον τὰ πάντα, καὶ τὰς ὑάλους καὶ τὴν ξυλείαν τῶν οἰκιῶν!

Οἱ Βούλγαροι ἐλπίζοντες νὰ κρατήσουν πολὺ μέρος τῆς Μακεδονίας καὶ Σερβίας ἐζήτησαν ἐγκαίρως νὰ ἐπιφέρουν τὰς χρησίμους ἐθνολογικὰς τροποποιήσεις. Κατεδίωξαν λοιπὸν συστηματικῶς τοὺς ἔχοντας ἐπιρροὴν διδασκάλους, ἱερεῖς καὶ ἄλλους ἐκλεκτοὺς πολίτας, ἐφόνεον αὐτοὺς κατὰ προτίμησιν, ὡς καὶ ἄλλους τοὺς τολμῶντας νὰ λέγουν ὅτι εἶναι Σέρβοι, ἐνῶ τοὺς ὑποκρινομένους καὶ λέγοντας ὅτι εἶναι Βούλγαροι ἔστελλον εἰς τὰς πρώτας γραμμὰς τοῦ μετώπου. Ἐπεδίωκον δηλ. παντοιοτρόπως τὴν ἐλάττωσιν τοῦ Σερβικοῦ πληθυσμοῦ, ὅπως καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐν Ἀν. Μακεδονίᾳ!

Ἄλλὰ τὸ χειρότερον εἶναι ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἐπεζήτησαν τὴν ἐθνολογικὴν τροποποίησιν ἀπέναντι τῶν Σέρβων οἱ ὅποιοι ἐπὶ τέλους εἶναι συγγενεῖς πρὸς αὐτοὺς καὶ μὲ τοὺς ὁποίους θὰ συνεργασθοῦν εἰς τὸ μέλλον, μετεχειρίσθησαν τὴν αὐτὴν ὠμότητα, τὴν ὁποίαν εἶδομεν ἀνωτέρω ἀπέναντι τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀν. Μακεδονίας. Ἐκαυσαν πολλάκις Σέρβους, ἐκρέμασαν—καὶ ἔστειλαν φωτογραφίας τῶν σκηνῶν τῆς ἀγχόνης εἰς ταχυδρομικὰ δελτάρια!—ἐφόνευσαν διὰ κτυπημάτων μακρῶν καὶ βασανιστικῶν, ἠνάγκασαν εἰς μακρὰς πορείας μέχρι θανάτου, ἐφόνευσαν διὰ τῆς πείνης. Εἰς τὸ διαμέρισμα Toplitza ἐφόνευσαν μετὰ λύσεως χιλιάδας γυναικοπαίδων διὰ νὰ τρομοκρατήσουν τὴν περιφέρειαν. Τὸν Σέρβον Μητροπολίτην Σκοπίων Βικέντιον ἐθανάτωσαν καθ' ὁδόν, κατόπιν φρικτῶν μαρτυριῶν, ὅπως τὸν Ἑλληνα Μητροπλίτην Πραβίου! Τὸ τελευταῖον δεικνύει καὶ κατω-

τέρα ἐπὶ τέλους διανοητικότητα καὶ ὠμότητα ἀκράτητον, ἢ ὁποία δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν προσήματα, οὔτε τὴν κακὴν ἐντύπωσιν!

Ἀναφέρω μαρτυρίαν χαρακτηριστικὴν Γερμανοῦ ἱατροῦ τοῦ Schlier, ἐκ τοῦ πολέμου τοῦ 1913: «Οἱ Βούλγαροι ἔκαμαν ἀπιστεύτους διαρπαγὰς εἰς διάφορα χωρία τοῦ Σερβοβουλγαρικοῦ μετώπου. Γυναῖκες καὶ κορίτσια ἠτιμάσθησαν εἰρηνικοὶ γεωργοὶ ἐτυφλῶνοντο μὲ σπαθισμούς, οἱ νεκροὶ ἐκομματιάζοντο μὲ τὴν ξιφολόγη. Οἱ ἱατροὶ ἔφριττον πρὸ τῆς θέας τῶν ἀπαισίων τούτων πληγμάτων τῶν νεκρῶν! Μερικῶν θυμάτων ἦσαν ἀπεσπασμένοι αἱ γλῶσσαι ἀπὸ τὸν λαιμόν, ἀποκομμένη ἡ ὄρις, τὰ ἀφτιά. Ἀπὸ πολλοὺς εἶχον ἀποχωρίσει τὸ δέρμα τῆς κεφαλῆς. Φάρμακα, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ χρησιμεύσουν πρὸς θεραπείαν τραυματιῶν, κατεστρέφοντο διὰ πετρελαίου, οὔρων κλπ. Πολλαχοῦ ἐπιστοποιήθη ὅτι οἱ Βούλγαροι εἶχον γεμίσει μὲ πετρέλαιον πυροσβεστικούς σωλήνας διὰ νὰ αὐξάνουν τὴν καταστροφὴν κατὰ τὴν κατάσβεσιν δῆθεν πυρκαϊῶν. Εἰς διάφορα μέρη ἐδέοντο Σέρβοι εἰς τηλεγραφικούς στύλους καὶ κατόπιν ἐπυροπολοῦντο! Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ζιγκίς-Χὰν δὲν συνέβη εἰς τὸν κόσμον φοβερωτέρα τραγῳδία!» Πόσα ἀνάλογα θὰ μᾶς εἶπουν οἱ Γερμανοὶ διὰ τὴν τελευταίαν συμπεριφορὰν τῶν Βουλγάρων! Καὶ ὅμως οἱ διαπραξάντες τόσα κατὰ τῶν Σέρβων ἐκλιπαροῦν ἀναιδῶς τὴν προσέγγισιν πρὸς αὐτοὺς καὶ τὴν συνεργασίαν κατὰ τῆς Ἑλλάδος!

Πρὶν ἐκθέσωμεν τὰ γεγονότα τῆς ἠνωμένης πλέον Νοτιοσλαβίας, θὰ ἐπισκοπήσωμεν συντόμως τὴν ἱστορίαν τῶν λοιπῶν νοτιοσλαβικῶν χωρῶν,

Ἐπισκόπησις τῆς ἱστορίας τῶν λοιπῶν Νοτιοσλαβικῶν χωρῶν. Βοσνία. — Ἐπεσκοπήσαμεν ἐν συντόμῳ τὴν ἱστορίαν τῶν Σέρβων τοῦ βασιλείου. Περὶ τῶν λοιπῶν Νοτιοσλάβων, Βοσνίων, Δαλματῶν, Κροατῶν, Σλοβένων θὰ ὀμιλήσωμεν ἔτι συντομώτερον, διότι κυρίως αἱ γενικαὶ γραμμαὶ μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐνταῦθα. Οἱ Σλάβοι οὗτοι ἦλθον εἰς περισσοτέρας σχέσεις μὲ τὴν Δύσιν, τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν, τοὺς Γερμανοὺς, τοὺς Βενετούς, τοὺς Οὐγγρους, ὀλιγώτερον δ' ἐξηρητήθησαν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς, ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἢ τῶν Τούρκων.

Ἐκ τούτων ὅλων περισσότερο ἐκλυδωνίσθησαν μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως οἱ Βόσνιοι μετὰ τῶν κατοίκων τῆς Ἑρζεγοβίνης (1). Οὗτοι εἶναι Σέρβοι, ἔχουν δηλ. διάλεκτον πλησιάζουσαν πολὺ πρὸς τὴν Σερβικὴν, τὰ Σερβικὰ ἔθιμα τῆς slava καὶ zadrouga κλπ. Ἡ ἀραιῶς κατοικουμένη κατὰ τὸν μεσαῖωνα χώρα ἐξηρητᾶτο πολιτικῶς ἄλλοτε ἀπὸ τοὺς Κροάτας, ἄλλοτε ἀπὸ τοὺς Σέρβους, ἄλλοτε ἀπὸ τοὺς Οὐγγρους. Τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα ἴδρυσαν προσωρινῶς ἀνεξάρτητον βασιλεῖον οἱ Βόσνιοι, τὸ ὁποῖον ὅμως ταχέως διέλυσαν πάλιν οἱ Οὐγγροι. Οἱ **Βογόμιλοι** τῆς Βοσνίας μισοῦντες τοὺς Οὐγγρους καὶ τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν ἠτύχουν τὴν κατοχὴν τῆς χώρας ὑπὸ τῶν Τούρκων τὸ 1463. Οἱ Τούρκοι τότε ἠχμαλώτισαν 100,000 Βοσνίους καὶ κατέ-

(1) Τὸν 15ον αἰῶνα εἰς τῶν τοπαρχῶν τῆς Βοσνίας ὑπήγαγε τὴν ἐπαρχίαν του ὡς τιμάριον εἰς τὸν βασιλέα τῆς Γερμανίας, παρὰ τοῦ ὁποίου ἔλαβε τὸν τίτλον τοῦ δουκὸς (Herzog). Ἐκ τούτου τὸ ὄνομα Ἑρζεγοβίνη. Τὸ ὄνομα Βοσνία ἐλήφθη ἐκ τοῦ ποταμοῦ Βόσνα. Παλαιότερον ἢ χώρα ὀνομάζετο Ζαχλουμία, Τρεβουνία κλπ.

ταξαν εἰς τὸ τάγμα τῶν Γενιτσάρων 30,000 παῖδας. Πολλοὶ ἀνώτατοι ὑπάλληλοι, στρατηγοὶ καὶ ἄλλοι τῆς Τουρκίας κατὰ τὸν 15ον καὶ 16ον αἰῶνα προήρχοντο ἐκ τῶν αἰχμαλωτισθέντων καὶ ἐξιλαμισθέντων Σλάβων τῆς Βοσνίας καὶ Ἑρζεγοβίνης καὶ Σερβίας. Ὁ Μεχμέτ ὁ κατακτητῆς ἐπεδίωκε συστηματικῶς, ὡς εἶπομεν, τὴν αἰχμαλωσίαν καὶ ἐξιλαμίσειν τῶν Χριστιανῶν, διότι εἶχε τὴν πεποίθησιν ὅτι ἐκ τούτων προέρχονται ἰσχυρότατοι στῦλοι τῆς Τουρκίας.

Πλὴν τῶν αἰχμαλωτισθέντων καὶ μυριάδες ἄλλαι Βοσνίων, τῶν πλουσίων μάλιστα καὶ εὐγενῶν, ἐξιλαμίσθησαν διὰ τὰ διατηρήσουν τὴν κινδυνεύουσαν περιουσίαν καὶ τὴν προτέραν πλεονεκτικὴν θέσιν ἀπέναντι τῶν γεωργῶν. Σήμερον ἀκόμη ὑπάρχουν ὑπὲρ τὰς 600,000 Μωαμεθανῶν εἰς τὴν Βοσνίαν καὶ Ἑρζεγοβίνην, οἱ ὁποῖοι ὀμιλοῦν Σλαβικὰ καὶ εἶναι ἀπόγονοι τῶν ἐξιλαμισθέντων κατὰ τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα Σλάβων. Τὸ Σεράγεβον ἔχει ὑπὲρ τὰ 100 τζαμιά!

Οἱ Βόσνιοι Μωαμεθανοὶ συγνάκις ἐπανεστάτησαν κατὰ τῆς Τουρκικῆς διοικήσεως, ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Γενιτσάρων, οἱ ὁποῖοι ἐλυμαίνοντο καὶ τὴν Βοσνίαν. Καὶ τὸν δέκατον ἕνατον αἰῶνα ἐπανεστάτησαν τρεῖς, τὸ 1826, 1849 καὶ 1875. Διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου κατέλαβον οἱ Αὐστριακοὶ τὴν χώραν καὶ ἐκυβέρνησαν αὐτὴν διὰ γενικῶν διοικητῶν ἑξαρτωμένων ἐκ τῆς Βιέννης. Οἱ Αὐστριακοὶ παρέλαβον τὴν χώραν εἰς ἐλεεινὴν κατάστασιν ἢ Τουρκικὴ διοίκησις, ἢ κοινωνικὴ ἀνισότης τῶν αὐθαιρέτων Τούρκων βέβδαν ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν κολλήγων (Kmet) ἀφ' ἑτέρου, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν τὸ ἡμισυ περίπου τῶν γεωργικῶν πλη-

θυσμῶν εἶχε καταντήσει τὴν χώραν εἰς ἀξιοθρήνητον θέσιν. Ἡ Τουρκικὴ Βοσνία εἶναι μία ἐκ τῶν ἀπειρῶν ἀποδείξεων τῆς βαρβάρου καὶ ἀνικάνου τουρκικῆς διοικήσεως. Οἱ Αὐστριακοὶ ἐπετέλεσαν ἀληθῶς πολλὰ ἐν τῇ χώρᾳ. Πλὴν τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀσφαλείας, ἀνέπτυξαν τὴν συγκοινωνίαν, ἐδημιούργησαν τὴν πρώτην βιομηχανίαν, ἀνέπτυξαν τὴν κτηνοτροφίαν—τὸ 1878 ὑπῆχον ἐν τῇ χώρᾳ 762,000 βόες, 839,000 πρόβατα, 525,000 αἴγας, ἐνῶ τὸ 1895 1,417,000 βόες, 3,230,000 πρόβατα, 1,447,000 αἴγες κλπ.—ἴδρυσαν πολλὰ σχολεῖα, κατέστησαν τὸ Σεράγεβον πνευματικὸν κέντρον σοβαρώτατον, ὅπου ἡ μελέτη τῆς χώρας ὑπὸ φυσικῆν, ἱστορικῆν κλπ. ἔποψιν ἐγένετο ἐπιστημονικώτατα. Παρ' ἡμῶν ἐν τούτοις ὑπερετιμῆθη ἡ ἐκπολιτιστικὴ ἐργασία τῆς Αὐστρίας ἐν Βοσνίᾳ πρὸ ὀλίγου ἀκόμη χρόνου ὑπῆρχαν 90% ἀγράμματοι ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῇ καὶ τοῦτο βέβαια δὲν δικαιολογεῖ κατ' οὐδένα τρόπον Κράτος μέγα, μὲ γερμανικὴν διεύθυνσιν καὶ μὲ τόσας ἀξιώσεις, ὅπως ἦτο ἡ Αὐστρία.

Τὸ ἀγροτικὸν ζήτημα δὲν κατορθώθη νὰ λυθῆ, ἂν καὶ ἐπεδιώχθη ἡ βαθμιαία λύσις αὐτοῦ. Μετὰ πολλὰς συζητήσεις καὶ ἀποπειράς ἐλύθη τὸ μέγα ζήτημα τῶν βακουφίων, τῶν κτημάτων τῶν ἀφιερωμένων εἰς τουρκικὰ τεμένη καὶ τὰ ὁποῖα πολλάκις προήρχοντο ἀπὸ δημευθείσας χριστιανικὰς περιουσίας ὅπως καὶ παρ' ἡμῶν. Μόνον δασικὰς ἐκτάσεις 550,000 ἑκταρίων κατεῖχον τὰ βακούφια ἐν Βοσνίᾳ. Ἡ διοίκησις τῶν κτημάτων τούτων ὀργανώθη καὶ τὸ εἰσόδημα ἀφιερώθη ὑπὲρ σχολικῶν καὶ φιλανθρωπικῶν καὶ κοινοτικῶν ἰδρυμάτων τῶν Μωαμεθανῶν. Οἱ Μωαμεθανοὶ τῆς

Βοσνίας ἔχουν ἴδιον πνευματικὸν ἀρχηγὸν ἐν Σεραγέβῳ, τὸν Reis-el-Oulema, ἑξαρτώμενον ἀπὸ τὸ Σεῖχ-ουλ-ἰσλαμᾶτον τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Οἱ Μωαμεθανοὶ ἀντέστησαν καὶ κατὰ τῆς Αὐστριακῆς διοικήσεως τὸ 1881, ἀλλ' ὑπεχώρησαν εἰς τὴν βίαν. Ἐκ τῆς Βοσνίας δὲν ἔφυγον σχετικῶς πολλοὶ Τοῦρκοι μετὰ τὴν Αὐστριακὴν κατοχὴν. Τὸ 1908 ἡ Αὐστρία προσήρτησε τὴν Βοσνίαν καὶ παρεχώρησεν αὐτονομικὴν τινα διοίκησιν μὲ τοπικὸν κοινοβούλιον ἢ Δίαιταν. Μετὰ τὴν προσάρτησιν ἔφυγον περισσότεροὶ Τοῦρκοι.

Ἄν καὶ ἡ Βοσνία ἠλευθερώθη ἀπὸ τοῦ ἀπαισίου τουρκικοῦ ζυγοῦ καὶ προήχθη εἰς τὸν πολιτισμὸν ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν, ἐν τούτοις ἡ ἐνωτικὴ προσπάθεια μετὰ τῶν Σέρβων δὲν ἐχαλαρώθη, ἀλλὰ τοῦναντίον ἔλαβεν ἔντασιν μεγάλην κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας. Κατὰ μοιραίαν σύμπωσιν ὁ φόνος τοῦ διαδόχου τῆς Αὐστρίας Φραγκίσκου Φερδινάνδου ἐν Σεραγέβῳ τῆς Βοσνίας τὸ 1914 ἔμελλε νὰ προκαλέσῃ τὸν εὐρωπαϊκὸν πόλεμον, τὴν διάλυσιν τῆς Αὐστρίας καὶ τὴν ἔνωσιν τῶν Νοτιοσλάβων!

Κροατία-Δαλματία.—Οἱ Κροάται ἢ Χρωβάται κατῆλθον εἰς τὴν ἀρχαίαν Παννονίαν συγχρόνως σχεδὸν μετὰ τῶν Σέρβων, τὸν ἔβδομον αἰῶνα. Ἡ κατάβασις ἐγένετο εἰρηνικῶς, ἀλλ' ἐνίοτε οἱ Κροάται συνεκρούοντο πρὸς τοὺς Ἀβάρους, οἵτινες ἦσαν ἀκόμη κύριοι τῆς Παννονικῆς πεδιάδος. Τὸ 796 ἐνίκηθησαν οἱ Ἀβάροι ὑπὸ τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου, ὅστις ἔπειτα κατέλαβε τὴν Παννονίαν καὶ τὴν περιφέρειαν τοῦ Σιρμίου, τοῦ ὀνομασθέντος διὰ τοῦτο ἔπειτα ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν καὶ **Φραγκοχωρίου**. Τὸ 812

ἔγινε συνθήκη μεταξύ τοῦ Βυζαντίου καὶ τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου, διὰ τῆς ὁποίας οὗτος ἀνεγνωρίζετο μὲν αὐτοκράτωρ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἄφηνε δ' εἰς αὐτοὺς τὴν Βενετίαν καὶ τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τὰς καταληφθείσας ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν Παννονίαν.

Ἡ διαίρεσις τοῦ Κράτους τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου εἰς τὸ Verdun (843) ἠνκόλυνε βραδύτερον τοὺς Ἕλληνας ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνοιο νὰ στερεώσουν τὴν κυριαρχίαν των ὄχι μόνον ἐν Δαλματία ἀλλὰ καὶ ἐν Κροατία. Τοῦτο ὅμως δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ. Αἱ στρατιωτικαὶ περιπέτειαι τοῦ Βυζαντίου ἦσαν τόσον πολλαὶ καὶ τόσον συχναί, ὥστε δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διατηρηθῇ καὶ ἡ κυριαρχία ἐπὶ τῆς Κροατίας. Οἱ Κροάται τὸν δέκατον καὶ ἐνδέκατον αἰῶνα εἶναι ἀνεξάρτητοι, πολεμοῦν συχνὰ πρὸς τοὺς Σέρβους, νικοῦν τοὺς Βουλγάρους τοῦ Συμεῶν (927).

Κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα συνέβη πολιτικὸν γεγονός σπουδαῖον, ἡ μετακίνησις τῶν *Οὐγγρων* εἰς τὴν Παννονίαν καὶ ἡ παρεμβολὴ αὐτῶν μεταξύ Κροατῶν καὶ Μοραβῶν. Σήμερον ἀκόμη οἱ Οὐγγροι μετὰ τῶν Γερμανῶν καὶ τῶν Ρουμάνων χωρίζουν ὡς σιδηροῦν τεῖχος τοὺς Νοτιοσλάβους καὶ τοὺς Βουλγάρους ἀπὸ τοὺς λοιποὺς βορειοτέρους Σλάβους.

Οἱ Οὐγγροι, φυλὴ *φιννοουγγρικῆ* καὶ ἐπομένως πολεμικῆ, ὠργανώθη ταχέως εἰς τὰς εὐφόρους πεδιάδας τῆς Παννονίας ὄχι μόνον στρατιωτικῶς ἀλλὰ καὶ πολιτικῶς. Ἐνῶ κατ' ἀρχὰς ἦσαν ὅλως διόλου βάρβαροι καὶ ἀπολίτιστοι οἱ Οὐγγροι, ταχέως ἐδιδάχθησαν καὶ ἐδέχθησαν τὸν πολιτισμὸν τῶν νέων γειτόνων των, καθὼς καὶ τὸν Χριστιανισμὸν. Περὶ

τὸ τέλος τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος ἐπροχώρησαν καὶ κατέλαβον τὴν Κροατίαν (1091 μ.Χ.) καὶ τὴν μεσόγειον Δαλματίαν (1100 μ.Χ.), τῆς ὁποίας τὰ παράλια ἀπὸ τοῦ 1000 μ.Χ. κατεῖχον οἱ Βενετοί. Ἐκτοτε ἐπροσπάθησαν οἱ Οὐγγροι νὰ διατηρήσουν τὰς χώρας ταύτας ἀγωνιζόμενοι πρὸς τοὺς Βενετοὺς καὶ τοὺς Τούρκους, μάλιστα τοὺς τελευταίους, οἱ ὁποῖοι κατὰ περιόδους ἔγιναν κύριοι καὶ τῆς Δαλματίας καὶ τῆς Κροατίας. Εἶναι ἀληθῶς θαυμαστὴ ἡ ὀργανωτικὴ καὶ πολιτικὴ ἰκανότης τῶν Οὐγγρων. Ἦλθαν ἀργότερα τῶν Σλάβων, ἐξεπολιτίσθησαν ταχύτερον καὶ ἐπὶ αἰῶνας κατώρθωσαν νὰ διευθύνουν σλαβικοὺς ὄγκους μεγάλους. Ὁ τελευταῖος Εὐρωπαϊκὸς πόλεμος περιώρισε τὴν Οὐγγαρίαν εἰς μικρὸν κράτος καὶ ὑπέταξε μάλιστα καὶ ὀλίγους Οὐγγρικοὺς πληθυσμοὺς εἰς τοὺς Νοτιοσλάβους, ἀλλὰ τὸ παρελθὲν τῶν Οὐγγρων ἐγγυᾶται, κατὰ τὴν γνώμην μου, ὅτι ἡ Οὐγγαρία δὲν θὰ μείνῃ πολὺν χρόνον τόσον μικρά.

Τὸ 1526 ἐνικήθησαν οἱ Οὐγγροι παρὰ τὸ Mohacs τῆς Οὐγγαρίας ἀπὸ τοὺς Τούρκους, τότε δὲ κατελήφθη καὶ μέγα μέρος τῆς Κροατίας ἀπ' αὐτούς. Ἡ κρίσιμος μάχη τοῦ Mohacs ἠνάγκασε τοὺς Οὐγγρους νὰ ἀναγνωρίσουν τοὺς Ἀψβούργους ὡς ἡγεμόνας καὶ τῆς Οὐγγαρίας. Μετὰ τὸ 1526 ἐνισχύθη καὶ καθωρίσθη αὐστηρότερον ἡ *στρατιωτικὴ ζώνη* κατὰ τῶν Τούρκων, ἡ ὁποία ἦδη ἀπὸ τοῦ 15ου αἰῶνος ἤρχισε νὰ δημιουργηθῆται, ἀφ' ὅτου οἱ Τούρκοι τὸ 1493 κατέλαβον μέρος τῆς Δαλματίας καὶ Κροατίας. Τὴν στρατιωτικὴν ζωτὴν, ἡ ὁποία ἐξετάθη ἤδη ἀπὸ τῆς Τρανσυλβανίας μέχρι τῶν παραλίων τῆς Δαλματίας, ὑπερῆσπιζον κατὰ τῶν Τούρκων ἐθελοντικὰ τάγματα Οὐγγρων, Γερμανῶν καὶ πρὸ πάν-

των Σλάβων τῆς Βοσνίας καὶ Σερβίας, οἱ ὅποιοι ἔφευγον τὴν Τουρκικὴν τυραννίαν (*Οὐσκόκοι*) καὶ προθύμως ἔξεδικοῦντο ταύτην, ἀπέναντι μάλιστα προνομίων πολλῶν προθύμως παραχωρουμένων ὑπὸ τῶν Ἀψβούργων. Τὰ Τουρκοσυγγρικὰ σύνορα μετεβάλλοντο συχνά, ἀναλόγως τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν πολέμων μεταξὺ Τούρκων καὶ Οὐγγρων, ἔκ τῶν ὁποίων οἱ μὲν Οὐγγροι μετὰ τῶν Σέρβων Οὐσκόκων ὑπερήσπιζον τὸν Χριστιανισμὸν καὶ τὸν πολιτισμὸν, οἱ δὲ Τοῦρκοι ἐπολέμουν διὰ νὰ καταστρέψουν καὶ ἀρπάσουν, οὐδ' ἠδύναντο νὰ ἔχουν σκοπὸν ἐκπολιτιστικόν. Μετὰ τοὺς Ἑλληνας καὶ Μαυροβουνιώτας οὐδεὶς ἄλλος λαὸς κατεπολέμησε τοὺς Τούρκους τόσον πολὺ, ὅσον οἱ Οὐγγροι κατὰ τὸν δέκατον πέμπτον, δέκατον ἕκτον καὶ δέκατον ἔβδομον αἰῶνα.

Αἱ νίκαι τοῦ λαμπροῦ πρίγκιπος Εὐγενίου τῆς Σαβοΐας (1697) καὶ τὰ ἀποτελέσματα τούτων, ἡ συνθήκη τοῦ Κάρλοβιτς (1699) καὶ βραδύτερον τοῦ Ποσάρεβατς (1718) μετετώπισαν τὰ Τουρκικὰ σύνορα. Ἡ ἐκεῖθεν τοῦ Unna (παραποτάμου τοῦ Σάβου) Κροατία ἀπέμεινε εἰς τοὺς Αὐστριακοὺς, οἱ ὅποιοι καὶ μέρος τῆς Σερβίας κατέλαβον τότε. Εἶναι δίκαιον νὰ ἀναγνωρισθῇ ὅτι οἱ ἀγῶνες οἱ διευθυνόμενοι ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν καὶ τῶν Οὐγγρων κατὰ τῶν Τούρκων ὠφέλησαν κατὰ πρῶτον λόγον τοὺς Σλάβους, τῶν ὁποίων μέρος ἠλευθερώθη τότε, ἄλλων δ' ἡ κατάστασις ἐβελτιώθη αἰσθητῶς.

Ἡ Δαλματία ἦτο τὸ μῆλον τῆς ἔριδος μεταξὺ Οὐγγαρίας, ἣτις ἐχρειάζετο τοὺς λιμένας αὐτῆς, ἐφ' ὅσον κατεῖχε καὶ τὴν Κροατίαν—εἶναι χαρακτηριστικόν ὅτι ἡ Οὐγγαρία

ἤδη τὸ 1100 μ. Χ. κατέλαβε τὴν Δαλματίαν—καὶ τῆς Βενετίας, ἣτις ἤθελε μὲν καὶ νὰ μεταχειρίζεται εἰς τὸν στόλον τῆς τοὺς περιφήμους ναυτικούς τῶν νήσων καὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Δαλματίας, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο καὶ νὰ ἀνεχθῇ ἐγκατάστασιν ἐπικινδύνου ἐχθροῦ ἀπέναντι. Ἡ Βενετία ἔξεμεταλλεύετο τοὺς ἀγῶνας τῶν Οὐγγρων κατὰ τῶν Τούρκων διὰ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς εἰς τὴν Δαλματίαν, ἀπαραίτητον δι' αὐτὴν χώραν.

Ἄφοῦ ἥλλαξε συχνὰ ἡ Δαλματία τὴν Βενετικὴν καὶ Οὐγγρικὴν κυριαρχίαν ἔγινε πάλιν Βενετικὴ τὸ 1718 μέχρι τῆς συνθήκης τοῦ Campo-Formio (1797). Ἐκτοτε κατέλαβον αὐτὴν οἱ Αὐστριακοὶ μέχρι τῆς συνθήκης τοῦ Πρεσβούργου (1805), ὅτε περιήλθεν εἰς τὸν Ναπολέοντα μετὰ τῆς Ἰστρίας, Σλοβενίας καὶ Κροατίας καὶ ἀπέτέλεσε τὰς «*Ἰλλυρικὰς ἐπαρχίας*». Τὸ ὄνομα τοῦτο ἐδόθη εἰς τὰς σλαβικὰς ταύτας ἐπαρχίας, διότι ἔγινε σύνηθες κατὰ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα διὰ τῶν Σλάβων λογίων, οἱ ὅποιοι ἤθελαν νὰ παρουσιάζουν τοὺς Νοτιοσλάβους ὡς εὐγενεῖς ἀπογόνους τῶν ἀρχαίων Ἰλλυριῶν. Μεθ' ὑπερηφανείας ἔφερον τὸ ὄνομα τοῦ «*Ἰλλυριοῦ*» καὶ πρὸ τοῦ Ναπολέοντος καὶ μετ' αὐτὸν οἱ Νοτιοσλάβοι καὶ ἐξύμουν τὴν εὐγενῆ τῶν καταγωγῆν.

Οἱ Γάλλοι διετήρησαν τὴν Δαλματίαν καὶ τὰς λοιπὰς «*Ἰλλυρικὰς ἐπαρχίας*» μέχρι τοῦ 1814, ὅτε ἔγιναν πάλιν Αὐστριακαί. Ἐς σημειωθῆ ἔνταῦθα ὅτι μετὰ τὴν κατάληψιν τῶν Ἰλλυρικῶν ἐπαρχιῶν ὁ Ταλλεϋράνδος ἐπρότεινε εἰς τὸν Ναπολέοντα νὰ δοθοῦν ὡς ἀντάλλαγμα εἰς τὴν Αὐστρίαν αἱ παραρουνάβειοι ἡγεμονίαι τῆς Μολδοβλαχίας διὰ νὰ ἐμ-

ποδισθῆ ἡ Ρωσσία νὰ κατέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν! Τὸ αἰώνιον ζήτημα τῆς Κωνσταντινουπόλεως πόσῃν ζάλῃν ἐπροξένησεν εἰς τοὺς διπλωμάτας!

Ἡ Γαλλικὴ διοίκησις ἐν τῷ συνόλῳ δὲν ἐπέτυχεν ἐν Δαλματία ὅτι περισσότεροι ὑπάλληλοι ἦσαν ἀψυχολόγητοι, μαιτιόδοξοι καὶ ἐφέροντο ἀλαζονικῶς πρὸς τὸν πληθυσμόν, τοῦ ὁποίου τὰ αἰσθήματα δὲν ἠδύναντο νὰ ἐννοήσουν. Ἀνώτεροί τινες ὅμως ὑπάλληλοι, ἰδίᾳ ὁ στρατηγὸς Marmont διεκρίθησαν ἐκτάκτως. Τὸ ὄνομα τοῦ Marmont ἔμεινε θρυλικὸν ἐν τῇ χώρᾳ, διότι κατεσκεύασε μέγα δίκτυον ὁδῶν καὶ εὐηργέτησε τοὺς κατοίκους τῆς τραχείας ταύτης χώρας. Ὁ Ναπολέων ἠναγκάσθη χάριν τῶν ἀπαισίων πολέμων του νὰ στρατολογήσῃ ἐντόνως καὶ ἐν Δαλματία, τοῦτο δὲ τὸ γεγονός, ὡς καὶ ἡ κακὴ ποιότης τῶν Γάλλων ὑπαλλήλων, μάλιστα μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Marmont, ἔκαμε τοὺς Δαλμάτας νὰ θεωρήσουν τοὺς ἐπανελθόντας τὸ 1814 Αὐστριακοὺς ἀπελευθερωτάς (1). Ἐλευθέρᾳ ὅμως πράγματι ἐγένεν ἡ Δαλματία ἀπαλλαγεῖσα καὶ τῶν Αὐστριακῶν μόλις τὸ 1918, ὅτε ἠνώθη μετὰ τοὺς λοιποὺς Νοτιοσλάβους. Ἀληθῶς εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι ἡ σλαβικὴ Δαλματία οὔτε μόνη τῆς οὔτε μετὰ τῶν Κροατῶν ἠδυνήθη νὰ σχηματίσῃ μακροχρόνιον Κράτος. Ἡ γεωγραφικὴ τῆς θέσις τὴν ὑπέτασεν εἰς ἔθνη ναυτικῶς ἰσχυρὰ (Βενετία, Βιζάντιον) ἢ τοὺς Οὐγγυροὺς!

(1) Ἡ Γαλλικὴ κατοχὴ τῶν Ἰλλυρικῶν ἐπαρχιῶν μετεχειρίσθη ἐπιτοπίως εἰς τὴν διοίκησιν καὶ τὴν Κροατικὴν διάλεκτον καὶ τοῦτο ἐθέρμανε τὸ Νοτιοσλαβικὸν αἰσθημα καὶ ἐπέδρασεν εἰς τὴν γένεσιν τῆς ιδέας τῆς νοτιοσλαβικῆς ἐνότητος καὶ ἐνώσεως.

Κατὰ τὸν δέκατον ἔνατον αἰῶνα ἡ Δαλματία εἶχε τοπικὴν τινα αὐτονομίαν καὶ τοπικὸν κοινοβούλιον ἢ Δίαίταν, ἀποτελουμένην ἀπὸ τοὺς δύο ἐπισκόπους τῆς Ζάρας, τὸν Ὀρθόδοξον καὶ τὸν Καθολικὸν καὶ 41 βουλευτάς. Συγχρόνως ἔστειλε καὶ 11 βουλευτάς εἰς τὸ Αὐστριακὸν Κοινοβούλιον τῆς Βιέννης.

Τοπικὴν αὐτονομίαν καὶ τοπικὸν Κοινοβούλιον ἢ Δίαίταν εἶχε καὶ ἡ Κροατία μετὰ τῆς Σλαβονίας, ἀλλ' ἔστειλε καὶ βουλευτάς, ὄχι εἰς τὸ Κοινοβούλιον τῆς Αὐστρίας, ἀλλὰ τῆς Οὐγγαρίας, αἱ ὁποῖαι ἐκυβέρνων τὰς Σλαβικὰς ἐπαρχίας διὰ πληρεξουσίου ὑπουργοῦ, τοῦ *Ban* ἢ *Banus* καλουμένου. Ἡ Κροατία κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τῶν Οὐγγυρῶν τοῦ 1848 ἐτάχθη μετὰ τῶν Αὐστριακῶν κατὰ τῶν Οὐγγυρῶν, εἰς ἀντάλλαγμα δὲ τῆς συνεργασίας των ἐπέτυχον οἱ Σλάβοι τῆς Αὐστρίας τὴν ἀναγνώρισιν τῆς Σλαβικῆς γλώσσης, τὴν ἀνακήρυξιν τοῦ Ὀρθοδόξου Πατριαρχείου τοῦ Κάρλοβιτς καὶ εἴ τι ἄλλο.

Τὸ 1867 μετὰ τὴν ἦτταν τῶν Αὐστριακῶν ὑπὸ τῶν Πρώσσω ἐπῆλθεν ἡ συνεννόησις μετὰ τῆς Οὐγγαρίας καὶ ἡ ὀριστικὴ συγκρότησις τῆς Δυναδικῆς Μοναρχίας. Τὸ δὲ 1868 ἐγένετο καὶ ἡ λεγομένη Nagoda ἦτοι ὁ συμβιβασμὸς μεταξὺ Οὐγγυρῶν καὶ Κροατῶν, κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ τελευταῖοι ἔμειναν ἠνωμένοι μετὰ τῶν Οὐγγυρῶν, ἀλλὰ διετήρησαν ἑσωτερικὴν αὐτονομίαν εἰς τὰ ἐκκλησιαστικά, σχολικά, διοικητικά καὶ δικαστικά πράγματα. Πλὴν τῆς Κροατικῆς Διαιτης ἔστειλλον ὀλίγους βουλευτάς καὶ εἰς τὸ Οὐγγρικὸν Κοινοβούλιον.

Ἡ συμφωνία τοῦ 1868 δὲν ἐτηρήθη εἰλικρινῶς ὑπὸ τῶν

Ούγγρων, οἱ ὅποιοι ἐλάμβανον διάφορα πιεστικά μέτρα κατὰ τῶν Σλάβων τῆς Οὐγγαρίας. Ἀκόμη τὸ 1912 παρεβίασαν ἀυστόλως τὰς συμφωνίας καὶ κατήγγησαν τὴν σχολικὴν αὐτονομίαν τῶν Σλάβων διὰ νὰ ἐπιβάλουν τὴν Οὐγγρικὴν γλῶσσαν καὶ εἰς τὰ σχολεῖα καὶ νὰ ἐμποδίσουν τὴν μεγάλην πρόοδον αὐτῶν. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ πίεσις τῶν Οὐγγρων ἐδυνάμωνε τὸ ἐθνικὸν αἶσθημα καὶ τὴν ἀλληλεγγύην τῶν Σλάβων, ἐπροκάλει τὴν ἀντίδρασιν καὶ ἐκαλλιέργει τὴν ἰδέαν τῆς ἐνώσεως ὄλων τῶν Νοτιοσλάβων.

Ἐντύχημα διὰ τοὺς Κροάτας καὶ Σέρβους ἦτο ἡ διασταύρωσις τῶν πιεστικῶν τάσεων Οὐγγρων καὶ Αὐστριακῶν. Κατὰ τὸ μακρὸν διάστημα τῆς ὑποτελείας τῶν Σλάβων οἱ Αὐστριακοὶ πολλάκις ὑπερήσπισαν τοὺς Κροάτας καὶ Σέρβους ἐναντίον τῶν Οὐγγρων! Ἐξ ἄλλου ὅμως ἐκαλλιέργηθη συστηματικῶς καὶ ὑπὸ τῶν Οὐγγρων καὶ ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν ἡ διαίρεσις μεταξὺ Κροατῶν καὶ Σέρβων. Ὄψω π. χ. ἐν Κροατία ἐτύγχανον εὐνοϊῶν οἱ μειοψηφοῦντες Σέρβοι, ἀλλ' ἐν τῇ Βοϊβοδίῃ οἱ Κροάται. Ἐνῶ δ' ἐπὶ τοῦ Μιχαήλ Ὁβρένοβιτς τῆς Σερβίας (1860-1868) ἦτο φλογερὰ ἡ ἐνωτικὴ προσπάθεια, ἐχαλαρώθη ἐπὶ τοῦ Μιλάνου πρὸ πάντων μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Βερολίνου. Ἡ συστηματικὴ προσπάθεια Οὐγγρων καὶ Αὐστριακῶν κατῴρθωσε νὰ γεννησῆ διαφοράς μεταξὺ Κροατῶν καὶ Σέρβων!

Ἐφ' ὅσον ὑπῆρχεν ἡ Αὐστρία, οἱ Κροάται καὶ οἱ ἄλλοι ὑπήκοοι αὐτῆς Σλάβοι συνεζήτουν τὴν ἔνωσιν κατὰ πρῶτον τῶν ἐν Αὐστρίᾳ καὶ Οὐγγαρίᾳ Σλάβων, ὡς τρίτου Κράτους τῆς Δυναδικῆς μοναρχίας τῶν Ἀψβούργων, ἡ ὁποία θὰ ἐγένετο τότε τριαδική. Ὅλαι αἱ συζητήσεις ἔφερον κυ-

ρίως ἐν ἀποτέλεσμα, τὸν πόθον πρὸς ἔνωσιν καὶ διὰ τοῦτο αἱ νῆκαι τῆς Σερβίας κατὰ τὸν Βαλκανικὸν πόλεμον τοῦ 1912-13 ἐπροκάλεισαν μέγαν ἐθνουσιασμὸν μεταξὺ τῶν Σλάβων τῆς Αὐστρίας.

Εἰς τὴν Οὐγγαρίαν ὑπήγοντο καὶ ὑπ' αὐτῆς ἐκυβερνῶντο πλὴν τῆς Κροατίας, Σλαβονίας καὶ Σιρμίας (σλαβ. Srjem) καὶ αἱ Σλαβικαὶ ἐπαρχίαι πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ κυρίου κορμοῦ τοῦ Δουνάβεως, ἡ Μπάτσκα, Μπαράνια καὶ Βανάτον ἤτοι ἡ λεγομένη **Βοϊβοδίνα**. Εἰς τὰς ἐπαρχίας ταύτας κατοικοῦν καὶ πολλοὶ Γερμανοὶ καὶ Οὐγγροὶ, οἱ ὅποιοι τῶρα θὰ δοκιμάσουν καὶ αὐτοὶ τὴν ξένην διοίκησιν, ἀφοῦ ἐπὶ αἰῶνας ἐνόμιζον ἐθνικὸν κέρδος νὰ διοικοῦν ξένους λαοὺς.

Σλοβενία.— Πέραν τῶν Κροατῶν οἱ Σλοβένοι ἐξηπλώθησαν εἰς τὴν Καρνιόλην, τὴν Στειρίαν, τὴν Καρινθίαν μέχρι τῶν Ἰουλιανῶν Ἄλπεων. Εἰς τὰς χώρας ταύτας ἀπαντῶσι περὶ τὸ τέλος τοῦ ἔκτου αἰῶνος πιεσθέντες ὑπὸ τῶν Ἀβάρων. Οἱ Σλοβένοι ὑπετάχθησαν ὑπὸ τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου, ἔκτοτε δὲ μέχρι τοῦ 1918 διετέλεσαν ὑπὸ Γερμανικὴν ἀρχὴν εἴτε τοῦ Γερμανικοῦ Κράτους εἴτε τῆς Αὐστρίας, οὐδέποτε ἔκτοτε—πρὸ τῶν Γερμανῶν, κατὰ τὸν ἔβδομον αἰῶνα, συνεκρότησαν οἱ Σλοβένοι τὸ πρῶτον βραχύβιον Σλαβικὸν Κράτος—ἀπετέλεσαν κράτος ἀνεξάρτητον, διότι οὐδέποτε ἠδυνήθησαν νὰ ἀποσπασθοῦν ἀπὸ τῶν Γερμανῶν οὔτε νὰ ἐνωθοῦν μετὰ τῶν Σλάβων. Μόνον ἐπὶ Ναπολέοντος ἀπετέλεσε μέγα μέρος τῆς Σλοβενίας τμημα τῶν Ἰλλυρικῶν ἐπαρχιῶν. Ὑπὸ τῆς Αὐστρίας ἐκυβερνῶντο καὶ τελευταῖον, ὄχι ὑπὸ τῆς Οὐγγαρίας αἱ Σλοβενικαὶ ἐπαρ-

χίαι. Ἀπὸ τοῦ 1848 καὶ ἰδίᾳ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἰταλίας, ἡ Αὐστρία ἐνίσχυε τὸν Σλαβισμόν τῆς Σλοβενίας εἰς ἀντίδρασιν κατὰ τοῦ Ἰταλικοῦ κινδύνου.

Οἱ Σλοβένοι δὲν κατώρθωσαν μὲν νὰ ἀποσπασθοῦν τῶν Γερμανῶν, ἀλλ' ὅμως δὲν ἔμειναν καὶ ἥσυχοι. Ἡ πίεσις τῶν Γερμανῶν μεγάλων κτηματιῶν ἐπροκάλεσεν ἐπαναστάσεις, ἐκ τῶν ὁποίων γνωστοτέρα εἶναι ἡ γενομένη ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ματθία Gubatch τὸ 1573. «Μέχρι σήμερον ἐπίζη εἰς τὰς παραδόσεις τοῦ Σλοβενικοῦ λαοῦ ἡ θρυλικὴ μορφή τοῦ προστάτου τῶν γεωργῶν· κατ' αὐτὰς ὁ Gubatch δὲν ἀπέθανεν· δύο ὄρη ἔκλεισαν καὶ ἐσκέπασαν τὸν ἀρχηγὸν καὶ τὸν στρατὸν του· ἀλλὰ θὰ ἐξεγεροῦν ἐκ νέου διὰ νὰ ἐξασφαλίσουν ὀριστικῶς τὴν ἐλευθερίαν εἰς τοὺς γεωργοὺς τῆς Σλοβενίας».

Οἱ Γερμανοὶ ἐπεδίωξαν νὰ ἐκγερμανίσουν τοὺς Σλοβένους, ὅπως καὶ τοὺς Πολωνοὺς. Εἰς παλαιότερους χρόνους, φαίνεται ὅτι πράγματι ἐξεγερμάνισαν πολλοὺς Σλοβένους ἀλλὰ κατὰ τὸν δέκατον ἔνατον αἰῶνα ἐγενήθη τόση ἀντίδρασις κατ' αὐτῶν, ὥστε γλωσσικῶς ὑπεχώρουν πρὸ τῶν Σλοβένων. Τὰς προσπάθειάς τῶν Γερμανῶν διέκοψεν ἀποτόμως ὁ Εὐρωπαϊκὸς πόλεμος, ἡ μεγάλη δηλ. καὶ κοσμοϊστορικὴ ἀποτυχία τῶν Γερμανῶν· ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν Νοτιοσλάβων, τῶν Πολωνῶν, τῶν Τσεχοσλοβαϊκῶν εἶχε καὶ τοῦτο ἀκόμη τὸ κακὸν διὰ τοὺς Γερμανοὺς, ὅτι ἑκατοντάδες χιλιάδες Γερμανῶν διεσπαρμέναι εἰς τὰς χώρας ταύτας θὰ ἐκσλαβισθοῦν βαθμηδόν. Ὅλη ἡ μεγάλη ὀργάνωσις τῶν Γερμανῶν πρὸς ἐκγερμανισμόν Σλάβων ἀπέβη εἰς βάρος

των, διότι ὅλοι οἱ ἀποικισθέντες πρὸς τοῦτο συστηματικῶς Γερμανοὶ θὰ ἐκσλαβισθοῦν.

Ἡ πνευματικὴ καὶ οἰκονομικὴ πρόοδος τῶν Σλοβένων κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας, τὸ ἔργον τοῦ μεγάλου πατριώτου Janes Krek, ἀπέβη εἰς ζημίαν τῶν Γερμανῶν. Ὁ Krek (1865—1917) καθηγητὴς καὶ θεολόγος, ἀφιερώθη, ὅπως ὁ Strossmayer, εἰς τὴν πνευματικὴν ἐξύψωσιν τοῦ λαοῦ του. Συγγραφεὺς γόνιμος καὶ ἐκλεκτὸς ὁ ἴδιος εἰργάσθη εἰς τὴν ἰδρυσιν σχολείων, ἀναγνωστηρίων καὶ τὴν ἔκδοσιν λαϊκῶν βιβλίων εἰς τὴν Σλοβενίαν· εἰργάσθη πρὸς μόρφωσιν τοῦ ἀγρότου, ὅστις ἕως τότε ἦτο σχεδὸν δοῦλος τοῦ Γερμανοῦ γαιοκτήμονος· ὠργάνωσε καὶ ἐνίσχυσε τοὺς ἀγρότας καὶ ἐργάτας διὰ παντὸς εἶδους συνεταιρισμῶν, προμηθευτικῶν, καταναλώσεως, οἰκοδομικῶν, γεωργικῶν κλπ. καὶ ἐπολέμησε τὴν τοκογλυφίαν διὰ ταμειυτηρίων Reiffelsen. Ὅταν ἀπέθανεν ὁ Krek τὸ 1917 τὸν ἐθρήνησεν ὄχι μόνον ἡ Σλοβενία ἀλλ' ὅλη ἡ Νοτιοσλαβία.

Ὁ ἀγὼν Γερμανῶν καὶ Σλάβων διαρκεῖ τῶρα ἀπὸ δεκαπέντε περίπου αἰῶνων. Ἐν Γερμανίᾳ ἐξεγερμάνισθησαν ἄπειροι Σλάβοι, ἀφοῦ, ὡς γνωστόν, καὶ τὰ ὀνόματα ἀκόμη Berlin, Dresden, Leipzig εἶναι σλαβικά. Ἀκόμη μέχρι σήμερον ὑπάρχουν ἐν Γερμανίᾳ (Soraben, Wenden) λείψανα τῶν μεγάλων σλαβικῶν ὄγκων τοῦ μεσαίωρος. Ἐξ ἄλλου Γερμανοὶ πολλοὶ ἐξεσλαβίσθησαν ἐν Βοημίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Αὐστρίας. Ἡ δημιουργία πολλῶν σλαβικῶν κρατῶν πρὸς ἀνατολὰς τῆς Γερμανίας θὰ δξύνῃ καὶ θὰ ἐπαναφέρῃ τὸν ἀγῶνα μετὰξυ Γερμανῶν καὶ Σλάβων, τοὺς ὁποίους μερὶ τοῦδε περιεφρόνουν οἱ Γερμανοί.

Ἡ Νοτιοσλαβία ἡνωμένη.—Ὁ εὐρωπαϊκὸς πόλεμος τοῦ 1914-1918, ἡ ἐκ τούτου διάλυσις ὀλοκλήρου αὐτοκρατορίας, τῆς Αὐστροουγγαρίας, ἡ ἥττα τῶν Γερμανῶν, αἱ μεγάλαι θυσίαι τῶν Σέρβων, κατέστησαν δυνατὴν τὴν ἔνωσιν τῶν Νοτιοσλαβῶν, τὸ ἱστορικὸν τοῦτο θαῦμα, τὸ ὁποῖον δύσκολον ἦτο νὰ προφητεύσῃ τις εἰς τὰς παραμονὰς τοῦ 1914. Τὸν Μάρτιον τοῦ 1918 συνήλθε τὸ πρῶτον Κοινοβούλιον τῆς Νοτιοσλαβίας συγκροτηθὲν ἐκ τῶν παλαιῶν Σέρβων βουλευτῶν καὶ ἀντιπροσώπων τῶν διαφόρων κομμάτων τῶν λοιπῶν Νοτιοσλαβικῶν χωρῶν. Κανονικαὶ ἐκλογαὶ καθ' ὅλην τὴν χώραν ἔγιναν τὴν 15 Νοεμβρίου 1920 πρὸς ἐκλογὴν τῆς Συντακτικῆς Συνελεύσεως, ἡ ὁποία ἐψήφισε τὸ νέον Σύνταγμα τῆς χώρας τὴν 15ην Ἰουνίου 1921, ἐπέτειον τῆς καταστροφῆς τοῦ Κοσόβου.

Ἡ ψήφισις τοῦ Συντάγματος εἶναι τὸ κυριώτατον γεγονός διὰ τὴν Νοτιοσλαβίαν μετὰ τὴν κατάπαυσιν τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, ὃχι μόνον διότι ἐστερέωσε καὶ ἐπεσφράγισε τὴν συντελεσθεῖσαν καὶ ἀναγνωρισθεῖσαν διεθνῶς ἔνωσιν τῶν Σέρβων, Κροατῶν, Σλοβένων (1) ἀλλὰ καὶ ἀποκατέστησε κατὰ τὰς νεωτάτας ἀντιλήψεις τὴν λαϊκὴν κυριαρχίαν, διὰ τὴν ὁποίαν προηγουμένως οἱ Σέρβοι τόσους ἀγῶνας εἶχον καταβάλλει ἰδίᾳ ἐναντίον τῆς αὐθαιρεσίας τῶν Ὀβρένοβιτις. Εἰς τὴν Συντακτικὴν Συνέλευσιν τῶν Νοτιοσλαβῶν ἀντεπροσωπεύθησαν πλὴν τῶν ἐθνικῶν κομμάτων,

(1) Βραχυγραφικῶς ἐκφράζεται διὰ τῶν στοιχείων S. H. S. (=Σέρβων, Χρωατῶν ἢτοι Κροατῶν, Σλοβένων) τὸ Κράτος τῶν Νοτιοσλαβῶν.

τῶν φιλελευθέρων κλπ. καὶ οἱ ἀγρόται διὰ μεγάλου ἀριθμοῦ, ἡδυνήθησαν δ' οὕτω νὰ ἀκουσθῶσιν εἰς τὰ σχετικὰ ἀγροτικὰ ζητήματα.

Ὀλίγα κυριώτερα σημεῖα τοῦ νέου συντάγματος πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα τοσοῦτω μᾶλλον, καθ' ὅσον ἀποβλέπουσιν εἰς ζητήματα ἐνδιαφέροντα καὶ ἡμᾶς μεγάλως.

Διὰ τοῦ ἀρθροῦ 42 καὶ 43 ἐπιβάλλεται ἡ ἀπαλλοτριώσις τῶν μεγάλων κτημάτων καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῶν κολλήγων ὡς ἐλευθέρων καὶ ἰδιοκτητῶν. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἐλήφθη πρόνοια περὶ τῶν πολεμησάντων ἀκτημόνων στρατιωτῶν. Διὰ τῶν ἀρθρῶν 23 καὶ 44 προβλέπεται ἡ ἴδρυσις **Οἰκονομικοῦ Συμβουλίου**, τὸ ὁποῖον θὰ μελετᾷ τὰ οἰκονομικὰ ζητήματα, τὰ ζητήματα τῆς ἐργασίας, τὰ κοινωνιολογικά. Εἰδικὸς νόμος μέλλει νὰ ὀρίσῃ πῶς θὰ ἐκλέγωνται οἱ ἀποτελοῦντες τὸ Συμβούλιον. Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν σημάσιαν, τὴν ὁποίαν ἔχουν σήμερον διὰ τὰ κράτη τὰ οἰκονομικὰ προβλήματα, ἡ κατανομὴ τῆς ἐργασίας, ἡ ἐκμετάλλευσις ὑπὸ τοῦ Κράτους βιομηχανιῶν κλπ. θὰ θεωρήσωμεν ὡς σπουδαίαν πρόοδον τὴν ἀνωτέρω ἀπόφασιν τῶν Νοτιοσλαβῶν. Ἐπεβλήθη διὰ τοῦ Συντάγματος ἡ πρόνοια περὶ ἐργατῶν, ναυτῶν, ἀλιέων, ἀγροτῶν καὶ περὶ συνεταιρισμῶν εἰδικῶν. Διὰ τὴν κήρυξιν **ἐπιθετικοῦ** πολέμου εἶναι ἀναγκαῖα ἡ συναίσεις τῆς Βουλῆς. Σπουδαιότητι εἶναι ἡ ἀποκέντρωσις ἡ διοικητικὴ, ἡ πλησιάζουσα σχεδὸν πρὸς ὁμοσπονδιακὴν διοίκησιν: Διὰ τοῦ ἀρθροῦ 25 διαιρεῖται ἡ χώρα εἰς περιφερείας μεγάλας συμφώνως πρὸς τὴν γεωγραφίαν, τὰς οἰκονομικὰς ἢ κοινωνικὰς ἀνάγκας· ἐκάστη περιφέρεια ὀνομαζομένη **ζουπανία** (Γενικὴ Διοί-

κῆσις τρόπον τινὰ) δὲν δύναται νὰ ἔχη περισσοτέρους τῶν 800,000 κατοίκων. Οἰκονομικὴ καὶ διοικητικὴ αὐτονομία παρεχωρήθη εἰς τὰς ζουπανίας, οὕτω δὲ ἰκανοποιήθησαν ἀνάγκαι ἱστορικαὶ καὶ πολιτισμοῦ καὶ αἱ ποικίλαι ἀντιθέσεις τῶν Νοτιοσλάβων ἐξωμαλύνθησαν ὅπως ἴσως. Συμφώνως πρὸς τὰς διατάξεις ταύτας θὰ διοικήθῃ ἰδιαίτερος τὸ Μαυροβούνιον, ἡ Δαλματία, ἡ Σλοβενία, ἡ Ἑρζεγοβίνη κλπ.

Κατὰ τὸ ἀρθρ. 103 ἐκλέγεται τὸ *Συμβούλιον* τῆς *Ἐπικρατείας*, ἕξ ἡμισείας ὑπὸ τῆς Βουλῆς καὶ ὑπὸ τοῦ Βασιλέως, χρησιμεύει δὲ ὡς ἀνώτατον δικαστήριον διοικητικόν. Σπουδαιότατον καὶ χαρακτηριστικόν εἶναι τὸ ἀρθρον 107 περὶ δημοσίων ὑπαλλήλων. Κατὰ τοῦτο: *τιμωροῦνται ὑπὸ τοῦ νόμου οἱ ὑπάλληλοι οἱ ἐκμεταλλεόμενοι τὴν θέσιν των πρὸς ὠφέλειαν κόμματός τινος, καθὼς καὶ οἱ ἀρχηγοὶ οἱ ζητοῦντες νὰ ἐπηρεάσουν κομματικῶς τοὺς ὑπαλλήλους.* Οἱ ὑπάλληλοι λοιπὸν πρέπει νὰ ἀνήκουν εἰς τὸ Κράτος ὄχι εἰς τὸ κόμμα. Δὲν γνωρίζομεν πῶς θὰ εφαρμοσθῇ ἡ διάταξις αὕτη τοῦ Συντάγματος, ἀλλ' ἀρκεῖ ὅπως ἴσως ἐπὶ τοῦ παρόντος ὅτι ἀνεγνωρίσθη ἡ ἀνάγκη ὅτι οἱ ὑπάλληλοι πρέπει νὰ ὑπηρετοῦν τὸ Κράτος, ὄχι τὸ κόμμα. Οἱ ὑπάλληλοι οἱ ὑπηρετοῦντες τὰ κόμματα ἐκμεταλλεοῦνται ἔπειτα τῇ βοήθειᾳ αὐτῶν τὸ Κράτος, δὲν δύνανται νὰ ὑπηρετήσωσιν αὐτὸ μετ' ἀνεξαρτησίας καὶ εὐσυνειδησίας.

Μετὰ τὴν ἔνωσιν τῶν Νοτιοσλάβων ἐπανιδρύθη τὸ Σερβικὸν Πατριαρχεῖον, κατόπιν συνεννοήσεων μετὰ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Πρῶτος Πατριάρχης ἐξελέγη (12 Ὀκτωβρίου 1920) ὁ Μητροπολίτης Βελιγρα-

δίου Δημήτριος, ἐδρεύσας προσωρινῶς εἰς τὸ Κάρλοβιτς, ὅπου διέμεινε ἀπὸ τοῦ 1849 ὁ Πατριάρχης τῶν ἐν Αὐστρία Ὁρθοδόξων. Τὸ 1922 ἐξεδόθη ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχικὸς *Τόμος*, δι' οὗ ἀνεγνωρίσθη τὸ Σερβικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτοῦ ἀνεξαρτησία.

Ἀνακεφαλαίωσις.—Οἱ διάφοροι Σλάβοι τῆς Νοτιοσλαβίας—Σέρβοι, Σλοβένοι, Κροάται—διετέλεσαν ἐπὶ αἰῶνας ὑπὸ ξένους λαοὺς τοὺς Γερμανοὺς, τοὺς Οὐγγυροὺς, τοὺς Ἴταλοὺς (Βενετούς), τοὺς Τούρκους. Ὑπὲρ τὰ χίλια ἔτη ὑπέστησαν τὴν κυριαρχίαν τοῦ Γερμανισμοῦ (τῶν Φράγκων τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου, τῶν Ἀψβούργων κλπ.) οἱ Σλοβένοι! Πολλάκις ἐπολέμησαν πρὸς ἀλλήλους οἱ Σλάβοι οὗτοι, ὑπηρετήσαν ξένους, τελευταῖον δ' ἀκόμη ἐπὶ τοῦ Μιλάνου Ὁβρένοβιτς τῆς Σερβίας εἶχε δημιουργηθῆ χάσμα μετὰ τῶν Κροατῶν καὶ Σέρβων.

Αἱ χώραι τῆς Νοτιοσλαβίας κείνται μετὰ τὴν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, πλησίον γειτόνων πολεμικῶν, τῶν Γερμανῶν καὶ τῶν Οὐγγυρῶν καὶ πρὸς τούτους δὲν ἀποτελοῦν γεωγραφικὴν ἐνότητα. Διὰ τοὺς λόγους τούτους δὲν ἠνώθησαν ποτὲ μέχρι τοῦ 1918, οὔτε εἶχον κἂν ὅλοι—πλὴν τῶν Σέρβων βεβαίως—πρὸ τοῦ 19ου αἰῶνος ἰσχυρὰν ἐθνικὴν συνείδησιν! Ἡ θανατοποιὸς ὁμως σλαβικὴ γλῶσσα, ἡ σλαβικὴ λογοτεχνία τοῦ 19ου αἰῶνος, ἡ ἕδρα τῆς Σερβικῆς ἡγεμονίας ἀνέπτυξαν τὸν 19ον αἰῶνα βαθμηδὸν τὴν σλαβικὴν συνείδησιν καὶ ὠδήγησαν τέλος ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῶν ἐκτάκτων γεγονότων τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου εἰς τὴν ἔνωσιν τῶν Νοτιοσλάβων.

Ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῆς Νοτιοσλαβίας, πρὸ πάντων ἡ

γεινίαισι τῶν Οὔγγρων καὶ Γερμανῶν, θὰ παρουσιάσῃ εἰς τὸ μέλλον ἐκπλήξεις, περὶ τῶν ὁποίων ὅμως ὀρθὸν εἶναι νὰ μὴ προφητεύῃ κανεὶς. Βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι καὶ τῆς Νοτιοσλαβίας ἡ γεωγραφικὴ θέσις, ὅπως καὶ τῆς Ἑλλάδος, εἶναι δύσκολος!

Ζήτημα ἐνδιαφέρον εἶναι, ἂν θὰ ἐνωθῇ καὶ ἡ Βουλγαρία μετὰ τῆς Νοτιοσλαβίας. Ὅπως ἐδειξάμεν, οἱ Βούλγαροι διαφέρουν ἐθνολογικῶς τῶν Σέρβων ἀρκετὰ, ἐπομένως καὶ κατὰ τὸν χαρακτῆρα. Πλὴν τούτου τὸ αἷμα τῶν θυσιασθέντων Σέρβων κατὰ τὸν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον βοᾷ κατὰ τῆς ἐνώσεως τῶν Βουλγάρων. Σέρβος ἱστορικὸς ἔκαμε τὸν λογαριασμὸν ὅτι δεκαοκτῶ πολέμους διεξήγαγον οἱ Βούλγαροι πρὸς τοὺς Σέρβους, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πρῶτοι ἐπιτιθέμενοι. Ἀλλὰ παρὰ ταῦτα ἐπιζητεῖται ἤδη ὑπὸ πολλῶν Σέρβων—ὄχι μόνον Βουλγάρων!—ἡ προσέγγισις καὶ ὅταν εἰς ἀπώτερον μέλλον συντελέσουν καὶ ἐξωτερικὰ γεγονότα, θὰ γίνῃ πιθανῶς αὕτη. Ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶναι δύσκολος, τελωνειακὴ μόνον ἔνωσις θὰ γίνῃ ταχέως. Ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἐν εἶναι σαφές, ὅτι πρέπει νὰ ζήσῃ φιλικῶς μετὰ τοὺς Σέρβους, μὲ τοὺς ὁποίους καὶ εἰς τὸ παρελθὸν συνεννόηθη εὐκολότερον. Ἡ Ἑλληνοσερβικὴ φιλία θὰ συντελέσῃ εἰς ἀναβολὴν τῆς ἐνώσεως τῶν Βουλγάρων μετὰ τῶν λοιπῶν Νοτιοσλάβων!

Διὰ τὴν Σερβίαν τὸ νέον φιλελεύθερον Σύνταγμα τοῦ 1921 ἀποτελεῖ σταθμὸν προόδου σημαντικόν. Ἡ δυναστεία τῶν Ὀβρένοβιτς ἐκυβέρνησεν αὐθαιρέτως—πλὴν τοῦ Μιχαήλ Ὀβρένοβιτς 1860—1868—καὶ ἀντέστη εἰς τὴν λαϊκὴν κυριαρχίαν. Τὰ Συντάγματα τῆς Σερβίας δὲν ἦσαν φιλελεύ-

θερα, ἡ Σκουπτσίνα (Βουλὴ) δὲν συνεκαλεῖτο τακτικά. Ἀγῶνας μακροὺς διεξήγαγον οἱ ῥιζοσπάσται ἐν Σερβίᾳ, πρὸ πάντων ἐπὶ τοῦ Μιλάνου Ὀβρένοβιτς πρὸς ἐφαρμογὴν φιλελευθέρων ἀρχῶν συνταγματικῶν. Τὸ 1903 ἐψηφίσθη τὸ μᾶλλον φιλελεύθερον Σύνταγμα, τὸ ὁποῖον ὅμως ἀπέκλειε τῆς ψηφοφορίας τοὺς μὴ πληρῶνοντας ἄμεσον φόρον ἐτήσιον 15 δηνარიῶν τοῦλάχιστον! Ἀλλ' ὅπωςδῆποτε ἐφηρημόσθη ἔκτοτε τὸ σύνταγμα τοῦτο καὶ ἡ Σκουπτσίνα συνεκαλεῖτο τακτικῶς. Ὡς μόνη αὐθαιρέσις ἀναφέρεται ἔκτοτε ἡ κατάχρησις **νομοθετικῶν διαταγμάτων!**

Τὸ φιλελεύθερον Σύνταγμα τοῦ 1921 ἐπιστέφει ὄχι μόνον τοὺς ἀγῶνας τῆς Σερβίας ὑπὲρ ἐνώσεως τῶν Νοτιοσλάβων, ἀλλὰ καὶ τὰς προσπάθειάς τῶν φιλελευθέρων πρὸς ἐπιβολὴν τῆς κυριαρχίας τοῦ λαοῦ. Τὸ Σύνταγμα τοῦτο, ἡ μεγάλη πνευματικὴ κίνησις ἐν τῇ Νοτιοσλαβίᾳ, καθὼς καὶ ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ποικιλία τῶν προϊόντων τῆς χώρας προαγγέλλουν τὴν μεγάλην ἀκμὴν αὐτῆς ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν. Αἱ προσπάθειαι τοῦ Κροατικοῦ Κόμματος τοῦ Raditch πρὸς ἀνάπτυξιν μεγαλυτέρας αὐτονομίας τῶν ἐπαρχιῶν δὲν δύνανται νὰ διασπάσουν πλέον τὴν Νοτιοσλαβίαν, ἀλλὰ τοῦναντίον θὰ ἐξυπηρετήσουν τὴν πρόδοόν της δι' ἀποκεντρώσεως μείζονος προσαρμοζομένης καλύτερον πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὰς ἀνάγκας τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΤΗΣ ΝΟΤΙΟΣΛΑΒΙΑΣ

Ἔθνολογικαὶ Παρατηρήσεις.— Ἐκ τῆς ἐπισκοπῆσεως τῆς ἱστορίας τῆς χώρας παρατηρήσαμεν ὅτι πρὶν ἔλθουν οἱ Σλάβοι ἄλλοι λαοὶ κατόικουν εἰς τὴν σημερινὴν Νοτιοσλαβίαν, Ἰλλυριοὶ ἐκρωμανισθέντες, ἴσως δ' ἐνιαχοῦ, εἰς τὰ ὄρη καὶ καθαροί, ἔπειτα Κέλται, ἐν μέρει Γερμανοὶ (Λογγοβάρδοι, Γεπίδαι, Ὀστρογότθοι) Ἄβαροι εἶχον ἐπιδράμει, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Σερβίαν, παρὰ τὸν Τιμόκ εἶχον ἐγκατασταθῆ. Μετὰ τὴν κατάβασιν τῶν Σλάβων ἤρχισε βαθμηδὸν ὁ ἐκσλαβισμὸς τῶν λαῶν τούτων. Οἱ πολυαριθμότεροι, οἱ ἀρχαῖοι Ἰλλυριοὶ ἀντέστησαν γλωσσικῶς ἐπὶ μακρότερον χρόνον. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ μεσαίωνος εἶχον ὅλοι περίπου οἱ κάτοικοι τῆς χώρας ἐκσλαβισθῆ γλωσσικῶς καὶ μόνον εἰς δυσπρόσιτα ὄρη μακρὰν τῶν πόλεων διετήρησαν πολλοὶ Βλάχοι τὴν νεολατινικὴν γλῶσσάν των.

Νέοι κάτοικοι μετὰ τὸν ἐκσλαβισμὸν ἦλθον διὰ τὰ ἐκσλαβισθοῦν καὶ οὗτοι ταχέως εἰς τὴν Δαματιάν, ἢ ὅποια πολλοὺς αἰῶνας διετέλεσαν ὑπὸ τοὺς Βενετούς, ἦλθον πολλοὶ Ἰταλοὶ, ἐκ τούτων δὲ σώζονται ὀλίγοι ἀκόμη εἰς πόλεις, τὴν Ζάραν πρὸ πάντων καὶ τὸ Fiume εἰς τὰ σύνορα πρὸς τὴν Οὐγγαρίαν ὑπάρχουν καὶ Οὐγγροὶ καὶ βεβαίως πολλοὶ τούτων ἐξεσλαβίσθησαν. Εἰς τὴν Σλοβενίαν ὁ πληθυσμὸς ἀνεμίχθη μὲ πολλοὺς Γερμανούς, καὶ σήμερον ἀκόμη εἰς μὲν τὴν Κρανιόλην εἶναι ὀλίγοι Γερμανοί, ἀλλ' εἰς τὴν

Καρινθίαν, τῆς ὁποίας τμήματα μόνον ἐδόθησαν εἰς τὴν Νοτιοσλαβίαν, ἢ πλειονοψηφία τῶν κατοίκων εἶναι Γερμανική. Τοῦρκοι ἀνεμίχθησαν βεβαίως μετὰ τῶν ἐξισλαμισθέντων Βοσνίων, ἐν τῷ συνόλῳ ὅμως οὗτοι πρέπει νὰ θεωρηθοῦν Σλάβοι. Ρουμάνοι ὑπάρχουν πολλοὶ εἰς τὸ Βανάνον καὶ εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ ποταμοῦ Τιμόκ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Σερβίᾳ.

Εἰς τὴν Σερβίαν καὶ τὴν λοιπὴν Νοτιοσλαβίαν δὲν ἔγινεν ἰσχυρὰ ἀνάμιξις Σλαβικοῦ μετὰ Τουρκικοῦ αἵματος, ὅπως ἐν Βουλγαρίᾳ. Οἱ Βούλγαροι δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς Τοῦρκοι, ἐνῶ οἱ ὀλίγοι Ἄβαροι ἢ ἄλλοι Τοῦρκοι οἱ ἀναμιχθέντες μετὰ Σέρβων δὲν ἴσχυσαν νὰ τροποποιήσουν τὸν φυσιολογικὸν χαρακτῆρα αὐτῶν. Ὑπάρχει λοιπὸν οὐσιώδης διαφορὰ μεταξὺ Σέρβων καὶ Βουλγάρων, οἱ ὅποιοι εἶναι μᾶλλον Τοῦρκοι ἐξ αἵματος καὶ διὰ τοῦτο διαφέρουν τόσον πολὺ ὡς πρὸς τὸν χαρακτῆρα ἀπὸ τοὺς λοιποὺς Σλάβους.

Ἡ μεγάλη ἀνάμιξις τῶν Σλάβων μετ' ἄλλων παλαιότερων κατοίκων τῆς Νοτιοσλαβίας, κυρίως Ἰλλυριῶν, γίνεται γνωστὴ καὶ διὰ τῆς ἀνθρωπολογικῆς ἐρεῦνης. Οἱ Ἐρζεγοβίνιοι καὶ οἱ Μαυροβουνιώται ἔχουν συχνάκις ὕψος 1,75 τοῦ μέτρου, εἶναι δηλ. μετὰ τῶν Σκώτων καὶ τῶν Σφαικιανῶν τῆς Κρήτης οἱ ὑψηλότεροι ἄνθρωποι τῆς Εὐρώπης. Εἰς τὰς ἐπαρχίας ταύτας εἶχον καταφύγει πολλοὶ Ἰλλυριοὶ ἐκσλαβισθέντες ἔπειτα. Ἄναστημα 1,72 εἶναι σύνηδες καὶ ἐν Βοσνίᾳ καὶ ἐν Σερβίᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ τελευταίᾳ ἀπαντᾷ συχνὰ καὶ τὸ βραχὺ ἀνάστημα καὶ τοῦτο δεικνύει ὅτι οἱ Σέρβοι δὲν εἶναι ἐθνολογικῶς καθ' ὅλα ὁμοιογενεῖς

μὲ τοὺς ἀδελφούς των τῆς Ἑρζεγοβίνης καὶ Βοσνίας. Εἰς τὴν Βοσνίαν καὶ Ἑρζεγοβίνην δεικνύουν καὶ τὰ πολλὰ Ἰλλυρικὰ τοπωνύμια τὴν Ἰλλυρικὴν καταγωγὴν.

Πληθυσμός. — Πρὸ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου ἀνῆρχοντο ὅλοι οἱ Νοτιοσλάβοι κατὰ μὲν τὸν Niederle περίπου εἰς 8,500,000, κατὰ δὲ τὸν γεωγράφον Cvijitch εἰς 9,650,000 ψυχάς. Ὁ πολιτικὸς Trumbitch ἐλογάριαζεν εἰς 7,100,000 τοὺς ἐν Αὐστρίᾳ καὶ Οὐγγαρίᾳ Σλάβους: 2,100,000 ἐν Σλοβενίᾳ καὶ Δαλματίᾳ ἐξηρητημένους ἀμέσως ἐξ Αὐστρίας, 3,200,000 ἐν Κροατίᾳ, Σλαβονίᾳ, Οὐγγαρίᾳ ἐξηρητημένους ἐξ Οὐγγαρίας καὶ 1,700 ἐν Βοσνίᾳ καὶ Ἑρζεγοβίνῃ ἐξηρητημένους ἐκ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Δυναδικῆς Μοναρχίας.

Ἡ Σερβία ὅταν ἠλευθερώθη εἶχεν ὅσον περίπου καὶ ἡ Ἑλλάς πληθυσμόν. Ἡ στατιστικὴ δίδει τοὺς ἐξῆς ἀριθμούς: τὸ 1837 εἶχεν ἡ Σερβία 744,500 κατοίκους, τὸ 1854 999,000, τὸ 1874 1,352,000. Μετὰ τὴν αὔξησιν τῆς χώρας διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου εἶχεν ἡ Σερβία ἐπὶ ἐκτάσεως 48,303 τετρ. χιλιομ. τὸ 1884 1,901,000 κατοίκους, τὸ 1890 2,172,000, τὸ 1911 2,957,000. Φαίνεται καλὰ ἐκ τούτων τῶν ἀριθμῶν πόσον ἀραιὰ κατωκημένη ἦτο ἡ χώρα ἐπὶ Τουρκοκρατίας καὶ πόσον ἔκτοτε ἠύξησεν ὁ πληθυσμός. Ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἡ Σερβία κατωκίθη πυκνότερα, ἡ δὲ μεγαλύτερα αὔξεις τοῦ πληθυσμοῦ ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι οἱ Σέρβοι δὲν μεταναστεύουν ὡς οἱ Ἕλληνες.

Κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1921 οἱ κάτοικοι τῆς Νοτιοσλαβίας ἀνέρχονται εἰς 12,000,000, ἐκ τῶν ὁποίων 10,500,000, τοῦλάχιστον εἶναι Σλάβοι, οἱ δὲ λοιποὶ Τοῦρκοι, Τουρκαλ-

βανοί, Γερμανοί, Οὐγγροί, Ρουμάνοι. Ἐξω τῆς Νοτιοσλαβίας ἔμειναν Σλάβοι ἐν Αὐστρίᾳ καὶ πρὸ πάντων εἰς τὰς νέας κτήσεις τῆς Ἰταλίας καὶ ὀλίγοι εἰς τὸ Ρουμανικὸν Βανάτον. Ἀντιθέτως ὅλοι οἱ Ἴταλοι τῆς Νοτιοσλαβίας οἱ κατοικοῦντες εἰς τὸ Fiume (σλαβ. Rieka) καὶ εἰς τὴν Zadar (σλαβ. Zadar) δὲν ὑπήχθησαν εἰς αὐτήν.

Ἐὰν παραλείψωμεν τοὺς ξένους, παρατηροῦμεν ὅτι καὶ οἱ Σλάβοι οἱ ἀποτελέσαντες τὸ βασίλειον τῆς Νοτιοσλαβίας ἔχουν διάφορον ἐν πολλοῖς πολιτισμόν, ἀνήκουν εἰς διάφορα δόγματα, μεταχειρίζονται ἀκόμη καὶ διάφορα ἀλφάβητα, οἱ μὲν Κροάται καὶ Σλοβένοι τὸ Λατινικόν, οἱ δὲ Σέρβοι τὸ Σλαβικόν. Γλωσσικὴ διαφορὰ ὑπάρχει πρὸ πάντων μεταξὺ τῆς διαλέκτου τῶν Σλοβένων καὶ τῶν Σέρβων. Ὁρθόδοξοι (ὑπὲρ τὰ 5,600,000) εἶναι οἱ Μαυροβουνιώται, οἱ Σέρβοι, οἱ Βόσνιοι καὶ Ἑρζεγοβίνιοι, καθολικοὶ δ' οἱ Δαλμάται, οἱ Σλοβένοι, οἱ Κροάται (1). Ὑπάρχουν καὶ διαμαρτυρόμενοι Σλάβοι ἐν Σλοβενίᾳ (220,000) ὑπὲρ τὰς 500,000 Βοσνίων εἶναι Μωαμεθανοὶ καὶ ἄλλαι 700,000 Τουρκαλβανοὶ καὶ Τοῦρκοι ἐν Παλαιᾷ Σερβίᾳ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ. Αἱ θρησκευτικαὶ διαφοραὶ δὲν θὰ χαλαρώσουν τὸν ἐθνικὸν σύνδεσμον, ἀφοῦ καὶ προηγουμένως ἴσχυεν εἰς τὰς νοτιοσλαβικὰς χώρας ἡ παροιμία: *ἀγαπῶ τὸν ἀδελφόν μου, ὅ,τι θρησκείαν καὶ ἀν*

(1) Αἱ μεγαλύτεραι πόλεις τῆς Νοτιοσλαβίας κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1921 εἶναι: Βελιγράδιον (120,000), Agram ἢ Zagreb (80,000), Laibach ἢ Lioubliana (60,000) Σεράγεβον (50,000), Novisad ἢ Neusatz (40,000), Σκόπια (47,000).

ἔχῃ (brat je mio, koje vjeré bio). Τὰς σχέσεις τῶν Μωαμεθανῶν Βοσνίων πρὸς τοὺς λοιποὺς Σλάβους θὰ διαταράξῃ προσωρινῶς μόνον τὸ ἀγροτικὸν ζήτημα ἐν Βοσνίᾳ, ὅπου οἱ Μωαμεθανοὶ κατέχουν μεγάλα τσιφλίκια καλλιεργούμενα ὑπὸ κολλήγων Σλάβων. Ἴσως μάλιστα μὲ τὸν καιρὸν καὶ διὰ τῆς σλαβικῆς προπαγάνδας φωτιζόμενοι περὶ τῆς σλαβικῆς τῶν καταγωγῆς δεχθῶν τοὺς μικτοὺς γάμους (Χριστιανῶν καὶ Μωαμεθανῶν) καὶ οἱ Βόσνιοι καὶ τότε θὰ εἶναι ζήτημα χρόνου μόνον ἢ τελεία ἀφομοίωσις αὐτῶν πρὸς τοὺς λοιποὺς Νοτιοσλάβους. Πάντως οἱ Σλάβοι δὲν θὰ δεῖξουν πρὸς τοὺς Βοσνίους Μουσουλμάνους τὴν ἀδιαφορίαν, τὴν ὁποίαν ἡμεῖς ἐδείξαμεν πρὸς τοὺς Βαλαάδες, τοὺς Ἑλληνας δηλ. τὴν καταγωγὴν Μουσουλμάνους τῆς Νοτίου Μακεδονίας, τοὺς ὁποίους δὲν ἐφροντίσαμεν οὔτε θὰ φροντίσωμεν νὰ διαφωτίσωμεν περὶ τῆς καταγωγῆς των.

Slava, zadrouga. — Αἱ θρησκευτικαὶ λοιπὸν διαφοραὶ δὲν θὰ βλάψουν τὸ νέον Κράτος, ὅπως δὲν ἴσχυσαν νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἀνάπτυξιν ἰσχυρᾶς ἐθνικῆς συνειδήσεως καὶ τὴν ἐνωτικὴν προσπάθειαν κατὰ τὸν δέκατον ἔνατον αἰῶνα. Ἡ ἐθνικὴ γλῶσσα, ἡ ἐθνικὴ λογοτεχνία ἀποτελοῦν σύνδεσμον ἰσχυρότατον. Ἐθιμὰ τινὰ καὶ παραδόσεις σλαβικαὶ ἀποτελοῦν ἐπίσης σύνδεσμον καλόν : ἡ zadrouga ἢ συγγενικὴ ἐστία, ἡ slava (ἐορτὴ τοῦ προστάτου τῆς οἰκογενείας ἁγίου) καὶ ἡ ἀδελφοποιΐα. Ταῦτα εἶναι διαδεδομένα εἰς τοὺς Σέρβους, οἱ ὅποιοι θεωροῦν πρὸ πάντων τὴν slava ὡς ἀπόδειξιν Σερβικῆς καταγωγῆς. Οὕτω π. χ. ζητοῦν νὰ ἀποδείξουν ὅτι πολλοὶ πληθυσμοὶ Βουλγαρικοὶ παρὰ τὴν Σόφριαν καὶ ἀλλαχοῦ εἶναι Σερβικοί, διότι ἔχουν τὸ ἔθιμον τῆς

slava. Ὑποθέτω ὅτι εἶναι ὑπερβολικοὶ εἰς τοῦτο (!) οἱ Σέρβοι, διότι ἐν ἔθιμον τοιοῦτον δύναται νὰ διαδοθῇ καὶ εἰς ἄλλους πληθυσμοὺς καὶ δὲν ἀποδεικνύει ἐπομένως πάντοτε τὴν αὐτὴν καταγωγὴν! Ἡ slava εἶναι ἄγνωστος εἰς τοὺς Κροάτας, γνωστὴ ὁμως εἰς τὸ Μαυροβούνιον, εἰς τὴν Βοσνίαν καὶ τὴν Δαλματίαν. Οἱ Σέρβοι δὲν ἐορτάζουν ὀνομαστικὴν ἐορτὴν, ἀλλ' ἔχουν οἰκογενειακὴν ἐορτὴν τὴν αὐτὴν, ἣν καὶ οἱ πρόγονοὶ των εἶχον, τὴν slava, τὴν ἐορτὴν δηλ. ὠρισμένου ἁγίου, ὅστις δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχῃ τὸ αὐτὸ ὄνομα μὲ μέλη τῆς οἰκογενείας. Κατὰ τὴν ἐορτὴν τῆς slava, ἡ ὁποία γνωστοποιεῖται καὶ διὰ τῶν ἐφημερίδων, γίνεται λειτουργία, τὴν ὁποίαν ἐπισκέπτεται ἡ οἰκογένεια, καὶ κατὰ τὴν ὁποίαν μνημονεύονται τὰ ὀνόματα τῶν ἀποθανόντων προγόνων καὶ συγγενῶν αὐτῆς· ἔπειτα ὁ ἱερεὺς ἔρχεται καὶ ἀγιάζει τὸ σπίτι καὶ τὸ εἰδικὸν γλύκισμα (kolivo) τῆς ἐορτῆς ἀπὸ καρῦδια ἢ ἀμύγδαλα· ἔπειτα ἔρχονται οἱ φίλοι τῆς οἰκογενείας, συγγαίρουν καὶ τρώγουν ἀπὸ τὸ γλύκισμα καὶ συντρώγουν μετὰ τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας. Οἱ πλούσιοι δίδουν καὶ βοηθήματα εἰς πτωχοὺς κατὰ τὴν ἐορτὴν τῆς slava. Ὅλοι οἱ Σέρβοι, πτωχοὶ καὶ πλούσιοι ἐορτάζουν τὴν slava, ἥτις εἶναι ἡ μεγαλύτερα ἐορτὴ ἐν Σερβίᾳ μετὰ τὸ Πάσχα καὶ τὰ Χριστούγεννα.

(1) Νομίζω ὅτι δὲν ἐλέχθη ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης ἡ τελευταία λέξις ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς slava. Καὶ παρ' ἡμῖν ἐνιαχοῦ, ὅπως ἐν Ρόδῳ, ἐορτάζουν ἀντὶ τῆς ὀνομαστικῆς τῆς ἐορτῆς προστάτου ἁγίου καὶ δὲν δύναται βέβαια νὰ λεχθῇ ὅτι οἱ Ρόδιοι παρέλαβον τὸ ἔθιμον παρὰ τῶν Σλάβων. Φαίνεται ὅτι εἰς τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ἀνέρχεται καὶ ἡ ἐορτὴ τοῦ προστάτου ἁγίου!

Ἡ ἑορτὴ τοῦ προσιάτου τῆς οἰκογενείας ἀγίου διατηρεῖ ζωηροτέραν καὶ εὐλαβεστέραν τὴν ἀνάμνησιν τῶν ἀμέσων προγόνων καὶ τοῦτο βεβαίως ἐξευγενίζει τὸν λαόν. Τὸ ἔθιμον τιμᾷ πολὺ τὸν Σερβικὸν λαὸν καὶ δεικνύει τὰ εὐγενῆ αὐτοῦ αἰσθήματα.

Οἱ σκοτεινοὶ χρόνοι τῆς δουλείας, ἡ αὐθαιρεσία τοῦ πρώτου τυχόντος ἀγᾶ ἠϋξήσαν τὴν ἀλληλεγγύην ὄλων τῶν Χριστιανῶν τῆς Τουρκίας, ἰδίᾳ τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας καὶ ἐδημιούργησαν ἢ ἐνίσχυσαν τὴν *συγγενικὴν ἐστίαν* (zadruga). Ἐν Σερβίᾳ ὄχι μόνον τὰ τέκνα τοῦ αὐτοῦ πατρὸς ἀλλὰ καὶ οἱ ἀδελφοὶ καὶ οἱ ἐγγύτεροι συγγενεῖς κατέκουν ἐν τῇ αὐτῇ οἰκίᾳ, δὲν ἐχωρίζοντο μετὰ τὸν γάμον, εἰργάζοντο ὅλοι ὑπὲρ ὄλων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ πρεσβυτέρου μέλους τῆς οἰκογενείας ἢ ἄλλου συγγενοῦς. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Σερβίας ἤρχισε βαθμηδὸν ἡ διάλυσις τῶν συγγενικῶν ἐστιῶν. Ἰδίᾳ μετὰ τὸ 1878 ἤρχισε ταχύτερα ἡ διάλυσις ἐν τούτοις καὶ μέχρι σήμερον εἰς τὴν ὑπαιθρον Σερβίαν καὶ εἰς τὴν Βοσνίαν καὶ τὰς Δυναρικές Ἄλπεις πολλοῦ ἀκόμη ὑπάρχει ἡ συγγενικὴ ἐστία μάλιστα εἰς ποιμενικοὺς πληθυσμούς, οἱ ὅποιοι ἔχουν κοινὰ λιβάδια καὶ ποιμνία. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ σημερινὴ ἐλευθερία δὲν εὐνοεῖ τὸ πατριαρχικὸν τοῦτο ἔθιμον, τὸ ὅποιον ἐξ ἄλλου ἐμποδίζει τὴν ἀτομικὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν δημιουργικότητα καὶ ἐλαττώνει τὸ ποσὸν τῆς ἐργασίας. Τὸ ἔθιμον τῆς zadruga ἠυκόλυνεν ἐν Σερβίᾳ τὴν διάδοσιν καὶ ἐπιτυχίαν τῶν συνεταιρισμῶν παντὸς εἶδους, διότι ὁ λαὸς ἦτο συνηθισμένος εἰς συνεργασίαν καὶ ἀλληλεγγύην. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον

συμβαίνει εἰς τὰ χωριά τῆς Σερβίας συχνότατα ὅτι οἱ χωρικοὶ βοηθοῦν ἀλλήλους εἰς τὰς γεωργικὰς ἐργασίας, χωρὶς νὰ λογαριάζουν ἂν ὁ μὲν εἰργάσθῃ ὑπὲρ τοῦ ἄλλου περισσότερον. Ἐχουν τὴν ὑπερηφάνειαν νὰ μὴ ζητοῦν ἀμοιβὴν δι' ἐργασίαν γενομένην ὑπὲρ τοῦ συγχωρίτου των, γνωρίζουν ὅμως ἐξ ἄλλου καλῶς ὅτι αὐρίον θὰ βοηθηθοῦν ὑπὸ τῶν αὐτῶν καὶ ὑπ' ἄλλων συγχωριτῶν των ἐξ ἴσου ἀφιλοκερδῶς.

Ἡ slava, ἡ zadruga, ἡ ἀδελφοποιία, δεικνύουν τὴν εὐαίσθητον σερβικὴν ψυχὴν. Λαὸς μὲ τοιαύτας ἀρετὰς, μὲ ὑπερηφάνειαν, θὰ χωρήσῃ πρὸς τὴν πρόοδον. Ὑπερέβη ἤδη ὅλας τὰς μεγάλας δυσκολίας: ἀπηλλάγη τελείως τοῦ Τούρκου, εὐρίσκεται μάλιστα μακρὰν αὐτοῦ καὶ πολὺ πλησίον τῶν κέντρων τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ: ἐπετέλεσε τὴν ὀλοκληρωτικὴν ἔνωσίν του, τὴν ὁποίαν οὐδέποτε ἄλλοτε εἶχεν ὑπολείπεται νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἀφομοίωσιν τῶν διάφορον πολιτισμῶν ἐχόντων τμημάτων. Θὰ τὸ πράξῃ εὐκόλως καὶ θὰ προχωρήσῃ πρὸς τὴν οἰκονομικὴν πρόοδον, τὴν ὁποίαν προαγγέλλει μεγάλην ἢ πλουσία χώρα του, καὶ τὴν πνευματικὴν ἀκμὴν, τὴν ὁποίαν ἐπίσης σαφῶς προαγγέλλουν τὰ μέχρι τοῦδε γενόμενα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΙΣ

Μεσαιωνική νοτιοσλαβική λογοτεχνία.— Ἡ διάσπασις τῶν Νοτιοσλάβων καθ' ὅλον τὸν μεσαίωνα καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους εἶχεν ἀνάλογα ἐπακόλουθα καὶ διὰ τὴν πνευματικὴν ζωὴν αὐτῶν. Ἄλλοι μὲν ἐξ αὐτῶν, οἱ Σέρβοι διετέλεσαν ὑπὸ τὴν πνευματικὴν ἐπίδρασιν τοῦ Βυζαντίου, ὅπως διετέλεσαν πολὺν χρόνον καὶ ὑπὸ τὴν πολιτικὴν του κυριαρχίαν, ἄλλοι δὲ ὅπως οἱ Δαλμάται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ρώμης καὶ τῆς Ἰταλίας, ἄλλοι ὅπως οἱ Σλοβένοι ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν Γερμανῶν, ἄλλοι ὅπως οἱ Βόσνιοι ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Κορανίου! Τὰς ποικίλας πολιτικὰς περιπετείας τῶν διαφόρων τμημάτων τῆς Νοτιοσλαβίας ἐκδηλώνει καὶ ἡ ποικιλία τῆς νοτιοσλαβικῆς φιλολογίας, ὅπως καὶ τῆς θρησκείας. Οἱ Νοτιοσλάβοι εἶναι ὀρθόδοξοι, καθολικοί, διαμαρτυρούμενοι, Μουσουλμάνοι! Γράφουν τὸ σλαβικὸν ἀλλὰ καὶ τὸ λατινικὸν ἀλφάβητον. Αἱ πολιτικαὶ παραδόσεις εἶναι ποικίλαι, ἡ κλιματικὴ θέσις ἐπίσης. Παρ' ὅλα ταῦτα, παρ' ὅλην τὴν ἀντίθεσιν τῶν ἱστορικῶν παραγόντων ἐπετελέσθη διὰ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου τὸ μέγα θαῦμα τῆς ἐνώσεως ὅλων τῶν Νοτιοσλάβων, οἱ ὅποιοι παρ' ὅλας τὰς ἀντιθέτους πολλάκις ἀντιλήψεις θὰ ἐργασθοῦν εἰς τὸ ἕξῃ εἰς ἐνιαίαν ἐκδήλωσιν τῆς πνευματικῆς των δημιουργίας.

Οἱ Νοτιοσλάβοι μετὰ τῶν Βουλγάρων προηγήθησαν εἰς τὸν πολιτισμὸν τῶν βορείων Σλάβων, Ρώσων, Πολωνῶν κλπ. διότι παρέλαβον τὸν Χριστιανισμὸν τῶν Ἑλλήνων διὰ τοῦ Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου καὶ εἰσῆχθησαν δι' αὐτῶν εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῶν Χριστιανῶν. Κυρίως οἱ Βοημοὶ καὶ οἱ Μοραβοί, εἰς τοὺς ὁποίους ἐδίδαξεν ὁ Κύριλλος καὶ ὁ Μεθόδιος, ἔπρεπε ν' ἀναπτύξουν τὴν πρώτην φιλολογίαν. Ἄλλὰ τοὺς μαθητὰς τοῦ Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου ἐξεδίδωξαν οἱ Γερμανοὶ ἐκτίθεν καὶ τότε ὁ Κλήμης, ὁ Μοραβὸς Γοράσδος καὶ ἄλλοι κατέφυγον εἰς Μακεδονίαν καὶ Βουλγαρίαν, ὅπου ὑπεστηρίχθησαν θερμῶς ὑπὸ τοῦ Βόριδος καὶ πρὸ πάντων τοῦ Συμεῶν. Ἴδου διατὶ οἱ Βούλγαροι πρῶτοι, ὄχι οἱ Βοημοὶ καὶ Μοραβοί, ἐκαλλιέργησαν τὴν ἀρχαίαν σλαβικὴν φιλολογίαν.

Καθ' οὗς χρόνους ὁ Συμεῶν (893-927) ἔδιδε τὴν πρώτην γενναίαν καὶ μεγάλην ὄθησιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς βουλγαρικῆς φιλολογίας, οἱ Σέρβοι δὲν εἶχον πολιτικὴν σημασίαν, δὲν εἶχον μεγάλους ἀρχηγούς καὶ διὰ τοῦτο δὲν ὠφελήθησαν ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου. Τοῦλάχιστον δὲν γνωρίζομεν σπουδαῖα πράγματα περὶ τῆς σερβικῆς φιλολογίας πρὸ τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος. Ἡ πρώτη ὄθησις ἐδόθη καὶ ἐν Σερβίᾳ ἄνωθεν, ὑπὸ τῶν Νεμανιδῶν, οἱ ὅποιοι ὄχι μόνον πολιτικῶς ὠργάνωσαν καὶ ἀνύψωσαν τὴν Σερβίαν ἀλλὰ καὶ πνευματικῶς. Οἱ υἱοὶ τοῦ Στεφάνου Νεμάνια Στέφανος καὶ Σάββας εἶναι καὶ οἱ πρῶτοι γνωστοὶ συγγραφεῖς τῶν Σέρβων. Ὁ Σάββας ἦτο νεώτερος υἱὸς τοῦ Στεφάνου Νεμάνια, ἔμεινεν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, ὅπου μετέβη καὶ ὁ ἴδιος ὁ γηραιὸς Στέφανος, ὃς

μοναχὸς Συμεὼν ἀνεκαίνισαν αὐτόθι τὴν μονὴν τοῦ Χιλανταρίου καὶ ἐγνώρισαν καλῶς τὸν βίον τοῦ Ἁθω. Ὁ Σάββας ἔμαθε καὶ τὴν ἑλληνικὴν καὶ κατώρθωσε κατόπιν νὰ ἀναγνωρισθῆ ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Νικολάου ὡς ἀρχιεπίσκοπος αὐτοκεφάλου Σερβικῆς ἐκκλησίας (1219). Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος Δημήτριος Χωματιανός, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπήγοντο πρότερον αἱ Σερβικαὶ ἐπαρχίαι, διεμαρτυρήθη ἄλλ' ἀνωφελῶς. Ἡ ἴδρυσις αὐτοκεφάλου Σερβικῆς ἐκκλησίας ἐνίσχυσε τὴν Ὀρθοδοξίαν ἐναντίον τοῦ Καθολικισμοῦ ἐν τῇ Σερβίᾳ καὶ ἐπέφερε καλὰς σχέσεις μεταξὺ Σέρβων καὶ Πατριαρχείου. Ὁ Σάββας ὠργάνωσε τὴν Σερβικὴν ἐκκλησίαν, μετέφερε τεχνίτας καὶ ζωγράφους ἐξ Ἱεροσολύμων πρὸς ἴδρυσιν καὶ καλλώπισιν ἐκκλησιῶν, μετέφρασεν ὁ ἴδιος ἢ δι' ἄλλων μοναχῶν ἔργα Ἑλλήνων θεολόγων, τυπικὰ μονῶν κττ. καὶ ἔγραψε καὶ πρωτότυπον ἔργον τὴν βιογραφίαν τοῦ πατρὸς του Στεφάνου Νεμάνια ὡς μοναχοῦ Συμεὼν. Ὁ Σάββας εἶναι ὁ πολιοῦχος ἅγιος τῆς Σερβίας καὶ ὁ προστάτης τῶν γραμμάτων (ὅπως παρ' ἡμῖν οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι). Καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Σάββα Στέφανος Νεμάνια, ὁ διαδεχθεὶς τὸν πατέρα του εἰς τὸν σερβικὸν θρόνον καὶ νυμφευθεὶς τὴν θυγατέρα τοῦ Ἀλεξίου Ἀγγέλου, συνέγραψε βίον τοῦ αὐτοῦ μοναχοῦ Συμεὼν, τοῦ πατρὸς του.

Εἰς τὸ ἐξῆς αἱ βιογραφίαι βασιλέων καὶ μοναχῶν εἶναι τὰ πρωτότυπα ἔργα τῆς μεσαιωνικῆς σερβικῆς φιλολογίας. Αἱ βιογραφίαι εἶχον ἐποικοδομητικὸν σκοπὸν, συνετάσσοντο κατὰ ἑλληνικὸν πρότυπον συνήθως ὑπὸ μοναχῶν, ἄλλ' ἀποτελοῦν σήμερον ὄχι μόνον γλωσσικὰ ἀλλὰ καὶ ἱστορικὰ μνημεῖα τῆς Σερβικῆς φιλολογίας πολύτιμα. Ἡ

σπουδαιότατη ὄλων τούτων τῶν βιογραφιῶν εἶναι ἡ τοῦ Δεσπότη Στεφάνου Λαζάρεβιτς (1389—1427) συγγραφείσα ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ ἐπικληθέντος Φιλοσόφου.

Ἐκτὸς τῆς πρωτοτύπου βιογραφικῆς φιλολογίας καὶ ἡ Σερβικὴ μεσαιωνικὴ φιλολογία ἀποτελεῖται κατὰ τὸ πλεῖστον, ὅπως καὶ ἡ Βουλγαρικὴ, ἐκ μεταφράσεων ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἔργων θεολογικῶν, ὁμιλιῶν, λειτουργικῶν, τυπικῶν κτλ. Πρὸς τούτοις χρονολογίαι καὶ ἱστορικὰ ἔργα, ὅπως τοῦ Ζωναρᾶ, καὶ ῥωμαντικαὶ διηγήσεις μετεφράσθησαν εἰς μέγαν βαθμὸν. Αἱ μεταφράσεις αὗται ἐγένοντο εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἁγίου Ὁρους καὶ τῆς Μακεδονίας. Ὑπῆρξε λοιπὸν μεγάλη ἡ ἐπίδρασις τοῦ Βυζαντίου καὶ εἰς τὴν Σερβικὴν μεσαιωνικὴν φιλολογίαν, ὄχι μόνον τὴν Βουλγαρικὴν.

Τὸ κυριώτατον πνευματικὸν ἔργον τῆς μεσαιωνικῆς Σερβίας εἶναι ὁ *κώδιξ* τοῦ Στεφάνου Δουσάν, τὸν ὁποῖον οὗτος ἐν Σκοπίοις τὸ 1349 ἐθέσπισε. Πρὸ τούτου εἶχον μεταφρασθῆ ἢ παραληφθῆ κατ' ἐκλογὴν ἔργα τῆς νομοθεσίας τοῦ Βυζαντίου, ἀλλὰ τὸ νομοθετικὸν ἔργον τοῦ Δουσάν ἔχει καὶ πρωτοτυπίαν, ἐστηρίχθη δὲ ὄχι μόνον ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω μεταφρασμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἐθίμων καὶ νομοθετικῶν ὀργανώσεων τῆς Δαλματίας. Οἱ Σέρβοι εἶναι ὑπερήφανοι διὰ τὸν κώδικα τοῦ Δουσάν, ἐνῶ οἱ Βούλγαροι οὔτε μετάφρασιν ἔργων νομικῶν δὲν φαίνεται νὰ ἔκαμαν.

Οἱ λοιποὶ Νοτιοσλάβοι οἱ ὀλιγότερον ἐπικοινωνήσαντες μὲ τὸ Βυζάντιον καὶ περισσότερον μὲ τὴν Δύσιν δὲν ἐδημιούργησαν ἀνωτέραν λογοτεχνίαν, ἀλλὰ τούναντίον ἀσήμαντον ὄλωσ καὶ πενιχράν. Ἀπὸ τὴν Βοσνίαν σώζονται χιλιά-

δες πολλαὶ ἐπιτυμβίων ἐπιγραφῶν εἰς σύγχρονον γλῶσσαν, αἱ ὅποια φυσικὰ δὲν ἔχουν λογοτεχνικὴν ἀλλὰ μόνον ἱστορικὴν σημασίαν.

Ἀπὸ τὴν Δαλματίαν καὶ Κροατίαν σώζονται ἔγγραφα καὶ κανονισμοὶ νομοθετικοὶ αὐτονόμων πόλεων, ἐπίσης ἱστορικῆς ὄχι λογοτεχνικῆς σημασίας ἔργα. Τελευταῖον ἐμελετήθησαν καὶ Κροατικὰ ἐκκλησιαστικὰ ἄσματα μικρὰ τοῦ 14 καὶ 15ου αἰῶνος, τὰ ὅποια ἀποτελοῦν τὴν πρώτην γνωστήν ποιήσιν τῶν Νοτιοσλάβων. Ἡ ἐπίδρασις τῆς Δύσεως ἔγινεν αἰσθητὴ εἰς τὴν Κροατίαν διὰ μεταφράσεων ῥωμαντικῶν διηγήσεων.

Ἀσήμαντα ὅπως διόλου εἶναι καὶ τὰ μεσαιωνικὰ πνευματικὰ δημιουργήματα (ὀλίγα θρησκευτικὰ ὁμιλία, ἔξομολογήσεις κτλ.) τῶν Σλοβένων, οἱ ὅποιοι εὗρισκοντο ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Γερμανισμοῦ.

Τὸ συμπέρασμα τῆς ἀνωτέρω ἐπισκοπῆσεως εἶναι ὅτι τὸ Βυζάντιον, παρὰ τὰς κατηγορίας τὰς κατ' αὐτοῦ, ἐπέδρασεν εἰς τὴν Σερβίαν πολὺ γονιμώτερον πνευματικῶς, παρ' ὅσον ἢ Δύσις εἰς τὴν λοιπὴν Νοτιοσλαβίαν. Μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Βυζαντίου ἢ μὲν Σερβία ὑπέστη τὰς συνεπείας τῆς Τουρκικῆς βαρβαρότητος, ἢ δὲ λοιπὴ Νοτιοσλαβία τοῦναντίον ὠφελήθη ἀπὸ τὴν γειννίαςιν τῆς ἀναγεννηθείσης Ἰταλίας καὶ λοιπῆς Δύσεως καὶ ἐδημιούργησε καὶ ἰδίαν ἀξιόλογον λογοτεχνίαν, ὡς θὰ ἴδωμεν.

Οἱ ἀγῶνες τῶν Σέρβων κατὰ τῶν Τούρκων κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα ὑμνήθησαν ὑπὸ τῆς δημοτικῆς ποιήσεως, ὅπως παρ' ἡμῖν οἱ νεώτεροι ἀγῶνες τοῦ δεκάτου ὀγδόου καὶ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος. Κυρίως οἱ ἀγῶνες τοῦ

Κοσόβου καὶ ἡ ἡρωϊκὴ μορφή τοῦ Μάρκου Κράλεβιτς ἐξυμνοῦνται εἰς τὰ δημῶδη ἄσματα, τὰ ὅποια συνήθως συνοδεύει ἐν Σερβίᾳ μονόχορδον λαϊκὸν ὄργανον, ἡ gousla. Τὰ ἡρωϊκὰ δημοτικὰ ἄσματα (pesmes) τῶν Σέρβων συνήχθησαν τὸν δέκατον ἑνατον αἰῶνα κατὰ πρότον ὑπὸ τοῦ Κάρατζιτς.

Ἡ λογοτεχνία τῆς Ραγούσης (σλαβ. Doubrovnik).—

Ἡ τουρκικὴ κατάκτησις, ὡς εἶπομεν, ἐστάματῆσε καὶ ἐν Σερβίᾳ τὴν πνευματικὴν κίνησιν. Κατὰ χαρακτηριστικὸν ὁμως τρόπον ἀλλαγῆς, εἰς πόλιν εὐτυχή, τὴν Ραγούσαν, ἤρχισε νέα πνευματικὴ κίνησις τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα. Ὁ πληθυσμὸς τῆς Ραγούσης μόλις εἶχεν ἐκπλαβισθῆ γλωσσικῶς τότε, κυρίως δὲ προήρχετο ἐξ ἀρχαίων Ἰλλυριῶν, οἱ ὅποιοι ἴδρυσαν τὴν πόλιν ταύτην φεύγοντες τοὺς Σλάβους τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος. Οἱ Ραγουσαῖοι ἀνέπτυξαν ἐμπόριον καὶ ναυτιλίαν, ἀπέκτησαν πλοῦτον καὶ ἦλθον εἰς μεγάλην ἐπικοινωνίαν μὲ τὴν Ἰταλίαν. Ὅλα ταῦτα ἐγέννησαν τὴν νέαν πνευματικὴν ζωὴν, ἢ ὅποια θὰ χαρακτηρισθῆ σλαβικὴ, διότι εἰς σλαβικὴν γλῶσσαν ἐγράφη, ἀν καὶ ὑπῆρξεν ὅπως ἄσχετος τῆς ἀρχαιοτέρας σλαβικῆς φιλολογίας, τῆς σερβικῆς δηλαδή. Ἡ ἀριστοκρατία τῆς Ραγούσης, μείγμα Σλάβων, Ἰλλυριῶν καὶ Ἰταλῶν, ἀνέπτυξε κυρίως τὴν νέαν ταύτην φιλολογίαν καὶ τὸ παράδειγμα τοῦτο εἶναι διδακτικὸν διὰ τοὺς ἐξετάζοντας τὰ αἷτια τῆς γενέσεως καὶ τῆς παρακμῆς τῶν φιλολογιῶν.

Ἡ Ραγουσαία φιλολογία ἔδειξε πρὸ πάντων ἀφθονον ποιητικὴν παραγωγὴν, εἰς τὴν ὁποίαν τὰ βασανὰ τῶν Σλάβων ἐκ μέρους τῶν Τούρκων συχνότατα περιγράφονται.

Ὁ πρῶτος ἀξιόλογος ποιητὴς τῆς Ραγούσης εἶναι ὁ Μάρκος **Μάρουλος** (1450—1524), ὁ φίλος τοῦ Ἀριόστου, ὅστις εἰς τὸ ποίημα **Ἰουδῆθ** παίρνει τὴν ὑπόθεσιν του ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἀλλ' εὐρίσκει εὐκαιρίαν νὰ στηλιτεύσῃ τὴν ὁμότητα τῶν Τούρκων. Ὁ μέγιστος τῶν ποιητῶν τῆς Ραγούσης καὶ ὄλων τῶν Νοτιοσλάβων πρὸ τοῦ δεκάτου ἑνάτου αἰῶνος εἶναι ὁ Ἰωάννης Gondola (1588 — 1638)· οὗτος ἔγραψε πλὴν ἄλλων καὶ τὸ ἔπος **Ὅσμάν**, εἰς τὸ ὁποῖον εἰκονίζονται οἱ ἀγῶνες τῶν Σλάβων κατὰ τῶν Τούρκων. Τινὲς Ραγουσαῖοι καὶ ἄλλοι Δαλμάται ἔγραψαν καὶ ἰταλιστὶ καὶ λατινιστὶ. Ἡ Ραγοῦσα περιήλθεν ἀπὸ τοῦ 1526 εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Τούρκων καὶ ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ γνωρίσῃ αὐτοὺς καλύτερον, ἂν καὶ κατώρθωσε νὰ ἔχῃ προνόμια ἀπέναντι χρηματικῶν ἀνταλλαγμάτων. Τὸ 1667 κατεστράφη ὑπὸ σεισμοῦ ἡ Ραγοῦσα, ἀφοῦ δὲ παρήκμασε καὶ τὸ ἐμπόριόν της, διεκόπη καὶ ἡ λογοτεχνία της! Τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα ἐγεννήθη ἐν Ραγούσῃ ἀκόμη εἰς μέγας ἀνὴρ τοῦ πνεύματος, ὁ ἀστρονόμος **Μπόσκοβιτς**. Ραγουσαῖος εἶναι καὶ ὁ ἱστορικὸς καὶ Βυζαντινολόγος Ἀντώνιος Bandourι τοῦ 18ου αἰῶνος. Τὰ ἔργα τῶν Ραγουσαίων λογοτεχνῶν περιουτέλεξε μετὰ θερμῆς στοργῆς ἡ Κροατικὴ Ἀκαδημία τοῦ Zagreb (Agram) καὶ ἔξεδωκεν εἰς δεκάδας τόμων.

Σλοβενικὴ λογοτεχνία.—Εἶναι περίεργον ὅτι οἱ Σλοβένοι, ἂν καὶ μὴ ὑποστάντες τὴν τουρκικὴν τυραννίαν, ἂν καὶ εὐρισκόμενοι πάντοτε εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν Δύσιν, ἐβράδυναν νὰ δημιουργήσουσαν ἀνωτέραν πνευματικὴν ζωὴν. Κατ' ἀρχὰς ἔγραψαν οἱ Σλοβένοι λατινικὰ καὶ εὐρίσκοντο ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τοῦ καθολικοῦ κλήρου. Ἄν καὶ ἡ θρησκευ-

τικὴ μεταρρύθμισις ἤτο ἔργον τῶν Γερμανῶν, οἱ ὅποιοι διηύθυνον πάντοτε τοὺς Σλοβένους, ἐν τῇ χώρᾳ τούτων ἐλάχιστα ἠδυνήθη νὰ ῥιζώσῃ. Ὁ καθολικὸς κληρὸς ἀπέμεινε νικητὴς. Μόνον εἰς τὴν Κραγιόλην ἐπέτυχεν ἡ μεταρρύθμισις περισσότερον.

Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ 16ου αἰῶνος ἤρχισαν καὶ οἱ Σλοβένοι νὰ γράφουν τὴν σύγχρονον γλῶσσάν των, ἔκτοτε δὲ χρονολογεῖται καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς Σλοβενικῆς φιλολογίας, ἀσημάντου κατ' ἀρχὰς. Μόλις κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα κατέστη ἀξία λόγου. Ὁ πρῶτος γνωστότερος ποιητὴς εἶναι ὁ Valentin *Vodnik* (1758—1819), ὁ δὲ μέγιστος τῶν Σλοβένων, ὡς λυρικός δὲ καὶ ὄλων τῶν Νοτιοσλάβων ὁ Φραγκίσκος **Πρέσερεν** (1800—1849). Τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῶν Σλοβένων ὑπεστήριξε πολὺ ὁ βαρῶνος von *Zois* δι' ἐκδόσεως ἔργων ἐπιστημονικῶν καὶ λογοτεχνικῶν. Γνωστὸς ἐπιστήμων εἶναι ὁ σλαβολόγος *Kopitar* († 1844), ὅστις παρεκίνησε τὸν Κάρατζιτς νὰ συλλέξῃ τὰ σερβικὰ δημῶδη ἄσματα, τὰς παραδόσεις, τὰ ἔθιμα καὶ νὰ ἀνυψώσῃ τὴν σύγχρονον δημοτικὴν γλῶσσαν τῶν Σέρβων εἰς τὴν λογοτεχνίαν. Μετὰ τὴν ἔνωσιν τῶν Νοτιοσλάβων ἰδρύθη καὶ πανεπιστήμιον εἰς τὴν Laibach (Lioubliana) τῆς Σλοβενίας. Μεγάλῃ ἐπίσης κίνησις ἔγινεν ἐν Σλοβενίᾳ εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους πρὸς μόρφωσιν τοῦ λαοῦ δι' ἐκδόσεως λαϊκῶν βιβλίων, ἰδρύσεως λαϊκῶν βιβλιοθηκῶν κλπ.

Κροατικὴ λογοτεχνία καὶ λοιπὴ πνευματικὴ ἐργασία.—Ἡ Κροατικὴ λογοτεχνία χρονολογεῖται κυρίως ἀπὸ τοῦ δεκάτου ὄγδου αἰῶνος. Σημαντικοὺς ὅμως ἢ μεγάλους ἀντιπροσώπους ἐδημιούργησε μόνον κατὰ τὸν δέκατον ἑνατον. Ὁ

Ματσουράνιτς (1813—1890) ἔγραψε τὸ ἔπος, *ὁ θάνατος τοῦ Σμαΐλ-Άγᾶ*, ἔνθα εἰκονίζονται ἐπεισόδια τῶν ἀγῶνων τῶν Σλάβων κατὰ τῶν Τούρκων. Ὁ μέγιστος τῶν Κροατῶν ποιητῶν εἶναι ὁ βαθυστόχαστος Πέτρος **Πρεράδοβιτς** (1818—1872), τῶν δὲ νεωτέρων γνωσιότερος ὁ **Κρανίτσεβιτς**.

Μέγα ἔργον ἐπετέλεσαν οἱ Κροάται ὄχι μόνον εἰς τὴν λογοτεχνίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ λαοῦ δι' ἐκδόσεως λαϊκῶν βιβλίων καὶ ἰδρύσεως λαϊκῶν βιβλιοθηκῶν. Τὴν ᾠθησιν εἰς τὴν κίνησιν ταύτην ἔδωκε μέγας ἀνὴρ, ὁ Μαικήνας τῶν Κροατῶν καὶ Σλαβόνων, ὁ ἐπίσκοπος Ἰωσήφ Strossmayer (1815—1905). Οὗτος κατήγετο ἀπὸ οἰκογένειαν Γερμανικὴν ἐκσλαβισθεῖσαν, ἀλλ' ἠγάπησε θερμῶς τὴν νέαν του πατρίδα καὶ ἠγωνίσθη μὲ ὄλας του τὰς δυνάμεις ὑπὲρ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως ὄλων τῶν Νοτιοσλάβων καὶ ὑπὲρ τῆς παρασκευῆς τῆς ἐνώσεως αὐτῶν. Ὁ Strossmayer ἐξώδυσεν ἑξ ἰδίων εἰς ἴδρυσιν βιβλιοθήκης καὶ πινακοθήκης εἰς Zagreb (Agram) τῆς Κροατίας, εἰς ἐκδοσιν λαϊκῶν καὶ ἐπιστημονικῶν βιβλίων, εἰς ἴδρυσιν εταιρειῶν πρὸς διάδοσιν λαϊκῶν βιβλίων. Συντέλεσε πολὺ εἰς τὴν ἴδρυσιν τῆς Ἀκαδημίας (1867) καὶ τοῦ Πανεπιστημίου (1874) τοῦ Zagreb. Ἡ Ἀκαδημία τοῦ Zagreb ἐπετέλεσε μέγα ἔργον μέχρι τοῦδε, ὅσον ὀλίγα ἀλλοὶ Ἀκαδημαῖοι, διότι ἐξέδωκε ὄλους σχεδὸν τοὺς παλαιότερους Νοτιοσλάβους λογοτέχνας, Ραγουσαίους κλπ., ἐμελέτησε τὴν ἱστορίαν τῆς χώρας, τὰ ἔθιμα, τὴν γλῶσσαν, ἤρχισε τὴν παρασκευὴν καὶ ἐκδοσιν μεγάλου λεξικοῦ τῆς συγχρόνου Νοτιοσλαβικῆς γλώσσης. Σήμερον ἡ Ἀκαδημία ἔχει περι-

ουσίαν ὑπὲρ τὰ 2.000.000 φρ. δωρεὰς κατὰ τὸ πλεῖστον Σλάβων πατριωτῶν καὶ ἐτήσιον προϋπολογισμόν 150.000 φρ. Ἡ Ἑλλάς δυστυχῶς δὲν εὗρηκεν ἀκόμη τὸν ἰδικόν της Strossmayer! Ὁ,τι τὸ Κράτος ἢ πλούσιοι καὶ λόγοιοι Ἑλληγες ἔκαμαν ὑπὲρ τῆς ἐπιστήμης καθόλου τῆς ἑλληνικῆς εἶναι πολὺ κατώτερον τοῦ ἔργου τοῦ Strossmayer καὶ τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Zagreb!

Ἡ νεωτέρα Σερβικὴ λογοτεχνία.— Δύο λόγοιοι εἶχον μεγάλην ἐπίδρασιν εἰς τὴν νεωτέραν πνευματικὴν ζωὴν τῆς Σερβίας, ὁ Δοσίθεος **Ὁβράδοβιτς** (1742-1811) καὶ ὁ Βοῦκ **Κάρατζιτς** (1787 - 1864). Ὁ Ὁβράδοβιτς ἐγεννήθη εἰς τὸ Βανάτον, ἐταξείδευσε πολὺ εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας (Ἄθων, Πάτριον, Σμύρνην, Χίον, Ἱεροσόλυμα), ὅπου ἔμαθε καλῶς τὴν ἑλληνικὴν καὶ ἠγάπησε τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Ὁβράδοβιτς καὶ ὁ Κάρατζιτς ἔγραψαν καὶ ἐπέβαλαν τὴν δημοτικὴν Σερβικὴν γλῶσσαν εἰς τὴν λογοτεχνίαν καὶ τὸν γραπτὸν λόγον καθόλου· ὁ πρῶτος ὑπῆρξε καὶ μεταρρυθμιστὴς παιδαγωγός· ὁ δεῦτερος ἠπλοποίησε καὶ τὴν Σερβικὴν ὀρθογραφίαν καὶ τὴν κατέστησε σχεδὸν φωνητικὴν. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Κάρατζιτς ὑπῆρξε μεγάλη διότι συνέλεξεν ἄσματα, παραδόσεις, ἔθιμα τοῦ λαοῦ καὶ ἔδειξεν οὕτω καὶ τὴν ἀξίαν αὐτῶν καὶ τὸν δρόμον, τὸν ὁποῖον ἔπρεπεν ἡ λογοτεχνία νὰ ἀκολουθήσῃ.

Ἐγραψεν ἀκόμη γραμματικὴν καὶ λεξικὸν τῆς δημοτικῆς γλώσσης τῶν Σέρβων. Ἡ ἐπαναστατικὴ ἐργασία τοῦ Κάρατζιτς ἐπροκάλεσεν ἀντίδρασιν καὶ εἰρωνείας κατ' ἀρχὰς ἐν Σερβίᾳ, ἡ δὲ ὀρθογραφία του ἀπηγορεύθη. Εὐτυχῶς τὸν ῥηξικέλευθον ἄνδρα ὑπεστήριξαν ἠθικῶς οἱ λόγοιοι

τῶν Σλοβένων καὶ Κροατῶν, οὕτω δ' ἐνισχύθη καὶ ἐξηκολούθησε τὸ ἔργον του. Ἀπὸ τοῦ 1868 ἡ φωνητικὴ ὀρθογραφία τοῦ Κάρατζιτς ἔμεινεν ἐλευθέρᾳ καὶ ἐπεβλήθη ἔπειτα.

Τὸν δρόμον τοῦ Κάρατζιτς ἠκολούθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἔπειτα οἱ λογοτέχναι τοσοῦτω μᾶλλον, καθ' ὅσον ἡ παλαιότερα, ἡ μεσαιωνικὴ σερβικὴ φιλολογία δὲν εἶχε μεγάλην ἀξίαν καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ βαρύνῃ καὶ νὰ ἐπηρεάξῃ τὴν νεωτέραν. Σειρὰ Σέρβων ποιητῶν καὶ πεζογράφων ἀνεφάνη, ἐκ τῶν ὁποίων ὀνομαστότερος καὶ ἀγαπητότερος ἐν Σερβίᾳ εἶναι ὁ Ἰβάν **Γιοβάνοβιτς** (1833-1904). Πλὴν τῆς ποιήσεως καὶ πεζογραφίας ἀνεπτύχθη μεγάλως καὶ ἡ κριτικὴ ἐν Σερβίᾳ κατὰ τὸ δευτέρον ἡμῖσι τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος.

Εἶναι λυπηρὸν ὅτι δὲν εἶναι γνωστὴ παρ' ἡμῖν εὐρύτερα καὶ καλύτερα καὶ ἡ δημοτικὴ σερβικὴ ποίησις καὶ ἡ νεωτέρα τῶν ἀνωτέρω ποιητῶν. Ὀλίγα ποιήματα καὶ διηγήματα σερβικὰ μετεφράσθησαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν. Οἱ Σέρβοι παρηκολούθησαν καλύτερα τὰ καθ' ἡμᾶς καὶ διὰ μεταφράσεων ἐγνώρισαν καὶ τὴν ἱστορίαν μας καὶ τὴν λογοτεχνίαν μας ὁπωσδήποτε. Τελευταῖον καὶ παρ' ἡμῖν ὁ κ. Κ. Πασαγιάννης μετέφρασε τινὰ σερβικὰ ποιήματα, ἐκ τῶν ὁποίων παραθέτομεν ἐνταῦθα ἐν, τοῦ ποιητοῦ **Ράσιτς**, τὸ ὁποῖον ἐδημοσίευσεν ὡς νοσταλγὸς πρόσφυξ ἐν Κερκύρᾳ τὸ 1916.

Πατρίδα!

Ἀπὸ μακρείᾳ σ' τοῖς ἄχαρς τῆς ξενιτειᾶς τοῖς στρατές,
ἡ πονεμένη μου ψυχὴ σὲ σὲ γόργοπετᾶ,
στά πονεμένα σου βουνά, στά κρούσταλλα ποτάμια,
σ' τοῖς κρεμαστὲς νεροσουρμές, σὲ δάση ὄνειρευτά!

ὦ! τ' ὄνομά σου τὸ γλυκὸ πόσο μᾶς καίει τὰ χεῖλη,
πατρίδα μου ἡ λαχτάρα σου μᾶς ἐγινε καημὸς,
μακρυνά σου νὰ παραδέρνομε ἴστῃς ξενιτιᾶς τοῖς στρατές,
μᾶς φέρνει πιεὶ κοντά σου τοῦ πόθου ὁ σπύραγμός.

Σὲ σέ, ποῦ ὅλα τ' ἀφήσαμε, τοῖς πρώτοις τοῖς χαρὲς μας,
τοὺς πόνους μᾶς, τοὺς πρώτους στεναγμούς,
λύπες, ἀγάπες, ὄνειρα, πρόσωπα λατρεμένα,
τόσους κρυφούς μας πόθους, ὄσους καὶ χωρισμούς!

Ἡ ξενιτιά, τὸ διάστημα, βουνὰ ἄγνωρα καὶ κάμποι,
ἡ πελαγήσια ἡ καταχινά, τὰ σύγνεφα, τὰ θάμνη,
ποτέ δὲ θὰ τῆ σβύσουνε ἴσ τὰ μάτια τῆς ψυχῆς μου,
τὴν ἅγια τὴν εἰκόνα σου πατρίδα μου χρυσοῦ.

Νὰ τὰ ψηλά μας τὰ βουνὰ καὶ νὰ ὁ δικὸς μας ἥλιος!
πῶς λάμπει, πῶς ξεσταίνει τὴν κρῦα μας τὴν καρδιά!
τὰ δάση μας, οἱ χλωρασιές, τὸ φειδωτὸ ποτάμι,
νὰ οἱ ἄσπρες κατοικίες μας, τὰ δόλια μας χωριά.

Στ' ἀπομεινάρια τῆς φωτιᾶς (ς), στοῖς στέγες μας ἀπάνω,
νὰ τ' ἄσπρα περιστέρια μας παίζουσι ἐρωτικά·
στὴν καμερούλα τὸ μαρὸ λησμονημένο κλαίει,
καὶ στὸ κατώφλι τὰ παιδάκια μᾶς τὰ λατρευτά.

Χρυσοσφυγγίζει στην αὐλή τὰ μάτια δακρυσιμένα
παράξια μας νοικοκυρά, Σερβίδα ἢ ποθεινή,
πού ὄσο κι' ἂν ἐξεχείλισε κι' ὄσο ἂν τὴν πνίγη πόνος,
κόμπο δένει τῇ θλίψι της μ' ἀντρίκια ὑπομονή,

Πατρίδα μου χιλιάκριβη, πατρίδα ἀγασπημένη,
ποτέ μας δὲν κρυφτήκαμε, μὰ ἔτσι ἤθελε ὁ καιρός.
Ἀνάποδα κι' ἀντίλαχα μᾶς τᾶφερε ὄλα ἡ Μοῖρα,
νά σε καταπατήση ὁ μισητὸς ἐχθρός.

Φτάνει πιά, παραδέρνουμε ἄρκετὰ σὲ ξένες χώρες,
σὲ θάλασσες ἀτόμακρες καὶ περιγιάλια ξένα,
πολλὰ εἶδανε τὰ μάτια μου, θαμᾶσματα κι' ἀνθρώπους,
μὰ ἡ ξενιτιά εἶναι ξενιτιά καὶ ὁ πόθος μας σὲ σένα!

Λαὸς μᾶς εὐεργέτησε εὐγενικὸς καὶ ξένος,
μὰ ἐμεῖς πάντα γλυκύτερα ποθοῦμε ὅ,τι δικό!
Ἄχ! πόσο εἶναι γλυκύτερη ἡ ἀγούλας τὴν πατρίδα,
καὶ ἡ ξερὴ κόρα τοῦ ψωμιοῦ σὲ σπῖτι πατριζό!

Στὰ χεῖλη πάντα ἡ προσευχή, τὰ μάτια βουρλωμένα,
κι' ἂν κάπου ἐτραγουδήσαμε, μ' ἀπ' τὴν καρδιά ποτέ!
Καιρὸς τώρα πατρίδα μου, ν' ἀνοιξῆς τὴν ἀγκάλη,
νά μᾶς δεχτῆς! Νίκη μ' ἐμᾶς, δίκαιε θεέ, Χριστέ!

Εἶναι τόσον χαρακτηριστικὸν τὸ ποίημα τοῦ εὐγενοῦς
τέκνου τῆς Σερβίας! Τὴν πατρίδα τὴν αἰσθάνονται καλύ-
τερα ὅσοι τὴν ἔχασαν καὶ τὴν λησιμονοῦν εὐκολώτερον ὅσοι
δὲν τὴν ἐστερήθησαν ποτέ!

Ἐκ τῶν Σέρβων διηγηματογράφων γνωστότερος ἐν
Ἑλλάδι εἶναι ὁ Λάζαρος *Δαζάρεβιτς*, τοῦ ὁποίου ὠραῖα
διηγήματα μετέφρασεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὁ ἄλλοτε ἐν Ἀθή-

ναις ἑλληνομαθῆς πρέσβυς Βλάδαν Γεώργεβιτς. Ἐπίσης
γνωστὸς καὶ λίαν ἀγαπητὸς ἐν Ἀθήναις εἶναι ὁ λυρικὸς
ποιητῆς Ἴβάν *Ντοῦσιτς* γραμματεὺς τῆς Σερβικῆς πρεσβείας,
τοῦ ὁποίου καταχωρίζομεν κατωτέρω ἐν πεζογράφημα (ἐκ
τῆς «Νέας Ἑλλάδος» 28 Σεπτ. 1917).

Ὁ ἄντρας

Καθισμένη στὸ βᾶθρο της ἡ μπρούτζινη μάνα, δίνει
στὸ παιδί της τὸ βαρὺ καὶ μαῦρο βυζί. Νοιώθεις πῶς τὸ
σιδερένιο γάλα μπαίνει στὸ κορμὶ τοῦ μετάλλινου παιδιοῦ
καὶ πῶς πετάγεται γλήγορα τ' ἀγόρι καὶ μεγαλώνει δυνατά.

Τί παράξενο μωρὸ ποῦν' ὁ γυιὸς αὐτῆς τῆς μπρούτζινης
μάνας. Πόση μεγαλόπρεπη δύναμη θὰ δείξει αὐτὸ τὸ παιδί
σὰ φύγει ἀπὸ τὰ χέρια τῆς μάνας του κ' ἐρθεῖ μέσ' στοὺς
ἀνθρώπους. Ἡ σιδερένια του καρδιά σὰν ἀγγίζει τὸν ἀν-
θρώπινο πόνο, θ' ἀκουστῆ σὰν τὰ σπαθιά στὴ μανιασμένη
ἀμάχη. Καὶ ὁ δρόμος ποῦ θὰ περνάει ὁ νικητῆς αὐτὸς
θ' ἂνε στολισμένος ἀπὸ ψυχῆς ταπεινῆς ποὺ ἤρθαν νὰ ὑμνή-
σουν τὸ διάβα τοῦ γίγαντα τοῦ φοβεροῦ.

Μιὰ μέρα πραγματικὰ τὸ παιδί γίνηκε ἄντρας. Στοις
φλέβες του ἔβραζ' ἀνήσυχο τὸ μετάλλινον αἷμα. Ὅλ' οἱ ἀν-
θρώπινοι πόνοι σπάζανε τιποτένια στὸ στήθος του. Θριαμ-
βευτῆς καὶ περήφανος ὀρθονώταν ὁ γίγαντας ἀνάμεσα στοὺς
λαούς. Οἱ ἄνδρες τὸν φοβόντανε γιατί ἦταν ἀνίκητος, καὶ
οἱ γυναῖκες τὸν ἐρωτεύονταν γιατί ἦταν σκληρός.

Αὐτὸς ὁ μοναδικὸς ἄνδρας, ποὺ δὲ γνώρισε τὸν ἀνθρώ-

πινο πόνο, πέθανε ἀπὸ μιᾶ πληγῆ ἢ ἀντρίκεια του ψυχῆ ἀδιάκοπα τὸν βάραινε μὲ σκληρὰς ἀμφιβολίας ποῦ σκίζουν τὴν καρδιά του. Συλλογισμοί, ἴδιοι μὲ ὀχιές ἀκράτητες, ἀφήνουνε στὸ διάβα τους φαρμάκι στὴ ψυχῆ του, τοῦ ἤρωα ἢ ψυχῆ ἐκμηδένιζε τὸν ἄντρα, τὸν ἀνίκητο ἀνάμεσα ἔτοὺς θνητούς. Τρομερὸς γιὰ τοὺς ἄλλους, εὑρισκε πῶς μπροστὰ ἴστον ἑαυτὸν του ἦταν τιποτένιος.

Καὶ τότες μόνο κατάλαβε ὁ γίγαντας αὐτὸς πόσο τρομερὸ εἶναι νὰ μὴ μοιάζει κανεὶς τοὺς ἄλλους, κι' ὅμως νᾶν ἓνας ἄνθρωπος καὶ αὐτὸς μονάχα.

Ἐκτὸς τῆς κυρίως Σερβίας ἤκμασεν ὁ μέγιστος Σέρβος ποιητής, ὁ μητροπολίτης καὶ ἡγεμὼν τοῦ Μαυροβουνίου Πέτρος **Πέτροβιτς Νιεγκὸς** (1813—1851). Ὅπως ὁ Μιχαήλ Ὀβρένοβιτς ἔπειτα εἰς τὴν Σερβίαν, ἠγωνίσθη καὶ ὁ Πέτροβιτς εἰς τὸ Μαυροβούνιον ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως τῶν Σέρβων καὶ Βοσνίων, ὅπως καὶ ὑπὲρ τῆς πνευματικῆς ἐξυψώσεως τοῦ λαοῦ του. Εἰς τὴν Βοσνίαν ἔγραψαν σερβιστὶ καὶ οὐκ ὀλίγοι Μωαμεθανοὶ Βόσνιοι ποιηταί!

Ἡ Νοτιοσλαβικὴ λοιπὸν λογοτεχνία ἐπετέλεσε μέγα ἔργον κατὰ τὸν δέκατον ὄγδοον καὶ πρὸ πάντων τὸν δέκατον ἔνατον αἰῶνα, ἀφοῦ μετεχειρίσθη τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ, διὰ τῆς ὁποίας πάντοτε τὰ αἰσθήματα, καὶ ταῦτα πρὸ πάντων ἀναλύει ἡ λογοτεχνία, ἐκφράζονται ζωηρότερον καὶ χρωματίζονται καλύτερον. Ἐπειδὴ δ' ἡ λογοτεχνία αὕτη τὸν βίον πρὸ πάντων τὸν νοτιοσλαβικὸν ἀναλύει καὶ χρωματίζει, κατήντησεν ἰδιόρρυθμος καὶ ἐθνικὴ. Ἡ ἔνωσις ὄλων τῶν Νοτιοσλάβων μὲ πνευματικὰ κέντρα τὸ Βελιγράδιον, τὸ

Zagreb, τὴν Lioubljana καὶ τὸ Σεράγεβον καὶ τὸ Novisad θὰ δώσῃ νέαν ὄθησιν εἰς τὴν εὐρισκομένην εἰς τόσον καλὸν δρόμον λογοτεχνίαν. Ἡ μεσαιωνικὴ σερβικὴ λογοτεχνία, οὔτε ἴσως ἡ παλαιότερα Ραγουσαία, δὲν θὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τὴν νέαν, ἀλλ' οἱ μεγαλύτεροι τῶν νέων ποιητῶν, ὁ Πρέσερεν, ὁ Πρεράδοβιτς, ὁ Νιεγκὸς, ὁ Γιόβάνοβιτς καὶ πρὸ πάντων ἡ γνῶσις τοῦ βίου τοῦ ἐθνικοῦ καὶ ἡ ἀγάπη πρὸς αὐτόν.

Τέχνη. — Ἐθνικὸν ἰδιαίτερον χαρακτῆρα λαμβάνει ἡ σερβικὴ μουσικὴ καὶ ἡ σερβικὴ ζωγραφικὴ. Οἱ καλύτεροι Σέρβοι μουσικοὶ δὲν μιμοῦνται ἀπλῶς τοὺς ξένους, ἀλλὰ προσπαθοῦν στηριζόμενοι εἰς τὰς λαϊκὰς μελωδίας νὰ δώσουν ἰδιαίτερόν τινα σερβικὸν χαρακτῆρα εἰς τὴν μουσικὴν των. Γνωστότεροι μουσικοὶ εἶναι ὁ Yenko, ὁ Mogranatz, ὁ Marinkovitch. Οἱ Σέρβοι καθόλου ἀγαποῦν τὸ τραγοῦδι καὶ σχηματίζουν καὶ εἰς τὰς μικρὰς πόλεις ὄδικους ὀμίλους. Ἐπίσης οἱ ζωγράφοι καὶ οἱ γλύπται προσπαθοῦν νὰ δημιουργήσουν σερβικὴν τέχνην, καὶ τοῦτο ἂν δὲν κατορθώθῃ ἀκόμη, θὰ φέρῃ πάντως καλὰ ἀποτελέσματα. Γνωστότεροι Σέρβοι ζωγράφοι εἶναι ὁ Mechtrovitch καὶ ὁ Yovanovitch.

Ἐπιστήμη. — Εἰς τὴν Σερβίαν μεγάλη ὑπῆρξεν ἡ πρόοδος καὶ εἰς τὰς ἐπιστήμας κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Τὸ Πανεπιστήμιον ἀνεπτύχθη βαθμηδόν, ὅπως καὶ τὸ Κράτος τὸ Σερβικόν· τὸ 1838 ἰδρύθη ὡς ἀνώτερον σχολεῖον φιλολογικῶν μαθημάτων, ὡς «Λύκειον» βαθμηδόν προσετίθεντο διάφοροι σχολαί, τὸ δὲ 1905 συνεπληρώθη εἰς Πανεπιστήμιον.

Τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Βελιγραδίου εἶχε τὸ 1900 φοι-

τητὰς 415, τὸ 1910 904 καὶ τὸ 1920 7,250! Πλουσία βιβλιοθήκη, ἀστεροσκοπεῖον, βοτανικὸς κήπος, ἐθνολογικὸν μουσεῖον, γεωγραφικὸν ἴνστιτουττον, ἀρχεῖα τοῦ Κράτους βοηθοῦν τοὺς ἐπιστημονικοὺς σκοποὺς τοῦ Πανεπιστημίου. Εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Βελιγραδίου (καὶ τῆς Λιούμπλιανας) προσετέθη Ἱατρικὴ σχολὴ μόλις κατὰ τὸ 1919. Τὸ *Πολυτεχνεῖον* ἀποτελεῖ ἰδιαιτέραν Πανεπιστημιακὴν σχολὴν ἐν Βελιγραδίῳ ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν, εἰς δὲ τὴν Zagreb καὶ τὴν Λιούμπλιαναν ἀπὸ τοῦ 1919. Πρὸ τῆς συμπληρώσεως τοῦ Πανεπιστημίου ἰδρύθη εἰς τὴν Σερβίαν ἡ Ἀκαδημία τὸ 1886 πρὸς μελέτην τῆς ἱστορίας, τῆς γλώσσης, τῆς φυσικῆς καταστάσεως τῆς χώρας. Ἡ Σερβικὴ Ἀκαδημία ἐκδίδει σοβαρώτατα περιοδικὰ καὶ ἀνέλαβε διαφόρους ἐπιστημονικὰς ἐργασίας ἐν τῇ χώρῳ, κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς ἀδελφῆς τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Zagreb. Σέρβοι πολιτικοὶ διακεκριμένοι, ὅπως ὁ Στογιάν *Νοβάκοβιτς*, ὑπεστήριξαν ἐνθέρμως τὸ ἔργον τῆς Σερβικῆς Ἀκαδημίας καὶ ἐπλούτισαν αὐτὴν μὲ βιβλιοθήκην καὶ ἐπιστημονικὰς συλλογὰς. Ἡ ἐπίδρασις τῆς Ἀκαδημίας εἶναι ἐπαισθητὴ ἐν τῇ χώρῳ· ἡ ἐπιστήμη καλλιιεργεῖ τὴν ἀλήθειαν καὶ πατάσσει τὴν ἀγνορίαν, διὰ τοῦτο ὅπου αἱ ἐπιστημονικαὶ ἐργασίαι περιθάλπονται, ἀσκοῦν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν εἰς τὸ Κράτος, διότι πλὴν ἄλλων καθιστοῦν καὶ τοὺς λειτουργοὺς τούτου ἐπιστημονικωτέρους, ὅπως καθιστοῦν τοὺς ἐπιστήμονας ὀλιγώτερον στασίμους. Εἰς ὅλην τὴν Νοτιοσλαβίαν ἐδημιούργησαν αἱ δύο Ἀκαδημίαι, τοῦ Zagreb καὶ τοῦ Βελιγραδίου πρωτότυπον ἐπιστημονικὴν κίνησιν ἀναφερομένην εἰς τὴν μελέτην τῆς χώρας καὶ τῆς ἱστορίας τῆς. Ὁ *Τοβίγιτς* (Cvijitch) κα-

θηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βελιγραδίου ἐμελέτησεν ὡς γεωγράφος καὶ ἐθνολόγος τὰς σερβικὰς χώρας καὶ ἐμόρφωσε πολλοὺς ἐπιστήμονας εἰς τὸν κλάδον τούτον· ὁ Bogisitch ἐμελέτησε τὰ ἔθιμα καὶ νόμιμα τοῦ λαοῦ τῆς Σερβίας διὰ νὰ χρησιμεύουν εἰς τὴν σερβικὴν νομοθεσίαν. Τὰ μέχρι τοῦδε γενόμενα δεικνύουν ὅτι μετὰ τὴν ἔνωσιν τῶν Νοτιοσλάβων θὰ ἐπακολουθήσῃ καὶ μεγάλη πνευματικὴ ἀκμὴ δύο Ἀκαδημίαι καὶ τρεῖς Πανεπιστήμια τοῦ Βελιγραδίου, τοῦ Zagreb καὶ τῆς Lioubljana, πρὸς τούτοις, τὸ Μουσεῖον τοῦ Σεραγέβου (ἐπιστημονικὸν ἴδρυμα τῶν Αὐστριακῶν μὲ βιβλιοθήκην, συλλογὰς κλπ.), διάφοροι νομικαὶ καὶ ἄλλαι ἀνώτεραι σχολαὶ θὰ γεννήσουν τὴν ἀμίλλαν μεταξὺ τῶν νέων ἐπιστημόνων καὶ θὰ ἱκανοποιῦν ἡθικῶς πάντα φιλότιμον ἐπιστήμονα. Ἄς ἐλπίσωμεν ὅτι καὶ εἰς τὴν πατρίδα μας θὰ δημιουργηθῇ ταχέως εὐνοϊκὸν ἐπιστημονικὸν περιβάλλον, ἀντάξιον τοῦ παρελθόντος τῆς χώρας καὶ τῆς φιλοτιμίας τῶν Ἑλλήνων.

Εἰς τὴν Σερβίαν ὄχι μόνον ἡ ἐπιστήμη μέχρι τοῦδε ἐκαλλιεργήθη, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκλαίκευσις αὐτῆς ἐπεδιώχθη, ἡ μόρφωσις τοῦ λαοῦ. Ἐπιμελεία ἐπιμόνω τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας ἰδρύθησαν ἀναγνωστήρια καὶ λαϊκαὶ βιβλιοθήκαι, ἡ δὲ «Ἐταιρεία τοῦ Ἁγίου Σάββα» ἐπεδιώξε τὴν μόρφωσιν τοῦ λαοῦ δι' ἐκδόσεως λαϊκῶν μορφωτικῶν βιβλίων. Λαϊκὰ βιβλία ἐξέδωκε καὶ ἡ Κυβέρνησις π. χ. διὰ διαγωνισμοῦ βιβλίον ὑγιεινῆς διὰ τοὺς χωρικοὺς!

Σχολεῖα ἐν Σερβίᾳ.—Διὰ νὰ δευχθῇ καλύτερα ὅτι ἡ Σερβία ἐπέτελεσε πολλὰ εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν, πρέπει νὰ ἐπισκοπήσωμεν τὴν σχολικὴν κίνησιν τοῦ δεκάτου ἐνάτου

αἰῶνος. Ἐπὶ Τουρκοκρατίας μόνον εἰς τὰ μοναστήρια ὑπῆρχον ὀλίγα σχολεῖα στοιχειωδεστάτης μορφώσεως· ἀνωτέραν μόρφωσιν ἐλάμβανον ὅσοι ἐξήρχοντο ἐκ Σερβίας καὶ μετέβαινον εἰς τοὺς σλαβικὰς χώρας τῆς Αὐστρίας. Τὴν πνευματικὴν κατάστασιν χαρακτηρίζει τὸ γεγονός ὅτι καὶ οἱ δύο ἀρχηγοὶ τῶν σερβικῶν ἰθαγενῶν δυναστειῶν καὶ ἀπελευθερωταὶ συγχρόνως τῆς Σερβίας, ὁ Γεώργιος Πέτροβιτς καὶ ὁ Μίλος Ὀρένοβιτς ἦσαν ἀγράμματοι !

Τὴν πρώτην σχολικὴν κίνησιν διηύθυνε κατὰ τὰ πρῶτα ἐπαναστατικὰ ἔτη ὁ ἀνωτέρω σημειωθείς ὀνομαστὸς λόγιος Δοσίθεος Ὁβράδοβιτς (1811). Τὸ 1820 ὑπῆρχον εἴκοσι δημοτικὰ σχολεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐδίδασκον διδάσκαλοι ἐξ Οὐγγαρίας. Οἱ ἐξῆς ἀριθμοὶ εἶναι χαρακτηριστικοὶ τῆς προόδου: Τὸ 1836 ὑπῆρχον ἐπὶ 744,000 κατοίκων τῆς Σερβίας 62 δημοτ. σχολεῖα μὲ 2511 μαθητὰς καὶ μαθητρίδας· τὸ 1854 ἐπὶ 998,000 κατοίκων 319 σχολεῖα μὲ 9566 μαθητὰς καὶ μαθητρίδας· τὸ 1874 ἐπὶ 1,352,000 517 σχολεῖα μὲ 23,280 μαθητὰς· τὸ 1890 ἐπὶ 2,172,000 κατοίκων τῆς αὐξηθείσης Σερβίας 688 σχολεῖα μὲ 58,917 μαθητὰς καὶ μαθητρίδας· τὸ 1898 938 σχολεῖα ἀρρένων μὲ 81000 μαθητὰς καὶ 154 σχολεῖα θηλέων μὲ 17000 μαθητρίδας. Τὸ 1914 ἀνῆρχοντο τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ἀμφοτέρων τῶν φύλων εἰς 2,070 μὲ 220000 μαθητὰς καὶ μαθητρίδας.

Οἱ ἀριθμοὶ δεικνύουσιν ὅτι βραδέως ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἄλλας χώρας ἀνεπτύχθη ἡ δημοτικὴ παιδεία ἐν Σερβίᾳ· τὸ 1862 ἔλαβε σύνταξιν ὁ τελευταῖος ἀγράμματος δικαστὴς καὶ τὸ γεγονός τοῦτο εἶναι ἀρκετὰ χαρακτηριστικόν. Ἀργὰ πολὺ διεδόθη τὸ δημοτικὸν σχολεῖον

τῶν θηλέων καὶ εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν. Εἰς τὴν βραδείαν διάδοσιν τῶν σχολείων συνετέλεσε καὶ τὸ γεγονός ὅτι οἱ Σέρβοι δὲν μεταναστεύουσιν εὐκόλως, πρὸς τούτοις δὲ ἡ πτωχεία τῆς χώρας καὶ ἡ συγγενικὴ ἐστία. Τὴν πνευματικὴν κατάστασιν δεικνύει καὶ τὸ γεγονός ὅτι τὸ 1864 ὑπῆρχον ἐν Σερβίᾳ μόνις 360 ἐκκλησίαι καὶ 757 ἱερεῖς, ἐπομένως ἀπειρα χωρία δὲν εἶχον ἐκκλησίαν οὔτε ἱερέα!

Τὸ 1866 ἐπὶ 1,200,000 περίπου κατοίκων τῆς Σερβίας μόνις 51,000 ἐγνώριζαν γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν, ἦτοι μόνις 5 εἰς τοὺς ἑκατὸν ἐννοεῖται ὅτι εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν ἡ κατάστασις ἦτο πολὺ χειρότερα παρὰ εἰς τὰς πόλεις! Ἐκτοτε ἤρχισεν ἡ βελτίωσις. Ἡ μόρφωσις ὅμως τῆς γυναικὸς καθυστέρησε πολὺ· τὸ 1890 εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν μόνις μία γυνὴ εἰς τὰς 100 ἐγνώριζε γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν.

Τὸ διδακτικὸν προσωπικὸν κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη ἦτο πολὺ ἐλαττωματικόν, ἐφ' ὅσον δὲν προήρχετο ἐκ σλαβικῶν χωρῶν τῆς Αὐστρίας. Τὸ 1870 ἰδρύθη τὸ πρῶτον διδασκαλεῖον, τὸ ὁποῖον ἠκολούθησαν καὶ ἄλλα καὶ τοιοῦτοτρόπως ἐμορφώθησαν βαθμηδὸν νέοι διδάσκαλοι ἐνθουσιώδεις γνωρίζοντες τὸ ἔργον τῶν καὶ τὸν ὑψηλὸν προορισμὸν τῶν. Τὴν ὀργάνωσιν τῶν σχολείων, σύνταξιν προγραμμάτων, ὁδηγίων, κτλ. ἀνέλαβε μετὰ πολλῆς ἐπιτυχίας εἰδικὸν συμβούλιον εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῆς παιδείας τοῦ Βελιγραδίου Ὁ διδάσκαλος ἐν περιπτώσει καλῆς ἐργασίας ἀμείβεται ἐκτάκτως ὑπὸ τῆς πολιτείας.

Ἡ ἔλλειψις ἱατρικῆς σχολῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Βελιγραδίου ἦτο αἰτία τοῦ ὀλιγαριθμοῦ τῶν ἱατρῶν ἐν

Σερβία. Ἀναφέρομεν τοὺς ἑξῆς χαρακτηριστικούς ἀριθμούς. Κατὰ τὸν σερβοβουλγαρικὸν πόλεμον τοῦ 1885 ἀνέλαβε τὴν ἀνωτάτην ὑγειονομικὴν διεύθυνσιν τοῦ στρατοῦ ὁ ἔπειτα πρωθυπουργὸς Βλάδαυ **Γεώργεβιτς** (ἐκ Φούρκας τῆς Ἡπείρου!) οὗτος εὔρεν ἐν ὄλῳ τῷ σερβικῷ στρατῷ τότε μόνον 23 ἰατροὺς, 20 βοηθοὺς καὶ 11 φαρμακοποιούς! Εἰς ὄλην τὴν Σερβίαν ὑπῆρχον τότε 82 ἰατροὶ καὶ 38 φαρμακοποιοί! Οἱ κατηγοροῦντες τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν ὡς παρηγορηθῶν, διότι τοῦτο παρ' ὅλας τὰς ἐλλείψεις του ὑπῆρξε τὴν χώραν μεγάλως.

Περὶ τῶν λοιπῶν χωρῶν τῆς Νοτιοσλαβίας δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ὀμιλήσωμεν, διότι ὁπωσδήποτε ἠννοήθησαν ὑπὸ τῆς Αὐστρίας· ἡ πρόοδος ἐκεῖ ἠκολούθησε τὸ παράδειγμα τῆς λοιπῆς Εὐρώπης. Ὀλίγα μόνον ἰδιαίτερα σημεῖα ὡς ἔξαρθοῦν ἐνταῦθα. Εἰς τὸ Μαυροβούνιον, τὸ ὁποῖον πάντοτε ἔτυχεν αὐτονομίας τινὸς καὶ οὐδέποτε ἔγινε τελείως τουρκικόν, εἰσῆχθη ἡ τυπογραφία ἤδη τὸ 1493, ἐνῶ εἰς τὴν Βουλγαρίαν οὐδέποτε ἐπὶ Τουρκοκρατίας.

Εἰς τὰς ὀρθοδόξους σερβικὰς χώρας τῆς Αὐστρίας ἡ ἐκκλησία τοῦ Κάρλοβιτς ἐφρόντιζε βοηθουμένη ὑπὸ τῶν σερβικῶν κοινοτήτων νὰ ἰδρῦν μικρὰ σχολεῖα χάριν τῆς διδασκαλίας τῆς ὀρθοδόξου κατηχήσεως καὶ διὰ νὰ προφυλάξῃ τοὺς κατοίκους ἀπὸ τὴν Καθολικὴν προπαγάνδαν. Πατριῶται Σλάβοι διέθεσαν δεκάδας ἑκατομμυρίων ὑπὲρ τῶν ὀρθοδόξων τούτων σχολείων. Ἐταιρεῖαι φιλεκπαιδευτικαὶ κατ' ἀρχὰς τῶν ὀρθοδόξων Σέρβων, ἔπειτα τῶν Καθολικῶν καὶ τελευταῖον τῶν Μουσουλμάνων ἐφρόντιζον περὶ ἰδρύσεως σχολείων καὶ ἐκδόσεως καλῶν βιβλίων. Ἐξ ὅλων

τῶν σλαβικῶν χωρῶν ἡ τελευταῖον ἀποσπασθεῖσα ἀπὸ τοὺς Τούρκους Βοσνία εὐρίσκετο εἰς ἐλεεινὴν κατάστασιν ὑπὸ ἔποψιν σχολικὴν. Ἡ Αὐστριακὴ διοίκησις εὐηργέτησε τὴν χώραν δι' ἰδρύσεως πολλῶν σχολείων, ἀλλὰ παρὰ ταῦτα ὑπῆρχον ἀκόμη πρὸ δύο δεκαετηρίδων περίπου 90 % ἀγράμματοι ἐν Βοσνίᾳ.

Εἰς τὴν Δαλματίαν ὑπῆρχον αἱ περισσότεραι πρακτικαὶ σχολαί, γεωργικαί, ναυτικαί, ἐμπορικαί, ἐπαγγελματικαί, οἱ δὲ τρόφιμοι τούτων θὰ ἀποβοῦν ὠφελιμώτατοι εἰς τὸ νέον Κράτος τῶν Νοτιοσλάβων.

Λεπτομερεῖς σχολικαὶ στατιστικαὶ τῆς σημερινῆς Νοτιοσλαβίας δὲν ἔχουσιν ἀκόμη δημοσιευθῆ καθόσον γνωρίζω. Εὐτυχῶς διὰ τῆς φιλόφρονος μεσολαβήσεως τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βελιγραδίου κ. Ἀναστασίεβιτς ἔλαβον ἐπίσημον στατιστικὸν σημείωμα περὶ τῶν σημερινῶν σχολείων τῆς Νοτιοσλαβίας, ἐκ τούτου δὲ παραθέτω τοὺς ἑξῆς ἀριθμούς.

Τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Βελιγραδίου εἶχε τὸ 1920 7250 φοιτητάς, τὸ τοῦ Zagreb (Agram) 3249 καὶ τὸ τῆς Λιούμπλιανα (Ljubljana) 769. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος 1920 ὅλη ἡ Νοτιοσλαβία εἶχε 5974 δημοτικὰ σχολεῖα μὲ 800,000 μαθητάς. Ἐκ τούτων 53,980 ἀναλογοῦν εἰς τὴν Βοσνίαν καὶ Ἑρζεγοβίνην, 57,000 εἰς τὴν Δαλματίαν, 170,000 εἰς τὴν Σλοβενίαν, 220,000 εἰς τὴν Σερβίαν, 235,000 εἰς τὴν Κροατίαν-Σλαβονίαν, 20,000 εἰς τὸ Μαυροβούνιον καὶ 42,000 εἰς τὰς λοιπὰς ἐπαρχίας.

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ὑπῆρχον εἰς ὄλην τὴν Νοτιοσλαβίαν 134 γυμνάσια μὲ 55,480 μαθητάς. Ἐκ τούτων 12 ἀναλο-

γοῦν εἰς τὴν Βοσνίαν καὶ Ἑρζεγοβίην 13 εἰς τὴν Σλοβενίαν, 34 εἰς τὴν Κροατιαν-Σλαβονίαν, 50 εἰς τὴν Σερβίαν καὶ τὰ λοιπὰ εἰς τὰς ἄλλας μικροτέρας ἐπαρχίας. Καθὼς βλέπει ὁ ἀναγνώστης τὸ Γυμνάσιον δὲν ἰδρύεται ἀλλαχοῦ μεθ' ὅσης παρ' ἡμῖν εὐκολίας, διότι ἀποβλέπουν εἰς τὴν καλύτεραν συγκρότησιν αὐτοῦ, εἰς τὴν ποιοτικὴν μόρφωσιν ὄχι εἰς τὴν ποσοτικὴν παραγωγὴν καὶ τὴν παροχὴν τυπικοῦ γυμνασιακοῦ διπλώματος (1).

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Ἑλλάδα ὑπάρχει ἐν Νοτιοσλαβία πλῆθος ἐπαγγελματικῶν σχολείων (καὶ τῆς ταπητουργίας ἀκόμη) καθὼς καὶ γεωργικῶν. Μόνον ἐν Σερβίᾳ ὑπῆρχον τὸ 1922 92 σχολεῖα ἐπαγγελματικά, ἄλλα δὲ 83 δημοτικὰ σχολεῖα θηλέων ἐδίδασκον ῥαπτικήν, κέντημα κλπ. εἶναι δηλ. νεώτερα σχολεῖα ἐργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΙΣ

Οικονομικὰ τῆς Σερβίας.—Ὅταν ἠλευθερώθη ἡ Σερβία ἀπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγὸν ἦτο πτωχὴ χώρα, ὅπως ἡ Ἑλλάς. Οἱ Γενίτσαροι καὶ οἱ πασάδες εἶχον ληστεύσει τὴν χώραν. Ἐμπόριον καὶ βιομηχανία δὲν ὑπῆρχε καὶ οἱ κάτοικοι μόνις ἀπέζων ἐκ μικρᾶς κτηνοτροφίας καὶ γεωργίας.

(1) Νεωτέρα στατιστικὴ, τὴν ὁποίαν βλέπω τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἀναβιβάζει τὰ μὲν δημοτικὰ σχολεῖα ὅλης τῆς Νοτιοσλαβίας εἰς 6832, τὰ δὲ Γυμνάσια καὶ Λύκεια εἰς 166.

Κατὰ τοῦτο οἱ Σέρβοι ἦσαν εὐτυχέστεροι τῶν Ἑλλήνων, ὅτι κάτι εἶχον ὅλοι, ὀλίγα πρόβατα ἢ ὀλίγην γῆν ἢ μίαν καλύβην, ἐνῶ ἐν Ἑλλάδι ὁ μακρὸς πόλεμος κατέστρεψε τὰ σπίτια, τὰ ποιμνία, τὰ κτήματα καὶ μέγα πλῆθος τῶν κατοίκων τῆς χώρας ἦσαν μετὰ τὴν ἐπανάστασιν πάμπτωχοι. Εἰς τὴν Σερβίαν ὁ πόλεμος διήρκεσεν ὀλιγώτερον καὶ αἱ καταστροφαὶ ἦσαν ὀλιγώτεραι, ἐκτὸς δὲ τούτου δὲν εἶχεν αὕτη τόσας ὑποχρεώσεις πρὸς πολεμιστὰς καὶ πρόσφυγας, ὅσας ἡ Ἑλλάς.

Αἱ πρῶται δεκαετηρίδες τῆς ἐλευθέρου Σερβίας, ὅπως καὶ τῆς Ἑλλάδος, ἦσαν πολὺ δύσκολοι. Βραδέως μόνον ἤβξανεν ἡ κτηνοτροφία, ἡ καλλιεργημένη γῆ, τὸ ἐμπόριον. Ἄλλὰ τὸ Κράτος συνήντα πολλὰς δυσκολίας καὶ εἰς τὴν ἔσπραξιν τῶν ὀλίγων φόρων, διότι οἱ κάτοικοι ἔπρεπε νὰ συνηθίσουν εἰς τοῦτο. Ἡ δυσφορία ἦτο τόση κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη, ὥστε δὲν ἐδίστασαν πολλοὶ Σέρβοι νὰ ζητήσουν παρὰ τῆς Τουρκίας νὰ περιορίσῃ τὴν ἔξουσίαν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Σερβίας καὶ τὴν ἐπιβολὴν φόρων!

Παρὰ τὰς οικονομικὰς δυσκολίας, ἡ Σερβία κατώρθωσε νὰ μὴ κάμῃ δάνεια μέχρι τοῦ 1876 καὶ τοῦτο διότι δὲν εἶχε νὰ φροντίσῃ, ὅπως ἡ Ἑλλάς περὶ ἀγωνιστῶν, περὶ προσφύγων καὶ ὑποστηρίξεως ἐπαναστατῶν ὁμοφύλων καὶ ὑποδούλων καταπιεζομένων.

Ὀλίγοι ἀριθμοὶ ἐσόδων καὶ ἐξόδων θὰ χαρακτηρίσουν τὴν οικονομικὴν κατάστασιν τῆς Σερβίας κατὰ διαφόρους δεκαετηρίδας: Τὸ 1853 ἀκόμη ἡ Σερβία μόνις εἶχεν ἔσοδα 6,400,000 δηνάρια ἢτοι φράγκα καὶ ἔσοδα 5,600,000. Τὸ 1868, περὶ τὸ τέλος τῆς ἡγεμονίας τοῦ Μιχαὴλ Ὁβρένο-

βις, τὰ ἔσοδα ἀνῆλθον εἰς 12,839,000, τὰ δὲ ἔξοδα εἰς 10,902,000 δηνάρια. Τὰ περισσεύματα ἀπετέλουν ἀποθεματικὸν κεφάλαιον, ἐκ τοῦ ὁποῖου ἐκαλύπτοντο καὶ ἐνδεχόμενα ἑλλείμματα. Τὸ 1868 ἀνῆλθε τὸ ἀποθεματικὸν κεφάλαιον τοῦ Κράτους εἰς 7,767,000 δηνάρια, ἀφοῦ ἐπληρώθησαν ἑλλείμματα προηγουμένων ἐτῶν. Τὸ 1874 ἀνῆλθον τὰ ἔσοδα εἰς 14,749,000, τὰ ἔξοδα εἰς 14,748,000 δηνάρια.

Τὰ πολεμικὰ γεγονότα τοῦ 1875-6 καὶ αἱ πολεμικαὶ παρασκευαὶ τῆς Σερβίας ἠνάγκασαν αὐτὴν νὰ αὐξήσῃ τοὺς φόρους καθὼς καὶ τὰς δαπάνας. Τὸ 1875 τὰ ἔσοδα ἀνῆλθον εἰς 20,610,000, τὰ δὲ ἔξοδα εἰς 21,483,000 δηνάρια. Ἡ αὐξήσις τῆς Σερβίας τὸ 1878 ἠῦξεν καὶ τὰ ἔσοδα. Τὸ 1885: ἔσοδα 46,000,000, ἔξοδα 45,995,000 δηνάρια.

Μέχρι τοῦ 1876 ἡ Σερβία ἦτο ἐκ τῶν ὀλίγων εὐτυχησμένων κρατῶν, τὰ ὁποῖα δὲν εἶχον χρέη, ἀλλὰ τοῦναντίον περισσεύματα! Ὁ σερβοτουρκικὸς πόλεμος τοῦ 1876 ἔφερε τὰ πρῶτα χρέη, τὰ ὁποῖα ἠῦξεν ἔπειτα ἡ κατασκευὴ τῶν σιδηροδρόμων, τοὺς ὁποῖους μάλιστα ἐπέβαλεν εἰς τὴν Σερβίαν ἡ συνθήκη τοῦ Βερολίνου, καὶ κατόπιν νέα πολεμικὰ παρασκευαὶ, ἀλλαγὴ ὄπλων κλπ.

Τὸ τέλος τοῦ 1892 ὤφειλεν ἡ Σερβία 325,000,000 δην. Τὸ 1896 ἐξωφλήθησαν τὰ διάφορα προηγούμενα ὑπὸ δυσμενεῖς συνθήκας γενόμενα δάνεια διὰ νέου εὐνοϊκωτέρου μεγάλου δανείου 355,000,000, οὕτω δ' ὑποκλύθη τὸ Κράτος καὶ ἀπέφυγε καὶ τὴν χρεοκοπίαν.

Τὸ 1913 ἔγινε νέον δάνειον 235,365,000 δην. οὕτω δὲ τὰ χρέη τῆς Σερβίας ἀνῆλθον κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1913 εἰς 904,000,000 δηνάρια.

Αἱ λοιπαὶ γῶραι τῆς Νοτιοσλαβίας ἐπιβαρύνονται μὲ *εἰδικὰ* δάνεια ἐπαρχιακὰ διὰ κατασκευὴν σιδηροδρόμων (ἐν Βοσνίᾳ) ἢ δ' ἀπαλλοτριώσιν κτημάτων κλπ. Τὸ σύνολον τῶν δανείων τούτων ἀνέρχεται εἰς 345,000,000 παλαιῶν αὐστριακῶν κορωνῶν, ἐκ τῶν ὁποίων 242,000,000 ἀναλογοῦν διὰ τὴν Βοσνίαν καὶ Ἑρζεγοβίην.

Μετὰ τὸν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον ἔγιναν διάφορα ἐσωτερικὰ δάνεια καὶ ἐδόθησαν καὶ πολλαὶ προκαταβολαὶ καὶ πιστώσεις ὑπὸ τῶν Συμμάχων εἰς τοὺς Νοτιοσλάβους. Τοὺς ἀριθμοὺς τῶν δανείων τούτων δὲν ἔχομεν ὑπ' ὄψιν. Τὸν Ἰούνιον τοῦ 1922 ὑπελογίζετο τὸ δημόσιον χρέος τῆς Νοτιοσλαβίας εἰς 4,000,000,000 φράγκα.

Ἐρχόμεθα εἰς τὰ ἔσοδα καὶ ἔξοδα τοῦ Κράτους τῶν Νοτιοσλάβων. Κατὰ τὸ ἔτος 1912 προϋπελογίσθησαν τὰ ἔξοδα τῆς Σερβίας εἰς 130,764,000 καὶ τὰ ἔσοδα εἰς 130,710,000 δηνάρια. Ἐκ τῶν ἐξόδων 30,116,000 προωρίζοντο διὰ τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν καὶ 8,489,000 διὰ τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας! Ἐκ τῶν κυριωτέρων ἐσόδων 31,000,000 προϋπελογίζοντο ἐκ μονοπωλίων, 30,613,000 ἐξ ἀμέσων φόρων. Τὸ 1914 ὁ προϋπολογισμὸς τῆς Σερβίας (νέος καὶ παλαιὸς) ἀνῆλθεν εἰς 214,321,000 δην. καὶ 212,000,000, περίπου ἔξοδα.

Ὁ προϋπολογισμὸς τῶν ἐξόδων τῆς Νοτιοσλαβίας διὰ τὸ οἰκονομικὸν ἔτος 1920—21 ἀνῆλθεν εἰς 3,994,356,000 δηνάρια (μεταπολεμικά!), ἐκ τῶν ὁποίων 803,241,000 ἔκτακτα! Ἐκ τῶν ἐξόδων τούτων χαρακτηριστικοὶ εἶναι οἱ ἐξῆς ἀριθμοί: 134,753,000 ὠρίσθησαν διὰ τὴν παιδείαν, 10,629,000 διὰ τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Θρησκευμάτων,

57,967,000 διὰ τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Δημοσίας Ὑγείας, διὰ δὲ τὸ Ὑπουργ. τοῦ Πολέμου καὶ τῶν Ναυτικῶν 1,068,900,000.

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος τὰ ἔσοδα προϋπελογίζοντο εἰς 3,883,687,000 δηνάρια, ἀλλὰ κατὰ τὸ 1921—22 ἤδη εἰς 4,814,000,000. Τὸ 1923 ὑπελογίσθησαν ἔσοδα 8,935,000,000 δηνάρια καὶ ἔξοδα 8,934,000,000. Τὸ 1921 ἀνῆλθεν ἡ εἰσαγωγή εἰς 4,122,000,000 δηνάρια, ἡ δ' ἐξαγωγή εἰς 2,460,000,000! Οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι δεικνύουν τὸν οἰκονομικὸν πλοῦτον τῆς Νοτιοσλαβίας.

Γεωργία, Κτηνοτροφία, Δάση.—Κατὰ τὸν μεσαῖονα οἱ Σέρβοι ἦσαν κατὰ πρῶτον λόγον κτηνοτρόφοι καὶ ἔπειτα γεωργοί. Καὶ εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ἡ γεωργία ἀνεπτύχθη μετὰ πολλῆς δυσκολίας. Μέχρι τινὸς ἠγνοεῖτο τελείως τὸ κόπρισμα τῶν ἀγρῶν. Ὑπῆρχεν ὅμως πάντοτε περισεύουσα ἔκτασις καλλιεργήσιμος καὶ τὸ σύστημα τῆς ἀγραναπαύσεως δὲν καθίστα αἰσθητὴν πολὺ τὴν ἀνάγκην τῆς λιπάνσεως.

Ἡ καλλιεργήσιμος γῆ ηὐξήθη βαθμηδόν, ἀλλὰ τεραστίως ἐν Σερβίᾳ καὶ διὰ τοὺς ἄλλους πλουτολογικοὺς λόγους καὶ διότι τὰ χέρσα ἐδάφη τῶν κοινοτήτων ἐδίδοντο εἰς πτωχοὺς ἐντοπίους ἢ ξένους πρὸς καλλιέργειαν καὶ κατόπιν ἐπωλοῦντο. Ἐκτὸς τούτου δὲν ἐπετρέπετο ἡ πώλησις ὅλων τῶν ἀγρῶν τοῦ Σέρβου χωρικοῦ ἀλλὰ μέρος αὐτῶν ἔμενε πάντοτε ἀναπαλλοτρίωτον ὡς ἀνήκον τρόπον τινὰ ὄχι εἰς τὸ ἄτομον τοῦ πωλοῦντος, ἀλλ' εἰς ὅλην τὴν οἰκογένειαν.

Ἐν τῇ κυρίῳ Σερβίᾳ δὲν ὑπάρχουν μεγάλα κτήματα 50 % τῶν γεωργῶν ἔχουν κτήματα 2—5 ἑκταρίων. Ἡ ἔλ-

λειψις μεγάλων κτημάτων ἔχει καὶ τὴν κακὴν ὄψιν, διότι ἐμποδίζει τὴν ἐπιστημονικὴν καλλιέργειαν.

Τὸ Κράτος ἔλαβε μέτρα τινὰ πρὸς βελτίωσιν τῆς γεωργίας. Τὸ 1884 ὑπεστήριξε τὴν ἴδρυσιν ἐργοστασίου πρὸς κατασκευὴν καὶ διάδοσιν νεωτέρων γεωργικῶν μηχανημάτων. Ἄλλ' ἰδίως ἡ ἐξάπλωσις τῶν **γεωργικῶν συνεταιρισμῶν** προσέφερε καὶ εἰς τὴν Σερβίαν μεγίστας ὑπηρεσίας: διὰ τοὺς Σέρβους ἡ εἰσαγωγή τῶν συνεταιρισμῶν ἦτο τοσοῦτο μᾶλλον εὐκόλος, καθόσον ἡ συγγενικὴ ἐστία εἶχε καλλιεργήσει προηγουμένως τὴν ιδέαν τῆς ὁμαδικῆς ἀλληλεγγύης. Πρὸ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου εἶχον ἤδη ἰδρυθῆ ἐν Σερβίᾳ περὶ τοὺς χιλίους συνεταιρισμοὺς (γεωργικοί, καταναλώσεως κλπ.), οἱ ὅποιοι βεβαίως παρέλυσαν κατὰ τὸ διάστημα τῆς εἰσβολῆς τῶν Αὐστριακῶν καὶ Βουλγάρων εἰς τὴν χώραν. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ 1918 ἤρχισε πάλιν δραστηριώτατα ἡ ἀνίδρυσις τῶν συνεταιρισμῶν καὶ τὸ 1920 ὑπῆρχον εἰς ὅλην τὴν Νοτιοσλαβίαν περισσότεροι τῶν τεσσάρων χιλιάδων μὲ 600 000 μέλη. Διὰ τῶν συνεταιρισμῶν ἠγόρασεν ἡ Νοτιοσλαβία τὸ 1920 κατὰ τὸ πλεῖστον ἐν Γερμανίᾳ 24000 ἄροτρα νέου συστήματος, ἄλλο δὲ πλῆθος γεωργικῶν μηχανημάτων ἠγόρασε καὶ διένειμε τὸ ὑπουργεῖον τῆς Γεωργίας εἰς τιμὰς εὐθηνάς. Τὸ μέλλον λοιπὸν τῆς γεωργίας ἐν Νοτιοσλαβίᾳ προβλέπεται λαμπρὸν καὶ μόνον ἐκ τῆς μοναδικῆς ἐπιτυχίας τῶν συνεταιρισμῶν. Τὸ νέον Σύνταγμα τῆς Σερβίας προνοεῖ ἰδιαιτέρως περὶ ὀργανώσεως τῶν συνεταιρισμῶν.

Διάφοροι κατ' ἐπαρχίας εἶναι αἱ ἀγροτικαὶ σχέσεις ἐν τῇ Νοτιοσλαβίᾳ. Οὐδαμοῦ ἴσως ἀλλαχοῦ τὰ ἀγροτικὰ ζη-

τήματα είναι τόσον ποικίλα, ὅσον ἐν αὐτῇ. Τὸ νέον Σερβικὸν Σύνταγμα τοῦ 1921 προβλέπει διὰ τοῦ ἄρθρου 42 περὶ τῶν κολλήγων (Kmet), τοὺς ὁποίους θεωρεῖ ὡς ἰδιοκτητὰς τῆς γῆς τῆς καλλιεργουμένης ἤδη ὑπ' αὐτῶν, ἀλλ' ἀνηκούσης εἰς πλουσίους γεωκλήμονας. Διὰ τοῦ ἄρθρου 43 προβλέπεται ὄριον ἀνώτατον ἰδιοκτησίας (ὄρισθησόμενον ὑπὸ νόμου), ἐμποδίζεται δὲ ὑπὸ ὠρισμένους ὄρους καὶ ἡ πλήρης ἀπαλλοτριώσεις κατωτάτου ὄριου γῆς, ὅπως ἴσχυε καὶ προηγουμένως ἐν Σερβίᾳ.

Ἄλλ' ἤδη ἀπὸ τοῦ 1918, πρὶν συνταχθῆ ὁ νέος καταστατικὸς χάρις τῆς Νοτιοσλαβίας, ἡ πρώτη Κυβέρνησις τῆς Νοτιοσλαβίας διεκήρυξε τὴν πρόθεσιν τῆς νὰ ἀποκαταστήσῃ τοὺς κολλήγους ὡς ἰδιοκτητὰς γεωργούς. Κτήματα τοῦ αὐστριακοῦ στέμματος κατέληφθησαν ἄνευ ἀποζημιώσεως καὶ διενεμήθησαν κατὰ τὸ 1919 καὶ 1920 εἰς Σέρβους στρατιώτας, οὕτως ὥστε καὶ παράπονα ἐξεφράσθησαν κατὰ τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βελιγραδίου ὡς ἐπιζητούσης διήθεν τὸν ἐκσερβισμὸν τῆς Νοτιοσλαβίας. Τὸ 1919 διενεμήθησαν εἰς ἀκτήμονας στρατιώτας καὶ ἄλλους γεωργούς 100,000 ἑκτάρια ἀνήκοντα εἰς μεγάλους γεωκλήμονας ἐν Κροατίᾳ, Σλαβονίᾳ, Σιρμιά, Μπάτσκα καὶ Βανάτῳ. Ἐπίσης ἐδόθησαν κτήματα καὶ δάση εἰς συνεταιρισμοὺς πρὸς ἐκμετάλλευσιν.

Ἡ ὀριζική καὶ ἀναγκαστικὴ ἐσπευσμένη ἀπαλλοτριώσεις, ἀλλαχοῦ μὲν ἄνευ ἀποζημιώσεως, ἀλλαχοῦ δὲ ἐπὶ ἀποζημιώσει μετρία ἐπροκάλεσε φυσικὰ τὴν ἀντίδρασιν τῶν γεωκτημόνων καὶ πολλὰς συζητήσεις. Ἀρχικαὶ ἀποφάσεις καὶ διατάξεις ἐτροποποιήθησαν ἔπειτα διὰ δικαιότερων δευτέ-

των φροντίδων, τὸ δὲ ὅλον ἐν γένει ἀγροτικὸν ζήτημα τῆς Νοτιοσλαβίας εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρον διὰ τὴν Ἑλλάδα μάλιστα, ὅπου ὑπάρχουν ἀνάλογα ζητήματα πρὸς λύσιν.

Εἰς τὴν Δαλματίαν ὑπῆρχε τὸ σύστημα τῶν μακρῶν ἐνοικίων. Ἐλαιῶνες καὶ ἄμπελοι πρὸ πάντων ἐνοικιάζοντο διὰ 20-50 ἔτη καὶ οἱ ἐνοικιασταὶ ἐπλήρωναν τὸ $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ κλπ. τοῦ εἰσοδήματος εἰς τὸν ἰδιοκτήτην. Καὶ τὸ σύστημα τοῦτο ἠμπόδιζε τὴν καλὴν καλλιέργειαν καὶ ἐμφύτευσιν ἐλαιῶνων πρὸ πάντων. Κατὰ τινα πληροφορίαν 58 % τῶν καλλιεργητῶν τῆς Δαλματίας ἦσαν ἰδιοκτῆται καὶ 42 ἐνοικιασταί.

Εἰς τὴν Κροατίαν καὶ Βοϊβοδίαν (Μπάτσκα, Μπαράνια καὶ Βανάτον) ἡ ἀπαλλοτριώσεις τῶν μεγάλων κτημάτων θὰ βλάψῃ ἐν μέρει, διότι ἐκεῖ ὑπῆρχε ἐπιστημονικὴ καλλιέργεια, ἡ ὁποία βεβαίως δὲν θὰ ἐξακολουθήσῃ εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν μετὰ τὴν κατανομήν εἰς μικροὺς κλήρους.

Ὡς πρὸς τὰ προϊόντα παρατηρεῖται μεγάλη ποικιλία σχετικῶς, μεγαλυτέρα ἢ ἐν Ῥουμανίᾳ καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ, μικροτέρα ὅμως ἢ ἐν Ἑλλάδι. Ἀφθονία σιτηρῶν καὶ δημητριακῶν παράγεται εἰς τὴν βόρειον πεδινὴν Νοτιοσλαβίαν (Κροατίαν, Σλαβονίαν, Βοϊβοδίαν) κατὰ δευτέρον λόγον εἰς τὴν λοιπὴν χώραν. Ὁ ἀραβόσιτος ὅμως καλλιεργεῖται καὶ εὐδοκίμει πανταχοῦ καὶ διὰ τοῦτο κατέχει τὴν πρώτην θέσιν μεταξὺ τῶν γεννημάτων τῆς Νοτιοσλαβίας καὶ χρησιμεύει ὄχι μόνον ὡς τροφή τῶν ἀνθρώπων ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν πάχυνσιν τῶν χοίρων.

Οἱ ἐξῆς ἀριθμοὶ φανερόνουν σχετικῶς τὴν καλλιεργηθεῖσαν ἔκτασιν καὶ τὴν παραχθεῖσαν ποσότητα σίτου καὶ ἀραβόσιτου. Κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ Kaurimsky ἔκαλ-

λιεργήθησαν μεταξύ τῶν ἐτῶν 1911 - 1914 : ἐν Κροατία καὶ Σλαβονία 333,000 ἑκτάρια σίτου καὶ 425,000 ἀραβοσίτου· ἐν Βοσνία καὶ Ἑρζεγοβίνη 97,000 ἑκτάρια σίτου καὶ 279,000 ἀραβοσίτου· ἐν Δαλματία 37,000 ἑκτ. σίτου καὶ 40,000 ἀραβοσίτου· ἐν Σερβία (τῷ παλαιῷ βασιλείῳ) ἑκτ. σίτου 386,000 καὶ 584,000 ἀραβοσίτου. Κατὰ δὲ τὸν Mousset παρήχθησαν τὸ 1920 ἐν τῷ παλαιῷ βασιλείῳ τῆς Σερβίας 246,000 τόννοι σίτου καὶ 533,000 ἀραβοσίτου· ἐν τῇ Παλαιᾷ Σερβία καὶ ἐν Μακεδονία 167,000 τόννοι σίτου καὶ 169,000 ἀραβοσίτου· ἐν Βοσνία καὶ Ἑρζεγοβίνη 72,000 τόννοι σίτου καὶ 128,000 ἀραβοσίτου· ἐν Δαλματία 7,500 τ. σίτου καὶ 13,500 ἀραβοσίτου· ἐν Σλοβενία 82,000 τ. σίτου καὶ 52,000 ἀραβοσίτου· ἐν Κροατία 448,000 τ. σίτου καὶ 370,000 ἀραβοσίτου· ἐν τῇ Βοϊβοδίνα 624,000 τ. σίτου καὶ 939,000 ἀραβοσίτου· ἐν Μαυροβουνίῳ 10,000 τ. σίτου καὶ 30,000 ἀραβοσίτου. Ὁ πίναξ οὗτος δεικνύει τὴν εὐφορίαν τῆς πεδινῆς Βοϊβοδίνας καὶ τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει διὰ τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν τῆς Νοτιοσλαβίας. Ἡ πτωχότερα εἰς τὴν παραγωγὴν σιτηρῶν εἶναι ἡ Δαλματία, ὅπου ἡ ἄμπελος καὶ τὰ ὀπωροφόρα δένδρα καθόλου καὶ ἄλλα φυτὰ βιομηχανικά—πλὴν τῆς ναυτιλίας—ἀποτελοῦν τὸν πλοῦτον τῆς χώρας.

Ἡ βρώμη, ἡ κριθή, ἡ βρίζα παράγονται ἐπίσης εἰς τὴν Νοτιοσλαβίαν, ἀλλ' εἰς μικροτέραν ποσότητα καὶ δὲν ἀποτελοῦν εἰδικὸν καὶ σημαντικὸν στοιχεῖον τοῦ πλούτου τῆς χώρας. Ἐπίσης ὁ βάμβαξ, τὸ ὄπιον (Σερβικὴ Μακεδονία), ἡ κνάβις (καὶ σχετικὴ βιομηχανία καναβίνων σχοινίων ἐν Σερβία), τὰ σεῦτλα (καὶ σχετικὴ βιομηχανία ζαχα-

ρεως), ἡ ἔλαια (Δαλματία, Μαυροβούνιον), ὁ καπνὸς (Ἑρζεγοβίνη) ἡ ἄμπελος (ἐν Δαλματία, πρὸ πάντων εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ ποταμοῦ Narenta) εὐδοκιμοῦν κατὰ περιφερείας, ἀλλὰ δὲν ἔχουν ἰδιαιτέραν σημασίαν πλουτολογικὴν διὰ τὴν Νοτιοσλαβίαν. Γεώμηλα δὲν ἐκαλλιεργοῦντο εἰς μεγάλην ποσότητα ἐν τῇ κυρίως Σερβία, ἀλλὰ τὼρα ἀφθονοῦσιν εἰς τὴν Σλοβενίαν καὶ Κροατίαν.

Ἡ δενδροκομία ἀνεπτύχθη καὶ ὑπεστηρίχθη μεγάλως κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐν Σερβία: 60 φυτώρια ἐκαλλιεργοῦν καὶ διέδιδον ἐκλεκτὰ εἶδη δένδρων. Καλὸν εἶδος συκομορέας εὐδοκιμεῖ ἐν Σερβία καὶ τοῦτο ἐκαλλιεργήθη καὶ διεδόθη, διὰ τοῦτο δὲ ἀνεπτύχθη πολὺ καὶ ἡ σηροτροφία ἐν τῇ χώρᾳ. Τὸ Κράτος ὑπεστήριξε διὰ προνομίων καὶ σηροτροφικὰς ἐταιρείας. Τὸ 1920 ὑπελογίζετο ἡ παραγωγὴ κουκούλιων εἰς 800,000 χιλιόγραμμα καὶ προβλέπεται ταχεῖα ἀύξησης αὐτῆς· πρὸ πάντων ἡ νότιος Νοτιοσλαβία ἀπεδείχθη καλὴ βομβυκοτρόφος χώρα.

Ἰδιαιτέραν σημασίαν ἔχει διὰ τὴν Νοτιοσλαβίαν ἡ καλλιέργεια τῆς δαμασκηneas. Εἰς μόνην τὴν κυρίως Σερβίαν ὑπῆρχον τὸ 1912 150,000 ἑκτάρια φυτευμένα με δαμασκηneas. Ἡ ἑξαχθεῖσα ποσότης ξηρῶν δαμασκηνῶν εἶχεν ἀξίαν 16,000,000 φράγκων. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Δαλματίαν καὶ τὴν Ἑρζεγοβίνην ὑπῆρχον μεγάλοι δαμασκηνῶνες. Ἐκτὸς τῆς μεγάλης ποσότητος ξηρῶν δαμασκηνῶν, τὰ ὁποῖα ἐξάγονται ἐκ τῆς Νοτιοσλαβίας, παράγεται ἐξ αὐτῶν καὶ ἐκλεκτὸς δαμασκηνίτης, ὅπως παρ' ἡμῖν παράγονται πολλαχοῦ οἰνοπνευματώδη ποτὰ ἐκ τῶν σταφυλῶν, σύκων, συκαμίνων κλπ. Ἐκ τῶν παραγομένων δαμασκηνῶν $\frac{2}{5}$ περίπου ξη-

ραίνονται, ἕτερα $\frac{2}{5}$ χρησιμεύουν εἰς τὴν παραγωγὴν τοῦ δαμασκηνίτου καὶ $\frac{1}{5}$ διὰ μαρμελάδαν, τῆς ὁποίας γίνεται καὶ σημαντικὴ ἔξαγωγή.

Ἡ ἔλαια, ἡ ἄμπελος, ἡ συκῆ, ἡ κερασέα, ἡ καστανέα καὶ τὰ λοιπὰ ὄπωροφόρα δένδρα εὐδοκιμοῦν ἐν Δαλματία κατ' ἔξοχόν. Ἐκ τινος εἶδους ἀρωματικῆς κερασέας παράγονται ἐκλεκτὰ ποτά, τὸ maraschino (ἀπὸ κεράσια καὶ φύλλα κερασέας, βρεχόμενα εἰς τὴν κατάλληλον ἀναλογίαν οἴνοπνεύματος), εἰδικότης Δαλματικῆ. Ἡ γεωλογικὴ κατασκευὴ τῆς χώρας ἐπιτρέπει τὴν ἀνάπτυξιν διαφόρων φαρμακευτικῶν καὶ ἀρωματικῶν φυτῶν, τὰ ὁποῖα ἐξεμεταλλεύθη ἐπιτυχῶς ἢ βιομηχανία. Ἐκ τοῦ **δαλματικοῦ πυρέθρου** (pyrethrum cinerarifolium), εἶδους χρυσανθέμου, κατασκευάζεται κόνις ἐντομοκτόνος, ἀρκετὰ προσοδοφόρος διὰ τὴν Δαλματίαν καὶ ἐν μέρει τὴν Ἑρζεγοβίνην.

Ἡ σύντομος ἐπισκόπησις τῶν γεωργικῶν προϊόντων τῆς Νοτιοσλαβίας δεικνύει τὴν μεγάλην ποικίλιαν αὐτῆς καὶ ὑποδεικνύει τὸ μέγα πλουτολογικὸν μέλλον τῆς χώρας.

Ἡ **κτηνοτροφία** εἶναι τρόπον τινὰ πάτριον ἐπάγγελμα τῶν Σέρβων. Τὴν κτηνοτροφίαν ἤσκουν ὅταν κατῆλθον εἰς τὴν σημερινὴν πατρίδα των οἱ Σέρβοι καὶ σήμερον αὕτη ἀποτελεῖ πλουτολογικὸν στοιχεῖον τῆς χώρας. Σημαντικὴν θέσιν εἰς τὸν κτηνοτροφικὸν πλοῦτον τῆς χώρας κατέχει ὁ **χοῖρος** εἰς τὴν κυρίως Σερβίαν. Τὰ δάση τῆς χώρας (δρυῖες), ἡ μεγάλη παραγωγὴ ἀραβοσίτου, ἡ μακρὰ συνήθεια τῶν χωρικῶν εἶναι παράγοντες εὐνοϊκοὶ διὰ τὴν αὔξησιν τῶν χοίρων. Βαθμηδὸν ἀνεπτύχθη καὶ ἡ βιομηχανία τοῦ χοιρείου κρέατος καὶ σήμερον γίνεται ἔξαγωγή ὄχι μόνον ζωντανῶν χοί-

ρων, ἀλλὰ καὶ παστοῦ χοιρινοῦ καὶ ἀλλάντων, λαρδίου κλπ. Κατὰ τὴν στατιστικὴν τὸ 1910 ὑπῆρχον ἐν τῷ βασιλείῳ τῆς Σερβίας 863,000 χοῖροι, τὸ δὲ 1920 καθ' ὅλην τὴν Νοτιοσλαβίαν 4,840,000.

Μεγάλῃ εἶναι καὶ ἡ παραγωγὴ **βοῶν** εἰς τὴν Νοτιοσλαβίαν. Εἰδικῶς εἰς τὸ ὄρος Κοραονικ τῆς κυρίως Σερβίας παράγεται ἐκλεκτὸν γόρτον, τὸ ὁποῖον τρέφει καλοὺς βοῦς, ὅπως παρ' ἡμῖν ἐκλεκτὰ φυτὰ τοῦ Παρνασσοῦ δίδουν τὸ ὄνομαστὸν τουλουμοτύρι αὐτοῦ.

Πολὺς καὶ καλὸς τυρὸς δὲν παρήγετο μέχρι τοῦδε ἐν Σερβίᾳ, διότι αἱ ἀγελάδες ἦσαν ὀλίγαι σχετικῶς καὶ τὸ γάλα ἐπομένως ὄχι ἀνάλογον πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν βοῶν. Μεγάλῃ προσπάθειᾳ καταβάλλεται τελευταίως πρὸς βελτίωσιν τοῦ εἶδους τῶν βοῶν. Τὸ 1910 ὑπῆρχον ἐν τῇ Σερβίᾳ 950,000 βόες, τὸ δὲ 1920 καθ' ὅλην τὴν Νοτιοσλαβίαν 5,496,000.

Τὸ **πρόβατον** κατέχει τὸν πρῶτον ἀριθμὸν εἰς τὴν κτηνοτροφικὴν παραγωγὴν τῆς χώρας, πρὸ πάντων τῆς Σερβίας, Βοσνίας καὶ Δαλματίας. Τὸ 1910 ὑπῆρχον ἐν τῇ Σερβίᾳ 3,800,000 πρόβατα, τὸ δὲ 1920 καθ' ὅλην τὴν Νοτιοσλαβίαν 9,770,000. Αἴγες ἠριθμοῦντο τὸ 1920 καθ' ὅλην τὴν Νοτιοσλαβίαν 2,447,000. Τὰς περισσοτέρας αἴγας ἔχει ἡ Βοσνία, ἐλαχίστας δ' ἡ Βοϊβοδίνα. Ὡς πρὸς τὰ πρόβατα ἡ Νοτιοσλαβία εἶναι ἡ πλουσιωτέρα χώρα τῆς Εὐρώπης μετὰ τὴν Βουλγαρίαν, ὡς πρὸς τὰ βόδια καὶ τοὺς χοίρους μετὰ τὴν Δανίαν!

Τὸν μεγαλειέτερον ἀριθμὸν **ἵππων** τρέφει ἡ Σλαβονία καὶ ἡ Βοϊβοδίνα, συγχρόνως τὸν καλύτερον· οἱ ἵπποι τῆς

λοιπής Νοτιοσλαβίας δὲν ἐβελτιώθησαν ἀκόμη ἐβεβαιώθη ὅμως ὅτι ἡ διασταύρωσις ἑντοπίων καὶ ἀραβικῶν ἵππων δίδει καλὰ ἀποτελέσματα καὶ ἤρχισεν ἡ ἐνέργεια πρὸς διάδοσιν τοῦ μιγάδος τούτου ἵππου. Τὸ 1910 ὑπῆρχον εἰς τὴν Σερβίαν 152,000 ἵπποι, εἰς τὴν Βοσνίαν καὶ Ἑρζεγοβίην (μετὰ τῶν ὄνων καὶ ἡμιόνων) 228,000, τὸ δὲ 1919 μόνον εἰς τὴν Κροατίαν καὶ Σλαβονίαν 350,000.

Ἄσῆμαντος ὅμως εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν ὄνων καὶ ἡμιόνων. Μόνον εἰς τὴν Σερβίαν τὴν προσαρτηθεῖσαν τὸ 1913 καὶ εἰς τὴν Δαλματίαν ὑπάρχει σημαντικὸς ἀριθμὸς (τὸ 1910 ἐν Δαλματίᾳ 42,000 ὄνοι καὶ ἡμίονοι!). Εἰς τὴν Σερβίαν τὸ 1910 ὑπῆρχον μόνον 1220 ὄνοι καὶ ἡμίονοι, εἰς δὲ τὴν Κροατίαν-Σλαβονίαν τὸ 1911 μόνον 3184!

Ἡ σημερινὴ Νοτιοσλαβία ἔχει καὶ τὴν ἀλιεῖαν τῆς ἐν Δαλματίᾳ. Τὸ τελευταῖον μάλιστα Σύνταγμα τῆς Σερβίας λαμβάνει πρόνοιαν διὰ τοῦ ἀρθροῦ 34 περὶ τῶν ἀλιέων καὶ ναυτῶν τῆς χώρας. Δυστυχῶς δὲν ἔχω ὑπ' ὄψιν προσφάτους ἀριθμοὺς. Τὸ 1901 ὑπῆρχον εἰς τὴν Δαλματίαν 8461 ἀλιευτικὰ πλοίαρκα ἱστιοφόρα καὶ 1958 ἀτμοκίνητα. Ἐκτοτε βεβαίως ἐβελτιώθη ἡ κατάστασις. Ὅπωςδὴποτε ἡ Δαλματία θὰ δώσῃ εἰς τὴν Νοτιοσλαβίαν ὄχι μόνον ἀλιεῖς καὶ πλουτοφόρον ἀλιεῖαν ἀλλὰ καὶ ναύτας καλοὺς, ὅπως ἦσαν οἱ παλαιοὶ Δαλμάται.

Τὸ Κράτος ἐν Σερβίᾳ ἐκαλλιέργησε διὰ τοῦ σχολείου τὴν ἀγάπην πρὸς τὰ δένδρα καὶ τὰ δάση. Συνήθης εἶναι ἡ παροιμία: *ὅποιος κόβει ἓνα δένδρον, σκοτώνει ἓνα Σέρβο!* Τὰ δάση καλύπτουν σήμερον τὰ 35 % τῆς ὅλης Νοτιοσλαβίας ἢ 80,000 περίπου τετραγ. χιλιόμετρα. Φαίνεται ἐκ

τούτου πόσον μεγάλην πλουτολογικὴν σημασίαν διὰ τὴν Νοτιοσλαβίαν ἀποτελοῦν τὰ δάση. Τὸ 1920 ἐξήχθησαν ἐκ τῆς Νοτιοσλαβίας 250,000 τόννοι ξυλείας καὶ δασικῶν προϊόντων ἀξίας περίπου 350,000,000 δηναρῶν ἤτοι (25 %) τῆς ὅλης ἐξαγωγῆς. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς συγκοινωνίας θὰ αὐξήσῃ βεβαίως τὸ ποσὸν τῆς ἐξαγωγῆς, ἡ δὲ βιομηχανικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ἐκμετάλλεσις τὴν ἀξίαν τῆς ξυλείας ἐν Σερβίᾳ.

Ἐν Σερβίᾳ τὸ κυριώτερον δασικὸν δένδρον εἶναι ἡ δρυς (φηγός, κυρίως δρυς κλπ.) ἔπειτα τὸ κωνοφόρον. Καὶ εἰς τὴν Κροατίαν—Σλαβονίαν ἐπικρατεῖ ἡ δρυς, ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Νοτιοσλαβίας ἡ ὀξυά, καὶ ἀλλαχοῦ τὸ κωνοφόρον. Εἰς τὴν Δαλματίαν, τῆς ὁποίας τὰ δάση κατεστράφησαν ἤδη κατὰ τοὺς Βενετικοὺς χρόνους, ἐπικρατεῖ ὁ θάμνος, διότι τὸ ἀποπλυθὲν ἔδαφος τῶν ὀρέων δὲν δύναται σήμερον νὰ θρέψῃ μεγάλα δένδρα. Ἐλάχισται δασικαὶ ἐκτάσεις ὑπάρχουν καὶ εἰς τὴν Βοϊβοδίαν, ὅπου ἡ χώρα καλλιεργεῖται κατὰ τὸ πλεῖστον. Τὰς μεγαλυτέρας δασικὰς ἐκτάσεις ἔχει ἡ Βοσνία καὶ ἡ Ἑρζεγοβίνη (36 % τοῦ ὅλου ἐδάφους), ἡ πλουσιωτέρα δασικὴ χώρα τῆς Εὐρώπης μετὰ τὴν Φινλανδίαν.

Αἱ δασικαὶ ἐκτάσεις τῆς μὲν κυρίως Σερβίας ἀνέρχονται εἰς 15,000 τετραγ. χιλιομ. τῆς Βοσνίας καὶ Ἑρζεγοβίνης εἰς 21,000, τῆς Κροατίας—Σλαβονίας εἰς 15,000, τῆς Σλοβενίας εἰς 6,000, τῆς Βοϊβοδίνας εἰς 1,000 καὶ τοῦ Μαυρολουνίου εἰς 800 τετραγ. χιλιομ. Ἀκριβεῖς ἀριθμοὶ δὲν ὑπάρχουν ὡς πρὸς τὴν Σερβίαν τὴν προσαρτηθεῖσαν τὸ 1913.

Ἡ ἐκμετάλλεσις τῆς ξυλείας γίνεται καλυτέρα εἰς τὴν

Σλοβενίαν και την Κροατίαν, όπου υπάρχουν και τα περισσότερα προιονιστήρια.

Μέταλλα. Βιομηχανία. — Ἡ *μεταλλουργία* ἤκμασεν ἐπὶ Ῥωμαίων (1) εἰς τὴν Σερβίαν, παρήκμασε τελειῶς ἐπὶ τῶν Τούρκων καὶ ἀνέλαβε πάλιν εἰς νεωτέρους χρόνους. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς συγκοινωνίας καὶ ἡ χρησιμοποίησις τῶν τεχνικῶν μεσῶν τῆς σημερινῆς ἐπιστήμης καὶ ἡ διάθεσις περισσότερων χρημάτων θὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τὴν Νοτιοσλαβίαν μέγαν μεταλλευτικὸν πλοῦτον ἀνεκμετάλλετον ἀκόμη.

Τὰ περισσότερα μεταλλεῖα τῆς χώρας εὐρίσκονται εἰς τὴν Σερβίαν, τὴν Βοσνίαν-Ἑρζεγοβίνην καὶ τὴν Σλοβενίαν. Κατὰ πρῶτον λόγον ἔρχονται τὰ ὄρυχεα ἀνθρακος (ἀνθρακίτου, λυγνίτου κυρίως), τὰ ὁποῖα παρὰ τὰς ἐκ τοῦ πολέμου ἀνωμαλίας ἀπέδωκαν τὸ 1919 δι' ὅλην τὴν Νοτιοσλαβίαν 2,500,000 τόννους· ἐκ τούτων 103,000 ἀναλογοῦν διὰ τὴν Σερβίαν, 674,000 διὰ τὴν Βοσνίαν-Ἑρζεγοβίνην, 1,153,000 διὰ τὴν Σλοβενίαν καὶ οἱ λοιποὶ διὰ τὰς λοιπὰς ἐπαρχίας. Πρὸ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, τὸ 1913 ἀπέδωκεν ἡ μὲν Σερβία 311,000 τόννους, ἡ δὲ Βοσνία καὶ Ἑρζεγοβίνη 800,000. Ὡστε τὸ ἀνωτέρω ποσὸν τῶν 2,500,000 τόννων θὰ αὐξηθῇ καὶ ἴσως καὶ διπλασιασθῇ ταχέως! Τελευταῖον εὐρέθη καὶ πετρέλαιον εἰς τὴν Σλοβενίαν.

Χαλκὸς ἐξορύσσεται εἰς τὸ Βορ καὶ τὸ Maidanpek τῆς Σερβίας. Τὰ μεταλλεῖα τοῦ Βορ εἶναι ἐκ τῶν πλουσιωτέρων

(1) Ἀναφέρονται εἰδικοί ὑπάλληλοι διὰ τὰ μεταλλεῖα τοῦ Ἰλλυρικοῦ: procuratores metallorum καὶ Comites metallorum per Illyricum.

χαλκουργεῖων τῆς Εὐρώπης. Τὸ 1913 ἐξήχθησαν 7600 τόννοι μεταλλευμάτων χαλκοῦ. Σίδηρος ἐξάγεται εἰς μεγάλην ποσότητα εἰς τὴν Βοσνίαν, Ἑρζεγοβίνην, ὑδράργυρος ἐπίσης εἰς μεγάλην ποσότητα εἰς τὴν Σλοβενίαν. Ὀλιγοτέραν σημασίαν ἔχει ἡ ποσότης τοῦ μολύβδου (ἐν Σερβίᾳ) καὶ χρωμίου (ἐν Παλαιᾷ Σερβίᾳ) ὑπάρχουν καὶ κοιτάσματα χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ἀνεκμετάλλετα ἀκόμη. Ἐν συνόλῳ δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ὁ πολὺς μεταλλευτικὸς πλοῦτος τῆς Σερβίας δὲν ἔτυχεν ἀκόμη τῆς δεούσης φροντίδος καὶ ἐκμεταλλεύσεως.

Ἡ βιομηχανία ἐν τῇ κυρίως Σερβίᾳ ἤρχισε νὰ ἀναπτύσσεται ἀπὸ ὀλίγων ἐτῶν. Ἐπὶ Τουρκοκρατίας ὑπῆρχε μόνον μικρὰ οἰκιακὴ βιοτεχνία, τὰ δὲ μέλη τῆς zadrouga παρεσκευάζον τὰ ἴδια τὰ ὑφάσματα τῶν, τὰ ὑποδήματά τῶν κλπ. Ἀνεπτύχθη λοιπὸν καὶ ἐν Σερβίᾳ ἐκ τοῦ μηδενὸς ἡ βιομηχανία, τὴν ὁποίαν τὸ Κράτος ὑπεστήριξε κατὰ δύναμιν δι' ἀτελοῦς εἰσαγωγῆς μηχανημάτων, διὰ παραχωρήσεως ποικίλων προνομίων φορολογικῶν καὶ μονοπωλιακῆς ἀκόμη ἐκμεταλλεύσεως κλπ. Μεγάλας βιομηχανικὰς ἐπιχειρήσεις ἔκαμαν κατ' ἀρχὰς οἱ ξένοι ὡς διαθέτοντες κεφάλαια καὶ τεχνικὸν προσωπικόν. Ἐπίσης τὸ Κράτος ἴδρυσεν ἐργοστάσια, ὄπλουργεῖα κλπ. Ἐμπόδιον μέγα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανίας ἦτο ἡ Αὐστρία, ἡ ὁποία εἰς τὰς ἐμπορικὰς συμβάσεις ἐπέβαλε τὴν πλεονεκτικὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν χώραν τῶν βιομηχανικῶν τῆς προϊόντων. Ἀφ' ὅτου ἡ Αὐστρία ἐκήρυξε τὸ 1906 τὸν οικονομικὸν ἀποκλεισμόν κατὰ τῆς Σερβίας, Κράτος καὶ Ἔθνος ἐξηγέρθησαν κατὰ τῆς βίας καὶ ἔκτοτε χρονολογοῦνται πλεῖστα προστατευτικὰ μέτρα καὶ πολλὰ βιομηχανικὰ ἐπιχειρήσεις.

Ἀσφαλεῖς ἀριθμοὺς τῆς ἐξελίξεως τῆς βιομηχανίας εἰς ὅλην τὴν χώραν δὲν ἔχομεν ὑπ' ὄψιν. Κατὰ τινὰ στατιστικὴν τὸ 1911 ὑπῆρχον 465 βιομηχανικαὶ ἐπιχειρήσεις μικραὶ καὶ μεγάλαι ἀπασχολοῦσαι 16,000 ἐργάτας καὶ 180,000,000 ἑκατομμύρια δηναρίων. Τὸ 1914 ἀνῆλθεν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπιχειρήσεων εἰς 550, ἐκ τῶν ὁποίων ὀλίγα εἰς τὰς νέας ἀπελευθερωθείσας ἐπαρχίας. Ἐκ τούτων ἦσαν 275 ἀλευρόμυλοι μικροὶ καὶ μεγάλοι παράγοντες προϊόντα ἀξίας 3,600,000 δηναρίων· δύο ζαχαροποιεῖα παρήγον ζάχαριν 12,600,000 δην. 57 πριονιστήρια ἔκοπτον ξυλείαν ἀξίας 7,600,000 δην. δύο μεταξουργεῖα παρήγον μέταξαν ἀξίας 3,000,000 δην. δύο σχοινοποιεῖα παρήγον σχοινία ἀξίας 2,500,000· πρὸς τούτοις ὑπῆρχον 39 κεραμουργεῖα (ἀξία προϊόντος 7,800,000), τρία ἐργοστάσια τσιμέντων, δύο ὑελοποιεῖα, δύο σαπωνοποιεῖα, ἐν οἰνοπνευματοποιεῖον, ὀκτὼ βυρσοδειφεῖα κλπ.

Ἡ βιομηχανία τῆς Νοτιοσλαβίας στηρίζεται φυσικὰ εἰς τὰς πρώτας ὕλας τῆς χώρας. Ὀλίγα ἐργοστάσια κατεργάζονται ὕλας τοῦ ἐξωτερικοῦ (κακάο π. χ.). Διὰ τοῦτο αἱ κυριώταται βιομηχανίαι τῆς σημερινῆς Νοτιοσλαβίας εἶναι ἡ τοῦ σίτου, τοῦ ξύλου, τοῦ μετάλλου, τοῦ ζῶου καὶ τῶν προϊόντων αὐτῶν (ἐρίων, δερμάτων, κονσερβῶν κλπ.).

Ἡ ἀλευροβιομηχανία ἀναπτύσσεται βαθμηδὸν περισσότερον καθ' ὅλην τὴν Νοτιοσλαβίαν (1) ἰδίᾳ εἰς τὰς βορείους σιτοπαραγωγοὺς ἐπαρχίας Σλαβινίαν, Βοϊβοδίαν κλπ. Ἡ

(1) Ὄνόματα ἐργοστασίων καὶ ἐταιρειῶν βιομηχανικῶν τῆς Νοτιοσλαβίας ἄς ἴδῃ ὁ βουλόμενος εἰς τὸ βιβλίον τοῦ E. Fryda von Kaurimsky, Jugoslavien τεῦχος II 1919.

ζυθοποιία εἶναι ἀνεπτυγμένη εἰς τὴν Κροατίαν, Σλαβονίαν καὶ τὴν Σερβίαν· ἡ οἰνοπνευματοποιία πρὸ πάντων εἰς τὴν Σλοβενίαν, καὶ εἰς τὴν Δαλματίαν ἡ ζαχαροποιία εἰς τὴν Βοϊβοδίαν καὶ εἰς τὴν Σερβίαν· ἡ παρασκευὴ τοῦ παστοῦ κρέατος, ἡ ἄλλαντοποιία κλπ. εἰς τὴν Σερβίαν καὶ Κροατίαν· ἡ σιδηρουργία εἰς τὴν Σερβίαν, Βοσνίαν, καὶ Κροατίαν· ἡ ὑφαντουργία, πρὸ πάντων ἡ κατεργασία τοῦ ἐρίου, ἐν Σερβίᾳ καὶ καθ' ὅλην τὴν Νοτιοσλαβίαν· ἐν Σερβίᾳ, εἰς τὸ Πιρότ ἀκμᾶζει καὶ ταπητουργία, ὀνομαστὴ διὰ τὰ καλά της χρώματα· ἡ κατεργασία τοῦ ξύλου καὶ τῶν προϊόντων αὐτοῦ εἰς τὴν Κροατίαν, Βοσνίαν, Σλοβονίαν καὶ Σερβίαν. Ἐπίσης ὑπάρχουν ἐργοστάσια χημικῶν προϊόντων (σόδας, θειικοῦ ὀξέος κλπ.) εἰς τὴν Κροατίαν καὶ Βοσνίαν. Εἰς τὴν Δαλματίαν ἀκμᾶζει ἡ συσκευὴ τῶν ἰχθύων (σαρδελλῶν κλπ.). Μικρὰ ναυπηγεῖα ὑπάρχουν ἐπίσης εἰς τὴν Δαλματίαν.

Ἰδιαιτέρα προσοχὴ ἐδόθη εἰς τὴν βομβυκοτροφίαν καὶ μεταξουργίαν. Τὸ 1920 συνῆλθεν ἐν Βελιγραδίῳ συνέδριον ἀντιπροσώπων τοῦ Ὑπουργείου τῆς Γεωργίας, τῆς Γεωργικῆς Τραπέζης τῆς Κροατίας καὶ τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν διὰ νὰ συσκεφθῇ περὶ τῆς προστασίας καὶ διαδόσεως τῆς βομβυκοτροφίας καὶ μεταξουργίας· ἐκ τῶν ἀποφασισθέντων ὡς συντελεστικῶν μέσων εἶναι καὶ τὰ ἑξῆς: διάδοσις τῶν φυτειῶν τῆς συκομορέας εἰς λιβάδια, σχολικὰ ἀγροκήπια, κλπ. καὶ προστασία αὐστηρὰ αὐτῆς, διανομὴ καλοῦ βομβυκοσπόρου· ὀργάνωσις ἐπιθεωρήσεως εἰδικῆς τῆς βομβυκοτροφίας· ἴδρυσις συνεταιρισμῶν εἰδικῶν βομβυκοτροφίας.

Συγκοινωνία. Ἐμπόριον.— Ἡ συγκοινωνία ἐν Σερβίᾳ ἀνεπτύχθη ἀργὰ καὶ βαθμηδόν, κυρίως μετὰ τὸ 1878. Ἐκτοτε συνεπληρώθη καὶ ἡ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ Βιέννης—Βελιγραδίου—Σόφιας—Ἀδριανουπόλεως—Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ὁποία εἶχε μεγάλην σημασίαν διὰ τὰς σχετικὰς χώρας. Κατόπιν ἠνώθη ἡ Σερβία δι' ἄλλης γραμμῆς μετὴν Θεσσαλονίκης.

Εἰς τὰς σλαβικὰς χώρας, αἱ ὁποῖαι ἀνήκον εἰς τὴν Αὐστρίαν καὶ Οὐγγαρίαν ἀνεπτύχθη μὲν ἡ συγκοινωνία ὅπως δῆποτε, ἀλλ' αἱ γραμμαὶ αἱ διάφοροι κατηνύοντο εἰς Βιέννην καὶ Βουδαπέστην χωρὶς νὰ συνδέωνται πάντοτε ἀναμεταξύ των. Οὕτω π.χ. αἱ γραμμαὶ τῆς Δαλματίας μόνον κατὰ τὸν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον συνεδέθησαν μετὴν μεσόγαιαν τῆς Βοσνίας. Ἐπεδιώκετο δηλ. ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν καὶ Οὐγγρῶν καὶ διὰ τῆς συγκοινωνίας ἀκόμη διάσπασις τῶν σλαβικῶν περιφερειῶν καὶ ἔνωσις μετὰ τὰ Αὐστριακὰ καὶ Οὐγγρικά κέντρα.

Τὸ πυκνότερον σιδηροδρομικὸν δίκτυον ἔχει ἡ Κροατία καὶ Σλαβονία, περίπου 2,500 χιλιομέτρων. Ἡ Σερβία (παλαιὰ καὶ νέα) ἔχει σιδηροδρόμους μήκους 1,700 χιλιομέτρων, ἡ Δαλματία 230, ἡ Βοσνία - Ἐρζεγοβίνη 1120. Τῆς τελευταίας ἐπαρχίας οἱ σιδηροδρόμοι εἶναι στενοί, διότι ἀπέβλεπον μᾶλλον εἰς στρατιωτικὸς σκοποὺς, ὅτε κατεσκευάσθησαν ὑπὸ τῆς Αὐστρίας.

Πλὴν τῶν σιδηροδρόμων κατέχει πλωτὰς ὁδοὺς ἡ Νοτιοσλαβία εἰς τὸν Δούναβιν καὶ τοὺς παραποτάμους τοῦ Μοράβαν, Τισσόν, Δράβον καὶ Σάβον περίπου 1700 χιλιομέτρων. Εἰς τὴν Μπάτσκαν καὶ εἰς τὸ Βανάτον ὑπάρχουσι

πλωταὶ διώρυχες, ἄλλαι δ' εὐρίσκονται ὑπὸ μελέτην ἢ καὶ κατασκευὴν διὰ νὰ συνδέσουν τὸν Σάβον μετὸν Δράβον καὶ τὸν Δούναβιν. Ἄγνωστον εἶναι ἂν θὰ κατορθωθῇ διὰ διώρυχος ἢ ἔνωσις τοῦ Μοράβα καὶ τοῦ Ἀξιοῦ καὶ ἐπομένως ἢ ἔνωσις διὰ πλωτῆς ὁδοῦ Βελιγραδίου καὶ Θεσσαλονίκης, Αἰγαίου καὶ Δουνάβεως. Ὅπως δῆποτε μελετᾶται καὶ τὸ σχέδιον τοῦτο καὶ ἡ πραγματοποιήσις του θὰ εἶναι ὠφελιμωτάτη καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Νοτιοσλαβίαν.

Ἡ Νοτιοσλαβία προσπαθεῖ σήμερον νὰ καταστήσῃ κέντρον συγκοινωνίας τῆς χώρας τὸ Βελιγράδιον καὶ νὰ κατευθύνῃ ἐπομένως πρὸς τὴν πρωτεύουσαν τοὺς σιδηροδρόμους, οἱ ὁποῖοι προηγουμένως ἐστρέφοντο πρὸς τὴν Βιέννην καὶ Βουδαπέστην. Πρὸς τοῦτο ἐκτελοῦνται καὶ σχεδιάζονται διάφοροι συμπληρωματικαὶ ἢ καὶ νέαι γραμμαὶ. Οὕτω μελετᾶται ἢ κατ' εὐθείαν ἔνωσις τοῦ Βελιγραδίου πρὸς τὸ Σεράγεβον καὶ δι' αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἀδριατικὴν. Διευθετεῖται ὁ Σάβος διὰ νὰ ἐνωθῇ διὰ πλωτῆς ὁδοῦ τὸ Βελιγράδιον μετὰ τὸ Ζαγκρέπ. Ἐπίσης σχεδιάζεται διώρυξ ἐνοῦσα τὸν Σάβον πρὸς τὴν Ἀδριατικὴν.

Πόθος θερμοῦ τῶν Σέρβων ἦτο νὰ κατορθώσουν νὰ ἐξέλθουν πρὸς τὴν Ἀδριατικὴν. Σήμερον κατέχουν ἐπ' αὐτῆς ἔκτασιν 300 περίπου χιλιομέτρ. καὶ παραπονοῦνται ὅτι τὸ ἔμπόριον δὲν εὐρίσκει ταχεῖαν ἔξοδον διὰ τῶν λιμένων τῆς Δαλματίας. Προτιμοῦν τὴν Θεσσαλονικὴν καὶ νέος πόθος ἤρχισε νὰ καλλιεργῆται! Εἶναι ἀληθές ὅτι τὰ δύο μετὰ τὸν πόλεμον ἔτη ἡ Νοτιοσλαβία διεξήγαγε περισσότερον ἑξαγωγικὸν καὶ εἰσαγωγικὸν ἔμπόριον διὰ τῆς Θεσσαλονίκης παρὰ

διὰ τῆς Ἀδριατικῆς. Τοῦτο βεβαίως δεικνύει ὅτι ἀρκεταὶ εὐκολαὶ παρέχονται ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος· ἐκτὸς τούτου ἡ ἐπανόρθωσις τῶν ἐκ τοῦ πολέμου καταστροφῶν τῆς ἀνατολικῆς Σερβίας ἀπήτησε τὴν εἰσαγωγὴν βιομηχανικῶν προϊόντων, τὰ ὅποια βέβαια δὲν ἠδύνατο νὰ ἔλθωσι διὰ τοῦ Φιοῦμε!

Κυρίως ὁ λιμὴν τῆς Θεσσαλονίκης ὑπηρετεῖ τὴν κοιλάδα τοῦ Ἄξιου καὶ μέρος τῆς κοιλάδος τοῦ Μοράβα, ὅχι τὴν κοιλάδα τοῦ Κοσόβου, ἡ ὁποία πρὸς τὸ Δουλτσίνιο ἢ Ἀντίβαρι θὰ εὔρη διέξοδον, οὔτε τὴν Σλαβονίαν! Τῶν σερβικῶν κοιλάδων τοῦ Ἄξιου καὶ τοῦ Μοράβα τὰ κτηνοτροφικὰ καὶ γεωργικὰ προϊόντα κατὰ μέγα μέρος θὰ ἀγοράζῃ ἡ Ἑλλάς, ὥστε ὀλίγον μέρος αὐτῶν θὰ ἐξέρχεται διὰ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀληθῶς μία μελέτη τῶν στατιστικῶν τοῦ ἐμπορίου μᾶς δεκαπενταετίας περίπου (1910—1925) θὰ δεῖξῃ εἰς τὸ μέλλον ὅτι ἀδίκως λέγεται ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη εἶναι ἡ φυσικὴ διέξοδος τῆς Σερβίας πρὸς τὴν θάλασσαν!

Αἱ μεγάλαι ποσότητες κτηνοτροφικῶν, γεωργικῶν, καὶ δασικῶν προϊόντων τῆς βορείου Νοτιοσλαβίας δὲν δύναται νὰ ἐξέλθουν διὰ Θεσσαλονίκης ἀλλὰ μόνον διὰ τοῦ Δουνάβεως τοσοῦτο μᾶλλον, καθόσον αὐταὶ θὰ ἀποστέλλονται εἰς Αὐστρίαν, Τσεχοσλοβακίαν, Γερμανίαν. Καὶ τὸ μετὰ τῆς Ρουμανίας, Βουλγαρίας, καὶ Ρωσσίας—Εὐξείνου Πόντου ἐμπόριον μόνον διὰ τοῦ Δουνάβεως θὰ διεξαχθῇ. Τὰ ὁσημέραι συμπληρούμενα τεχνικὰ ἔργα ἐν αὐτῷ θὰ εὐκολύνουν εἰς τὸ μέλλον ἔτι μᾶλλον τὴν ποταμοπλοΐαν. Ἀλλὰ καὶ τὰ βιομηχανικὰ προϊόντα τῆς Οὐγγαρίας, Τσεχοσλοβακίας, Αὐστρίας καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Γερμανίας τὰ εἰσαγόμενα εἰς

Νοτιοσλαβίαν—καὶ εἶναι προφανές ὅτι αἱ χῶραι αὐταὶ θὰ ἐξάγουν πολλὰ ἐμπορεύματα εἰς Νοτιοσλαβίαν—θὰ ἔρχονται διὰ τοῦ Δουνάβεως, ὅχι διὰ τῆς Θεσσαλονίκης!

Ὁ κυριώτατος λιμὴν τῆς Κροατίας καὶ Οὐγγαρίας ἦτο πρότερον τὸ Φιοῦμε (ἢ Ριέκα, ὅπως λέγεται ὑπὸ τῶν Νοτιοσλάβων). Τοῦτο σήμερον εἶναι αὐτόνομον, ἀλλὰ βεβαίως συμφέρει εἰς αὐτὸ ἡ παροχὴ πάσης εὐκολίας διὰ τὸ ἐμπόριον τῆς Νοτιοσλαβίας. Ἄλλ' αὕτη, νομίζω, θὰ θελήσῃ νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν παρακμὴν τοῦ Φιοῦμε, τοῦ ὁποίου ὁ πληθυσμὸς εἶναι ἰταλικὸς κατὰ πλειοψηφίαν καὶ θὰ προτιμῆσῃ ἄλλον λιμένα πλησίον τοῦ Φιοῦμε! Διὰ τοῦ λιμένος τούτου θὰ ὑπηρετῆται εἰς τὸ μέλλον ἡ Κροατία καὶ ἐν μέρει καὶ ἡ Σλοβενία, ὅπως διὰ τῶν λιμένων τοῦ Sebenico, τοῦ Σπαλάτου, τῆς Ραγούσας, τοῦ Κατάρου θὰ ὑπηρετηθῇ ἡ Βοσνία—Ερζεγοβίνη καὶ ἡ Δυτικὴ Σερβία καὶ διὰ τοῦ λιμένος τοῦ Δουλτσίνιου ἢ τοῦ Ἀντιβάρεως ἡ παλαιὰ Σερβία. Τοὺς λιμένας τούτους κατ' οὐδένα τρόπον δύναται νὰ ἀντικαταστήσῃ ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ ὁποία, ὡς εἶπομεν μόνον τὴν Ἀνατολικὴν Σερβίαν ὑπηρετεῖ. Τὰ ἐξ Ἀγγλίας, Γαλλίας, Ἰταλίας, Ἰσπανίας, Ἀμερικῆς κλπ. εἰσαγόμενα—ἢ καὶ τὰνάπαλιν—εἰς Νοτιοσλαβίαν ἐμπορεύματα θὰ προτιμῆσονται τοὺς λιμένας τῆς Ἀδριατικῆς ἢ τῆς Θεσσαλονίκης ἀναλόγως τῶν περιφερειῶν δι' ἃς προορίζονται. Ἐμπορεύματα προοριζόμενα διὰ τὴν Βοσνίαν εἶναι δυνατόν νὰ προτιμῆσονται ποτὲ τὴν διὰ Θεσσαλονίκης ὁδόν;

Παρὰ τὰ λεγόμενα συνήθως ἡ Νοτιοσλαβία θὰ συνδέσῃ διὰ νέων ἢ συμπληρωματικῶν γραμμῶν τὰς δυτικὰς περιφερείας πρὸς τοὺς λιμένας τῆς Ἀδριατικῆς. Οἱ κατωτέρω

στατιστικοὶ ἀριθμοὶ περὶ τῶν λιμένων τῆς Δαλματίας εἶναι χαρακτηριστικοί, ἂν καὶ τότε ἀκόμη ἡ Βοσνία δὲν συνεδέετο διὰ πολλῶν γραμμῶν μετὴν Ἀδριατικῆν. Τὸ 1913 κατέπλευσαν εἰς τὸν λιμένα τοῦ Σπαλάτου 6,865 πλοῖα 1,861,867, τόννων, εἰς τὸν λιμένα τοῦ Κατάρου 2050 πλοῖα 669,000 τόννων.

Ἡ Νοτιοσλαβία ἀπέκτησεν ἤδη στόλον ἐμπορικὸν καὶ εἰς τὸν Δούναβιν καὶ εἰς τὴν Ἀδριατικῆν, διότι ἔλαβε λόγῳ ἀποζημιώσεως τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ ἐμπορικοῦ Αὐστρο-ουγγρικοῦ στόλου τῆς Ἀδριατικῆς καὶ τῶν ἀτμοπλοίων τοῦ Δουνάβεως. Ὡστε ἤρχισεν ἤδη νὰ γίνεται καὶ ναυτικὴ ἡ Νοτιοσλαβία.

Περὶ τοῦ ἐμπορίου τῆς Νοτιοσλαβίας δὲν εἶναι δυνατόν ἀκόμη νὰ δοθοῦν ἀριθμοὶ σταθεροί, χαρακτηριστικοὶ τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῆς χώρας. Αἱ συνέπειαι τοῦ πολέμου δὲν ἐξέλιπον ἀκόμη, διάφοροι ἀπαγορεύσεις ἐξαγωγῆς ἢ εἰσαγωγῆς ἐπιβάλλονται ἔνεκα οἰκονομικῶν, νομισματικῶν ἢ ἄλλων ἐσωτερικῶν ἀναγκῶν, τὰ μέσα τῆς συγκοινωνίας δὲν ἔλαβαν τὴν νέαν των κατεύθυνσιν, αἱ νέαι ὁριστικαὶ ἐμπορικαὶ συμβάσεις δὲν συνήφθησαν. Οἱ ἀριθμοὶ τοῦ ἐμπορίου τοῦ 1919 καὶ 1920 εἶναι τρόπον τινὰ ἐκτακτοὶ, προῆλθον ὄχι ἐκ τῶν μονίμων ἀναγκῶν τῆς χώρας ἀλλ' ἐκ τῶν ἐκτάκτων, ἐκ προσωρινῶν συμφωνιῶν κλπ. Ὀλίγοι λοιπὸν ἀριθμοὶ θὰ δοθοῦν ἐνταῦθα.

Πρὸ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου ἡ Σερβία εὕρισκετο ὄχι μόνον ὑπὸ τὴν πολιτικὴν ἀλλὰ καὶ τὴν οἰκονομικὴν πίεσιν τῆς Αὐστρίας. Δύο ἐμπορικαὶ συνθήκαι τοῦ 1881 καὶ 1902 ἐπέτρεψαν εἰς τὴν Αὐστρίαν νὰ ἐκμεταλλεύεται οἰκονομικῶς

τὴν Σερβίαν πωλοῦσα εἰς αὐτὴν τὰ βιομηχανικά της προϊόντα καὶ ἀγοράζουσα ὑπὸ εὐνοϊκοὺς ὄρους τὰ κτηνοτροφικά καὶ γεωργικά της Σερβίας προϊόντα. Οὕτω π. χ. ἐξήχθησαν εἰς τὴν Αὐστρίαν πρὸ τοῦ πολέμου τοῦ 1906, ὅτε ἐκηρύχθη κατὰ τῆς Σερβίας οἰκονομικὸς ἀποκλεισμός, ἐμπορεύματα 45,000,000 δηναρίων ἀντιπροσωπεύοντα περίπου τὰ $\frac{1}{5}$ τοῦ ὅλου ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου τῆς τότε Σερβίας. Ὁ οἰκονομικὸς ἀποκλεισμός ἠνάγκασε τὴν Σερβίαν νὰ ἀναζητήσῃ ἄλλας ἀγοράς, οὕτω δὲ τὸ 1908 κατῆλθε τὸ ἐξαγωγικὸν ἐμπόριον εἰς Αὐστρίαν εἰς 21,500,000 δηνάρ., ἐνῶ εἰς Βέλγιον, νέαν ἀγορὰν διὰ τὴν Σερβίαν ἀνήλθε τάχιστα εἰς 16,000,000. Μετὰ τὴν νέαν σερβοαυστριακὴν ἐμπορικὴν συνθήκην τοῦ 1910 ἡ ἐξαγωγή εἰς Αὐστρίαν ἀνήλθε πάλιν τὸ 1911 εἰς 48,000,000 δηνάρια, δευτέρα δ' ἀγορὰ ἐγένετο ἡ Γερμανία ἀντιπροσωπευομένη διὰ 29,000,000 δην. Ἡ ἐξαγωγή εἰς Αὐστρίαν καὶ Γερμανίαν γενομένη τότε διὰ τοῦ Δουνάβεως κατὰ τὸ μέγιστον μέρος δεικνύει τὴν σημασίαν αὐτοῦ καὶ διὰ τὴν σημερινὴν Νοτιοσλαβίαν.

Κατὰ τὸ 1911 ἐξήχθησαν ἐκ τῆς Σερβίας σιτηρὰ ἀξίας 35,147,000, δηναρίων, κτηνοτροφικά προϊόντα περίπου 38,000,000 δην. ξηρὰ δαμάσκηνα 16,493,000 δην.

Ὅπως εἰς τὴν ἐξαγωγὴν οὕτω καὶ εἰς τὴν εἰσαγωγὴν ἔρχονται πρῶται ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Γερμανία τὸ 1911 εἰσήχθησαν ἐξ Αὐστρίας εἰς Σερβίαν ἐμπορεύματα ἀξίας 47,400,000 δηναρ. καὶ ἐκ Γερμανίας 31,300,000, ἐνῶ ἐκ τῆς Ἑλλάδος μόνον 300,000 καὶ ἐκ τῆς Γαλλίας, τρίτης κατὰ τὸ ποσὸν τῆς εἰσαγωγῆς, 5,700,000!

Ἐκ τῶν λοιπῶν χωρῶν τῆς σημερινῆς Νοτιοσλαβίας ἡ

Βοσνία και Ἑρζεγοβίνη ἐξῆγε πρὸ τοῦ 1914 κατὰ πρῶτον λόγον ξυλείαν καὶ κατὰ δεύτερον σφάγια, ἡ Κροατία ἐπίσης ξύλα, σφάγια, σιτηρά.

Τοῦ προσφάτου ἐμπορίου τῆς Νοτιοσλαβίας παρέχομεν μόνον ὀλίγους ἀριθμοὺς χαρακτηριστικούς. Ἡ ὄλη εἰσαγωγή ἀνῆλθε τὸ 1920 εἰς 3,487,990,000 δηνάρια (μεταπολεμικά!) καὶ ἡ ἐξαγωγή εἰς 1,320,606,000. Ἡ μεγάλη διαφορὰ δεικνύει τὰς ἀνάγκας τῆς χώρας ἕνεκα τοῦ πολέμου καὶ ἐρμηνεύει καὶ τὴν ἔκπτωσιν τοῦ Σερβικοῦ νομίσματος. Εἰς τὴν ἐξαγωγήν πρώτην θέσιν κατέχει ἡ ξυλεία, ἔπειτα τὰ σιτηρὰ καὶ τρίτον τὰ κτηνοτροφικὰ προϊόντα· εἰς τὴν εἰσαγωγήν πρώτην θέσιν κατέχουν τὰ ὑφάσματα, αἱ μηχαναὶ καὶ καθόλου τὰ βιομηχανικὰ προϊόντα. Εἰς τὴν εἰσαγωγήν πρώτη ἡ Αὐστρία, ἔπειτα ἡ Ἰταλία, ἡ Αὐστρία, ἡ Τσεχοσλοβακία καὶ τετάρτη ἡ Ἑλλάς. Εἰς τὴν ἐξαγωγήν πρώτη ἡ Αὐστρία, ἔπειτα ἡ Ἰταλία, ἡ Γερμανία, ἡ Τσεχοσλοβακία, καὶ πέμπτη ἡ Ἑλλάς! Ὅταν ἡ ἐμπορικὴ κατάστασις γίνῃ ὀμαλωτέρα καὶ ποικίλοι ἀπαγορευεῖς ἀρθοῦν, ἴσως ἡ Ἑλλάς θὰ ἔχη τὴν δευτέραν ἢ τρίτην τὸ πολὺ θέσιν εἰς τὸ σερβικὸν ἐμπόριον! Δεικνύει τοῦτο ποίαν σημασίαν ἔχουν αἱ ἑλληνοσερβικαὶ οἰκονομικαὶ σχέσεις καὶ πόσον θὰ ἐπιδράσουν αὐταὶ καὶ ἐπὶ τὰς πολιτικάς. Διὰ τοῦτο εἶναι καθήκον τῶν Ἑλλήνων ἐπιστημόνων οἰκονομολόγων νὰ μελετήσουν λεπτομερῶς τὰ οἰκονομικὰ δεδομένα τῆς Σερβίας καὶ τῆς Νοτιοσλαβίας ἐν σχέσει μάλιστα πρὸς τὰς ὁδοὺς τῆς συγκοινωνίας διὰ νὰ βοηθήσουν ὄχι μόνον τὰς οἰκονομικὰς σχέσεις τοῦ μέλλοντος μεταξὺ Νοτιοσλαβίας καὶ Ἑλλάδος ἀλλὰ καὶ τὰς πολιτικάς.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Ἐπὶ δύο χιλιάδας ἔτη ὑφίστατο τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας πρὶν ἔλθουν οἱ Σλάβοι εἰς τὰ βόρεια σύνορά του καὶ μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν αὐτῶν ἐπὶ ἄλλα χίλια ἔτη περίπου ὑφίστατο τὸ ἑλληνικὸν Κράτος τοῦ Βυζαντίου! Καὶ ὅμως συνέβη ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, τὸ ὅποιον ἔπρεπε νὰ κυριαρχῇ σήμερον τοῦλάχιστον εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Εὐρώπην, περιωρίσθη εἰς ὀλίγα ἑκατομμύρια, ἐνῶ οἱ γείτονες αὐτοῦ Σλάβοι ἔγιναν ἀσυγκρίτως πολυαριθμότεροι καὶ πιέζουν αὐτὸ σήμερον ἐπικινδύνως. Τὸν περιορισμὸν τὸν ἀριθμητικὸν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπέφεραν ποικίλοι λόγοι ἱστορικοὶ καὶ γεωγραφικοὶ καὶ τὰ μεγάλα πατροπαράδοτα ἐλαττώματα τοῦ τοπικισμοῦ καὶ τοῦ ἀτομισμού, ἕνεκα τοῦ ὁποῦ καὶ ἡ σημερινὴ ἑλληνικὴ γενεὰ ἔχασε τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ μετ' αὐτῆς τὸ κυριώτατον στήριγμα τοῦ μέλλοντος.

Τὶ θὰ συμβῇ ὅμως, ἐὰν καὶ περαιτέρω ἐξακολουθήσωμεν τὸν παλαιὸν δρόμον τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἐὰν ἡμεῖς μὲν ἕνεκα τῶν ἀνωτέρω λόγων ὀλιγοστεύωμεν, οἱ δὲ Σλάβοι πολλαπλασιάζωνται;

Πρὸ πάντων διὰ γεωγραφικοὺς λόγους καὶ δι' οἰκονομικὰς ἀνάγκας ἐπῆλθε τὸ ἀνεμοσκόρπισμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ

εις δλας τὰς ἀκτὰς τῆς Μεσογείου καὶ πέραν ἀκόμη εἰς τὴν Ἀσίαν ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ ἐξῆς. Ἡ σημερινὴ ἔμωσ ἐπιστήμη ἐκμεταλλεύεται καλύτερον τὴν γῆν καὶ τὸν πλοῦτον αὐτῆς καὶ δύναται ἐπομένως νὰ θρέψῃ περισσότερον πληθυσμὸν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας, παρ' ὅσον τοῦτο ἦτο τὸ πάλαι δυνατόν. Τὸ ζήτημα λοιπὸν τῆς ἀναπτύξεως τῆς γεωργίας καὶ τῶν πλουτοπαραγωγικῶν δυνάμεων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ ἐπομένως τὸ ζήτημα τῆς αὐξήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἔχει μεγάλην σημασίαν καὶ διὰ τὸ μέλλον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, δι' αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν του. Ἐὰν ἐξακολουθήσῃ τὸ ἀνεμοσκόρπισμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ αὐξανόμενος ἀδιαλείπτως Σλαδισμὸς θὰ μᾶς ῥίψῃ μὲ ἐν φύσημά του εἰς τὴν θάλασσαν. Ἐὰν δὲν συμπυκνωθῇ ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς, δὲν θὰ δυνηθῶμεν ποτὲ πλέον νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ ὅταν ἀκόμη ἡ Τουρκία θανατωθῇ τελείως, τὸ ὅποιον πιθανώτατα θὰ συμβῇ μετὰ μίαν ἢ δύο γενεάς. Θὰ περάσουν καὶ ἐκεῖ οἱ Σλάβοι, οἱ ὅποιοι δὲ θέλουν νὰ περικλείσουν τὸν Εὐξεινον Πόντον καὶ νὰ τὸν κάμουν Σλαδικόν. Ἐὰν δὲν συμπυκνωθῇ ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς, δὲν θὰ ἔχωμεν μετ' οὐ πολὺ οὔτε μαχητὰς ἀρκετοὺς διὰ νὰ ὑπερασπίσωμεν τὸ πάτριον ἔδαφος κατὰ τῶν ἐνδεχομένων ἐπιδρομῶν τῶν πολεμικωτάτων γειτόνων μας.

Οἱ πολλὰκις προχειρολογοῦντες πολιτικοὶ μας δὲν ἐπρόσεξαν δεόντως τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν, τὰ αἴτια τῆς ἐλαττώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὰ αἴτια τῆς αὐξήσεως τῶν Σλάβων γειτόνων μας. Ὁ δικηγορισμὸς ὁ ὅποιος διεϋθύνει τὴν πατρίδα μας δὲν ἠδύνατο νὰ ἀγαπήσῃ

μετὰ θερμῆς τὸν Ἑλληνα ἀγρότην, οὔτε νὰ ἐννοήσῃ τὴν σημασίαν αὐτοῦ διὰ τὸ μέλλον τοῦ ἔθνους. Δι' αὐτὸ τόσο ἀργὰ ἤρχισαν νὰ λαμβάνωνται μέτρα πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας. Δι' αὐτὸ ἔμωσ ἀκριβῶς εἶναι ἀνάγκη νὰ ἰδρυθῇ καὶ ἴδιον ἀγροτικὸν κόμμα ἐν Ἑλλάδι, διότι μόνον τοῦτο θὰ βελτιώσῃ ριζικῶς τὴν θέσιν τοῦ Ἑλληνος ἀγρότου, μόνον τοῦτο θὰ καταστήσῃ ἐπιστημονικὴν τὴν γεωργίαν, μόνον τοῦτο ἐπομένως θὰ συντελέσῃ εἰς αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς ἐλάττωσιν τῆς ἐθνικῆς αἰμορραγίας τῆς μεταναστεύσεως. Μόνον τοῦτο θὰ ἐπιβάλλῃ τὴν διάδοσιν καὶ βελτίωσιν τῶν δημοτικῶν καὶ ἐπαγγελματικῶν σχολείων καὶ θὰ περιορίσῃ τὸν ἀνόητον πολλαπλασιασμὸν ἀτελῶν γυμνασίων, τὰ ὅποια δὲν δύναται ὡς ἔχουν νὰ ἐκπληρώσων τὸν προορισμὸν των.

Ἡ βελτίωσις τῆς θέσεως τοῦ Ἑλληνος ἀγρότου ὁμοῦ μὲ τὴν ἀνάπτυξιν ὄλων τῶν πλουτοπαραγωγικῶν δυνάμεων τῆς Ἑλλάδος θὰ σώσῃ τὸν Ἑλληνισμὸν ἀπὸ τοῦ ἐπικινδύνως ὀγκουμένου Σλαδισμοῦ, τοῦ ὁποίου εἶδομεν εἰς τὸ παρὸν βιβλίον τὰς πολλαπλὰς ἰκανότητάς.

Τ Ε Λ Ο Σ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κατωτέρω σημειώνω μόνον τὰ κυριώτερα καὶ νεώτερα τῶν χρησιμοποιηθέντων βιβλίων διὰ νὰ καταστήσω αὐτὰ γνωστότερα εἰς τοὺς πολλοὺς τοὺς θέλοντας νὰ παρακολουθήσουν τὰ σχετικὰ πρὸς τοὺς βορείους γείτονάς μας ζητήματα. Ἐκ τῶν παλαιότερων σημειῶνω μόνον πολὺτιμὰ τινὰ βιβλία.

ALBANIA. Handbooks prepared under the direction of the historical section of the Foreign Office. N° 17 London, 1920.

ANGEL JACQUES. Les travaux et les jours de l'armée d'Orient (1915-1918) Paris 1921.

BOURCART J. L'Albanie et les Albanais. Paris 1921.

CASSAVETTES N. Epirus and Albania. London 1919.

CVIJITCH J. La Péninsule Balkanique 1918.

DENIS E. La Grande Serbie Paris 1915.

DEVAS G. La nouvelle Serbie. Paris 1918.

ΔΡΟΣΟΥ Δ. Περὶ ἀνακηρύξεως τῆς Βουλγαρίας εἰς κράτος ἀνεξάρτητον. Ἀθήναι 1918.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ. Ἡ Βόρειος Ἠπειρος. Ἀθήναι 1919.

FRYDA VON KAURIMSKY E. Jugoslavien. Berlin 1919.

GROTHE H. Bulgarien. Wien 1921.

GUECHOFF IVAN. La genèse de la guerre mondiale. La débâcle de l'Alliance Balkanique. Berne 1919.

JIRECEK. Das Fürstentum Bulgarien 1891.

JIRECEK K. Geschichte der Serben τ. 1 (1911) τ. 2 (1916).

JORGA N. Die Bulgaren (Helmolt—Tille, Weltgeschichte 1919).

KANITZ F. Donau—Bulgarien und der Balkan. Leipzig 1878—80.

KARASEK J. Slawische Literaturgeschichte. Leipzig 1906.

KONTOΓΙΑΝΝΗ ΠΑΤΡΟΚΛΟΥ. Ἱστορία τοῦ μεγάλου πολέμου (1914—1918). Ἀθήναι 1922.

KALINKA E. Antike Denkmäler in Bulgarien. Wien 1906.

ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ Π. Σύγχρονος ἱστορία τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν λοιπῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς τ. 1 (1922) τ. 2 (1923).

KUNZER G. Bulgarien. Gotha 1919.

ΛΑΜΠΡΟΥ Σ. Ἠπειρωτικά (τ. 10ος τοῦ Νέου Ἑλληνομνήμονος).

LOUIS-JARAY G. L'Albanie inconnue. Paris 1913.

LEGER L. Serbes, Croates et Bulgares. Paris 1913.

MILKOWICZ W. Der Slovenische und der Serbokroatische Stamm (Helmolt-Tille, Weltgeschichte 1919).

MILLER W. — ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ. Ἡ Τουρκία καταρρέουσα (1801—1913). Ἀθήναι 1914.

MILLER W. — ΚΑΛΒΟΚΟΡΕΣΗ Δ. Ἱστορία τῆς Βουλγαρίας 1921.

MILLET G. L'ancien art Serbe. Les églises. Paris 1919.

MOUSSET A. Le Royaume des Serbes, Croates et Slovénes. Paris 1921.

- MURKO M. Geschichte der älteren Südslavischen Literaturen. Leipzig 1908.
- MUZET A. Le monde Balkanique. Paris 1917.
- NOVAKOVITCH STOJAN—GRASSE G. Die Wiedergeburt des Serbischen Staates. Sarajevo 1912.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΧΡ. Αἱ ὀρθόδοξοι Ἐκκλησίαι Σερβίας καὶ Ρουμανίας κατὰ τὸ ἱστορικὸν αὐτῶν παρελθὸν καὶ τὴν νέαν συγκρότησιν. Ἱεροσόλυμα 1923.
- PATSCH C. Das Sandschak Berat in Albanien. Wien 1904.
- PERNICE A. Origine ed evoluzione storica delli nazioni balcaniche. Milano 1915.
- PHOTIADÈS CONST. La victoire des Alliés en Orient. Paris 1920.
- PITTARD E. Les peuples du Balkan 1920.
- ΦΩΤΙΟΥ. Ἐπισκόπον Εἰρηνοπόλεως. Ἐπίσημα ἔγγραφα καὶ ἱστορικαὶ σημειώσεις περὶ τῆς Βουλγαρικῆς πολιτικῆς καὶ τῶν Βουλγαρικῶν κατοουγιῶν πρὸς ἔξόντωσιν τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας (1878—1914). Ἀθῆναι 1919.
- SLATARSKI W. Geschichte der Bulgaren. Leipzig 1918.
- SONGEON G. Histoire de la Bulgarie 1913.
- STANEFF N. Geschichte der Bulgaren, Leipzig 1917.
- STRATICO A. Manuale di letteratura Albanese. Milano 1896.
- TAFRALI O. La Roumanie transdanubienne. Paris 1918.
- TAMARO A.—DORAT F. Italiens et Slaves dans l'Adriatique 1917.

- THALLOCY L. Illyrisch - Albanische Forschungen τ. 1—2. 1916.
- VESNITCH M. La Serbie à travers la guerre. Paris 1921.
- WEISS JAKOB. Die Dobrudscha im Altertum. Sarajevo 1911.
- WEISS—BARTENSTEIN. Bulgariens Volkswirtschaft und ihre Entwicklung. Berlin 1918.
- WENDEL H. Aus dem südslawischen Risorgimento. Gotha 1921.
- WIRTH AL. Der Balkan 1914.

ΠΙΝΑΞ

ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

(*Ἐνταῦθα ἀναφέρονται μόνον εἰδικά τινα καὶ μᾶλλον ἀξιωμακόμενα ὀνόματα καὶ πράγματα.*)

- Ἄδελφοποιία σ. 38, 40
 Ἀκαδημία βουλγαρική σ. 113
 Ἀκαδημία σερβική σ. 296
 Ἄλῃ Πασᾶς σ. 146
 Ἀπρίλωφ σ. 50, 114
 Ἀσάν σ. 38, 40
- Βαζώφ σ. 108
 Βέρκοβιτς σ. 107
 Βήσσοι σ. 22
 Βλάχοι σ. 22
 Βογιάροι σ. 24, 28
 Βογόμελοι σ. 99, 253
 Βογορίδης σ. 59
 Βοϊβοδίνα σ. 191
 Βόρις σ. 27
- Γαλάται σ. 16, 204
 Γεώργεβιτς σ. 293, 300
 Γεώργιεφ σ. 112
 Γιοβάνοβιτς σ. 290
 Γκαγκαούζοι σ. 92
 Γκέγκηδες σ. 178—9
 Gondola σ. 286
 Γοράσδος σ. 97
 Gubatch σ. 264
 Guillaumat σ. 246
- Δακία Αὐρηλιανή σ. 18
 δαμασκηνίτης σ. 311
 Doukadjin σ. 184
 Δουσάν σ. 214
- Ἐξαρχος σ. 52
 Εὐθύμιος σ. 43, 101
- Ζαγορά σ. 23
 Ζουπανία σ. 110, 267
- Θεσσαλονίκη σ. 12, 22, 321-3
 Θράκες σ. 240
- Ἴλλυριοὶ σ. 134-6, 177, 192
 Ἴλλυρικοί ἐπαρχία σ. 259
 Ἰωαννίτης σ. 38
 Ἰωσήφ σ. 52
- Καραγεώργης σ. 226
 Καραγεώργεβιτς σ. 237
 Κόρατζιτς σ. 289
 Κιοτζαλήδες σ. 49
 Κλήμης σ. 97
 Κομάνοι σ. 41-44, 87
 Κορίταρ σ. 287
 Κόσοβο σ. 217
 Kotcha σ. 225.
 Krek σ. 265.
 Κροῦμος σ. 25
 Κρυπτοχριστιανοὶ σ. 182
 Κύριλλος σ. 28
 Κωνσταντίνοφ σ. 109
- Λαζάρεβιτς σ. 292
 Λιβυρνοὶ σ. 198
 λιβυρινίδες σ. 204.

- Μαλισσόροι σ. 185
 Μάρουλος σ. 286
 Μεθόδιος σ. 28
 Mechtrovitch σ. 295
 Μιδάτ Πασᾶς σ. 55, 58, 117, 125
 Μιρδίται σ. 183
 Μοσχόπολις σ. 167
 Μορλάκκοι σ. 208
 Μπεκτασήδες σ. 181
 Μπιοσατλήδες σ. 147
 Μπόσζοβιτς σ. 286
 Μπότσεφ σ. 108
- Nagoda σ. 261
 Νεμανίδαι σ. 41, 212, 281
 Νενάδοβιτς σ. 226
 Ντοῦσιτς σ. 293
 Ντροῦμεφ σ. 108
- Ὀβράδοβιτς σ. 289
 Ὀβρένοβιτς σ. 228, 231, 236
 Omladina σ. 231
 Οὔγγροι 31, 43, 256
 Οὐσόκοι σ. 223, 258
- Παΐσιος σ. 50
 Πάσιτς σ. 236
 Πεντάπολις σ. 226
 Πέτροβιτς σ. 226, 294
 Πομάκοι σ. 44, 88
 Πρεράδοβιτς σ. 288
 Πρέσερεν σ. 287
- Ρακόφσκις σ. 52, 108
 Ράσιτς σ. 290
 ῥοδέλαιον σ. 121
 Ροδόπη σ. 10, 16, 54
 Ρώσσοι σ. 34
- Σαμουήλ σ. 34
 Σέρβοι (ὄνομα) σ. 208
 Σκεντέρμπεης σ. 141
 Σκιπταρ σ. 136
 Σκυθία Μικρά σ. 14
 Slava σ. 276—7
 Σλοβενία σ. 191
 Σόφια σ. 17, 92
 Σταμπολίνσκις σ. 85
 Σταμπούλωφ σ. 61—63
 Strossmayer σ. 288
 συγγενική ἐστία σ. 222, 278
 Συμεών σ. 30, 98
 συνεταιρισμοὶ σ. 118—9, 265
- Τάταροι σ. 44, 88
 Τόσκηδες σ. 178-9
 Τσάρος σ. 33, 65
 Τσβίγιτς σ. 296
- Χαϊντούτοι σ. 48, 104
 Χαϊντούκοι σ. 223
 Χιμάρα σ. 159, 163
 Χριστοφορίδης σ. 183
- Ώρικόν σ. 157

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Σ.	σι'	στίχ.	8	ἀντί :	ὁποῖος	γράφει :	ὁποῖοι
»	39	»	23	»	βορρά	»	βορρά
»	141	»	7	»	ἑλληνικὸν	»	ἄλβανικὸν
»	152	»	1	»	ἀντιπροσώπευον	»	ἀντεπροσώπευον
»	173	»	26	»	Serrail	»	Sarrail
»	180	»	17	»	πολλοὶ Σέρβοι	»	καὶ Σέρβοι
»	194	»	5	»	πολλοὶ Σέρβοι	»	καὶ Σέρβοι
»	265	»	12	»	γαιοκτῆμων	»	γεωκτῆμων
»	286	»	3	»	Ἰουδιθ	»	Ἰουδήθ
»	193	»	5	»	διαγραφτεον τό :	»	εἶναι (πρὸ τῆς λέξεως Cherso)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ

Κεφάλαιον πρῶτον.

Ἡ χώρα

Ἔκτασις καὶ γεωγραφία τῆς χώρας σ. 7.

Κεφάλαιον δεύτερον.

Ἱστορία τῆς Βουλγαρίας.

Ἱστορία τῆς χώρας πρὸ τῆς εἰσβολῆς τῶν Βουλγάρων σ. 12.—Εἰσβολὴ τῶν Βουλγάρων. Ἐκσλαβισμὸς αὐτῶν σ. 20.—Ἑλληνοβουλγαρικοὶ πόλεμοι πρὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ τῶν Βουλγάρων σ. 23.—Χριστιανισμὸς τῶν Βουλγάρων σ. 27.—Ἀκμὴ καὶ κατάλυσις τοῦ Βουλγαρικοῦ κράτους σ. 30.—Τὸ Μακεδονικὸν Κράτος τοῦ Σαμουήλ σ. 34.—Ἀνίδρουσις τοῦ Βουλγαρικοῦ Κράτους μέχρι τῆς ὑποταγῆς

εἰς τοὺς Τούρκους (1186—1393) σ. 37.—Ἡ Βουλγαρία κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας σ. 43.—Κίνησις ἀπελευθερωτικὴ ἐν Βουλγαρίᾳ σ. 50.—Ἡ νέα Ἡγεμονία τῆς Βουλγαρίας σ. 57.—Τὸ βασίλειον τῆς Βουλγαρίας καὶ οἱ Βαλκανικοὶ πόλεμοι σ. 65.—Ἡ Βουλγαρία κατὰ τὸν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον σ. 75.

Κεφάλαιον τρίτον

Οἱ κάτοικοι τῆς Βουλγαρίας

Ἐθνολογικαὶ παρατηρήσεις σ. 86.—Πληθυσμὸς σ. 90.

Κεφάλαιον τέταρτον

Πνευματικὴ ἀνάπτυξις

Μεσαιωνικὴ βουλγαρικὴ λογοτεχνία σ. 97.—Πνευματικὴ κίνησις ἐπὶ Τουρκοκρατίας σ. 102.—Νεωτέρα βουλγαρικὴ λογοτεχνία σ. 107.—Ἐπιστήμη σ. 110.—Σχολεῖα σ. 113.

Κεφάλαιον πέμπτον

Οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις

Τραπεζιτικὰ ἰδρύματα σ. 117.—Γεωργία, Κτηνοτροφία, Δάση σ. 119.—Βιομηχανία, Ἐμπόριον, Μεταλλουργία, Συγκοινωνία σ. 123.—Δημόσια Οἰκονομικὰ σ. 126.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΑΛΒΑΝΙΑ

Κεφάλαιον πρῶτον

Ἡ χώρα

Γεωγραφία, Γεωργία, Συγκοινωνία σ. 129.

Κεφάλαιον δεύτερον

Ἱστορία τῆς Ἀλβανίας

Ὄνόματα τῆς χώρας. Οἱ ἀρχαῖοι Ἰλλυριοὶ μέχρι τῆς εἰσβολῆς τῶν Σλάβων σ. 134.—Μεσαιωνικοὶ χρόνοι 139.—Σκεντέρμπεης σ. 141.—Τουρκοκρατία σ. 142.—Ἀλῆ-Πασᾶς. Μποσατλῆδες. Ἐπαναστάσεις ἐν Ἀλβανίᾳ σ. 146.—Ἀλβανία αὐτόνομος σ. 152.—Βόρειος Ἡπειρος σ. 157.—Τὸ ζήτημα τῆς Β. Ἡπείρου μετὰ τὸ 1912 σ. 169.

Κεφάλαιον τρίτον

Οἱ κάτοικοι τῆς Ἀλβανίας

Ἐθνολογικαὶ παρατηρήσεις σ. 177.—Πληθυσμὸς σ. 181. Κοινωνικὴ κατάστασις σ. 182.—Ἀγροτικαὶ σχέσεις σ. 185.—Πνευματικὴ ζωὴ σ. 186.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

ΝΟΤΙΟΣΛΑΒΙΑ

Κεφάλαιον πρῶτον

Ἡ χώρα.

Σύνορα τῆς Νοτιοσλαβίας σ. 190.—Ὄρογραφία. Ὑδρογραφία σ. 196.—Γεωγραφικὴ διάσπασις τῆς Νοτιοσλαβίας σ. 200.

Κεφάλαιον δεύτερον

Ἱστορία τῶν χωρῶν τῆς Νοτιοσλαβίας.

Αἱ ἱλλυρικαὶ χῶραι μέχρι τῆς εἰσβολῆς τῶν Σλάβων σ. 202.—Σλάβοι σ. 207.—Σερβικὸν Κράτος σ. 211.—Στέφανος Δουσάν. Ὑποταγὴ τῶν Σέρβων εἰς τοὺς Τούρκους σ. 214.—Τουρκοκρατία σ. 218.—Μαυροβούνιον σ. 223.—Αὐστριακὴ κατοχὴ σ. 224.—Ἀγῶνες τῶν Σέρβων ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας σ. 226.—Ἡ Ἡγεμονία τῆς Σερβίας σ. 229.—Ἡ Σερβία βασιλείον σ. 234.—Ἡ Σερβία κατὰ τὸν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον σ. 242.—Ἐπισκόπησις τῆς ἱστορίας τῶν λοιπῶν νοτιοσλαβικῶν χωρῶν 252.—Κροατία, Δαλματία σ. 255.—Σλοβένοι σ. 263.—Ἡ Νοτιοσλαβία ἡνωμένη σ. 266.—Ἀνακεφαλαίωσις 269.

Κεφάλαιον τρίτον

Οἱ κάτοικοι τῆς Νοτιοσλαβίας.

Ἔθνολογικαὶ παρατηρήσεις σ. 272.—Πληθυσμὸς σ. 274.—Slava. Zadruga σ. 276.

Κεφάλαιον τέταρτον

Πνευματικὴ ἀνάπτυξις.

Μεσαιωνικὴ νοτιοσλαβικὴ λογοτεχνία σ. 280.—Ἡ λογοτεχνία τῆς Ραγούσης σ. 285.—Σλοβενικὴ λογοτεχνία σ. 286.—Κροατικὴ λογοτεχνία σ. 287.—Ἡ νεωτέρα Σερβικὴ λογοτεχνία σ. 289.—Ἐπιστήμη σ. 295.—Σχολεῖα σ. 297.

Κεφάλαιον πέμπτον

Οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις.

Οἰκονομικά σ. 302.—Γεωργία, Κτηνοτροφία, Δάση σ. 306.—Μέταλλα, Βιομηχανία σ. 316.—Συγκοινωνία, Ἐμπόριον σ. 320.—Ἐπίμετρον σ. 327.

Βιβλιογραφία σ. 330.

Πίναξ ὀνομάτων καὶπραγμάτων σ. 334.

Παροράματα σ. 336.

Περιεχόμενα σ. 337.

Копия...

... 178 - ... 179

Копия...

... 180 - ... 181

Копия...

... 182 - ... 183

Копия...

... 184 - ... 185

